

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

EMİNE NACİYE SULTAN'IN HAYATI (1896 – 1957)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neval MİLANLIOĞLU

İSTANBUL 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

EMİNE NACİYE SULTAN'IN HAYATI (1896 – 1957)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neval MİLANLIOĞLU

Tez Danışmanı: Dr. Yüksel Çelik

İSTANBUL 2011

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

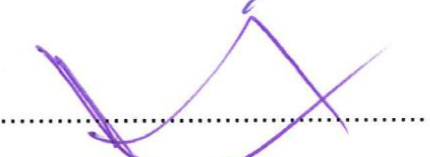
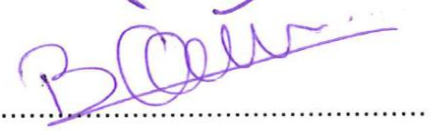
Yüksek Lisans öğrencisi Neval Milanlıoğlu'nun "Emine Naciye Sultan'ın Hayatı (1896-1957)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Dr. Yüksel Çelik
Üniversitesi : Marmara

Üye : Prof.Dr. Edhem Eldem
Üniversitesi : Boğaziçi

Üye : Doç.Dr. Bilgin Aydın
Üniversitesi : Marmara

İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 23 / 06 / 2011 tarih ve 2011/12-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	I
Özet.....	III
Abstract.....	IV
Önsöz.....	V
Kısaltmalar.....	VIII
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NACİYE SULTAN'IN ÇOCUKLUK YILLARI VE EĞİTİMİ

1. Doğumu ve Aile Fertleri.....	3
a. Babası Şehzade Selim Süleyman Efendi.....	5
b. Annesi Ayşe Tarzıter Hanımefendi.....	6
2. Saray Hayatı.....	11
3. Çocukluk Yılları ve Eğitimi.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

NACİYE SULTAN VE ENVER PAŞA'NIN EVLİLİK HAYATI

1. Naciye Sultan'ın İlk Talibi Şehzade Abdürrahim Efendi.....	19
2. Enver Bey ve Naciye Sultan'a Talip Olması.....	24
3. Nikâhlanmaları ve Bu Süreçteki Mektuplaşmaları.....	30
4. Düğünü ve Çeyizi.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL HAYATI VE KADINLARLA İLGİLİ GİRİŞİMLERİ

1. Enver Paşa'yla Birlikte Teftişlere Çıkması ve Aktif Sosyal Hayatı.....	62
2. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti.....	71
3. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi.....	75

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZOR YILLAR

1. I. Dünya Savaşı'nın Bitimi ve Enver Paşa'nın Ülkeden Ayrılması.....	88
2. İstanbul'un İşgali ve Naciye Sultan'ın Eşyalarına El Konulması.....	90
3. Naciye Sultan'ın Ülkeden Gizlice Ayrılarak Berlin'e Yerleşmesi.....	97
4. Berlin Günleri ve Enver Paşa ile Mektuplaşmalar.....	102
5. Enver Paşa'nın Vefatı ve Naciye Sultan'ın İkinci Evliliği.....	115

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÜRGÜN VE GURBET

1. Hanedanın Sürgün Edilmesi.....	122
2. Naciye Sultan'ın Sürgün Yılları.....	125
3. İkinci Evliliğinin Bitmesi ve Yalnız Geçen Yılları.....	133
4. Hanedana Mensup Hanımların Ülkeye Girişine İzin Verilmesi.....	135
5. Naciye Sultan'ın Ülkeye Dönüşü ve Karşılanması.....	137
6. Naciye Sultan'ın Vefatı.....	140

Değerlendirme ve Sonuç.....	142
-----------------------------	-----

KAYNAKÇA.....	144
----------------------	------------

EKLER.....	150
-------------------	------------

ÖZET

Sultan Abdülmecid'in oğlu Şehzade Selim Süleyman Efendi'nin tek kızı olan Naciye Sultan Fer'iyye Sarayı'nda 1896 senesinde dünyaya geldi. Hanedana mensup diğer sultanlar gibi iyi bir eğitim alan Naciye Sultan, 15 yaşında iken amcası Sultan II. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Abdürrahim Efendi ile nişanlandı. Fakat bu nişandan kısa bir süre sonra Enver Bey'in Naciye Sultan'a talip olması üzerine, Sultan V. Mehmed Reşad, amca çocukları arasındaki bu nişanı bozdu ve yine aynı sene Naciye Sultan'la Enver Bey'in nikâhlanmasını uygun gördü. Nikâhtan yaklaşık üç sene yani Enver Bey harbiye nazırlığına yükseltildikten sonra genç çiftin düğünü yapıldı.

Enver Paşa'yla evlendikten sonra sosyal hayata daha fazla iştirak etmeye başlayan Naciye Sultan, eşiyle birlikte ülkenin birçok şehrini dolaştı. Savaşların kadınlar üzerinde yaratabileceği kötü sonuçlara mani olabilmek ve kadınlara çalışma hayatında yer açmak amacıyla kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin hamiliğini üstlenerek, kadınların kendi emekleriyle hayatlarını kazanmaları gerektiği fikrini savunduğunu gösterdi.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, Enver Paşa da diğer ittifakçı liderler gibi yurttan ayrıldı. Eşinin hasretine ve İstanbul'u ele geçiren işgal kuvvetlerinin baskılarına daha fazla katlanamayan Naciye Sultan ise büyük maceralar atlatarak Berlin'e gitti ve yaklaşık üç sene kadar orada, kendisine göz kulak olmak vazifesiyle görevlendirilen kayınbiraderi Kâmil Bey ve çocuklarıyla birlikte yaşadı. Fakat eşinin ölüm haberini alması üzerine daha fazla Berlin'de kalmayarak İstanbul'a döndü.

Enver Paşa'nın vasiyeti üzerine kayınbiraderi Kâmil Bey'le evlenen Naciye Sultan, ömrünün sonuna kadar İstanbul'da kalma hayalleri kurarken, hanedanın sürgün edilmesi kararıyla birlikte tekrar çok sevdiği vatanından ayrılmak zorunda kaldı. Sürgünde olduğu süre boyunca Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ikamet eden Naciye Sultan, hanedan kadınlarının ülkeye dönmesini sağlayan 1952 tarihli kanunla vatanına döndü ve ailesiyle birlikte İstanbul'da yaşamaya başladı. Fakat 1957 senesinde muzdarip olduğu karaciğer kanserinden vefat ederek vasiyeti üzerine Yahya Efendi Dergâhı türbesinde medfun babası, Şehzade Selim Süleyman Efendi'nin yanına defnedildi.

ABSTRACT

Nâciye Sultan, the only daughter of Selim Süleyman Effendi who was the son of Sultan Abdülmecid, was born at Fer'iyye Palace. Like other Sultans of the dynasty, she, too, received a good education. When she was 15, she got engaged with Abdürrahim Effendi who was the son of her uncle, Sultan Abdülhamid II. However, later, Sultan Mehmed Reşad V broke off the engagement between them and in the same year he engaged Nâciye Sultan to Enver Bey. After three years later, when Enver became war minister, the young couple married.

After marriage with Enver, she increasingly participated in social life and travel around the country with her husband. She was quite active in Society for the Employment of Ottoman Muslim Women, which was founded in order to prevent bad effects of wars on women and recruit women for service in industry. She supported the idea of women's emancipation in private and work life.

At the end of World War I, like other members of Committee of Union and Progress, Enver Pasha had to leave the country. Since she could not bear with longing for her husband and pressures of occupation forces in Istanbul, she, with great difficulties, went to Berlin and stayed there approximately for 3 years with her children and Kâmil Bey, Enver's brother, who was given by Enver Pasha the duty of taking care of Nâciye Sultan and her children. When she learnt Enver's death, she returned back to Istanbul.

Nâciye Sultan, on Enver Pasha's will, got married with Kâmil Bey. While expecting to live the rest of her life in Istanbul, she, after the decision of sending into exile of royal family, had to leave her beloved country again. During the exile, she resided in different European countries and, with the law in 1952 which allowed women of the dynasty to return back to Turkey, came back to Istanbul. She died of liver cancer in 1957 and was, on her will, buried next to her father in the tomb of Dergah of Yahya Effendi.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusunu Sultan Abdülmecid'in torunlarından Naciye Sultan'ın hayatı teşkil etmektedir. Naciye Sultan'ın tez konusu olarak tercih edilmesinin izahı, elbette ki önemlidir. Naciye Sultan'ı diğer sultanlardan farklı kılan en önemli husus hiç şüphesiz ki devrinin ileri gelen devlet adamlarından biri olan Enver Paşa ile evlenmiş ve onun vasıtasıyla daha önce hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı bir âleme yani halkın arasına karışmış olmasıdır. Naciye Sultan gerek hanedana mensup bir sultan, gerekse Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın eşi olması hasebiyle devrinde büyük bir prestij elde etmiş, ülke içindeki çeşitli şehirlere yaptığı seyahatler ve kurduğu hayır ve çalıştırma cemiyetleriyle farkını ortaya koymuştur. Akranı birçok sultan Erenköy'den ötesini bilmezken o, eşiyle birlikte şehir şehir dolaşmış, halkın arasına karışarak dertlerini dinlemiş, yardımlarda bulunmuştur. Hamiliğini üstlendiği Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti ile bir asker eşi olarak asker ailelerinin sefaletine seyirci kalmadığını göstermiş, kendi zümresinden hanımların da bu tür hayır faaliyetlerine duyarsız kalmaması yönünde büyük bir örnek teşkil etmiştir. Hamisi olduğu diğer bir cemiyet, yani Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi ile Osmanlı Devleti'nde Müslüman kadının çalışma hayatına girmesine dolaylı da olsa zemin hazırlamış, bu kadınların hayatlarını onurlu bir biçimde idame ettirebilmeleri için manen ve madden her türlü katkıda bulunmuştur.

Yukarıda bir kısmı sayılan hususlar Naciye Sultan'ın biyografisini hanedana mensup sair sultanların biyografilerinden önemli kılmaktadır. Bunun yanında yaşam tarzı ve kişiliğinden kaynaklanan müteşebbis ve öncü rolü onu hanedana mensup kadınların adeta dışa açılan penceresi konumuna getirmiştir. Keza halkın önemli kesimlerini ilgilendiren konularda örgütlenmeye ve dayanışmaya verdiği maddi ve manevi destek onu aynı zamanda devrinin önemli figürlerinden biri kılmaktadır. Söz konusu hususlar Naciye Sultan'ın biyografisinin tez konusu olarak seçiminde etkili olmuştur.

Naciye Sultan'ın hayatına dair en önemli kaynak hiç şüphesiz ki 15 Aralık 1952 – 21 Ocak 1953 tarihleri arasında Vatan Gazetesi'nde yayınlanan ve “Hayatım” başlığını taşıyan hatıratıdır. Hayatının tamamını kapsayan bu hatıralar, “Acı Zamanlar: Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları” adıyla O. Gazi Aşıroğlu tarafından yayına hazırlanarak 1990 senesinde basılmıştır.¹ Fakat bu çalışmanın bazı bölümlerinde çıkarmalar ve düzeltmeler yapılmış olduğu için Vatan Gazetesi'nde yayınlanan hatıraların orijinalinden yararlanmayı

¹ Naciye Sultan, *Acı Zamanlar: Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları*, haz. O. Gazi Aşıroğlu, Burak Yayınevi, İstanbul 1990.

uygun gördük. Tezimiz için önem arz eden bir diğer kaynak da “Enver Paşa’nın Özel Mektupları” adıyla Arı İnan tarafından yayına hazırlanmış olan Enver Paşa – Naciye Sultan ve Enver Paşa – kardeşi Kâmil Bey arasındaki mektuplaşmaları ihtiva eden eserdir.² Bu mektuplar hem Naciye Sultan’la Enver Paşa’nın nikâhlılık sürecindeki duyguları hem de Naciye Sultan’ın Berlin’deyken yaşadığı olaylar hakkında bize detaylı bilgiler sunmaktadır. Fakat Naciye Sultan’ın Enver Paşa’ya yazdığı mektuplar çok az olduğundan, ilgili bölümlerde çoğu zaman Enver Paşa’nın mektuplarına bakılarak Naciye Sultan’ın ne yazmış olabileceğine dair çıkarımlarda bulunuldu. Eserde, Enver Paşa’nın kardeşi Kâmil Bey’in ve Naciye Sultan’ın da mektupları bulunduğu, dipnotlarda Arı İnan’ın eseri hazırlayan olarak verilmeyip yazar olarak verilmesi daha uygun görüldü. Bunun yanı sıra Naciye Sultan’ı diğer sultanlardan farklı kılan ve hamiliğini üstlendiği Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi ile ilgili en detaylı ve toplu bilgiyi bulabildiğimiz eser olması açısından Yavuz Selim Karakışla’nın “Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women 1916 – 1923”³ adlı eseri de tezimizin ilgili bölümü için kullanılan temel kaynaklar arasında sayılabilir.

Tezimiz için literatürün dışında birincil kaynak niteliği taşıyan bilgilere de ulaşmaya çalışıldı. Bu bağlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde, Dolmabahçe Sarayı Arşivi’nde ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde çalışmalar yapılarak Naciye Sultan hakkında literatürde yer almayan değerli bilgiler elde edildi. Fakat bu arşivlerin tümünde yaptığımız araştırmalara rağmen Naciye Sultan’ın çeyiz defterine ulaşmak mümkün olmadı. Bunun yanı sıra hem Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nin hem de Atatürk Kitaplığı’nın zengin gazete koleksiyonlarından yararlanılarak, Naciye Sultan’ın nikâhı ve düğünü hakkında teferruatlı bilgilere ulaşıldı ve bu suretle teze zenginlik katılmaya çalışıldı.

Tez, giriş, beş bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Birinci bölümde Naciye Sultan’ın çocukluk yılları ve eğitimi; ikinci bölümde Naciye Sultan ve Enver Paşa’nın evlilik hayatı; üçüncü bölümde sosyal hayatı ve kadınlarla ilgili girişimleri; dördüncü bölümde İstanbul’dan ayrılarak Berlin’e yerleşmesi; beşinci ve son bölümde ise, sürgün yılları ve vefatı ele alındı.

Bu çalışma süresince danışmanlığımı yürüten ve beni daima teşvik eden çok kıymetli hocam Dr. Yüksel Çelik’e, tez konusunun seçimi ve çalışma esnasında karşılaşılan sorunların çözümünde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız’a, çalışmalarım

² Arı İnan, *Enver Paşa’nın Özel Mektupları*, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

³ Yavuz Selim Karakışla, *Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women 1916 – 1923*, Ottoman Bank Archives and Research Centre, İstanbul 2005.

boyunca daima bilgi ve belge yardımında bulunan sayın hocam Öğr. Gör. Talip Mert'e, katkı ve tavsiyelerinden ötürü kıymetli arkadaşım Araş. Gör. Kadir Yıldırım'a, değerli katkılarından dolayı Sedat Yüksel'e, büyük bir cömertlikle bana zaman ayırıp, tezimle alakalı görsel malzemenin neredeyse tamamını temin eden Naciye Sultan'ın torunlarından çok kıymetli Prof Dr. Edhem Eldem'e, büyük bir nezaketle sorularımı cevaplayan yine Naciye Sultan'ın torunlarından Sayın Osman Mayatepek'e ve son olarak daima arkamda olduklarını bildiğim aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

Neval Milanlıoğlu

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
ev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
s.	Sayfa
vd.	ve devamı
yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

Osmanlı padişahının; eşleri, çocukları, hizmetlileri ve cariyeleriyle birlikte yaşadığı, aynı zamanda saray kadınlarının eğitim gördüğü Harem’de kapalı bir hayat tarzı benimsenmişti. Harem’de yaşayanların dışarı ile olan münasebeti yok denecek kadar az olduğu gibi burada bulunan kadınlar hayatlarını yemek, içmek, ibadet etmek ve okumakla geçirmekteydiler.¹ Tek eğlenceleri ise düğünler ile zaman zaman düzenlenen halvetler ve önemli bir mesire alanı olan Sâdâbâd’a yapılan beylik gezilerdi.² Fakat II. Mahmud döneminin sonlarına doğru harem dışı açılmaya ve saray kadınları ferace ve çarşaf giyerek padişahın müsaadesi dâhilinde kendileri için belirlenen mesire yerlerine gitmeye başladılar.³

Sultan Abdülmecid döneminde ise harem kadınlarının şehirde arabalar ile dolaşması yaygınlaştığı gibi bazı saray kadınlarının uygunsuz hareketleri de dilden dile dolaşmaya başladı. Esasında bu durum biraz da Sultan Abdülmecid’in aşırı müsamahakâr tavrından kaynaklanmaktaydı. Fakat bu, zamanla devlet için daha büyük bir sorun doğurdu ki o da saray kadınlarının gelirlerine göre değil de piyasaya borçlanarak yaptıkları gereksiz harcamaların hazineye bindirdiği ağır yükü. Bunun da en büyük müsebbibi hiç şüphesiz Sultan Abdülmecid’in meftunu olduğu Serfirâz Hanım’dı. Nitekim Serfirâz Hanım’ın bir sene içinde yaptığı masraf, sarayın bir aylık masrafının yedi katından daha fazlaydı.⁴ Onun bu müsrifliği Sultan Abdülmecid’in diğer hanımlarına kötü örnek teşkil etmekte ve saraylı kadınlar adeta birbirleriyle yarışarcasına israfa bulunmaktaydılar. Padişah ise Serfirâz’ı kırmak istemediğinden diğer kadınlara da ses çıkaramamakta ve dışarıya olan borç giderek artmaktaydı.⁵

Sultan Abdülaziz dönemine gelindiğinde ise kadınların müsriflikleri devam ettiği gibi artık onların devlet idaresinde etkin bir konuma geldikleri de görülmektedir. Fakat bu sefer başrolde oynayan sıradan saraylı kadınlar veya padişah eşleri değil, Sultan Abdülaziz’in çok değer verdiği annesi; Pertevniyal Vâlide Sultan’dır. Öyle ki Pertevniyal Vâlide Sultan’a evladı üzerindeki bu büyük nüfuzundan ötürü “ümmü’l-cihan” da denilmekteydi.⁶ Fakat onun yönetime bu derece müdahil olması, devlet adamlarının iltimas ve rüşvetle makam sahibi olma yollarına sapmaları gibi kötü bir sonuç doğurdu. Bunun yanı sıra Hidiv ailesine mensup

¹ Çağatay Uluçay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1971, s. XIV.

² Haremde yaşayan kadınların serbest bir şekilde bahçelerde mesirelerde eğlenmelerine “halvet” denirdi. Halvetin yapılacağı yer halvet bezleri ile örtülürdü (Uluçay, *a.g.e.*, s.148).

³ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Harem”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 135.

⁴ Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 3.

⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13 – 20*, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 65.

⁶ Ali Akyıldız, “Pertevniyal Vâlide Sultan”, *DİA*, XXXIV, 239.

Mısırlı kadınlarla olan irtibatının sebep olduğu aşırı harcamalar da zaten Sultan Abdülmecid devrinde batağa saplanmış olan devlet hazinesini daha da zor duruma düşürdü.⁷

Hem babası Sultan Abdülmecid hem de amcası Sultan Abdülaziz dönemlerinde yaşananların etkisiyle de olsa gerek Sultan II. Abdülhamid, kendi döneminde saray kadınlarına sürekli mesafeli yaklaştı. Onların yönetimde etkin olmalarına izin vermediği gibi sultanlar da dâhil olmak üzere saray kadınlarının önceki dönemlerde olduğu kadar serbest hareket etmesine de müsaade etmedi. Bunun en büyük kanıtı ise tahta çıkışının üzerinden henüz altı ay geçmemişken yayınlamış olduğu bir tenbihnamenin var olmasıdır. 27 Eylül 1876 tarihli bu tenbihnamede, genel olarak Harem'in mahremiyetinin korunması üzerinde durulmuş ve Harem'de görev yapan her sınıftan hizmetliye Saray'ın itibarını zedeleyecek her türlü davranıştan kaçınılması uyarısında bulunulmuştu. Tenbihnamenin ikinci maddesi ise tamamen hanedana mensup hanımlara yönelikti. Bu maddede hanımların kılık kıyafetlerinde ahenge ve tesettüre özen göstermeleri, saltanatın vakar ve heybetine halel getirmeyecek surette giyinmeleri ve davranışlarına da aynı şekilde dikkat etmeleri istenmekteydi.⁸

Bu katı tutumuna rağmen Sultan II. Abdülhamid, hanım sultanların II. Mahmud döneminden itibaren ellerinde bulundurdıkları; kendi eşlerini seçebilme imtiyazını ellerinden almadı ve sultanların, resimlerine bakarak beğendikleri erkeklerle izdivaç etmelerine izin verdi.⁹ Sultanların sahip olduğu bu salahiyet Sultan V. Mehmed Reşad devrinde de devam edecek ve Naciye Sultan saraylı her kadının içinde barındırdığı serbestiyet hasretiyle, kendisinininkinden tamamen farklı bir dünyaya mensup olan Enver Paşa'yı eş olarak seçecekti. Naciye Sultan'ın yaptığı bu seçimle önce Osmanlı halkının sefaletine şahit olması, ardından kendisinin de buna benzer bir sefaletle yüzleşmesi, fakat tüm bunlara rağmen belki de bir sultan olmanın şanından ya da alışkanlığından gelen müsrifliğinden asla vazgeçmemesine tanıklık edeceğiz.

⁷ Akyıldız, *a.g.m.*, 239.

⁸ Cengiz Göncü, "II. Abdülhamid'den Saray-ı Hümayun'a Tenbihler", *Milli Saraylar Kültür Sanat Tarih Dergisi*, sayı 6 (2010), 182.

⁹ Mediha Sultan ikinci eşi Ferid Paşa'yı, Ayşe Sultan ise eşi Ahmet Nami Bey'i fotoğraflarına bakarak beğenip seçmişlerdi (Uluçay, *a.g.e.*, s. 91).

BİRİNCİ BÖLÜM

NACİYE SULTAN'IN ÇOCUKLUK YILLARI VE EĞİTİMİ

1. Doğumu ve Aile Fertleri

Sultan Abdülmecid'in oğullarından Şehzade Selim Süleyman Efendi'nin kızı olan Emine Naciye Sultan, 25 Ekim 1896 (18 Cemaziyelevvel 1314) Pazar günü Ortaköy'deki Fer'iyye Sarayı'nda dünyaya geldi.¹⁰ Annesi Ayşe Tarziter Hanımefendi'ydi.

Osmanlı Devleti'nde şehzade ve sultanların doğumlarında merasimler tertip edilmesi bir gelenektir. Bu nedenle daha çocuk dünyaya gelmeden hazırlıklar yapılmaya başlanırdı. Doğum için haremde bulunan odalardan biri baştanbaşa süslenir, doğumu gerçekleştirecek ebe ve bebeği emzirecek sütanne belirlenirdi. Doğum yaklaşınca valide sultan hem çocuk hem de kadın için gereken takımların¹¹ yapılmasını emrederdi.

Şehzade veya sultanlar dünyaya gelir gelmez hadise, darüssaade ağası ve silahdar ağa vasıtasıyla sarayda ilan edilirdi. Doğan çocuk erkek ise; Enderun'da bulunan her koğuştan beş kurban, kız ise; üç kurban kesilerek saray mutfağına gönderilirdi. Ayrıca doğumun halka ve devlet ricaline duyurulması için her gün namaz vakitlerinde, erkek çocuk için yedişer, kız çocuk için ise üçer top atışı yapılır, dellâllar, İstanbul sokak ve çarşılarında viladet-i hümayunu halka ilan ederdi. Doğum hadisesi, ayrıca bir hatt-ı hümayunla Bâbîâlî'ye bildirilir ve söz konusu hatt-ı hümayun, devlet erkânı hazır bulunduğu halde okunarak ardından hayır dualar edilirdi. Keza doğumu tebrik için saraya gelen devlet adamları ve yüksek rütbeli bürokratlara şerbet sunulur, sadrazam ve şeyhülislamın şerbeti, gümüş maşrapa ile ikram edilirdi.¹²

Bu esnada devrin kalem erbabı da boş durmaz, âlim, şair ve tarihçileri tarafından viladet-i hümayuna ebced hesabıyla tarih düşürülürdü. Tarih düşenler şiirlerini öncelikle

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hanedan Defteri*, II, 40; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye 1074 – 1990*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, s. 277.

¹¹ Bu takımların içinde inci ve sırma işlemeli yorganlar ve yatak takımları, yaldızlı pirinç leğenler, pırlanta, elmas, yakut ve zümrütlerle bezenmiş nazar takımı ve en önemlisi değerli taşlarla süslenmiş beşik bulunmaktaydı (Çağatay Uluçay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1971, s. 70 – 74).

¹² Uluçay, *a.g.e.*, s. 75 – 78; Münir Sirer, “Velâdeti Hümayun ve Beşik Alayları”, *Resimli Tarih Mecmuası*, IV/43 (Temmuz 1953), 2433 – 2436.

Bâbîâlf'ye takdim eder; burada padişaha sunulmaya layık olanlar belirlenerek saraya gönderilir; diğerleri ise alıkonurdu.¹³

Viladet-i hümayunlarda yapılan en büyük merasim hiç şüphesiz ki beşik alayları idi. Sadrazam ve valide sultan tarafında ayrı ayrı beşik alayları düzenlenirdi. Doğumdan önce valide sultan tarafından yaptırılan beşik, beşikörtüsü ve üzeri değerli taşlarla bezenmiş yorgan, Eski Saray'a (Saray-ı Atîk-i Âmire) gönderilirdi. Doğum gerçekleştiği zaman söz konusu beşik, törenle Beyazıd'daki Eski Saray'dan Yeni Saray denilen Topkapı Sarayı'na nakledilirdi. Bu arada valide sultanın kahvecibaşısı tarafından saraya getirilen sair eşyalar, darüssaade ağasına teslim edilir, o da bunları alıp hareme götürür ardından törene katılanlara padişah adına ihsanlarda bulunurdu.

Sadrazam tarafından tertip ettirilen beşik alayı ise valide sultanınkine nazaran daha görkemli ve kalabalık olurdu. Sadrazam tarafından çocuk doğar doğmaz valide sultanınki gibi bir beşik takımı yaptırılır, eğer çocuk erkekse buna bir de sorguç eklenirdi. Doğumun altıncı günü yapılan bu tören, beşiğin Paşakapısı'ndan alay eşliğinde alınmasıyla başlar; darüssaade ağasına teslimi ile sona ererdi.¹⁴

Söz konusu merasimler ikmal edildikten ve beşik, lohusanın yattığı odaya getirildikten sonra, odadaki herkes ayağa kalkar ve valide sultan tarafından beşiğin üzerine bir avuç altın saçılırdı. Ardından ebe, bebeği beşiğe yatırdıktan sonra üç defa salları ve kucağına alırdı. Bunun üzerine bebeği görmek için merasime katılanlar getirdikleri hediyeleri beşiğe koyarlardı.¹⁵

Ancak yapılan tüm bu merasim ve kutlamalar sadece o sırada pederi tahtta bulunan şehzade ve sultanların doğumunda yapılmaktaydı. Eğer doğan çocuk, bir şehzade çocuğuyse böyle görkemli bir kutlama yapılmazdı. Naciye Sultan da bir şehzade kızı olduğu ve pederi tahta çıkmamış bulunduğu için, doğumunda herhangi bir merasim icra edilmemişti.

¹³ Ali Akyıldız, *Mü'min ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 8 – 11.

¹⁴ Uluçay, *a.g.e.*, s. 78 – 80; Sirer, *a.g.m.*, 2433 – 2436; Türkan Duran, *I. Abdülhamid'in Kızı Esma Sultan'ın Hayatı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 5.

¹⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s. 78 – 80.

a. Babası Şehzade Selim Süleyman Efendi

Sultan Abdülmecid'in yedi erkek evladından biri olan Şehzade Selim Süleyman Efendi, 25 Temmuz 1860 (6 Muharrem 1277) tarihinde Beşiktaş Sarayı'nda dünyaya geldi.¹⁶ Annesi, Sultan Abdülmecid'in çok sevdiği ve vukuatlarıyla meşhur ikbali Serfirâz Hanım'dı.¹⁷

Tahtın varislerinden biri olmasına rağmen siyasi işlerden el çekerek "tam bir uzlet ve feragat hayatı süren"¹⁸ Süleyman Efendi, vaktinin çoğunu Fer'iyye Sarayı'nda veya Balmumcu'daki çiftliğinde geçirirdi. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilir, sık sık Arap ve Fars edebiyatına dair kitaplar okurdu. Romantik bir kişiliğe sahip olan Süleyman Efendi, musikiden ve tabiattan zevk alır, özellikle çiftlik hayatını çok sever, ata biner, spor yapardı. Naciye Sultan'ın naklettiği bilgiler de babasının karakterini net bir biçimde yansıtır:

"Babamın çiftliğe çok merakı vardı. Hayvanları çok severdi. Her sabah babamla ya atla veya araba ile mandıraya giderdik. Burada birçok inek, koyun, keçi vesaire beslenirdi. Mandıraya gitmek beni çok eğlendirirdi. Çiftlik bir aralık o kadar genişlemiş, hayvanlar ve mahsul o kadar çoğalmıştı ki babam bunları civardaki fakirlere ve ihtiyacı olan ailelere dağıtmaya başladı. Tabii satmak hatıra gelmezdi. Zevk için yetiştirilen hayvan ve mahsul ziyan olmasın diye ancak bu şekilde bağışlanabilirdi."¹⁹

Kaleme aldığı hatıratından, babasını hayli sevdiği anlaşılan ve hayırla yâd eden Naciye Sultan için, babasının hastalığını öğrenmesi ve ardından da onu kaybetmesi büyük bir acı yaratmış ve uzun yıllar bu kaybın verdiği kederin etkisinden kurtulamamıştı. Yaşadığı travma hatıratına şu şekilde yansımaktadır:

"...Babamın bir resmi asılı duruyor. Ona bakarken babamın hastalandığını duyduğum zaman ne kadar müteessir olduğumu, bu anda aynı acı ile hissettim. Hayatımız neşe ve sevinç içinde akıp giderken babamın hastalığı bunun seyrini bozdu. Babam hastalandığı zaman ben dokuz yaşında idim.²⁰ Bütün aile kendisini çok sevdiği için yirmi dört gün süren hastalığı esnasında evimiz hep misafirle dolup

¹⁶ Öztuna, *a.g.e.*, s. 276.

¹⁷ Ayşe Serfirâz Hanım: Sultan Abdülmecid'e ikisi erkek olmak üzere üç çocuk vermiştir. Altıncı ikbal iken 23 Ş 1268/12 Haziran 1852 tarihinde Şehzade Osman Sefaadin Efendi'yi, ikinci ikbal iken 11 S 1274/30 Eylül 1857'de Bedia Sultan'ı ve yine ikinci ikbal iken 6 M 1277/25 Temmuz 1860 tarihinde de Şehzade Süleyman Efendi'yi doğurmuştur. Bu çocuklarından Bedia Sultan 39 günlük iken, Safaaddin Efendi'de üç yaşında iken öldü (Akyıldız, *a.g.e.*, s. 2). 9 Haziran 1905 tarihinde vefat eden Serfirâz Hanım, Yahya Efendi Türbesi yanındaki şehzade ve kadınlar türbesinde gömülüdür (Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1980, s. 147 – 148).

¹⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1940, I, 52- 53.

¹⁹ *Vatan*, nr. 4164, 18 Aralık 1952, s. 4. Naciye Sultan hatıratında her ne kadar babasının sadece zevk için çiftçilikle iştigal ettiğini söylese de esasında Şehzade Süleyman Efendi'nin çiftçilikle uğraşmasının temel sebebi aldığı şehzadelere mahsus maaşın zamanında ve tam olarak ödenmemesi sonucu düştüğü müzayakaydı. Hatta bu yüzden bir ara Süleyman Efendi'nin adı Çiftçi Süleyman'a dahi çıkmıştı. (Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye 1909 – 1918*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 387).

²⁰ Şehzade Süleyman Efendi 1909 senesinde hastalandığına göre Naciye Sultan bu tarihte 13 yaşında olmalıdır. Muhtemelen Naciye Sultan sehven dokuz yaşında olduğunu yazmıştır.

taştı... Mümkin olduğu kadar, evde bir hastalık havası yaratmamağa bakılıyordu. Fakat her şeye rağmen çocuk ruhum için vehametini hissediyordu. Bir gün amcam Sultan Reşad geldi. Onu görünce, babamın ciddi surette hasta olduğunu anladım ve çok ağladım. Nitekim ondan bir hafta sonra sevgili babamı ebedi surette kaybettik. O ince ruhlu, zarif babamı bir daha göremeyeceğimi düşündükçe, gözlerimden yaşlar boşanıyor, hiçbir şey beni oyalayamıyor, hiç kimse teselli edemiyordu... Uzun zaman da hasta olmadığı için onun ölmüş olmasına bir türlü inanmak istemiyordum... Uzun seneler buna bir türlü alışamadım. Acımı unutamadım.”²¹

Şehzade Süleyman Efendi’nin gerek hastalığı sırasında gerekse vefatı sonrasında Naciye Sultan ve ailesine en fazla ilgi gösteren ise amcası ve dönemin padişahı bulunan Sultan V. Mehmed Reşad olmuştu.²² Naciye Sultan, amcasının gösterdiği yakın ilgi ve himayeden şöyle bahseder:

“Amcam Sultan Reşad beni Dolmabahçe Sarayı’na aldırıldı. Orada bana babamın acısını unutturmak için büyük bir şefkat ve muhabbet gösterdi, bana ikinci bir baba olmaya çalıştı. Gönlümü almak ve beni mahzun etmemek için kendi evlatlarından evvel beni okşar, onlara göstermediği alakayı bana gösterirdi... Velhasıl çocuk kalbimi teselli etmek, bana hayatta duyduğum büyük acıyı unutturmak için amcam elinden geleni yaptı.”²³

13 Temmuz 1909 (24 Cemaziyelahir 1327) tarihinde henüz 49 yaşında iken vefat eden Şehzade Süleyman Efendi İstanbul Beşiktaş’ta Yahya Efendi Dergâhı’ndaki kadınlar ve şehzadeler türbesine defnolunmuştur.²⁴

b. Annesi Ayşe Tarziter Hanımefendi

Şehzade Selim Süleyman Efendi’nin beş eşinden dördüncüsü olan Ayşe Tarziter Hanımefendi, 4 Şubat 1880’de Gence’de doğdu.²⁵ Diğer tüm saray kadınları gibi saraya alınmadan önceki hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Ayşe Tarziter Hanım, pek küçük yaşlarda saraya gelmiş, orada tahsil ve terbiye görerek Şehzade Süleyman Efendi’ye eş

²¹ *Vatan*, nr. 4169, 23 Aralık 1952, s. 4.

²² Sultan Reşad Süleyman Efendi’nin vefatından sonra ailesini himayesine almış ve daima ihsanlarda bulunmuştur: “Taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhîden merhûm Süleyman Efendi hazretlerinin kerîme-i âliyeleriyle mahdûm-ı necâbet-mevsûmlarına ihdâ ve ihsân buyrulan Hereke Fabrika-i Hümâyûnu ma’mûlâtından elbiselik kumaşların esmânı olan bin yüz kırk üç guruşun hazinece tesviyesini mezkûr fabrika müdüriyetinden iş’âr kılınmış olmağla emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı padişâhî her ne vechile şeref-müte’allik buyrulur ise mantûk-ı münîfine tevfikân hareket olunacağı muhât-ı ilm-i âlî buyruldukta emr ü irâde hazret-i men-lehü’l-emrindir fi 15 Receb sene 327 ve fi 19 Temmuz sene 325” [BOA, *Mabeyn İrade (MB. İ)*, nr. 135/63].

²³ *Vatan*, nr. 4169, 23 Aralık 1952, s. 4.

²⁴ Yılmaz Öztuna eserinde Şehzade Süleyman Efendi’nin ölüm tarihini 16 Haziran 1909 olarak veriyorsa da Süleyman Efendi’nin asıl ölüm tarihi 13 Temmuz 1909’dur (BOA, *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)*, nr. 3/72).

²⁵ Öztuna, *a.g.e.*, s. 277.

olarak hazırlanmış, güzelliği ile meşhur bir kadındı.²⁶ Leyla Açıba hatıralarında Ayşe Tarziter Hanım'ın aslen Abhaza olup Barğan-İpa Hanedanı'na mensup olduğunu, zaman zaman Ayşe Tarziter kadının, dairesinde hikâyeler anlatarak Kafkasya'dan bahsettiğini, hatta çok enteresan olan bu hikâyeleri ileriki yıllarda not etmeyi dahi düşündüğünü, ancak maalesef ki buna fırsat bulamadığını ifade eder.²⁷

1895 yılında Şehzade Süleyman Efendi ile nikâhlanan Ayşe Tarziter Hanımefendi iki çocuk dünyaya getirdi. Biri Şehzade'nin tek kızı olan Naciye Sultan, diğeri ise iki oğlundan biri olan Şehzade Mehmed Şerafeddin Efendi'dir.²⁸ 1924 yılında Osmanlı Hanedanı'nın ülkeden sürülmesiyle Ayşe Tarziter Hanım, oğlu Şerafeddin Efendi ile birlikte Beyrut'a gitmiş ve orada yaşamıştır.²⁹

Şehzade Süleyman Efendi'nin, Naciye Sultan'ın annesi olan Ayşe Tarziter Hanım'dan başka dört eşi daha vardı. Naciye Sultan hatıratında "... Bugünkü hayat anlayışına göre, bu dört rakip sayılan kadın arasında daimî geçimsizlik olduğu belki hatıra gelebilir. Fakat ben bunların arasında doğup büyüdüğüm ve hepsini pek yakından tanıdığım için birbirlerini ne kadar saydıklarını ve sevdiklerini görüyordum... Bu dört kadın ortak değil de sanki dört kız kardeş imiş gibi geçinirlerdi. Çocukları, yani erkek kardeşlerimle beni hiç ayırt etmezler, kendi evlatları imiş gibi benimserlerdi..." demektedir.³⁰

Süleyman Efendi'nin eşlerinden ilki, 1869'da Batum'da doğan ve genç yaşlarda saraya getirilmiş olan Filişan Kadın'dı. 1885 yılında Şehzade Süleyman Efendi ile nikâhlanan Filişan Kadın'ın çocuğu olmamıştı.³¹ Naciye Sultan, hatıratında Filişan Kadın'dan şöyle bahsetmektedir:

"Babamın ilk karısı Filişan Kadın'dı. Onu annemden çok değilse de annem kadar sevdiğimi söylersem mübalağa etmiş olmam. Filişan Kadın'a cicianne derdim... Ömrü boyunca daima iyilik etmiş, munis, tatlı bir insandı. Derslerime yardım eder, bana piyano çalıştırırdı. Onun yalnız bana değil, büyük kızım Mahpeyker'e de çok emeği vardır. Büyümesi esnasında ona nezaret etmiş ve çocuğumla candan meşgul olmuştur."³²

²⁶ *Vatan*, nr. 4162, 16 Aralık 1952, s. 4.

²⁷ Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, Timaş Yayınları, haz. Edadil Açıba, İstanbul 2010, s. 268–269.

²⁸ Yılmaz Öztuna, "Naciye Sultan ve Enver Paşa", *Hayat ve Tarih Mecmuası*, VIII (Ağustos 1974), 12 – 18.

²⁹ Şehzade Ali Vâsıf Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı: Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selahaddin Osmanoglu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 319; Öztuna, *a.g.e.*, s. 277; *Yeni İstanbul*, nr. 2896, 8 Aralık 1957, s. 4.

³⁰ *Vatan*, nr. 4163, 17 Aralık 1952, s. 4.

³¹ Öztuna, *a.g.e.*, s. 276.

³² *Vatan*, nr. 4163, 17 Aralık 1952, s. 4; Filişan Kadın'ın 1947 yılında, Bebek'te öldüğü sanılmaktadır (Öztuna, *a.g.e.*, s. 276).

Şehzade Süleyman Efendi'nin ikinci eşi ise Sultan Abdülmecid'in boşadığı Bezmî Kadın'la³³, Ressam Tevfik Paşa'nın 1872 yılında İstanbul'da doğan kızları Emine Cavidan Hanımefendi'ydi.³⁴ Süleyman Efendi ile Emine Cavidan Hanım'ın nasıl tanıştıkları ve nasıl boşandıklarına dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre; Emine Cavidan Hanım, Mısırlı Zeynep Hanım tarafından büyütülmüş ve Mısır prenslerinden Hüseyin'e eş olarak hazırlanmıştı. Ancak bir gün Süleyman Efendi Emine Cavidan'ı görür ve çok beğenerek kızın kendisine nikâhlanmasını Zeynep Hanım'dan talep eder. Nihayet Zeynep Hanım buna muvafakat gösterir ve genç çiftin 1886 yılında nikâhları kıyılır. Her ikisi de birbirlerini çok seviyor olmalarına rağmen evlilikleri uzun sürmez. Çünkü II. Abdülhamid'in jurnalcilerinden biri, Emine Cavidan'ı kırdı görerek kim olduğunu anlar ve Süleyman Efendi'nin haremını derhal boşamasını amir irade tebliğ olunur.³⁵ O da istemeyerek de olsa eşini boşar. Bununla da yetinmeyen Sultan II. Abdülhamid, genç kadının derhal başka biriyle evlendirilmesinde ısrar eder. Bunu haber alan eski nişanlı Hüseyin Bey, Emine Cavidan'a talip olur. Sultan Abdülhamid'in de muvafakat etmesiyle nikâhları kıyılır ve çift Mısır'a gider.³⁶ Daha sonra Cavidan Hanım Hüseyin Bey'den ayrılır ve başka bir zat ile evlenir, ancak son eşiyle de mesut olamayan Emine Cavidan Hanım, dadılıkla geçimini sağlamak

³³ Sultan Abdülmecid'in altıncı kadınlığına kadar yükselen Bezmî Kadın (Bezmâra, Bezmîcan), Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa'nın evlatlığıydı. İsmail Paşa ölünce eşi, Bezmî Hanım'ı da yanına alarak İstanbul'a geldi. Fevkalade bir güzelliğe sahip ve iyi öğrenim görmüş olan bu kız, kısa zamanda Osmanlı sosyetesinde konuşulur hale geldi. Kızın şöhreti Sultan Abdülmecid'e kadar ulaşınca padişah onunla tanışmak istedi ve bu amaçla saraya davet edildi. Bezmî Hanım padişah tarafından saraya alınmak istenince analığı olan hanım, evlatlığının mürüvvetini görmek arzusunda bulunduğunu bildirdi. Böylece Bezmî Hanım için çeyiz (cihaz) hazırlandı ve nikâh akd olundu. Ancak bir kaç zaman sonra Bezmî Hanım'ın saraydaki diğer kadınlarla kıskançlık yüzünden arası açıldı ve tartışmalar başladı. Bununla birlikte Bezmî Hanım'ın keyfine göre hareket ettiği ve saray hayatına ayak uyduramadığı görüldüğünden, Sultan Abdülmecid tarafından boşandı. Kadın efendilik payesine kadar ulaşmış bir hanımın başka biriyle evlenmesi hoş karşılanmıyor olmasına rağmen Bezmî Hanım Ferik Ressam Tevfik Paşa ile evlendi. Sultan Abdülmecid bunu hoşgörüyü karşılamış olsa da sonradan tahta geçen Sultan Abdülaziz buna razı olmadı ve Tevfik Paşa'yı görevinden azlederek Bursa'ya sürdü. Kısa bir süre sonra Tevfik Paşa'dan da boşanan Bezmî Hanım, üçüncü evliliğini Bursa Evkaf Müdürü Uzun Ahmed Bey'le yaptı. Bezmî Hanım ömrünün sonlarında çok sıkıntılı bir hayat yaşadı ve İstanbul'da öldü (Uluçay, *a.g.e.*, s. 145 – 146).

³⁴ Öztuna, *a.g.e.*, s. 276.

³⁵ Sultan II. Abdülhamid'in böyle bir irade tebliğ etmesinin sebebi Emine Cavidan Hanım'ın hanedana yaraşır bir aileden gelmediğini düşünmesinin yanı sıra yaşadığı şu olaydan da kaynaklanıyor olabilir: "Abdülhamid Efendi validesi vefat eyledikten sonra Bezmî Kadın ona –pek az bir müddet için - analık olmuştu. Bezmî Hanım bir gün evlatlığı Abdülhamid'e kızar ve tekdir ile biraz da hırpalar. Bu haremden büyük bir mesele olur... Bu hal Abdülmecid'e geçilir. Abdülmecid duyduğu sözleri anlatarak; A Bezmîciğim! Hamid'i neye dövdün? diye tatlı bir itapta bulunmak ister. Bezmî Kadın buna öfkelenir: Artık İllallah! Gel buraya Hamid Efendi! Evvelce dövmemiştin amma, işte şimdi döveceğim diyerek padişah huzurunda şehzadeye tokadı yapıştırır. Abdülmecid buna da tahammül eder amma bir müddet sonra Bezmî Kadın artık sarayda tutulmak kabil olamaz; tatlik edilir ve Tevfik Paşa ile evlendirilerek saraydan çıkarılır" (Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Sarayı ve Haremın İçyüzü: Muzika-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 1999, s. 47–49).

³⁶ Leyla Açıba Hanımefendi bu olayı daha farklı bir biçimde şöyle anlatır: "... Bezmî Hanım... kızının selameti için Emine Hanım'ı eski ortaklarından Serfirâz Hanım'ın himayesine vermiş... Serfirâz Hanım'ın himayesinde iken Şehzade Süleyman Efendi ile evlenip "Cavidan" ismi tesmiye edilmişti. Fakat bir baloda Mısır Hanedanı'ndan Prens Hüseyin Kâmil Bey'e gönül verdiğinden, Şehzade Süleyman Efendi'den boşanarak prensle evlenmişti..." (Açıba, *a.g.e.*, s. 168).

zorunda kalır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Naciye Sultan esas itibariyle Emine Cavidan Hanım'la birlikte hiç yaşamamıştır ancak "Emine" isminin Naciye Sultan'a Emine Cavidan'dan kalan bir hatıra olması muhtemeldir.

Naciye Sultan'ın bir diğer cici annesi Şehzade Süleyman Efendi'nin üçüncü eşi olan Abaza kökenli Fatma İkbal Hanımefendi'ydı. 1893 yılında Şehzade ile nikâhı kıyılan Fatma İkbal Hanımefendi, aynı zamanda Naciye Sultan'ın ağabeyi olan Şehzade Abdulhalim Efendi'nin de annesidir.³⁷

Şehzade Süleyman Efendi'nin beşinci ve son eşi ise Leyla Açıba'nın hatıratında verdiği bilgilere göre; Tapş- İpa prensi Nuri Bey ile Açıba prensesi Nazife Hanım'ın kızı olan Zât-ı Melek Hanım'dı. Hendek'e bağlı Uzuncaorman Köyü'nde dünyaya gelen Zât-ı Melek Hanım, önce bir süre Sultan Abdülmecid'in kadınlarından olan Verdiciân Kadınefendi'nin maiyetinde kalmış, ardından Dolmabahçe Sarayı'na gönderilmişti. Buradaki bir merasim sırasında Süleyman Efendi'nin dikkatini çekmiş ve 1899 yılında evlenmişlerdi. Şehzade Süleyman Efendi vefat ettikten sonra Ortaköy'de, kocasından kalan bir köşkte yaşamaya başlayan Zât-ı Melek Hanım, kendini hayır işlerine vermiş ve konağının alt katını bir terzihaneye dönüştürerek burada birkaç kişi ile birlikte diktiği yorgan, battaniye ve elbise türünden eşyaları cephedeki askerlerin ailelerine göndermeye başlamıştır.³⁸

Süleyman Efendi'nin sarayında yaşayanlardan biri de Naciye Sultan'ın çok sevdiği ve hatıralarında sıkça bahsettiği babaannesi Serfirâz Hanım'dı. Sultan Abdülmecid, kadınları ve gözdeleri arasında en çok Serfirâz Hanım'ı sever, bu yüzden de yaptığı hiçbir şeye ses çıkarmazdı. Bir ara Serfirâz Hanım'ın "Küçük Fesli" lakaplı çalgıcı bir Ermeni gençle adı dahi çıkmıştı. Bu genç bir gün Beyoğlu'nda kahvehanede otururken bir Hırvat tarafından silahlı saldırıya uğramış, bu yüzden ailesi çocuklarının daha fazla İstanbul'da kalamayacağını düşünerek onu Adalar'a kaçırmıştı. Ancak Küçük Fesli bir kaç ay sonra Beşiktaş'taki evine giderken yolda iki kişinin suikastına uğramış ve saldırıdan bir kaç gün sonra da vefat etmişti. Ölmeden evvel kendisine saldıranların Serfirâz Hanım'ın adamları olduğunu söylemesi üzerine ailesi İngiltere, Fransa ve Rusya sefaretlerine başvurarak konunun tetkikini talep etmiş fakat mesele daha fazla büyütülmeden kapatılmıştı.³⁹

³⁷ *Vatan*, nr. 4163, 17 Aralık 1952, s. 4; Öztuna, *a.g.e.*, s. 276.

³⁸ Cumhuriyet'in ilanından sonra maaşı kesilen Zât-ı Melek Hanım, biraderi Rıza Bey'in yanına taşınmış ve kardeşinin görevi sebebiyle birçok şehir dolaşmıştır. Zât-ı Melek Hanım, Soyadı Kanunu ile birlikte Tapşın soyadını almış ve Rıza Bey Amasya'da vali muavini iken 1941 yılında aynı şehirde vefat etmiştir (Açıba, *a.g.e.*, s. 276 – 279).

³⁹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13 – 20*, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 3.

Serfirâz Hanım aynı zamanda Abdülmecid döneminde saray harcamalarının artmasına sebep olanların başında gelmekteydi. Sultan Abdülmecid onun aşırı ve gereksiz harcamalarına göz yumar, bunu gören diğer saraylı kadınlar da Serfirâz Hanım’a uyararak istediklerini alır gerektiğinde piyasaya dahi borçlanırlardı. Nitekim kadınların esnafa olan bir senelik borçları 288 bin keseye ulaşmıştı ve bunun 125 bin kesesi sadece Serfirâz Hanım’a aitti.⁴⁰

Serfirâz Hanım’ın hayatta kalan tek evladı Şehzade Süleyman Efendi idi.⁴¹ Bu yüzden çoğunlukla Fer’iyye Sarayı’nda, Süleyman Efendi ve ailesinin yanında kalırdı. Müziği fevkalade seven Serfirâz Hanım, saray içerisinde daimi faaliyet gösteren iki saz takımı kurmuştu. Bunlardan biri Batı müziği ile meşgul olup alafranga havalar çalarken, diğeri alaturka nağmeler çalan tam tertip bir saz takımı idi.⁴² Naciye Sultan, babaannesinin de etkisiyle musikîyi çok sever ve bu saz takımlarını dinlemekten büyük zevk alırdı. Naciye Sultan’ın: “Günlerce evden çıkmadığımız, gezmeye gitmediğimiz halde hiç sıkılmazdık. Evin içinde daimi şekilde çalınan musiki bizi çok eğlendirirdi” şeklindeki ifadeleri bu hususu teyit etmektedir.⁴³

Naciye Sultan sevdiklerini kaybetmenin acısıyla ilk defa 9 Haziran 1905 yılında, babaannesinin ölümüyle tanışmıştı. Hatıralarında çok sevdiği babaannesinin ölümünden nasıl haberdar olduğunu ve bundan duyduğu büyük acıyı şöyle dile getirir:

“Sultan Mecid’in üçüncü kadını olan babaannemin ölümü, bana hayatta ilk büyük acı oldu. Babamı çılgın gibi severdim. Ondan bana hiçbir fenalık gelmeyeceğinden emindim. O da o yaşma kadar beni hiç üzmemişti. Yine de bu acı haberi verirken mümkün olduğu kadar beni üzmemeye çalıştı. Babam beni kucağına aldı. Öpmeye okşamağa başladı. Bundan sonra yavaşça bana büyükannemi aramamamı ve onu ne yapsam bir daha göremeyeceğimi anlatmaya çalıştı. İşte o zaman dünyada böyle ayrılıkların mümkün olabileceğini öğrendim. Bu, ölümle ilk karşılaşmam oldu.”⁴⁴

Bu ölüm Naciye Sultan’ı çok etkilemesine rağmen henüz çok küçük olduğu için zatürreye bağlı kalp hastalığından ölen babaannesini unutmaması pek de zor olmamıştı.

⁴⁰ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 4.

⁴¹ Süleyman Kâni İrtem eserinde, Şehzade Süleyman Efendi’nin büyüyünce annesinin serbest yaşam tarzını tenkit ederek sıkmaya başladığını, bunun da anne ile oğlun arasını açtığını, bu yüzden Süleyman Efendi’nin annesinin kendisini zehirleyeceği korkusuyla Bebek’teki dairesinden taşındığını ileri sürmektedir (İrtem, *a.g.e.*, s. 49 – 50).

⁴² “Süleyman Efendi’nin sarayı Ortaköy sahilinde bulunduğu için bu saz takımı çaldığı vakit kayıkçıların durup dinlediklerini ve dinlerken mest olduklarını bana Zat-ı Melek Hanım anlatmıştı” (Açba, *a.g.e.*, s.171).

⁴³ *Vatan*, nr. 4165, 19 Aralık 1952, s. 4.

⁴⁴ *Vatan*, nr. 4167, 21 Aralık 1952, s. 4.

2. Saray Hayatı

Fer'iyye Sarayı'nda Şehzade Süleyman Efendi ve ailesinin dışında, şehzadenin hizmetlerini gören Enderun ağaları da yaşamaktaydı. Ekseriyetle sarayda kalan ama münavebeli olarak evlerine giden bu ağalardan biri ayrıca sarayın mali işleriyle de ilgilenmekteydi. Kalfalar, harem ağaları, tablakârlar ve Enderun ağaları gibi hane halkı da sarayda yaşamaktaydı. Saraylıların çok büyük bir bölümü Çerkez veya Abaza'ydı.

Sarayda şehzadenin hizmetini gören hazinedar adlı kalfalar bulunmaktaydı. Bu hazinedarlardan yedisi bir hafta hizmet eder, sonra nöbet değişir ve onların yerini diğer grup alırdı. Süleyman Efendi her sene bu kalfalardan ikisini evlendirirdi. Kıza ev alınıp çeyiz hazırlandığı gibi irat temin etmesi için bir dükkân dahi verilirdi.⁴⁵

Sarayların hususi dışçısı, terzisi ve berberi olduğu için her türlü ihtiyaç saray içinde temin edilir, dışarıya pek çıkılmazdı. Bu durum sadece Süleyman Efendi'nin sarayı için geçerli değildi. Naciye Sultan hatıratında bu konuyla ilgili olarak şöyle der:

“Bizde olduğu gibi amcalarımın ve diğer aile efradının da hayat tarzı böyle idi. Aile arasında ziyaret yapılmazdı. Ancak bayramdan bayrama padişah ziyaret edilirdi. Yan yana olan kardeş saraylarının arasında yüksek duvarlar mevcuttu. Her aile kendi hususi âleminde yaşar, ötekilerle alakadar olmazdı.”⁴⁶

Ancak Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bu kapalı saray yaşamı bir nebze de olsa dışa açılmaya başladı. Naciye Sultan hatıratında bu değişimi şu şekilde tarif eder:

“Saray içinde çok iyi vakit geçirdiğimiz ve eğlendiğimiz halde hürriyetin hepimize yeni ufuklar açacağını hissediyorduk. Nitekim öyle oldu. Hürriyet bizlere saadet getirdi... Artık arabaya binerek mesire yerlerine gitmek, şehir içinde dolaşmak adet olmuştu. Dünya yüzünde görülecek birçok şey olduğunun ancak o zaman farkına varabildik. Aile ziyaretlerine gitmeler ve şehir içinde dolaşmalar bizim için yepyeni eğlenceler teşkil etti. Fakat yine de dükkânlara gitmek, alış veriş etmek, terziye gidip elbise ısmarlamak gibi normal bazı hareketler bizler için yasaktı.”⁴⁷

Eğer elbise diktirilmek istenirse saray içindeki terzilerle veya dışarıdan hususi olarak davet edilen terzilerle provalar yapılır, kumaş ve benzeri levazımat dışarıdan sipariş edilirdi. Ayrıca sarayın özel mücevhercileri bulunmakta idi. Bunlar hazırladıkları örnekleri harem dairesine gönderir ve beğenilenlerin siparişleri verilirdi.⁴⁸

⁴⁵ *Vatan*, nr. 4163, 17 Aralık 1952, s. 4.

⁴⁶ *Vatan*, nr. 4163, 17 Aralık 1952, s. 4.

⁴⁷ *Vatan*, nr. 4167, 21 Aralık 1952, s. 4.

⁴⁸ *Vatan*, nr. 4167, 21 Aralık 1952, s. 4.

Şehzade ve sultanlara, yaşları ve konumlarıyla orantılı olarak belli bir maaş bağlanırdı. Naciye Sultan, 1908 yılında on bin guruş olarak bağlanan ilk maaşını⁴⁹, sarayda her türlü ihtiyacı zaten karşılandığı için şahsi zevklerine ayırır ve çoğu zaman gereksiz şeylere harcardı. Naciye Sultan çocukluk yıllarında alıştığı bu rahat ve biraz da müsrif yaşamın etkileriyle hayatının ilerleyen dönemlerinde dramatik bir biçimde karşılaşır ve bu yüzden hatıratında bu durumdan biraz sitemle bahseder:

“... Aylıklarımızla hoşumuza giden şeyleri ısmarlayıp yaptırırdık. Bolluk ve refah içinde geçen çocukluğumda edindiğim adetler maalesef bende en sıkıntılı günlerde bile önüne geçemediğim bir israf huyunu önleyememiştir. Çok defa en lüzumlu eşya yerine o anda hoşuma gitmiş en lüzumsuz bir şeyi satın aldığım olmuştur. Bu ani ve içten gelen kararların acısını pek feci surette çektim. Fakat insanın ta çocukluğundan kalma bazı öyle huyları vardır ki canı çıkmayınca çıkmaz.”⁵⁰

Şehzade saraylarına yemekler dışarıdan tepsilerle, tablakâr adı verilen görevliler tarafından getirilirdi. Beylik mutfaktan gelen bu tablalardan evdeki bendegân istifade eder, kadınlara, şehzade ve sultanlara evde ayrı ayrı tablalar hazırlanırdı. Bir şehzadeye yemeğinin nasıl servis edildiğine dair fikir vermesi açısından Naciye Sultan’ın hatıratındaki şu cümleler önem arz etmektedir:

“... Babamın yedi hazinedarının sıra ile dizilip kendisine servis yapması hala gözümün önündedir. Yedi kalfa birbirinin elinden tabakları alıp baş hazinedara kadar ulaştırırlar, o da babamın önüne koyardı...”⁵¹

Tablalarda getirilen yiyecekler çok zengin olmasına rağmen içlerinde zeytinyağlı ve balık gibi şeyler bulunmaz, Arap bacılardan bunları yapması özel olarak istenirdi.⁵² Saraylarda sıradan günlerde herkes yemeğini odasında tek başına yer, sadece özel davetlerde yemek odaları açılarak hep birlikte yemek yenirdi. Ancak zaman zaman Süleyman Efendi kızını odasına davet eder ve birlikte yemek yerlerdi. Böyle davetler Naciye Sultan’ı çok mutlu eder ve babasıyla birlikte yemek yemekten büyük keyif duyardı. Naciye Sultan saraylardaki yemek âdetini hatıratında şöyle anlatır:

“Saraylarda yemek âdeti çok garipti. Şimdi düşünüyorum da babam, annem ve kardeşlerimle beraber uzun seneler bir aile sofrası başında toplanmadığımızı hatırlıyorum. O zamanlar bu âdet bize garip gelmezdi. Çünkü başka türlüünü, bir aile sofrası olabileceğini bilmezdik. Babamın vefatından ve hürriyetten sonra annem, kardeşimle ve benimle aynı sofraya oturup, bize normal bir aile hayatı

⁴⁹ BOA, *DUİT*, nr. 3/6, 17 Ramazan 1326/13 Ekim 1908.

⁵⁰ *Vatan*, nr. 4167, 21 Aralık 1952, s. 4.

⁵¹ *Vatan*, nr. 4164, 18 Aralık 1952, s. 4.

⁵² *Vatan*, nr. 4164, 18 Aralık 1952, s. 4

numunesi göstermiştir. Yoksa saraylarda herkesin tablası ayrı gelir, küçük büyük herkes kendi odasında ve yalnız başına yemek yedi.”⁵³

3. Çocukluk Yılları ve Eğitimi

Çocukluk yıllarını aynı zamanda doğduğu yer olan Fer'iyye Sarayı'nda geçiren Naciye Sultan, ailenin tek kızı olduğu için hem anne babası hem de kardeşleri tarafından çok şımartılır, adeta el üstünde tutulurdu. Kardeşlerinden biri kendisinden yaşça büyük olan Şehzade Abdulhalim Efendi,⁵⁴ diğeri ise ana-baba bir kardeşi olan Şehzade Mehmed Şerafeddin Efendi'dir.⁵⁵

Ailenin en küçük ferdi olması sebebiyle Naciye Sultan, Şerafeddin Efendi'yi bir kardeş gibi değil adeta bir anne gibi sever, ilgi gösterirdi. Naciye Sultan hatıratında kardeşine duyduğu sevgiyi şu şekilde dile getirir:

“... Beş yaşında bir çocuk çok şey hatırlayamaz belki fakat ben Şerafeddin'in dünyaya geldiği günkü sevincimi pek güzel hatırlıyorum. Çünkü o gün bana birçok oyuncaklar hediye edilmiş, bana: bak bunları sana kardeşin getirdi denilmişti. Ben de ona inanmışım. Şerafeddin ile aramızda beş yaş olduğu halde onu kendime akran bir kardeş gibi değil de, bir anne gibi severdim... Derin bir şefkatle karışık olan bu sevgim daima içimde aynı harareti muhafaza etmiştir...”⁵⁶

Naciye Sultan ağabeyi Abdulhalim Efendi'yi de öz kardeşi olmamasına rağmen çok severdi. Hatta gurbette iken uzun seneler birlikte yaşayacaklardır.

Osmanlı Devleti'nde hanedana mensup çocuklar başlangıçta saraylarında kendileri için hususi olarak tutulmuş hocalardan ders alırlardı. Ancak meşrutiyetin ilanı ile birlikte şehzadelerin Galatasaray Sultanîsi'ne, ardından da Harbiye Mektebi'ne devam etmeleri uygun görüldü.⁵⁷ Kızlar ise evlerinde hususi dersler almaya devam eder ve mekteplere

⁵³ *Vatan*, nr. 4163, 17 Aralık 1952, s. 4.

⁵⁴ 28 Eylül 1894 tarihinde Ortaköy'deki Fer'iyye Sarayı'nda dünyaya gelen Şehzade Abdulhalim Efendi, Berlin'de Prusya kraliyet hassa alayında yüzbaşı olarak görev yaptı. Balkan Harbi'ne katıldı ve bu savaşta yaralandı. Birinci Dünya Savaşı'nda albaylığa terfi etti. Anadolu hareketinin başlangıcında birçok arkadaşına yardım ederek onların Anadolu'ya geçmelerine yardım etti. Hanedanın sürgünü ile birlikte Paris'e yerleşti, ardından de Delhi'ye gitti. Samiye Hanımefendi ile evlendi ve bu evlilikten Fatma Samire ve Cengiz adlarında iki çocuğu oldu. 1926'da sirozdan vefat eden Şehzade Abdulhalim Efendi Şam'da, Sultan Selim Camii haziresine defnedildi (Öztuna, *a.g.e.*, s. 277; *Vatan*, nr. 4168, 22 Aralık 1952, s. 4).

⁵⁵ Şehzade Mehmed Şerafeddin Efendi; 19 Mayıs 1914 tarihinde Fer'iyye Sarayı'nda dünyaya geldi. 1923 yılında Yusuf İzzettin Efendi'nin kızı Şükriye Sultan ile evlenen Şehzade Şerafeddin Efendi'nin bu evliliği çok sürmedi. Hanedanın sürgünü ile birlikte önce Kahire'ye ardından da Beyrut'a yerleşen Şerafeddin Efendi 1929 yılında Beyrut'ta Semahat Hanımefendi ile evlendi ve bu evliliğinden Mübeccel Bezm-i Âlem adında bir kızı dünyaya geldi. Şerafeddin Efendi 1966 yılında Beyrut'ta vefat etmiştir (Öztuna, *a.g.e.*, s. 278- 279).

⁵⁶ *Vatan*, nr. 4168, 22 Aralık 1952, s. 4.

⁵⁷ BOA, *MB. İ.*, nr. 160/51. Belgeden Şehzade Nureddin Efendi'nin de Mekteb-i Sultanî'yi bitiren diğer şehzadeler gibi Mekteb-i Harbiye'ye gitmesine izin verildiği anlaşılmaktadır.

gönderilmezlerdi. Bu yüzden Naciye Sultan da diğer sultanlar gibi sarayda hususi hocalar eşliğinde derse başladı. Naciye Sultan'ın ilk hocası kendisine alfabeyi de öğreten Aynîzâde Tahsin Efendi'ydi.⁵⁸ Sultan'ın ikinci hocası ve ona uzun yıllar Türkçe dersi okutan ise Hafız İhsan Efendi'ydi. Hafız İhsan Efendi'nin yerini daha sonra Halid Ziya Bey (Uşaklıgil) almıştır. Türkçenin yanı sıra Fransızca dersleri de alan Naciye Sultan'ın Fransızca muallimesi, daha sonra Müslüman olarak Adile adını alan, Fraulein Funke adında sert mizaçlı Alman bir bayandı.

Naciye Sultan biraz daha büyüyünce, musikî dersleri de almaya başladı. Saz hocası Udî Andon'dan alaturka müzik dersleri yanı sıra piyano ve keman dersleri de almaya başlayan Naciye Sultan'ın keman hocası Braun adında Alman bir müzisyen iken piyano hocaları Lange ve Hege'di. Naciye Sultan özellikle piyano derslerini ve piyano muallimi Hege'yi çok severdi. Bir ara Mekteb-i Harbiyye'de de piyano muallimliği yapan ve o vakit İstanbul'un en maruf piyanistlerinden olan Macar asıllı Hege, yakışıklı, kır saçlı, uzun boylu, daima şık giyinen bir beydi.⁵⁹ Naciye Sultan hatıralarında Hege'den ve piyano derslerinden şöyle söz eder:

“Piyano hocam Hege ile çalışmayı çok severdim. Hele onunla çifte piyanoda çalışmak benim için ayrı bir zevkti. Çocukluğum çok neşeli ve bahtiyar geçmiştir. Buna rağmen her nedense Hege benim için Niçin mahzunsun isimli bir Berceuse bestelemiş, bunu bana ithaf etmişti. Bu notayı pek kıymetli bir hatıra olarak hala saklarım.”⁶⁰

Sultanların eğitimleri küçükken sarayda aldıkları bu eğitimle sınırlı kalmaz, evlendikten sonra da özel hocalar eşliğinde devam ederdi.

Kış aylarını Fer'iyye Sarayı'nda geçiren Naciye Sultan ve ailesi, yaz aylarında Bebek sırtlarında bulunan Nisbetiyye Köşkü'ne geçerlerdi.⁶¹ Bu nakil işi Naciye Sultan için adeta bir eğlence ve gezme vesilesiydi. Naciye Sultan bunun sebebini şöyle izah eder:

“Çünkü başka şekilde dışarı çıkılmazdı... Harem ağaları fevkalade mutaassıptı. Saray içinde birçok eğlenceler tertip edilirdi. Vaktin nasıl geçtiğini anlamazdık. Fakat ne de olsa bu âlem geniş dünya üzerinde yaşayan diğer insanlarınkinden ayrı ve başka bir âlemde. Bütün rahatımıza ve refahımıza rağmen serbest hayatın hasretini duyardık.”⁶²

⁵⁸ Naciye Sultan hatıratında, saraylara münevver zümreden hoca alınmasının yasak olduğunu ve bu şartlara riayet edilmediğinden Aynîzâde Tahsin Efendi'nin sürüldüğünü ifade eder (*Vatan*, nr. 4165, 19 Aralık 1952, s. 4).

⁵⁹ Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s. 94.

⁶⁰ *Vatan*, nr. 4165, 19 Aralık 1952, s. 4.

⁶¹ Daha sonraki yıllarda bu köşk, Şehzade Abdulhalim Efendi'nin ikametine tahsis edildi (*BOA, MB. İ*, nr. 191/9, 6 Rebîulâhîr 1335/17 Kânûnisânî 1332).

⁶² *Vatan*, nr. 4165, 19 Aralık 1952, s. 4.

Babası ve kardeşleri ile birlikte köşkün geniş bahçelerinde uzun at gezintileri yapan Naciye Sultan, kardeşleri gibi pantolon ve çizme giyer ve onlar kadar iyi ata binerdi.

Naciye Sultan'ın en renkli çocukluk hatıralarından biri ise harman vakti çiftliklerinin yanında yer alan geniş ekin tarlalarına gelen Çingenelerin şarkı söylemelerini dinlemek ve rengârenk kıyafetlerini seyretmektir. O, bambaşka bir âlemin fertleri olarak gördüğü bu insanlardan şöyle bahseder:

“Çingeneleri seyretmeye bayılırdım. Fakat ne çare ki onlara uzaktan bakabilirdim. Hastalık bulaşma korkusuyla yanlarına yaklaşmam katiyen yasak edilmişti. Fakat ben bu kadarına da razı idim... Bu değişikliği görmek hevesi belki de içimdeki, şuurumun altındaki serbestlik hasretinin bir belirtisiydi. Her istediğimi yapabiliyor sayılırdım... Fakat herhalde çocuk ruhum hayatta daha geniş ufuklar olabileceğini sezmiş olacak ki Çingenelerin o başıboş ve serbest hallerine için için gıpta ederdim.”⁶³

Naciye Sultan'ın çocukluk yıllarına ait en güzel anılarından biri de yapılan donanma şenlikleriydi. Bilhassa saray bahçelerinin ışıklarla donatıldığı, havai fişeklerin ardı ardına patlatıldığı bu özel günlere dair hatıralarını şöyle dile getirir:

“... Büyük amcam Sultan Abdülhamid, 29 Ağustosta tahta çıkmıştı. Her sene o gün şenlikler yapılırdı. Bu donanmayı seyretmek en büyük eğlencemizdi. Bahçeye muzika gelir, saz takımları kurulur, lâternalar çalardı. Rum, Ermeni, Yahudi vatandaşlar toplanır, kendi adetlerine göre eğlenceler tertip ederlerdi. Bahçeye kurulan çadırlarda limonata, şerbet ve yiyecekler ikram edilirdi. Çocuk olduğum halde ben bahçeye çıkamazdım. Bütün eğlenceleri pencereden hatta panjur arkasından seyrederdim...”⁶⁴

Tüm bunlar aslında Naciye Sultan'ın ne kadar sıkı kuralları olan bir hayat tarzı içinde yaşadığını da göstermekte ve daha sonra ayrıntılarına değineceğimiz olaylar karşısındaki tavrını anlamamıza da yardımcı olacaktır.

Naciye Sultan, bu kapalı hayat tarzı içinde zaman zaman sıkılıyor olsa da bu durumu hafifletecek unsurlardan da tamamen mahrum değildi. Çünkü saray hudutları içinde her türlü eğlence mevcuttu. Tiyatro oynanır, saz çalınır, şarkı söylenirdi. Hatta çok defalar saraya tam kadro tuluat kumpanyaları gelirdi. Naciye Sultan özellikle kanto oynayan meşhur Şamran ve Peruz hanımları seyretmekten hoşlanırdı. Onları izlerken duyduğu haz hatıratına şöyle yansır:

“... Ben çok neşeli olduğum için daima güler ve kahkahalar atardım. Saraylılar bana çok defa cicim biraz hassas olunuz demişlerdir. Şimdi düşünüyorum da hassas ol demekten maksatları, ciddi olmak, her şeye gülmeyip, ara sıra mahzun bir tavır takınmak olacaktı. Fakat sanatkâr Şevki'nin hoş sohbetçiliği veya

⁶³ *Vatan*, nr. 4164, 18 Aralık 1952, s. 4

⁶⁴ *Vatan*, nr. 4165, 19 Aralık 1952, s. 4

Şamran Hanım'ın şakır şakır oynaması karşısında hassas olmak, yani onların kast ettiği manada ciddi durmak imkânı yoktu. İçten gelen bir neşe ve sevinçle kahkahayı atar dururdum...”⁶⁵

Naciye Sultan'ın bir diğer çocukluk anısı da Ramazan ayının on beşinci gününde tertip edilen Hırka-ı Saadet ziyaretleridir ki bu tür ziyaretler hanedan üyelerinin birbirlerini görmeleri için de bir vesileydi. Hırka-ı Saadet ziyaretleri için hazırlıklar bir kaç gün öncesinden başlar, hanedan mensuplarına ve vükelâ hanımlarına davetiyeler gönderilirdi. Hırka-i Saadet'i görmek üzere Topkapı Sarayı'na gidilirken kadınlar incecik tül yaşmaklar ve feraceler giyer, bunları görmek isteyen meraklı halk kaldırım kenarlarında sıra sıra dizilirdi. Topkapı Sarayı ise neredeyse tika basa dolar ve bayram yerine dönerdi.⁶⁶ Naciye Sultan'ın anılarında bu ziyaretlere ilişkin şu satırlar mevcuttur:

“... Herkes yaş sırası ile dizilir, Hünkâr elinde tuttuğu Peygamberin mendilini sıra ile hepimize öptürdü. Padişah selamlanmaz, bu mendili öpmek bir selam sayılırdı. Mendil öpüldükten sonra geri geri çekilirdik. Bu merasimden sonra baş musahip ve hazinedar kalfa kırmızı keseler içinde herkese atıyye olarak para getirirdi. Bundan sonra da hepimizin arabaları kapıya gelir ve herkes evine dönerdi...”⁶⁷

Aslında Naciye Sultan'ın çocukluk yıllarında Ramazan ayı başlı başına bir neşe ve eğlence kaynağıydı. Şöyle ki; Ramazan aylarında her şehzade sarayında ayrı bir imam, iki müezzin ve iki harem ağasının refakatiyle teravih namazı kılınır, sarayların geniş sofalarına kafesler kurulur, erkekler orta yerde kadınlar ise bu kafeslerin ardında namaza dururdu. Harem ağaları asayişini temin eder kadınların erkeklere görünmesine mani olurdu. İşte bu haremlik selamlık olayı esnasında saraylı kızların harem ağalarını atlatmaya çalışarak erkeklerin olduğu tarafa girmeye çalışmaları ve çeşitli muziplikler yapmaları Naciye Sultan'ı çok güldürür ve bunları izlemekten büyük bir keyif alırdı. Hafızasında yer eden bu eğlenceli zamanlar hatıratına şöyle aks eder:

“... Harem ağaları... Muzip ve yaramaz genç saraylıların kafes arkasından görünmemelerine son derece dikkat ederlerdi. Fakat harem ağalarını atlatmak, onları kızdırmak gençlerin başlıca eğlencesiydi. Namaz

⁶⁵ *Vatan*, nr. 4166, 20 Aralık 1952, s. 4.

⁶⁶ Ayşe Osmanoglu Hanımefendi Hırka-ı Saadet ziyaretini şöyle tasvir eder: “... Hırka-i Şerif'in Harem'e açıldığını Başmusahip gelip büyükannemiz Valide Sultan'ın önünde bir temenna ederek haber verirdi. Valide Sultan kalkar, sonra Abdülmecid'in diğer haremeleri yürürler, ondan sonra da halalarımız Sultan ve Kadınefendiler kademleri sırasıyla yürüyerek Hırka-i Şerif'e giderlerdi. Herkesin başında beyaz tülden örtüler bulunurdu. Her tarafta buhurdanlıklar yakıldığından koku duyulur, perdenin arkasından gayet güzel sesli bir müezzinin okuduğu Kur'an-ı Kerim akseder, hepimizin kalpleri huşu ile dolar, ağır adımlarla eteklerimizi yere bırakarak sıramızla yürür, tahtın üzerinde ayakta duran padişahın önüne kadar gelir, yerden bir temenna ile evvela Hırka-i Şerif'i ziyaret eder sonra Padişah'a dönerek bir temenna eder, elimize verdiği Dest-i mal-i şerif'i alır, öpüp başımıza koyar, arka arka çekilir, yine kadem sıramızla gider dururduk. Tahtın önündeki altın sandıktan destmâl-i şerifleri Darüssaade ağası çıkarıp Padişah'ın önüne koyardı...”(Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960, s. 87).

⁶⁷ *Vatan*, nr. 4166, 20 Aralık 1952, s. 4.

kılarken birbirlerinin eteklerine çengel iğneleri koyarlar, bu yüzden yerden kalkamayanların ve ayağı eteğine dolaşarak düşenlerin haline gülerek eğlenirlerdi. Bunları seyretmek benim de pek hoşuma giderdi. Tiyatroya gitmiş gibi eğlenirdim...”⁶⁸

Muayede yani bayramlaşma merasimleri de sakin ve monoton geçen saray yaşamına renk katan özel günlerdendi. Saraylarda bayram telaşı bir hafta öncesinden başlar, gerekli hazırlıklar yapılır, bayramlık kıyafetler diktirilirdi. Sultanlar ve kadın efendiler muayedeye giderken bayrama özel olarak diktirdikleri bu gösterişli kıyafetleri giyer, mücevherlerinin yanı sıra sahip oldukları nişanları da göğüslerine takarlardı.⁶⁹ Muayede-i hümayun başladığında musahip ağalar başkâtibeye törenin başladığını haber verir, o da valide sultana gelerek; “muayede merasimi başlıyor, buyurunuz” derdi. Muayede merasiminin bundan sonrasını Ayşe Sultan, *Babam Abdülhamid* adlı eserinde şöyle anlatır:

“... Valide sultan, şahane tuvaletiyle önde ve bütün sultanlar onun arkasında vükela haremleriyle birlikte büyük salonları ve Mabeyn koridorunu geçerek Muayede Salonu’nun üstündeki localara gider, evvelden hazırlanmış yüksek şilteli sedirlere oturur, muayedeyi seyredereklerdi. Muayede Salonu’nun diğer tarafındaki açık localarda ecnebi sefirler bulunurdu. Marş başlar, padişah girer, selam vererek tahta otururdu... Tahtın arkasında şehzadeler, damat paşalar başkâtib ve diğer bendegân bulunurdu. Sadrazam başta olmak üzere bütün vükelâ, müşirler sıra ile saçak öpme merasimini ifa ederlerdi. Birinci merasim bu suretle biter, Padişah salona geçer, bir çeyrek saat istirahat olunurdu. İkinci merasimde padişah yine içeriye selam vererek girer, tahtın önünde ayakta durur, Şeyhülislam Efendi önde olmak üzere ulemâ takım ile girerlerdi... Şeyhülislam tahtın önünde durur, dua eder, Padişah da avucunu açarak dinler, herkes birden ellerini yüzlerine sürerlerdi... Muayededen sonra Harem dairesine tablalarla şekerler getirilip dağıtıldığı gibi. Padişah tarafından da hanedanın evlerine, vüzerâ ve vükelâyâ şekerler giderdi...”⁷⁰

Muayede merasimlerinde tüm hanedan mensupları toplanır ve dönemin padişahı bütün ailesiyle bayramlaşırdı. Bu merasimde de ailenin tüm fertlerini görebilmenin yanı sıra Şale Köşkü’ne gelen vükela hanımlarını ve Mısır prenseslerini de görme imkânı doğardı.⁷¹ Adeta başka bir âlemden gelen bu yabancı insanları görmek, Naciye Sultan için büyük bir değişiklikti.⁷²

⁶⁸ *Vatan*, nr. 4166, 20 Aralık 1952, s. 4.

⁶⁹ Şehzade, sultan ve kadın efendilere gönderilen bir kurban bayramı davetiyesinde şu satırlar yer alırdı: “Şehzâdegân hazerâtıyla selâtin ve kadın efendiler hazerâtına; bi-lütûfihî Teâlâ mütekârib-i hulûl olan îd-i said-i adhânın birinci günü muâyede-i hümayun resm-i âlisinin icrâsı mukarrer bulunduğundan yevm-i mezkûre selâtin ve kadın efendiler hazerâtına saat altı raddelerinde elbise-i resmiyye iktisâ’ ve mu’tâd olan nişân-ı âliler ta’lik buyrularak Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu’nda hazır bulunulması şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî muktezâ-yı celîlinden olmağla ol babda fi 8 Kânûnievvel sene 1332” (BOA, *MB. İ*, nr. 139/8).

⁷⁰ Osmanoglu, *a.g.e.*, s. 71 – 72.

⁷¹ Ali Vâsib Efendi, *a.g.e.*, s. 47.

⁷² *Vatan*, nr. 4169, 23 Aralık 1952, s. 4.

Naciye Sultan, meşrutiyet ilan edildikten sonraki ilk bayramda amcası Sultan Abdülhamid tarafından üç gün Yıldız Sarayı'nda alıkonmuştu.⁷³ Sarayda bulunduğu sürece Sultan Abdülhamid Naciye Sultan'a çok sıcak davranmış, hatta ondan istediği şeyi yapmamış olmasına rağmen Naciye Sultan'a hiç kızmamış, bilakis onun bu cesurane davranışına kahkahalarla gülmüştü. Söz konusu hadisenin ayrıntıları şöyleydi: Sultan Abdülhamid'in kızı Nâime Sultan, Naciye Sultan'dan babasının yanında piyano çalmasını ister, ancak Naciye Sultan evinden ayrı olduğu ve de ailesini çok özlediği için çalmak istemez. Sultan Abdülhamid çalması konusunda ısrar eder ama Naciye Sultan çalmamakta kararlıdır ve sonunda ben evime dönmek istiyorum, vallahi çalmam diyerek isyan eder. Naciye Sultan bu anısını naklederken Sultan Abdülhamid hakkında şunları ifade eder:

“... Dünyayı titreten, herkesin çekindiği ve korktuğu Sultan Hamid’e bacak kadar bir çocuk olan ben, öyle bir meydan okudum ki buna kendisi bile şaşmıştır. Fakat belki amcam beni çok sevdiği için, belki de iç yüzü zannedildiği kadar sert ve haşin olmadığı için benim bu hareketime hiç kızmayıp, çok gülmüştü...”⁷⁴

Naciye Sultan'ın hiç şüphesiz ki en sevdiği amcası, babasına hem tip hem de karakter olarak çok benzeyen Sultan V. Mehmed Reşad'dı. Özellikle Şehzade Selim Süleyman Efendi'nin vefatından sonra Naciye Sultan'a adeta ikinci bir baba gibi kol kanat geren Sultan Reşad, Naciye Sultan'ı kendi evladı gibi sever, limonluğunda yetiştirdiği nadide meyvelerden gönderir, mümkün olduğu kadar Naciye Sultan'a babasının yokluğunu hissettirmemeye çalışırdı. Bu yüzden Sultan Reşad'ın 1918 tarihindeki vefatı Naciye Sultan'ı çok üzmüş, derinden yaralamıştı. Hatıratında Sultan Reşad'ı hasta yatağındaki son görüşünü ve amcasına karşı duyduğu derin muhabbeti şöyle dile getirir:

“... Babamın bir huyu vardı. Her akşam bana derslerimi çalıştırıp benimle meşgul olduktan sonra yatmadan evvel bana avucunu öptürürdü. Amcam da bunu bilirdi. Hastalandığı zaman kendisini sık sık görmeye giderdim. Amcamı en son görüşümde artık fazla hasta ve halsizdi. Yanına yaklaştığım zaman bana yavaşça şöyle dedi: Senin kalbin güzeldir, bana dua et de iyileşeyim. Onu bir daha göremeyeceğimi biliyordum. Ne söyleyeceğimi şaşırdım, çok heyecanlı idim. Ona kalbimde birikmiş olan bütün bu sevgimi ve minnetimi belirtmek için yapabileceğim en samimi hareketin babama her zaman yaptığım şeyi tekrar etmek olacağını düşündüm. Avucunu ağlayarak öptüm ve yanından ayrıldım. Hayatta ikinci defa olarak bir baba kaybettiğimi hissettim...”⁷⁵

⁷³ *Vatan*, nr. 4169, 23 Aralık 1952, s. 4.

⁷⁴ *Vatan*, nr. 4171, 25 Aralık 1952, s. 4.

⁷⁵ *Vatan*, nr. 4171, 25 Aralık 1952, s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

NACİYE SULTAN VE ENVER PAŞA’NIN EVLİLİK HAYATI

1. Naciye Sultan’ın İlk Talibi Şehzade Abdürrahim Efendi

Sultan II. Abdülhamid’in oğullarından olan Şehzade Abdürrahim Hayri Efendi¹, 15 Ağustos 1894 tarihinde Yıldız Sarayı’nda dünyaya geldi.² Annesi Sultan II. Abdülhamid’in ikinci ikbali Peyveste Hanım’dı.³

Diğer Şehzadeler gibi sarayda iyi bir eğitim alan Abdürrahim Efendi, ardından Mekteb-i Harbiyye’nin şehzadelere mahsus kısmına devam etti. Sınıfının en başarılı öğrencisi olarak eğitimini tamamlayan Şehzade, Prusya Harp Akademisi’ne gitti ve mezun olduktan sonra Prusya Kralı II. Wilhelm’in hassa alayında, topçu üst teğmen olarak görev yaptı.⁴ I. Cihan Harbi’ne miralay ve topçu alay kumandanı olarak iştirak eden Abdürrahim Efendi, çok iyi bir asker olmasının yanı sıra fevkalade bir ressamdı.⁵ Aynı zamanda müziğe de istidadı olan Şehzade, piyano ve klasik mandolin çalardı. Nitekim bir ara Sultan II. Abdülhamid’in emriyle, sarayın orkestra müdürü dahi olmuştu.⁶ Musikiye son derece meraklı olan Abdürrahim Efendi, her Salı akşamı Nişantaşı’ndaki konağında Mabeyn orkestrasına mensup yirmi - yirmi beş kişiyi toplar ve konserler tertip ederdi.⁷

Şehzade Abdürrahim Efendi evlilik çağına gelince, babası II. Abdülhamid, oğlunun Şehzade Süleyman Efendi’nin kızı, Naciye Sultan ile evlenmesine karar verdi.⁸ Ancak Naciye

¹ Şehzade Abdürrahim Efendi 1919 yılında Abbas Halim Paşa’nın kızı Nebile Emine Hanım ile evlendi ve bu evliliklerinden Mihrimâh Selçuk Sultan adında bir kız çocukları dünyaya geldi. Hanedan sürgün edilince ailesi ile birlikte Fransa’ya yerleşen Şehzade, geçimsizlik nedeniyle 1933 yılında eşi Nebile Hanım’dan ayrıldı ve bir daha da evlenmedi. Ömrünün son günlerini otel odalarında fakr u zaruret içerisinde geçiren Abdürrahim Efendi, yüksek dozda morfin almak suretiyle 20 Ocak 1952 yılında intihar etti ve Paris’teki Bobini Müslüman Mezarlığı’na defnedildi [Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğulları’nın Dramı: Elli Gurbet Yılı (1924 – 1974)*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1990, s. 267 – 277].

² Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar: Türkiye 1074 – 1990*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 1990, s. 326.

³ Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, haz. Edadil Açıba, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 40.

⁴ Öztuna, *a.g.e.*, s. 333 – 334.

⁵ Açıba, *a.g.e.*, s. 48.

⁶ Açıba, *a.g.e.*, s. 355.

⁷ Şehzade Ali Vâsıf Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı: Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İştiklerim*, haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 123.

⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi* adlı eserinde, yapılmak istenen bu evliliğin hanedan arasındaki bağılılığı güçlendirme amacına yönelik olduğunu öne sürer: “Abdülhamid aile arasında mevcut olan ve İtalya tarihinde Capuletti ve Montecchi aileleriyle ve Fransa tarihinde Valois ve Bourbon yahut Guize ve Condé hanedanı arasında asırlarla süren münâferete müşâbih beynûneti izâle etmek için amca çocukları arasında izdivaçlar tertibini siyasete muvâfık addetmiş idi. İlk önce çocukluğunda pek güzel olan Reşad Efendi’nin büyük oğlu Ziyaüddin Efendi ile kendi Sultanlarından birinin izdivacını düşünürken biraderinin buna meyl göstermemesi üzerine o tasavvur âkîm kalmış ve daha sonra oğullarından Abdürrahim Efendi ile Abdülmecid evladından

Sultan ve ailesi hemen bu karardan haberdar edilmedi. Naciye Sultan hatıratında bu olaydan şöyle bahseder:

“...Hürriyetin ilk bayramı amcam Sultan Abdülhamid beni üç gün Yıldız’da alıkoydu. Bu üç günü ailemden uzak geçirmek bana bayram olmadı, üzüntü oldu. Annemle babamdan ayrı kalmaya alışık değildim. Amcamın iki büyük kızı Zekiye ve Naime Sultanlar Kadın Efendi de dâhil olmak üzere bütün büyüklerim beni eğlendirmek ve oyalamak için ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Hatta amcam ufak bir tiyatro ve saz hazırlatarak benim iyi vakit geçirmemi temin etmeye çalıştı. Meğer benim bilmediğim ve sonradan öğrendiğim bir maksatları varmış... Hürriyet senesi Sultan Hamid beni, oğlu Abdürrahim Efendi ile evlendirmek istedi. Çocuk denecek yaşta olduğum için o aralık bunu benden gizlediler...”⁹

Naciye Sultan’ın hem annesi hem de babası bu izdivacın aleyhindeydi. Zira Naciye Sultan henüz on iki yaşındaydı. Ancak Şehzade Süleyman Efendi ağabeyine karşı gelemeyerek bunu kabul mecburiyetinde kaldı ve Naciye Sultan ile Abdürrahim Efendi 1909 yılında sözlendiler.¹⁰

Naciye Sultan’ın olan bitenden haberi yoktu. Abdürrahim Efendi hakkındaki düşünceleri ise şu söylediklerinden ibaretti:

“...Bütün bunlardan haberim yoktu. Hele Abdürrahim Efendi ile evlenmek hiç aklımdan geçmiyordu. Akraba olarak kendisini çok severdim... Kendisiyle dost olarak ömrünün sonuna kadar daima görüştüm. Fakat o zaman ona bir nişanlı diye değil ancak bir amca çocuğu, ağabey nazarıyla bakardım...”¹¹

Aslında Abdürrahim Efendi cephesinde de durum pek farklı değildi. O da babasının zoruyla bu işe razı olmuştu.¹² Böylece 1911 yılında gençlerin nişanı yapıldı.¹³ Ancak nişandan kısa bir süre sonra Sultan II. Abdülhamid’in hal edilmesiyle nikâh işleri askıya alındı ve Şehzade Abdürrahim Efendi de babasıyla birlikte Selanik’e gitmek zorunda kaldı.

Sultan V. Mehmed Reşad tahta çıktıktan sonra Abdürrahim Efendi İstanbul’a döndü ve gidip amcasından nişanlısı Naciye Sultan’la nikâhlarının kıyılmasını istedi ve böylece eski defterler yeniden açıldı. Ancak tam da bu sırada çok garip bir hadise vuku buldu. Şöyle ki Naciye Sultan’ın ağabeyi Şehzade Abdulhalim Efendi’ye çok tehditkâr bir mektup geldi. Naciye Sultan başlangıçta göndereni bilinmeyen bu mektup hadisesini hatıratında şöyle anlatır:

Süleyman Efendi’nin, hanedan kızları arasında güzelliği ile tanılan kızı Naciye Sultan’ın izdivacını tasâm etmiş. Bu son tasavvur öylece yeni hünkârın saltanat devresine de intikal etti...” (Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray Ve Ötesi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1940,I, 186).

⁹ *Vatan*, nr. 4169, 23 Aralık 1952, s. 4; *Vatan*, nr. 4171, 25 Aralık 1952, s. 4.

¹⁰ Öztuna, *a.g.e.*, s. 334.

¹¹ *Vatan*, nr. 4171, 25 Aralık 1952, s. 4.

¹² Leyla Açıba Hanımefendi, Abdürrahim Efendi’nin zamanla Naciye Sultan’ı sevdiğini söylemektedir (Açıba, *a.g.e.*, s. 356).

¹³ Açıba, *a.g.e.*, s. 356; Öztuna, *a.g.e.*, s. 334.

“... O aralık ağabeyim Abdulhalim’e bir mektup geldi. Bu mektubun meali çok tehditkâr yani şiddetli idi. Eğer kız kardeşinin Abdürrahim efendi ile evlenmesine mani olmazsa kendisini vuracaklarını yazmışlardı. İki kardeş çocuğunun fazla yakın akraba sayıldığını, aile arasında böyle bir izdivacın ilk defa olacağı ve bunun doğru olmadığını anlatmak isteyen mektubu, ağabeyim derhal annesine verdi...”¹⁴

Abdulhalim Efendi’nin annesi İkbâl Hanım, aldığı bu tehdit mektubunu zaman kaybetmeksizin Sultan V. Mehmed Reşad’a götürdü ve oğlunun tehdit edilmesinin, kendisini çok endişelendirdiğini arz etti. Sultan Reşad bu mektubu Mabeyn Başkâtibi olan Halid Ziya Bey’e verdi ve hemen tahkikat yapılmasını emretti. Halid Ziya *Saray ve Ötesi* adlı hatırat niteliğindeki eserinde bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“... Bir gün Sultan Reşad haremde mutad olan saatten çok evvel çıktı ve beni istetti. Onu, elinde bir kâğıtla pek sinirli buldum. Kâğıdı bana uzattı. Bu, fena bir kâğıda, kötü bir yazı ile yazılmış, imzasız bir mektuptu ki Naciye Sultan’ın biraderi olan ve o zaman Harbiye Mektebi’ne devam eden Abdulhalim Efendi’ye hitâben yazılmıştı. Meali, siz nasıl oluyor da müstebid, zalim, hunhar padişahın oğluna kız kardeşinizi vermeye muvâfakat ediyorsunuzdan ibaretti...”¹⁵

Sonunda mektubun harbiye nazırı tarafından tahkik edilmesine karar verildi. Her ne kadar Halid Ziya Bey yapılan tahkikatın sonuçsuz kaldığını söylüyorsa da meselenin arka planını Naciye Sultan hatıratında şöyle izah eder:

“... Uzun boylu tahkikattan sonra bu mektubu kardeşimin kendi kendine yazmış olduğu tahakkuk etti. O aralık bu mektup meselesine saray mehafilinde çok ehemmiyet verilmiştir. Hatta türlü türlü tefsirlere yol açmıştır. Ağabeyim aile arasındaki bu izdivacı muvâfık bulmadığı için buna mani olmak çaresini ancak bu suretle bulacağını sanmıştı. Kız kardeşinin amcaoğlu olan Abdürrahim Efendi ile evlenmesine o da annem ve babam gibi taraftar değildi...”¹⁶

Aslında Abdulhalim Efendi’nin bu evliliği istememesinin tek nedeni Naciye Sultan ile Abdürrahim Efendi’nin amca çocukları olması değildi. Çünkü tam bu sıralarda Binbaşı Enver Bey de Naciye Sultan’a talipti ve Abdulhalim Efendi Enver Bey’e büyük bir sempati beslemekteydi. Naciye Sultan da ağabeyinin Enver Bey’e duyduğu büyük saygı ve hayranlığın, ona bu mektubu yazdırmış olabileceğini kabul etmektedir.¹⁷ Zaten Enver Bey’in nikâhlı iken Naciye Sultan’a yazdığı bazı mektuplarda geçen şu cümleler, hakikati gözler önüne sermektedir:

¹⁴ *Vatan*, nr. 4172, 26 Aralık 1952, s. 4.

¹⁵ Uşaklıgil, *a.g.e.*, I, 191.

¹⁶ *Vatan*, nr. 4172, 26 Aralık 1952, s. 4.

¹⁷ *Vatan*, nr. 4172, 26 Aralık 1952, s. 4.

“... Evet, Naciyeçiğim dün efendi hazretlerinin size olan muhabbetinin derecesini anladım. Kendilerinin her ikimizi sevdiklerini evvelce ikimizin temin-i irtibatı için ettikleri fedakârlıklarla göstermişlerdir. Fakat sizi bu kadar sevdiklerini tahmin etmiyordum...”¹⁸

Diğer bir mektubunda ise Enver Bey: “... Güzelim akşamki taaccübümü hiç anlatamam. Büyük efendi hazretlerini birden bire yağmurluk siyah muşambası ile odanın kapısında görünce şaşladım. Ahh uluvv-i cenab kendilerinde bu muhabbeti gördükçe doğrusu nasıl mukabele edeceğimi bilemiyorum. Onun güzel kalbi değil midir ki bizi birbirimize yaklaştırdı, nihayet ebedi olarak birbirine bağladı. Evet, kendilerinin de bundan cidden münbasıt olduklarını hissediyorum...”¹⁹ demektedir.

Öte yandan anlaşıldığı kadarıyla hanedandan bazıları, özellikle de II. Abdülhamid ailesi, Enver Bey’in Abdürrahim Efendi’yi Naciye Sultan’dan ayırarak, onlardan intikam almak istediğini düşünmektedir. Böyle düşünmelerinin sebebi; Enver Bey’in daha önce II. Abdülhamid’in kızlarından Şadiye Sultan’ı istemesi, fakat bu teklifi reddedilince Sultan Abdülhamid’in diğer bir kızı Refia Sultan’a talip olması ancak Refia Sultan’ın da ablası gibi bu teklifi geri çevirmiş olmasıdır. Onlara göre bu durum, zaten Abdülhamid’i sevmeyen Enver Bey’in nefretini daha da arttırmış ve bu nişanı bozdurtmuştur.²⁰

Hanedan arasında Enver Bey’in Sultan II. Abdülhamid’den intikam aldığını düşünenler olmasına karşın Enver Bey, Naciye Sultan’a yazdığı 16 Ağustos 1911 tarihli şu mektubunda bu durumdan hiç haberi yokmuş gibi davranır:

“... Sıkılmadan söyleyiniz. Birbirimize nikâhlandıktan sonra, sizi evvelce sevdiğiniz birinin istediğini ve onu küçüklüğünüzden beri tanıdığınızı söylediler. İşte öğrenmek istediğim şey. Bu zat kim ise cidden sevdiniz mi, onunla tehhül isterken sizi bendenizi kabule icbar mı ettiler? Ve hala onu seviyor musunuz? İki sözle hissiyatınızı anlatın, bu kâfidir. Sizi seviyorum fakat emin olunuz o adamı seviyor da bendenize onu tercih ediyorsanız, her şeyi fedaya hazırım siz mesûd, bahtiyar olunuz da bu uğurda dediğim gibi ise de kıymetli olan sizi bile unutmaya razıyım. Bana hakikati yazınız. Ben her şeyi, her kabahati üzerime alarak aramızdaki rabıtayı ref’ ederim. Siz de serbestçe kalınca sevdiğinizi alırsınız. Ruhum! Size şu satırları yazmak istemiyordum. Çünkü sizi kaybetmek korkusu benim için çok

¹⁸ Arı İnan, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 380.

¹⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 415.

²⁰ Leyla Açıba Hamefendi hatıratında şu bilgiyi verir: “... Mamafih nişan bozuldu ve Naciye Sultan’ı Enver Paşa aldı. Zavallı Abdürrahim Efendi’nin yalnızca sevdiği elinden alınmakla kalınmamış, erkeklik gururu da ayaklar altında ezilmişti. Cümlemizi bu hal bedbaht etti. Adeta başımızdan kaynar sular boşanmıştı. Bilhassa teyzem Peyveste Hanım ağlıyor ve teessüründen tek cümle dahi kuramıyordu. Fakat böyle bir durumda ne söylenebilirdi. Enver Paşa böyle bir çirkefligi Sultan Hamid hanedanından intikam almak için yapmıştı. Zira nişanın bozulmasından birkaç sene evvel Şadiye Sultan’a evlenme teklifinde bulunmuş Sultan Efendi reddedince bu sefer Refia Sultan’a elini uzatmış fakat bu Sultan da kati şekilde cevabını verince bir hayli kin ve nefreti artmış bulunuyordu. Zaten Sultan Hamid’den fevkalade nefret ediyordu. Hal böyle olunca da Abdürrahim Efendi ile Naciye Sultan’ın nişanı bozuldu...” (Açıba, *a.g.e.*, s. 357; Öztuna, *a.g.e.*, s. 334).

müthişti. Fakat bilahare sizi bahtiyar edemeyerek mütemadiyen ağlatmaktan ise her şeyi yapmayı göze aldım. İki gözüm bunu kimseye söylemeyiniz. Kararınız, hissiyatınız ne ise bana yazınız...”²¹

Görüldüğü üzere Enver Bey, kendisinden önce Naciye Sultan’a kimin talip olduğunu bilmediğini ifade etmektedir. Ancak buna ihtimal vermenin dahi mümkün olamayacağı açıktır.

Maalesef Naciye Sultan’ın buna cevaben ne yazdığını bilmiyoruz. Ancak Enver Bey’in muhtemelen 20 veya 29 Ağustos 1327 tarihli şu mektubu Naciye Sultan’ın ne yönde cevap verdiği konusunda fikir verecek niteliktedir:

“Sultanım, ruhum, iki gözüm, efendim, son tarihsiz inayet-namenizi Yusuf İzzeddin Efendi ile Krupp top fabrikasını gezmeye giderken aldım. Zarfı görünce yüreğim hopladı. Mektubu açmadan bir hiss-i kable’l-vuku bana pek müteessir olacağımı anlattı. Derhal efendi hazretlerinden müsaade alarak vagonun diğer bölmesine gittim. Mektubu açıp okudum, ruhum! Keşke elim kırılardı da o mektubu yazmaz olaydım. Mektuptan ne kadar müteessir olduğunuzu duydukça alimallah sizi böyle incittiğimden dolayı kendi kendime lanet ettim. Ruhum! Ben etraftan söylenen hiç bir söze kulak asmiyorum. Siz de dinlemeyiniz. Hep bizim saadetimizi çok görenler, fitneciler yalancılar böyle aramıza giriyorlar. Teessürünüzün derecesini mektubunuzun sonunda kulunuzu artık size mektup yazmaktan menetmenizden anladım... Fakat umarım ki merhametiniz, uluvv-i cenabınız galip gelir de beni yegâne medar-ı teselli olan mektup takdiminden mende devam buyurmazsınız. Hülasa olarak şunu arz edeyim ki ruhum, bendenizi zevçliğe kabul buyurmakla bendenizi ilelebet bahtiyar ettiniz. İleride bu sözümün doğruluğunu bilfiil saadet halinize çalışmakla isbat edeceğim... Ruhum! Oh! Mektubunuzu her okudukça yağmur gibi yaş döküyorum. Sizin o güzel ruhunuzu sıktım, rica ederim, bu kusurumu af buyurunuz... Mektubumda da yazdığım gibi sizi fevkalade sevdiğimden öyle bir küstahlıkta bulunarak olmadık şeyler sordum...”²²

Sonuç itibariyle amca çocukları Abdürrahim Efendi ile Naciye Sultan arasındaki nişan bozulmuş,²³ böylece hem hanedan arasında ilk olacak izdivacın önü kesilmiş hem de Naciye Sultan ile şecerenin Abdülhamid kolu arasındaki irtibat kopmuştu.²⁴

²¹ İnan, *a.g.e.*, s. 519 – 521.

²² İnan, *a.g.e.*, s. 522 – 523.

²³ Ziya Şakir bir yazısında Abdürrahim Efendi’nin, Sultan Reşad’dan aldığı para karşılığında nişanın bozulmasına razı olduğunu ima etmektedir: “Sultan Hamid o sırada Beylerbeyi Sarayı’nda mahpustu ve serveti de hükümetin kontrolü altında bulunduğu için, şehzadelerin vaziyetleri bozuk bir halde idi. Bunu bilen Sultan Reşad, Şehzade Abdürrahim Efendi’yi saraya celbetti, konuştu. Şehzadeyi nişanlısından vazgeçirdi” [Ziya Şakir, “Enver Paşa ile Naciye Sultan Nasıl Evlendiler”, *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 10 (Ekim 1950), 376 – 378].

²⁴ Açıba, *a.g.e.*, s. 268.

2. Enver Bey ve Naciye Sultan'a Talip Olması

Baba tarafından Gagavuz Türklerinden olan İsmail Enver, 23 Kasım 1881 yılında İstanbul'un Divanyolu semtinde dünyaya geldi. Babası, önceleri Nafia Nezareti'nde Fen memurluğu yapan, ardından da Surre Emmini olan Ahmed Bey, annesi ise Ayşe Hanım'dı.²⁵

İsmail Enver, üç yaşında iken İstanbul'da iptidai mektebe kaydedildi. Fakat babasının Manastır'a tayin edilmesiyle birlikte, tahsiline burada devam etti. Bu tahsilin ardından Manastır Askerî Rüşdiyesi'ne kaydolan İsmail Enver, 1309 senesinde mezun oldu. İdadi eğitimini de Manastır'da tamamladıktan sonra Mekteb-i Harbiyye-i Şahane'ye girdi ve üç yıllık eğitiminin sonunda Harbiyye'den dokuzunculukla mezun oldu.²⁶ Bundan sonra Erkân-ı Harbiye'ye girerek birincilikle mezun olan İsmail Enver, 1902'de ise Kurmay Yüzbaşılığına yükseldi.

Genç bir asker olarak Makedonya'daki orduya katılan Enver'in çevresinde artık evlilik meseleleri konuşuluyor ve o da Selanik'ten annesine gönderdiği mektuplarında sık sık evlenmek istediğinden bahsediyordu. Oğlunun istekli ve evliliğe hazır olduğunu gören Ayşe Hanım, oğlunu evlendirmek için hemen harekete geçti. Fakat bu teşebbüslerin tamamı sonuçsuz kalmış, görüşülen aileler kızlarını Enver Bey'e vermekten kaçınmışlardı.²⁷ Bu başarısız girişimlerden sonra evlilik işi bir süreliğine askıya alındı ve Enver Bey askeri ve siyasi faaliyetlerine devam etti.

1903 yılının Ocak ayında Manastır'daki 13. Seyyar Topçu Alayı'na tayin edildi. Bu arada Bulgar çetelerinin takip ve tenkili için düzenlenen harekâta katıldı ve Eylül 1903'te Kaçana'da bulunan 20. Piyade Alayı'nın birinci taburunun birinci bölüğüne, bir ay sonra da 19. Piyade Alayı'nın birinci taburunun birinci bölüğüne nakledildi. 1904 senesinde önce Üsküp'teki 16. Süvari Alayı'nda, daha sonra da İştîp'teki alayda görevlendirildi. İki ay sonra kıta hizmetini tamamlayarak Manastır'a dönen Enver Bey, Manastır Mıntika-i Askeriyyesi Ohri ve Kırçova mıntıkaları müfettişliğine tayin edildi. 7 Mart 1905'te kolağası oldu. Bulgar, Rum ve Arnavut çetelerine karşı girilen mücadelede gösterdiği üstün başarılarından dolayı, 13 Eylül 1906 tarihinde fevkalade olarak binbaşılığa yükseltildi.²⁸

²⁵ Ailenin Enver Paşa'dan başka beş çocuğu daha vardır. Bunlar: Hasene (1887 – 1963), Nuri Paşa (1889 – 1949), Mediha Orbay (1894 – 1983), Mehmet Kâmil (1898 – 1962) ve Ertuğrul (1907 – 1931)'dur (Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, I, 579)

²⁶ Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Anıları*, haz. Halil Erdoğan Cengiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 33 – 39.

²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul 1971, II, 199.

²⁸ Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1995, XI, 261 – 264

Devrin siyasi şartları ve iç – dış gelişmelerin sonucu olarak gitgide yayılmaya başlayan milliyetçilik fikirleri, Enver Bey üzerinde de etkili olmaktaydı. Bu sebeple Selanik’te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne on ikinci üye olarak katıldı. Manastır’a gidip, cemiyetin bu bölgedeki teşkilatlanmasına yardımcı oldu. 1907 senesinin sonlarına doğru Selanik Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile merkezi Paris’te bulunan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti birleştirildi. Bu birleşmenin ardından Enver Bey faaliyetlerini daha yoğun bir şekilde sürdürdü. Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından başlatılan ihtilal ve suikast girişimlerine katıldığı için ihbar edildi ve bu sebeple İstanbul’a çağrıldı. Fakat o, 24 Haziran 1908’de silah arkadaşlarıyla birlikte dağa çıkarak, II. Meşrutiyet’in ilanında öncü rol oynadı.²⁹

Enver Bey 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan II. Abdülhamid’in Meclis-i Mebûsân’ı yeniden açması sonrasında Selanik’e giderek kutlamalara katıldı. Dağa çıkan subayların en kıdemlisi olduğundan ve gerçekleştirdiği faaliyetlerden ötürü *kahraman-ı hürriyet* haline geldi ve bu tarihten itibaren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını kullanmaya başlayan örgütün askerî kanadında, önde gelen isimlerden biri oldu.³⁰

Enver Bey, 5 Mart 1909 senesinde Berlin askeri ataşesi olarak görevlendirildi. İki yılı aşkın süren bu görev boyunca Almanlara karşı hep bir yakınlık ve hayranlık duymuştu.³¹ Fakat bu ilgi ve hayranlık karşılıksız değildi. Çünkü Türk milleti tarafından bir kahraman olarak görülen Enver Bey’in, Osmanlı Devleti’nin geleceğinde önemli bir rol oynayacağı ve Osmanlı Devleti’nin zaman içinde *Enverland* haline geleceği düşünülmekteydi. Bu yüzden de Berlin’de bulunduğu süre boyunca Almanya’nın Türklerin dostu olduğu vurgulanmalı ve Enver Bey, Almanya tarafına çekilmeliydi.³² Bu sebeple Almanların yetenekli ve yakışıklı bir subay olan Enver Bey’e gösterdikleri ilgi, diğer devlet ataşelerine gösterdikleri ilgiyle kıyaslanamayacak kadar büyüktü. Hatta rivayete göre bu ilginin bazı Alman prenseslerinin aşkına dönüştüğü bile olmuştu. Bir Alman prensesinin Enver Bey’e olan aşkını, Şevket Süreyya Aydemir eserinde tafsilatıyla şu şekilde anlatır:

“... Enver Bey Berlin’de, adeta sefirden daha ileri tutulur. Alman imparatoru, kendisine ilk takdim edildiği zaman bu genç adama, bir yabancı devletin ateşemiliteri gibi değil, bir prensi, bir önde geleni gibi davranır... Ona üstün iltifatlarda bulunur... Bu ilgiler Enver’i sarar ve onun saray çevresindeki mevkiini de kuvvetlendirir. Bütün kabullerde Enver Bey, salonların itibarlı bir misafiridir... İşte bu sıralardadır ki imparatorun yeğenlerinden genç, güzel bir prensesin, Türk binbaşısına alakası gittikçe

²⁹ Hanioglu, *a.g.m*, 261 – 264.

³⁰ Hanioglu, *a.g.m*, 261 – 264.

³¹ Durdu Mehmet Burak, “Enver Paşa’nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XIII/ 1 (Mart 2005), 166.

³² Mustafa Çolak, *Enver Paşa Osmanlı – Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 6 – 7.

artar... Ona gittikçe göze çarpan bir ilgiyle bağlanır... Bu iltifatlar ve yaklaşma çabaları karşısında Enver, gönlü ile de yaşayan genç bir insan gibi değil de, kışla havasından bir türlü kurtulamayan taşralı bir zabıt gibi davranır... Prenses yılmaz, devamlı davetler tertipler. Sevdığı bu Türk subayına fırsatlar hazırlar. Ama Enver Bey'in davranışları değişmez. Nihayet bir gün ve tabîi ancak bir Alman prensesinin ölçüleri içinde, konağındaki bir kabul günü, Enver Bey gene davetlidir. Bir aralık prenses odasına çekilir. Oldukça hafif bir tuvaletle bir divana uzanmıştır. Enver'i odasına davet ettirir. Beklediği harareti ilgi tahmin edilebilir. Ama Binbaşı Enver Bey, birden gene asker vaziyetini alır. Ayaklarını bitiştirir. Ve sayın prensesi, tam askerce selâmlar, emirlerini bekler... İşte o zaman olan olur. Prenses divandan fırlar. Yüzü şaşkınlıktan ziyade hiddetinden mosmor kesilmiştir, ilk rastladığı Türk, Sait Bey'dir. Ona haykırır: Fakat Sait, bu bir manken!"³³

Enver Bey'i sevenler olduğu gibi Enver Bey'in de Naciye Sultan'dan önce hayatında bazı kadınlar olmuş hatta evlenmeyi bile düşünmüştü. Bunlardan biri, Enver Bey'in anılarında dahi bahsini etmediği fakat kısa bir süreliğine de olsa evlilik planları yaptığı Huriye Hanım'dı. Huriye Hanım bahsinin geçtiği, elimizde mevcut tek vesika ise Enver Bey'in kız kardeşi Hasene Hanım'a yazdığı mektuptur.³⁴ Bu mektuptan anlaşılıyor ki Enver Bey, Huriye Hanım'la evlilik planları yapmasına rağmen esasında böyle bir evliliğe henüz hazır değildir. Bu sebeple de mektubunda gelin hanımın iyi bir aile reisesi olması için biraz daha zaman gerektiği, yeni bir yuva kurmak için gereken maddi imkânların yetersiz olduğu ve de görevi gereği evlilik için uygun bir zaman olmadığı gibi bahane kabilinden sebepler ileri sürerek evlilik işinde acele etmeyeceğini söylemektedir. Meselenin safhalarını bilmiyor olsak da bu işin Enver Bey'in gönülsüzlüğünden dolayı gerçekleşmemiş olması muhtemel gözükmektedir.

Enver Bey'in evlenmeyi düşündüğü bir diğer hanım da Mısır prenseslerinden İffet'ti. Esasında Prenses de prensesin ailesi de bu evlilik için hazırdı. Fakat bu, İstanbul'dan duyuldu ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa işe el koydu.³⁵ Hüseyin Hilmi Paşa her ne kadar bunu yalanlasa da İttihat ve Terakki merkezinin arzusu; Enver gibi istikbali parlak askerlerin

³³ Aydemir, *a.g.e*, II, 200.

³⁴ "... Gelelim Hûriye Hânım'a: Artık kendilerine merbûtiyetim kâbil-i zevâl değildir. Hasbe'z-zarûre kendileri hakkında bir şey yapamıyorum. Binâenaleyh bu bâbda Âsım Bey'in himmetine arz-ı iftikâr ediyorum. O nasıl yetiştirirse öyle kabul edeceğim. Yalnız te'mîn-i saâdetimiz için efkârımızın ittihâdı, tabîatiyle, muktezîdir değil mi? Bunu ise Âsım Bey bilir. Ben de dilim döndüğü kadar anlatmış idim. Sen de söyle. Böylece Âsım Bey Hûriye Hânım'a yazsın icâb eden husûsâtı şimdiden alıdırsın. Hissiyâtını bana karşı, bende bulacağı hissiyâtla kâbil-i tevfiğ sûrette beslesin. Birleşmemiz keyfiyetine gelince: ben bunda aceleden vazgeçtim. Hakikaten şu borcu ödeyip biz de kendimizi toplayalım. Ondan sonra her şey kolaydır. Hem böylece Hûriye Hânım da kâmil bir â'ile re'isesi için muktezî malûmâtı edinir, noksânını ikmâl eder. Hulâsa; iyi bir ev kadını olur, inşa[lla]h öylece de mes'ûd, bahtiyâr bir â'ile reisesi olarak gelecek sonbahâra doğru teşrîf eder olmaz mı? Kardaşım. Eğer senin de bir diyeceğin varsa yaz. Doğrusu, artık o zamanı intizâren ben bir şey düşünmemeğe çalışacağım. Zâten memlekete hizmet de şimdilik bunu icâb ettiriyor..." [Edhem Eldem, "Gençlik Mektuplarında Enver Bey", *Toplumsal Tarih*, VII/37 (Ocak 1997), 27].

³⁵ "... Muhtar gelip... İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin padişahı tehdit ederek kerhen Naciye Sultan'ı Enver'e tezvîç ettiğinden bahsetmiş. Hüseyin Hilmi Paşa buna cevaben; bu izdivaçta İttihat ve Terakki'nin tehdidi, müdahalesi değil; hatta malumatı bile yoktur..." (Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felaket Günleri; Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 169).

hanedana yaklaşması ve hanedana mensup sultanlarla evlendirilmesi idi. Hatta bu amaca uygun olarak ittihatçı subaylardan Hafız İsmail Hakkı Bey de Sultan V. Murad'ın oğlu Şehzade Selahaddin Efendi'nin büyük kızı Behiyye Sultan'la evlenmişti.³⁶ Halil Menteşe de anılarında cemiyetin böyle bir yaklaşımının olduğunu şu ifadelerle doğrulamaktadır:

“Cemiyet, hürriyet mücahitlerinden bazılarını sultanlarla evlendirmeyi düşünmüş. Bundan maksat da inkılâbın, yeni esaslarını hanedan aileleri arasına yaymak ve hürriyeti onlara sevdirmektir. Bunun için Enver ve İsmail Hakkı beyleri seçmişti. Zira bu iki zat hususi ahlakları itibarıyla saf ve temiz, alkol kullanmazlar, kumar bilmezler, zendostluk yapmazlar, halkın dediği gibi uçkurları ve ağızları pek insanlardı...”³⁷

Mısırlı prensesle evlilik işi bozulan Enver Bey'e münasip bir namzet bulmak için çalışmalara başlandı. Bu çalışmalara Enver Bey'in annesi de dâhil edildi. Anne Ayşe Hanım, bu işten dolayı fazlasıyla mutlu ve heyecanlıydı. Çünkü oğlu, padişaha damat olacaktı.³⁸ Yapılan araştırmalar sonunda Enver Bey için münasip bir sultan bulundu. Şehzade Süleyman Efendi'nin biricik kızı Naciye Sultan, Enver Bey'e eş olmak için çok uygun bir namzettir.

Enver Bey'e münasip eş olarak Naciye Sultan'da karar kılındığı esnada, Sultan'ın babası Süleyman Efendi çok hastaydı. Bu durumu fırsat bilen Enver Bey'in annesi, sık sık hasta ziyareti adı altında Naciye Sultan'ı görmek için Fer'iyye Sarayı'na giderdi. Naciye Sultan hatıratında o günlerden şöyle bahseder:

“... Enver Bey'in validesi, çok sevdiğim kayınvalidem, daha babamın sağlığında bize geldiği zaman beni görmüş ve oğluna almayı aklına koymuştu. Babamın hastalığını vesile ederek onu yoklamak bahanesiyle sık sık evimize gelirdi...”³⁹

Enver Bey de esasında bir sultanla evlenmeye razıydı. Fakat Sultan hakkında bir takım bilgilere de muhtaçtı. Bu konuda annesine pek güvenemeyen Enver Bey, bu yüzden çok değer verdiği Meclis-i Mebûsân Reisi Ahmet Rıza Bey'i de devreye sokmuş, ona bu konuya dair

³⁶ “.... Bir iddiaya göre böyle genç subayların hanedana mensup kızlarla evlenmeleri, İttihat ve Terakki'nin fikir babalığını yaptığı söylenen Ziya Gökalp'e aitmiş. Ziya Gökalp'e göre, bu çeşit evliliklerle hanedan arasında iyi bir istifa (evlenip ayrılma) vücuda gelecek, böylece hanedanın dejenere olmasının önüne geçilecektir...” (Mustafa Müftüoğlu, *Yıkımın Ayak Sesleri; Enver, Tâlât ve Cemal Paşalar*, Başak Yayınları, İstanbul 2005, s.126); Şakir, *a.g.m.*, 376 – 378.

³⁷ Halil Menteşe, *Halil Menteşe'nin Anıları: Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi*, haz. Orhan Birgit vd, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 252.

³⁸ Zamanın padişahı, her sultanın babası, vâsisi sayılırdı. Dolayısıyla Dâmâd-ı Hazret-i Şehrîyârî unvanı sadece babası tahtta olana sultanlarla evlenen erkeklere verilen bir unvan değil, her sultanın kocasına verilen bir unvandı (Uşaklıgil, *a.g.e.*, I, 189).

³⁹ *Vatan*, nr. 4172, 26 Aralık 1952, s. 4.

mektuplar yazarak, Sultan hakkında kendisini bilgilendirmesini rica etmişti.⁴⁰ Enver Bey'in bu amaçla Ahmet Rıza Bey'e yazdığı 12 Ağustos 1909 tarihli mektup şöyleydi:

“Bu yakında bir evlenme modasıdır çıktı. Ben de kendimi tecrübe etmek istiyorum... Sizden bir ricam var... Hemşirem hanımefendi⁴¹ sultanın... Tahsili, güzelliği hakkında malumat alıp verebilirler mi? Kendi anneme emniyetim yok... Acaba kızın serveti ne kadar olacak? Hükümetten maaş filan verilecek mi? Yahut bu kızdı daha başka biri var mı? Ağabeylik hatırı için yazınız.”⁴²

Şevket Süreyya Aydemir'in de belirttiği gibi Enver Bey'in bu maaş hesaplarını yapması oldukça doğaldı. Çünkü gideceği yer bir saraydı ve bir binbaşının maaşıyla o sarayın masraflarını karşılamak, sultana alışmış olduğu standartlarda bir hayat sunmak zordu.⁴³

Bu mektuplaşmalar bir müddet daha devam etti. Fakat mesele artık bir takım dedikodulara sebebiyet vermekte ve işin nihayete erdirilmesi gerekmektedir. Enver Bey'in, Ahmet Rıza Bey'e Berlin'den yazdığı 17 Ağustos 1909 tarihli aşağıdaki mektup da bu yöndeydi:

“Muhterem Ağabeyciğim!

İnayet namenizi şimdi aldım. Seve seve okudum. Selma Hanımefendi ablamın lütuflarına ayrıca teşekkür ederim. Hilmi Paşa'dan ve evden aldığım mektuplarda annemin “çok lakırdı oluyor, alıp almayacağını bildir de ses kesilsin” yolundaki son mektubu üzerine, dün muvafakat ettiğimi yazdım. Bu kadar tevekkül iyi değil. Fakat olan oldu.

Yalnız hemşirem hanımefendi, daha sonra teşriflerinde, kızın terbiyesini tamamlamak için ne lazım olduğunu veya ne gibi hususları kendilerine teklif etmem lazım geldiğini tetkikle bildirirlerse, fevkalade müteşekkir kalacağım. Tevhülümü Berlin'den avdetime, yani iki sene sonraya bırakmak fikrindeyim.

Validemiz hanımefendinin ellerinden öperim.

Enver”⁴⁴

Sonunda Enver Bey, Naciye Sultan'a talip oldu. Artık karar verme sırası Naciye Sultan'daydı ve hatıratından anladığımız kadarıyla o, Enver Bey'in kendisine talip olmasından şöyle haberdar olmuştu:

“... Günün birinde Enver Bey'in, beni Sultan Reşad'dan istemesi üzerine, annem odama geldi ve bana dedi ki: kızım, artık sen büyüdün. Seni Abdürrahim Efendi'den başka birkaç kişi daha istiyor. Bunların

⁴⁰ “... Enver Paşa'yı İstanbul'a dönüşümde tanıdım. Bana ağabeyim der, elimi öper saygı gösterirdi. Pek vatansever, namuslu, yürekli bir askerdirdi. Sultanla evlenmek için Berlin'deyken benimle mektuplaşırdı. Yardımımı istemişti. Ben de padişahın nezdinde kılavuzluk etmiştim...” (İbrahim Temo, Ahmet Rıza, *Biz İttihatçılar*, Örgün Yayınları, İstanbul 2009, s. 378).

⁴¹ Ahmet Rıza Bey'in kızı Selma Hanım.

⁴² Aydemir, *a.g.e.*, II, 202.

⁴³ Aydemir, *a.g.e.*, II, 202.

⁴⁴ Aydemir, *a.g.e.*, II, 202.

arasında hürriyet kahramanı Enver Bey de var. İşte hepsinin isimleri ve resimleri. Bak, düşün ve karar ver...”⁴⁵

Naciye Sultan için karar vermek oldukça zordu. Çünkü henüz ne yaşı ne de hayat tecrübesi böyle bir karar vermesini sağlayacak olgunlukta idi. Ama büyüklerinin onun adına karar vermesine de gönlü razı olmuyordu. Amcalarına kalsa onu, kardeş gibi sevdiği Abdürrahim Efendi’ye vereceklerdi. Fakat o, hayatını Abdürrahim Efendi’yle birleştirmeyi düşünemiyordu bile.⁴⁶

Naciye Sultan bu kararsızlık içindeyken bir gün amcası Vahideddin Efendi onu ziyarete geldi ve Naciye Sultan’ı yanına çağırarak; “bir amca olarak değil, padişah tarafından gönderilen bir musahip olarak geliyorum, bir an evvel karar vermen lazım” dedi. Artık Naciye Sultan bir karar vermeliydi. Bu karar anı hatıratına şöyle yansıyor:

“... Odada amcam Vahideddin Efendi ile yalnız değildik. Cici annem Filişan Kadın ve annem de vardı. Üçümüz birbirimize baktık. Ne söyleyeceğimi bilemiyordum. Taliplerimin resimlerini gösterdiler. Hepsine birer birer baktım ve bir tarafa koydum. Sonra içlerinden Enver Bey’in resmini tekrar elime aldım. Bu hareketimle vereceğim kararı onlara anlatıyordum sanki...”⁴⁷

Naciye Sultan amcasına, Enver Bey’i seçtiğini söyledi. Vahideddin Efendi çok isabetli bir karar verdiğini, Zat-ı Şahane’nin de buna sevineceğini söyleyerek saraydan ayrıldı.

Naciye Sultan’ın Enver Bey’i seçmesinde, onun şanının ve hürriyet kahramanı olarak anılmasının çok büyük bir etkisi vardı. Naciye Sultan, “... Memlekette baştanbaşa başka bir hava yaratmış olan bir insandı. Ona bir kahraman gözüyle bakıyordum. Hayatını böyle bir kimse ile birleştirmek her hayalperest genç kızın rüyası olabilir. Kendisinin hayat arkadaşı olarak beni seçmiş olması, hem gururumu okşuyor hem de bana içimdeki hürriyet sevdasına yeni ufuklar açabilecek olan bir hayat yaşatacağını düşünerek sevinliyordum” der.⁴⁸

Naciye Sultan’ın kararının hemen ertesi günü, Enver Bey’in annesi elinde yüzüklerle geldi ve Dolmabahçe Sarayı’nda yüzük takıldı. Ancak Enver Bey bu sırada Berlin’de ataşemiliterlik görevinde olduğundan nişan törenine katılamamıştı.

Artık Enver Bey ve ailesi için yepyeni bir dünyanın kapıları açılıyordu. Sadece Enver Bey değil, annesi de oğlu saraya damat olduğu için çok mutlu ve heyecanlıydı. Bu yüzden anne Ayşe Hanım yaşadığı heyecanını ve yeni tanıştığı saray ortamını Enver Bey’e yazdığı

⁴⁵ *Vatan*, nr. 4172, 26 Aralık 1952, s. 4.

⁴⁶ *Vatan*, nr. 4173, 27 Aralık 1952, s. 4.

⁴⁷ *Vatan*, nr. 4173, 27 Aralık 1952, s. 4.

⁴⁸ *Vatan*, nr. 4173, 27 Aralık 1952, s. 4.

mektuplarda ayrıntılarıyla dile getiriyordu. Bu mektuplardan biri, nişandan sonra Enver Bey'in ailesinin davet edildiği ilk muayede merasimine dair olan şu mektuptu:

“Gözümün nuru evladım Enver,

12 kanun 1325 (25 Aralık 1909) tarihli mektubunu aldım...

Muayedeye nasıl gittiğimizi anlatayım. Arefe günü babanı mabeynden çağırtmışlar. Efendimizin selamı var ve irade buyruldu, Enver Bey'in validesi ile hemşiresi hanım sabahleyin saat ikide sarayda bayramlaşmaya buyursunlar. Has ahırdan araba gelecek, onları alacak demişler.

Saat ikide araba geldi. Mediha ve ben bir etek düz entari giydim. Başıma hotoz koydum. Mediha ile feracelendik, yaşmaklandık, ikimiz arabaya bindik. Tophane Cami'sinin avlusuna gittik. Sultan ve vükela hanımları da oraya gelmişlerdi. Efendimiz, namaza girip çıktıktan sonra, arabasının arkasından bizim ve diğer Sultan ve vükela hanımlarının arabaları yürüdü...”⁴⁹

Mektubun geri kalanında Ayşe Hanım, özel olarak padişaha takdim edildiklerinden, padişahın kendilerine iltifat ederek, gönül alacak sözler söylediğinden bahsediyordu. Ayşe ve Mediha hanımlar padişahla yaptıkları görüşme sonunda salona çıkmışlar, burada herkes onlara özel bir ilgi ve alaka göstermişti. Sadece Naciye Sultan'ın annesi Ayşe Tarziter Hanım, dünürüne karşı oldukça donuk ve çekingendi. Hatta Ayşe Hanım'ın selamına sadece soğuk ve hafif bir baş işaretiyle karşılık vermişti. Nitekim daha sonraki yıllarda da Ayşe Tarziter Hanım'la Enver'in yıldızları pek barışmayacaktı. Belki de bunun sebebi Ayşe Tarziter Hanım'ın henüz 13 yaşındaki biricik kızının 28 yaşındaki biriyle evlenecek olmasıydı.⁵⁰ Ama hiçbir şey, bu çiftin birbirlerini sevmelerine mani olamayacak ve uzun yıllar sürecektir bir aşkın ilk adımı atılacaktı.

3. Nikâhlanmaları ve Bu Süreçteki Mektuplaşmaları

Enver Bey'le Naciye Sultan'ın nikâhları, nişanlanmalarından yaklaşık bir sene kadar sonra, 15 Mayıs 1911 (16 Cemaziyelevvel 1329) Pazartesi günü, saat beş sularında Dolmabahçe Sarayı'nda, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi tarafından kıyıldı.⁵¹ Naciye

⁴⁹ Aydemir, *a.g.e.*, II, 207.

⁵⁰ Aydemir, *a.g.e.*, II, 208. Ziya Şakir'in verdiği şu bilgiler, Ayşe Tarziter Hanım'ın neden Enver Bey ve ailesine karşı soğuk durduğunu açıklar niteliktedir: “Naciye Sultan üç sene kadar evvel Sultan Hamid'in oğullarından Abdürrahim Efendi ile nişanlanmıştı. Sultan Reşad buna rağmen Enver Paşa'nın bu arzusuna mani olmadı. Biraderi olan Süleyman Efendi'nin zevcesi Nâziter [Tarziter olmalıdır] Hanım'a kızlarağasını göndererek; Naciye Sultan'ın Enver Paşa ile evlenmesinin münasib olacağını bildirdi. Nâziter Hanım bu habere itiraz etmişti: Nasıl olur diyordu. Zat-ı Şahanece malûmdur ki kızımı hakan-ı sabık Sultan Hamid hazretleri oğullarına nişanlamıştı. Ortada bir sebep yokken şimdi bu nişanlılar nasıl ayrılabilirler” (Şakir, *a.g.m.*, 376 – 378). Muhtemeldir ki Ayşe Tarziter Hanım, nişan atma olayını haysiyete dokunur bir durum olarak telakki etmekte ve bunun müsebbibi olarak da Enver Bey'i görmekteydi.

⁵¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hazine-i Hassa İrade (HH. İ)*, 237/45; *Mabeyn İrade (MB. İ)*, 152/10; *Hazine-i Hassa Evrak Odası (HH. VRK)*, 217/16; *Hazine-i Hassa Defterleri (HH. d.)* 27841; Tanin, nr. 966, 12

Sultan'ın vekili Serkâtib-i hazret-i şehriyari Halid Ziya Beyefendi ve şahitleri Matbah-ı Amire Müdürü Galib ve Etıbbâ-i hazret-i şehriyariden Hacı Ahmed Beyler; Enver Bey'in vekili ise Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ve şahitleri, yaveran-ı hazret-i şehriyariden Binbaşı Re'fet ve Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden İhsan beylerdi.⁵² Akdin icrasında Veliahd-ı Saltanat Yusuf İzzeddin Efendi hazretleriyle şehzadegandan Vahideddin, Ziyaeddin, Ömer Hilmi, Abdulhalim ve Fuad efendiler de hazır bulundular. Akdin hitamında ise Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından dualar okundu ve ardından da Sultan V. Mehmed Reşad tarafından mükellef bir ziyafet verildi.⁵³

Enver Bey ve Naciye Sultan nikâhlanmalarına rağmen yüz yüze görüşememiş ve birbirlerini ancak mektuplarla tebrik edebilmişlerdi.⁵⁴ Bu tebrik mektupları maalesef ki elimizde mevcut değildir. Fakat Enver Bey'in tebrik mektubundan sonraki ve her biri Naciye Sultan'a aşkının ispatı olan mektuplarının ilki muhtemelen, Berlin'deki ateşemiliterlik görevine dönmeden biraz evvel yazmış olduğu şu mektuptur:

“Sultanım Ruhum,

Uzun düşüncelerden sonra nihayet ilk mektubumu yazmaya başlıyorum. Bu ilk sözlerimi zât-ı ismet-penâhîlerine tevcih ederken kalbim sebebini anlayamadığım bir takım hislerin tesiri altında titriyor. Simâ-i pakınızı henüz görmek şerefine mazhâr olamadım, fakat görmeden, duymadan kalben hâsıl ettiğim merbutiyyet o kadar büyük, o kadar saf ki, Cenâb-ı Hakk bile bu sâfiyete mükâfaten nihayet birçok mevânîi iktihâm ile akd-ı rabıtaya müsaade etti. Bundan böyle bütün düşüncem, hayatımı vakfa azmettiğim zât-ı ismet-penâhîlerinin husul ve devâm-ı saadetine çalışmaktır. Böyle bir his ile mütehasşis olan kalbimin hemen İstanbul'u terkten ne derece mütezzi ve müteessir olacağı bedihîdir. Eğer bu iftirak, vazife dolayısıyla olmasaydı, İstanbul'dan ayrılmamı mucib olacak hiç bir kuvvet tasavvur olunamazdı. Artık Berlin'de geçireceğim günler, eğer ara sıra inâyet-nâme-i ismet-penâhîleriyle dil-sîr buyrulmazsam, cidden pek yeis-âver olacaktır. Artık bütün ümidimi lütuf ve atıfetinize sunuyorum.

Enver”⁵⁵

Cemaziyelevvel 1329 Perşembe/11 Mayıs 1911, s. 3; *İkdam*, nr. 420, 12 Cemaziyelevvel 1329 Perşembe/11 Mayıs 1911, s. 2; *Vatan*, nr. 4173, 27 Aralık 1952, s. 4.

⁵² *İkdam*, nr. 425, 17 Cemaziyelevvel 1329/16 Mayıs 1911, s. 1; *Tanin*, nr. 971, 17 Cemaziyelevvel 1329 Salı/16 Mayıs 1911, s. 2.

⁵³ Ayrıca nikâh akdinin yapıldığı gün damada padişah tarafından bir takım nişan levazımatı da ihsan olunurdu. Bu levazımat şu eşyalardan oluşmaktaydı: Sim kulplu tepsi, şal, murassa altın sigara tabakası, murassa kehrüba sigaralık, sırma ve inci işlemeli atlas fes puşidesi, murassa kol düğmesi, keten frenk gömleği, yün ve ipekli fanila gömlek, ipek fanila don, keten mendil, keten çorap, yün çorap, ipekli boyun bağı, keziyye kaplı samur ve kuyum kürk, mahfazalı ve çanta tuvalet takımı [*Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HH) 34/51*].

⁵⁴ *Vatan*, nr. 4173, 27 Aralık 1952, s. 4.

⁵⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 485. Enver Bey görevine nikâhtan yaklaşık bir hafta sonra döndüğüne göre bu mektubun 20 veya 21 Mayıs 1911 tarihli olması muhtemeldir. “Berlin sefâret-i seniyyesi ateşemiliteri mücâhid-i hürriyet Enver Beyefendi, dün Selânîk'ten şehrimize gelmiştir. Müşârûn-ileyhin akdlerinin icrâsından bir hafta sonra Rumeli'ye azîmet edecekleri iştirilmiştir” (*İkdam*, nr. 420, 12 Cemaziyelevvel 1329/11 Mayıs 1911, s. 2).

Enver Bey, daha Berlin'e dönüş yolunda Naciye Sultan'ı düşünmeye başlamış ve yaklaşık üç sene daha yüzünü göremeyeceği sultanıyla, İstanbul'dan ayrılırken görüşemediğine eseflenmişti. Üzüntüsünü şu şekilde dile getiriyordu:

“İki gözüm Sultanım, Efendim, 60 saat kadar trende sallandıktan sonra nihayet bugün Berlin'e vardı... Tren güzel, yeşil tarlalar, çayırlar arasından süzülerek mahûf bir tünel içerisine girip kaybolurken bütün müfekkirem İstanbul üzerine toplanmış idi. Henüz zât-ı necâbet-penâhınızı görüp, beraber yaşamamakla, zihnimde “şu anda şununla meşguldürler, şimdi böyle yapıyorlar” diye bir takım hayaller ihdâsına çalışır, kendimi avutturdum... Bununla beraber “ah! Ne olur, bir kere görmüş olsaydım” demekten kendimi alamadım...”⁵⁶

Enver Bey ve Naciye Sultan birbirlerini ancak mektuplar vasıtasıyla tanıyabiliyorlardı. Özellikle Enver Bey, Sultan'ı tanımak ve nasıl yaşadığını öğrenmek konusunda çok istekliydi. Bu yüzden mektuplarında da sık sık bu isteğini dile getiriyor “... Sanki son mektubunuz bir sene evvel gelmiş kadar tesirini kaybetti. Gönlüm yeni haberlerinize, güzel sözlerinizi okumaya iştiaak hâsıl etti. İşte bu hisler beni kâğıdı karalamaya mecbur etti. Ne olur yavaş yavaş, hem sizce daha kolay, hem de bendenizce pek kıymetli olan nasıl vakit geçirdiğinizi yazsanız. Mesela: bir gününüzü sabahdan akşama kadar ne yaparak geçirdiğinizi, sonra da hafta içerisinde fevkalade olarak ne olduğunu bildirseniz ne güzel olur. Bu suretle hiç olmazsa her an sizi tahayyül ettiğimde ne yaptığınızı tasavvur edebileyim...” diyerek sultanını daha yakından tanımak istediğini söylüyordu.⁵⁷ Hatta belki de sultanına örnek teşkil etmesi açısından mektubunun devamında, Berlin'de kaldığı yeri ve gün içinde neler yaptığını teferruatıyla şöyle bildiriyordu:

“... Elmasım, evvelki mektubumda oteli bırakıp Berlin civarında yarım saat uzakta bir sayfiyede bulunduğumu yazmıştım. Sayfiye deyince öyle kocaman bir konak anlaşılmasın, fotoğrafını mektubuma leffettiğim bir bina. Fakat yeri çok güzel... Boş vakitlerimi hiç olmazsa idmanla geçirmek için bir de bir kişilik ufak bir sandalım var. Dairenden geldim mi soyunur hemen içine atlar, 1 saat kadar gölde gezerim. O esasen bir matmazelin. Kendisinin bir hizmetçisi var. Hem bendenize de bakıyor. Yani matmazel deyince hatırıma bir şey gelmesin. Fotoğrafını gelecek mektubumda göndereceğim. 60 yaşında bir hanım kız...”⁵⁸

Görüldüğü gibi Enver Bey mektubunda herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için detaylı izahat vermektedir. Yine de buna rağmen Naciye Sultan'ın kendisine karşı önyargıları olabileceğini, fakat kendisini tanıdıkça aslında düşündüğünden çok daha farklı bir insan olduğunu hemen anlayacağını şu sözlerle ifade etmekteydi:

⁵⁶ İnan, *a.g.e.*, s. 486–487 (24 Mayıs 1911, Hotel Esplanade, Berlin).

⁵⁷ İnan, *a.g.e.*, s. 514 – 516. Diğer mektuplar için bkz. 18 Haziran 1911, Berlin, s. 490; 20 Kasım 1913, s. 262 – 264; 12 Aralık 1913, s. 413 – 414.

⁵⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 490–491 (18 Haziran 1911, Berlin).

“... Kim bilir şimdiye kadar bendenizi nasıl tasavvur ediyorsunuz. Herhalde her şeyi göze alarak, koca bir hükümeti devirmek için isyan eden bir asker nazarınızda kim bilir size karşı da dürüst, hatır kıracak tarzda bulunacak birisi. Fakat ruhum, yek nazarda bendenize karşı burada tesadüf ettiklerimin dedikleri gibi siz de derhal ne kadar mûti, sizi ne kadar sevecek, her arzunuzu yerine getirmeyi bir vazife-i mukaddese bilen birisi olduğumu tasdik buyuracaksınız... Ne olur bir dakikacık görmüş konuşmuş olsaydık. O vakit hiç bu uzun sözlere lüzum kalmayacaktı...”⁵⁹

Mektuplardan da anlaşıldığı üzere Enver Bey, bir kerecik dahi görmemesine rağmen Naciye Sultan’ı ne kadar çok sevdiğine ve seveceğine değinmektedir. Temmuz 1911 (1327) tarihli mektubunda da yine bu duygularından bahseder:

“... Size karşı olan hissiyatım hâşâ teveccühten neşet etme değil, belki kalbimin en derin bir noktasında hâsıl olup, her tarafımı kaplamış ve ömrüm oldukça değil, belki öldükten sonra bile vücudumun her zerresi bâki kaldıkça ebediyen çıkmayacak olan bir hiss-i muhabbetten başka bir şey değildir. Ruhum! Şimdi artık söyleyebilirim. Sizi görmeden hatta öyle esaslı surette şeklinizi halinizi ilah... Anlamadan sizi sevdim. İşte, hiçbir garaza mübteli olmayarak hâsıl olan bir muhabbet nezd-i baride de makbul olmuş ki birçok müşkülata rağmen ve hâsıl olan manileri ber-tarafla birleşmemizi nasib etti. İşte sizi böyle sevmiş ve ilelebet sevmeye azmetmiş olan ben kulunu, elbet Allah daima nâil-i maksat edecektir. O maksadım da sizin husûl-i saadetinize, istirahatınıza çalışmaktır...”⁶⁰

Enver Bey 20 Ağustos 1911 tarihli diğer bir mektubunda ise: “... Bilmem her vakit yükselmeğe, azâmete, kendini kimseye sezdirmeden büyük görmeye alışmış olan gönlüm, size karşı o kadar küçülmek istiyor ki bu hale bendeniz bile şaşıyorum. Fakat bu tahayyür tatlı bir his ile bendenize her şeyi anlatıyor. Sebebini izah ediyor. O da, sizi görmeden, bilmeden sevmemdir. Hazret-i peygamberin dediği gibi; kendisini görmeden sözlerine imân edenlerin ecri, görenlerden daha büyük olduğu gibi, bendenizin de sizi görmeden kalbimde hâsıl olan sevginin mükâfatı o kadar büyük olacaktır...” diyerek sevgisinin ulviyetine işaret ediyordu.⁶¹

Fakat Enver Bey’in mektuplarından anladığımız kadarıyla bu sevgi, Naciye Sultan’a pek de inandırıcı gelmemekte ve Sultan, Enver Bey’in kendisini kandırdığını iddia etmekteydi. Enver Bey ise yazdığı şu mektupla sultanının düşüncelerinin yanlış olduğunu savunuyordu:

“Sultanım, ruhum size yalan söylemedim. Evet, sizi seviyorum. Bunu yazışım sizi aldatmak için değil, belki hakikati bildirmek içindir. İnşallah Cenâb-ı Hakk kısmet eder de bir arada bulunmaya ömrüm vefâ ederse, o zaman sözlerimin yalan olmadığını tasdik buyurursunuz ruhum... Ruhum, tekrar ediyorum. Şimdi siz benim için dünyada en mukaddes bir vücutsunuz. Bunu böylece arz ederim. Vallahi korka korka yazıyorum. Acaba yine inanmayacak sözlerime gücenecek misiniz diye. Ne yazacağımı

⁵⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 514 (20 Ağustos 1911, Berlin).

⁶⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 500. Bu mektubun Temmuz 1327 tarihli olması muhtemeldir.

⁶¹ İnan, *a.g.e.*, s. 515.

bilmiyorum. Allah aşkına kusurum olduysa affediniz...”⁶² “...mesela sizi sever gibi görünmek isteyeşime kani bulunduğunuzu, bununla sizi sevmediğimi ima buyuruyorsunuz. Ruhum! Şimdiye kadar yalan söylemedim. Binaenaleyh size karşı kalbimde bir şey hissetmesem sizi seviyorum demem. Çünkü bununla hem kendimi hem de sizi aldatmış olurum. Bu halde ise hiç bir şeyden bahsetmeyerek sadece malayani bir kaç söz yazar geçerim. Yalnız sizi sevip sevmediğimi ve sizin istirahatınızı ne yolda düşündüğümü inşallah bir arada yaşamaya başladığımız zaman bize gösterir...”⁶³

Naciye Sultan’ın aklına takılan bir konu daha vardı ki o da Enver Bey’in İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne mensup olmasıydı. Hatta Enver Bey’in bazı mektuplarından anladığımız kadarıyla zaman zaman Naciye Sultan, Enver Bey’den mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden ayrılmasını dahi istemekteydi. Enver Bey’in bu taleplere verdiği yanıtlar ise oldukça çarpıcıdır:

“Ruhum! Ben burada bir asker olarak memlekete hizmet ediyorum. Buradaki iş başka cemiyet işi başka. Ben cemiyetin esasını kuranlardan bulunduğum ve şimdi ise onunla doğrudan doğruya meşgul olmama hacet olamadığı halde, neden cemiyetten çıkmamı istiyorsunuz? İki gözüm her emriniz başım üstüne, yalnız şu noktada bendenizi serbest bırakmanızı istirham ederim...”⁶⁴

Diğer bir mektubunda ise Enver Bey biraz daha sert bir üslup takınır:

“Sultanım efendim, son mektubunuzu tekrar okudum. İçindeki kart tabi her defada olduğu gibi avucuma düştü. Karttaki mütalaanıza teessüften kendimi alamadım. Öyleme geliyor ki memleketin selametini sevmeyen birkaç ahlaksız yanınıza kadar sokulup size öteden beri olduğu gibi cemiyet efradı aleyhinde sözler söylüyorlar. Bu kininizi o kadar ileriye vartırmışsınız ki bunları İtalyanlardan daha alçak görüyorsunuz. Ben vatanın selametine dolayısıyla dinin, Hanedan-ı Osmaniyye’nin ila-yı şerefinden başka bir şeye çalışmayan ve meşrutiyet için beraberce çalıştığım ve bugün de düşmana şiddetle göğüs germeye hükümeti sevk eden arkadaşlarım hakkında bu yolda yazışınızı ancak beni tazib için yazılmış addedeceğim. Mamafih zarar yok. İnşallah sizi hulus-i kalble der-âgûş ederek öptüğüm zaman, bu fikirlerimizde kalplerimiz gibi birleşmiş olacaktır...”⁶⁵

Enver Bey esasında mektubunda oldukça doğru bir noktaya temas etmiştir ki o da Naciye Sultan’ın etrafında İttihatçıları sevmeyen kimseler olduğudur. Bunların en önde gelenleri ise Şehzade Vahideddin Efendi ve hanedana mensup sultanlarla evli olan damat paşalardı.⁶⁶ Özellikle damat paşalar Enver Bey’i bir “türedi” olarak addediyor, onun çok kısa bir süre içerisinde kendilerinin hanedan içinde hiç bir vakit haiz olamadıkları bir nüfuza sahip

⁶² İnan, *a.g.e.*, s. 524 (16 Eylül 1911, Berlin).

⁶³ İnan, *a.g.e.*, s. 510 – 511 (11 Temmuz 1911, İşkodra).

⁶⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 539 (3 Aralık 1911).

⁶⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 459 (27 Mayıs 1912).

⁶⁶ Bunlar, Mediha Sultan’ın eşi Damat Ferid Paşa, Emine Sultan’ın eşi Damat Şerif Paşa ve Münire Sultan’ın eşi Salih Paşa’ydı (Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye 1909 – 1918*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 388).

olacağını düşünüyorlardı. Hatta bunların kinleri Naciye Sultan ile Enver Bey arasındaki nişanı bozmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaya kadar varmıştı. Enver Bey'in Osmanlı – İtalyan harbi için 1911 senesinde Trablusgarb'a gitmesi ise onlar için büyük bir fırsattı. Böylece bu emellerine nail olmak için faaliyete geçebileceklerdi. Fakat kurdukları tüm kumpaslara rağmen istediklerine ulaşamadılar.⁶⁷ Çünkü Enver Bey'in tamamen kendi başarısıyla üstün mevkilere geldiğini kısa süre içinde anlayacaklardı. Zaten Enver Bey'in Naciye Sultan'a beslediği saf ve temiz duygular, onların iftiralarıyla son bulamayacak kadar gerçektir.

Yan yana olmamalarına rağmen bu çift de diğer çiftler gibi birbirlerini kıskanmaktaydılar ve Naciye Sultan'da böyle bir kıskançlık duygusunun hâsıl olmasında, damat paşaların da etkisi vardı. Enver Bey'in 11 Temmuz 1911'de İşkodra'dan yazdığı şu mektup Naciye Sultan'ın nikâhlısını nasıl kıskandığını ve Enver Bey'in kıskanılmaktan esasında nasıl da mutluluk duyduğunu göstermektedir:

“Tekdirnamenizin kafa tamirinden bahsi kısmına gelince bunun ne olduğunu düşündüm. Sabahleyin sefir paşa Mısırlı iki prensesin Berlin'den on iki saat uzaklıkta bir kaplıcada arabadan düşüp, birinin kafatasının yarıldığı, diğerinin de beyninin sarsıldığını haber verdi. Bendeniz bu haberi dün aldığımдан ne demek arzu buyurduğunuzu anladım. Ruhum! Kendimi bu şüphenize karşı müdafaa etmek istemem. Yalnız şunu arz edeyim ki eğer siz bu kızı görmüş ve görenlerden birine sormuş bulunsaydınız, o vakit bendenizin bunu sevmeyeceğini anlardınız. Bir de eğer sevmiş olsaydım onunla teehhül için hiç bir mani yoktu. Meleğim sizi temin ederim ki düşünceniz doğru değildir... Size en sevdiğim vatanım için yemin ederim. Sizin başınıza yemin etmiyorum çünkü böyle bir şey için sizi ahde tutmak istemem. Fakat doğrusunu söyleyeyim evvela kalbinizi açıkça yazdığınıza müteşekkirim, saniyen de gösterdiğiniz bu kıskançlıkla bendenizi sevmekte olduğunuzu anladım ki bu bendeniz için pek kıymetlidir... Elmasım, zaten sağ olunuz daha ne yaparsanız yapın demenizi bendeniz katiyen arzu etmem. Bendeniz nasıl sizi kıskanıyor ve evvelki mektubumda sorduğum gibi bunu izhar ediyorsam sizden de beni böyle tetkik etmenizi isterim. Ancak bu suretle bendenizi ciddi sevdiğinizi anlarım. Yoksa adam sen de ne yaparsa

⁶⁷ Süleyman Kâni İrtem eserinde, Naciye Sultan ile Enver Bey'in ayrılmasına dair yapılan planı şöyle açıklar: “Bir gece Ferid Paşa Vahideddin'e Enver Bey'le Naciye Sultan'ın izdivacına karşı çıkılması için bir çare bulunsa pekiyi olacağını anlattı. Vahideddin de bunu arzu ediyordu... Bir çare aramaya koyuldular: Ferid Paşa çareyi buldu. Mısır gazetelerinde şöyle bir haber neşrolunacaktı: Enver Bey Trablusgarb'da Şeyh Senûsi'nin kızlarından birisiyle evlenmiştir... Naciye Sultan ne kadar severse sevsin, böyle kendisiyle nişanlı bulunduğu hiç ehemmiyet vermeyerek başkasıyla evlenen birisini bozuşmamağı yapamayacaktı... Damad Ferid Paşa yolunu bularak haberi Mısır gazetelerinden birine yazdırdı. Gazete İstanbul'a geldi... Naciye Sultan bu haberi okuyunca bayıldı... Fakat Enver Bey aleyhinde uydurulan izdivaç hikâyesi tasavvur ve arzu edilen neticeyi hâsıl edemedi. Naciye Sultan Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'ye müracaat etti. Veliahd iyi tanıdığı Bingazi mebusu Yusuf Şetvan Bey'e işin tahkikini rica etti. Yusuf Şetvan Bey, Mısır'da Senûsilerin vekiline telgraf çekerek havadisın aslı olmadığına dair cevap aldı. Bunun üzerine gazetelerde şu mealde bir tektip verildi: Mısır gazetelerinden naklen Enver Bey'in Şeyh Senûsi kızlarından birisiyle izdivaç eylediği yolunda çıkan şayia tamamıyla yalandır. Damad Enver Bey'in böyle bir izdivaç akdetmesine imkân yoktur. Çünkü Şeyh Senûsi'nin bir oğlundan başka çocuğu yoktur... Bâb-ı Ali Baskını Enver Bey aleyhindeki bütün tasavvur ve tertipleri suya düşürdü. Bu hareketin muvaffakiyetle neticelenmesi artık Enver Bey'in damatlığı aleyhinde ağız açmağa kimsede cüret bırakmadı... ” (İrtem, *a.g.e*, s. 388 – 390).

yapsın demek, bendenizi sevmemek demektir ki, o zaman bu benim dünyada yegâne emelimin alt üst olması demektir. Bu halde ise hayat benim için bir cehennem olacaktır... İşte ruhum! Belki ne yazdığınızı hatırlamazsınız, ben en ziyade beni müteessir eden kısımları aynen buraya yazıyorum. “Benim için bir şey değil. Korkarım namusunuzu lekelemiş olursunuz” daha sonra “çok koşanın kafası da tez patlar” buyuruyorsunuz. Güzel Sultanım ben namusumu lekelemedim ve lekelemem. Kafamın da tez patlamasına imkân yoktur...”⁶⁸

Bu tür küçük kıskançlıklardan başka çift arasındaki en büyük problem birbirlerini hiç görememiş olmalarıydı. Naciye Sultan sadece resimlerden de olsa Enver Bey’i görebilmişti. Fakat Enver Bey Naciye Sultan’ı hiç görememiş, onu sadece annesinin ve kız kardeşi Mediha Hanım’ın tarifleriyle tanımıştı.⁶⁹ Hatta sırf bu yüzden çoğu zaman kız kardeşini uzun uzun alıkoyar ve kendisine Naciye Sultan’dan bahsetmesini isterdi.⁷⁰ Ancak mektuplarından anladığımız kadarıyla Enver Bey zamanla bununla iktifa edemez hale gelmişti ve Naciye Sultan’dan kendisine birkaç resim göndermesini talep etmekteydi:

“... Bu mektubuma da üç gün evvel çıkarılmış bir resmimi ilave ediyorum... Evvela hiç resim göndermemeye niyet ettimdi. Çünkü mukabele-i bi’l-misl lazım; nasıl siz benden saklanıyorsunuz, ben de öyle olacağım dedim... Hem burada ordumuzda her çadırda bulunan, ekmek yapan vesaire için erkekleriyle beraber bulunan kadınlar hep açıktır. Muharebeye giderken erkeklerin arasında şarkı söylerler. Pekâlâ, onlar böyle açık saçık aramız da dolaşırken, siz artık şerren ebediyen merbut olduğunuz bizden hala resminizi bile saklıyorsunuz... Güzel olması lazım gelen gözlerinizden öper, hürmetle der-âgûş ederim Sultanım, Efendim. Enver’iniz.”⁷¹

16 Temmuz 1912 tarihli olan bu mektuptan anlaşılıyor ki Enver Bey bu tarihe kadar nikâhlısının resmini dahi görememiştir ve yine mektuplarından anladığımız kadarıyla yakındığı bu durum 1913 yılına kadar devam edecek ve Enver Bey, “Hani ya fotoğraf gönderiyordunuz. Bunu latife olsun diye yazmıyorum. Yoksa bu ricayı tekrardan pek sıkılıyor. Kendi yüzüzlüğüme utaniyorum...” diyecektir.⁷²

Enver Bey’in tüm ısrarlarına rağmen Naciye Sultan biraz da ailevi baskılar nedeniyle olsa gerek tek bir fotoğraf dahi göndermedi. Enver Bey ise bu duruma artık isyan ediyordu:

“Sultanım, bazen hissiyatım bana karşı bile isyan ediyor. Allah aşkına bizi neden bu kadar sıkıyorlar? Ben 3 seneden beri sizin Enver’iniz değil miyim? O halde neden resminizi bile görmek bana haram

⁶⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 512 – 513.

⁶⁹ “... Birbirimizi hiç görmemiştik. Ben onun resmini görmüştüm. Onun benim resmimi dahi gördüğünü zannetmiyorum. Beni annesinin tarifi ile tanıyordu. Hayalinde beni nasıl canlandırdığını bilmiyordum...” (*Vatan*, nr. 4173, 27 Aralık 1953, s. 4).

⁷⁰ “... Sultancığım; artık kardeşim Mediha’yı geceleri beraber oturmaya o kadar mecbur ediyorum ki, biçâre saat sekizleri geçtiği, gözleri kapandığı halde elimden kurtulamıyor. Yatak odamda gıda ve ruhum olan sizden bahsetmekle biraz teskin-i atş ediyorum...” [İnan, *a.g.e.*, s. 250 – 251 (17 Kasım 1913)].

⁷¹ İnan, *a.g.e.*, s. 457 – 458.

⁷² İnan, *a.g.e.*, s. 364 (26 Temmuz 1913).

ediliyor? Öyle anlarım oluyor ki aninemizin bu manasız istibdadı karşısında isyan edeceğim geliyor. Öyleme geliyor ki günün birinde daireye gelip kimseye sormadan hareme girerek sizi arayıp, bularak bütün manilere, şekillere rağmen işte Sultanım geldim diye karşınıza çıkacağım. Evet, böyle düşünmek belki de deliliktir. Fakat canım sıkılınca işte böyle çılgınca fikirler zihnime hücum ediyor. Peki, hiç olmazsa resminizi olsun göndermeye cesaret edemiyor musunuz? Yok, sizin bu dereceye varan çekingenliğinizi görünce duraksıyor, ne diyeceğimi şaşıyorum...”

Mektubun devamı ise oldukça çarpıcıdır. Enver Bey Naciye Sultan’ın niçin kendisinden bu derece köşe bucak saklanıldığına ilginç bir yorum getirmektedir:

“... Bana karanlıkta bir nur gösterdiler, işte bu senindir dediler. Ona hayran hayran bakarak, fakat onun ne olduğunu görmeyerek senelerce bekledim. Her elimi uzattıkça yok bekle diyorlar. Vakti varmış. Ben ilerledikçe o nur aynı uzaklıkta geri gidiyor. Ben bu karanlıkta gözümü kamaştıran o nura baka baka yürürken, bir uçuşuma yuvarlanıp gidersem, dünya yüzünden kalkarsam zannımca hala beni o nurun membaını görmekten menedecekler. Belki de o nurun membaı olan sizi görmeyerek böyle ortadan kalktığımdan dolayı sevenler olacaktır. Daha açık söyleyeyim ruhum! Öyleme geliyor ki, beni Mahmud Şevket Paşa gibi günün birinde öldürülmeye mahkûm zanneden aninemiz, siz Sultanımı mümkün merteye benden uzak bulundurmaya akıllarınca daha muvafık buluyorlar zannediyorum. Belki de ne olur ne olmaz günün birinde dünya yüzünden kalkarsam siz herhalde bendenizle gözle olsun temasa gelmediğiniz için benim gibi böyle iyi kötü herkesin nazarı üzerine dikilmemiş bir zevce bulursunuz diye düşünüyorlar sanıyorum. Ve memnuiyetler böyle lüzumsuz yere birbirini velyettikçe bende hâsıl olmaya başlayan bu fikirler gittikçe kuvvet bulacak ve siz de buna karşı böyle bilâ-kayd itaatle sustukça bilmem sonu ne olacaktır...”⁷³

Mektubun geri kalanında ise isyan daha da büyümektedir:

“Bazen öyleme geliyor ki başımı alıp bütün dünyadan her şeyden uzağa gideyim. Hiç kimseyi düşünmeyeyim sizi de unutayım. Şu anda intihar etmek esasen fikrimce korkaklık sayılmasaydı, beynime bir kurşun sıkar ebedi hayata kavuşurdum. Böylece sizi demir pençeleriyle ayrı tutanlar böylece de nâil-i merâm olurlardı. Siz de belki unuttur, böyle birisi de vardı der, yılda bir Fatıha okurdunuz. Ciddi söylüyorum asabımın daha ziyade tahammül edemeyeceğini hissediyorum. Aninemize yazmadım. Fakat isterseniz bu mektubu veriniz, okusun. Neticeyi düşünsün, artık yeter bizi bu kadar ezmesin. Çünkü dediğim gibi sabrım tükeniyor... Bu bir kaç gün içinde 3 senedir oynatılan bu komedyaya kati bir şekil vermeyi kararlaştırdım... Artık uzaktan yalnız fikrinizle, ruhunuzla bana refakatinizi yazmanız kâfi gelmiyor. Bunu sizden bizzat işitmek istiyorum... Şimdiye kadar size bu duygularımı yazmamıştım. Hâlbuki bu asabi muhabbeti ben ta bidayetden beri taşıyorum. O vakitler mektuplarınızdan henüz yazacaklarımı anlayacak hale gelmediğinizi tahmin ediyordum. Fakat son yazılarınız artık her şeyi pekâlâ anlayabilmekte olduğunuzu gösteriyor... Oraya ilk geldiğimde mutlak sizi görebilmek, sizinle iki kelimecik olsun konuşabilmek için bir zemin hazırlayınız. Yahut bana hiç bir

⁷³ İnan, *a.g.e.*, s. 318–322 (19 Haziran 1913).

şey yazmayınız... Belki sonuncu defa olmak üzere size bana akşamdan beri refakat etmekte olan ve beni seven bir onbaşı tarafından toplanılıp getirilmiş olan bir demet çiçeği gönderiyorum.”⁷⁴

Bir sonraki mektubundan anladığımız kadarıyla Enver Bey yukarıdaki satırları kaleme aldığına çok üzölmüştü. Üzölmesinin sebebi ise yazdıklarından pişman olması değil, yazdıklarıyla sultanını üzebilecek olmasıydı ve böyle bir duruma asla razı gelemezdi. Yapılacak tek şey Naciye Sultan’a ulaşmadan evvel mektubu ele geçirmektir. Bu yüzden Enver Bey hemen otomobiline atlayarak İstanbul’a gitmek istedi. Fakat yol boyunca karşılaştığı türlü aksilikler nedeniyle bu emeline nail olamadı.⁷⁵ Enver Bey İstanbul’a vardığında mektup çoktan Naciye Sultan’ın eline geçmiş, hatta Sultan, Hayrettin Ağa vasıtasıyla cevabî bir mektup dahi göndermişti. Neyse ki hiç bir şey Enver Bey’in korktuğu gibi olmamış, mektup beklenmeyen bir şekilde iyi sonuçlar doğurmuştu. Çünkü Naciye Sultan bu mektubunda, Enver Bey’in gönlünü alabilmek için bir resmini göndereceği müjdesini vermektedir. Bu müjde Enver Bey’i çok memnun etmiş ve “6 Haziran tarihli lütuf-namenizin bana yeniden can verdiğini bilir misiniz? ... Çünkü artık resminizi olsun öpüp koklayacağım işte şimdi bu suretle yarı olsun teskin edeceğimden pek bahtıyarım...” diyerek mutluluğunu dile getirmişti.⁷⁶

Enver Bey’in mektubundan anlaşıldığı kadarıyla Naciye Sultan, bir sonraki mektubunda resmini değil, ama saçından bir demet göndermişti:

“İki gözüm, ruhum, sevgili Sultanım, 14 Haziran tarihli inayet-namenizi şimdi aldım. Büyük bir hırsla zarfı açıp, kâğıdı açtım. Arasından bütün ümit, intizarın fevkinde, görünüşe bile kalbinizin rakik, güzel, saf tercümanı olan saç demeti düşünce kalbim çarpmaya başladı... Parmaklarım arasında sıkıttığım saçları dudaklarıma götürdüm. Ah bilseniz bu lütfunuzla bana neler bahş buyurdunuz... Biliyor musunuz saçınızı nereye sakladım? Kolumda taşımakta olduğum ayet-i kerime yazılı gümüş mahfazaya koydum. Artık bunun ile hakiki, daimi refakat meleğim oldunuz. Damarlarımda kanın her devrinde o gümüş levhayı hissettikçe güzel, sevimli saçınız hatırıma gelecek, böylece ebedi hatıra olarak kalacaktır...”⁷⁷

Enver Bey’in 1 Ağustos 1913 tarihli mektubundan anlaşıyor ki Naciye Sultan, kendisini sadece tariflerle tanıyan nikâhlısı Enver Bey’e ilk defa bir fotoğrafını göndermiştir. Mektupta Enver Bey, yıllardır özlemini duyduğu bir şeye kavuşmanın verdiği mutluluğu ise şöyle dile getiriyordu:

⁷⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 318–322 (19 Haziran 1913).

⁷⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 323 (19 Haziran 1913).

⁷⁶ İnan, *a.g.e.*, s. 323–325 (23 Haziran 1913).

⁷⁷ İnan, *a.g.e.*, s. 326 – 327 (28 Haziran 1913).

“... Biliyor musunuz elmasım beni bugün ne kadar mesrur ettiniz. Bugün bütün şimdiye kadar çektiğim yorgunluğun mükâfatına nail oldum... Resminizi Hayrettin Ağa verdi. Ellerim titreyerek aldım, yanıma koydum. Kendisinin çıkmasını bekledim. Herkes savuşunca kapıyı kapadım, resimleri açtım, öptüm, biraz evvel okuduğum mektubunuzdaki mütalaatı tamamıyla zıt buldum...”⁷⁸

Evet, Enver Bey Naciye Sultan’ın gönderdiği resimleri öpüp koklamakta “kabahat işleyen fakat görülmekten çekinen çocuklar gibi” hareket etmekteydi.⁷⁹ Başka bir mektubunda ise sultanının hayallerinin de fevkinde güzel olduğunu söylüyordu:

“... Ruhum şimdi ne yalan söyleyeyim resminizi almakla daha ziyade fenalaştım. Evvelce tahayyülâtım bir esasa istinad etmediği için sizi özlüyor, fakat şimdiki kadar büyük bir şiddet-i iştiyak duymuyordum. Fakat resminizi aldığımдан beri her fırsatta bazen odamda başkası varken bile masamın gözünü açıp bakmaktan kendimi alamıyor, sizi gördükçe türlü türlü hisler altında eziliyorum. Bilmem böylece ne olacağım...”⁸⁰

Naciye Sultan’ın resmini her görüşünde ruhunda ve bedeninde hâsıl olan duygular ise Enver Bey’in mektuplarına şöyle yansıyor:

“...Evet, resminizi görünce mütezayid bir kalp çarpıntısının tesiri ile sizi hayalhanemde büsbütün tecessüm etmiş görünce, o 3 senelik iştiyakın tesiriyle sevgimin fazlalaştığını duydum ve bunu pek tabi bulmalısınız ruhum. Hem de tekrar ederim ki, bizzat sizi gördüğüm zaman hâsıl olacak hissime bugün malik değilim. Çünkü onu tasavvur edemiyor ve o anda ne duyacağımı yani o 3 senedir tahassürünü çektiğim sizi görünce hâsıl olacak meserretimin ilkaatini düşünemiyor, bu büyük sevinci bir türlü havsalama sığdıramıyorum. Hem de siz ne düşünürseniz düşününüz fakat ben sizi her vakit artan bir muhabbetle sevmek isterim... Resminizi ne yaptığımı biliyor musunuz? Büyük yazı masamın ön gözüne koydum. Günde bilmem kaç defa açarak kalbim çarparak seyrediyor, ayrıca öper kilitlerim. Fakat en meşgul zamanlarımda fasılaların 10 dakikadan fazla olmadığını söylersem gülmezsınız değil mi ruhum?”⁸¹

Enver Bey’in Naciye Sultan’a duyduğu aşk bambaşkaydı ve tüm meşguliyetlerine rağmen daima onu düşünmekte ve görev gereği gittiği yerlerden sevgilisine hediyeler bile göndermekteydi:

“...Size buradan hatıra olmak üzere bir Afrika kaplan derisi gönderdim. Ayaklarınızın altında bunun yumuşak tüylerini hissettikçe, burada düşman ve bin türlü mahrumiyetler karşısında pençeleşmekte olan bir kalbin daima sizin için çarpmakta olduğunu hatırlayınız...”⁸²

Öyle ki Enver Bey bir keresinde Naciye Sultan’a bir ceylan bile göndermişti:

⁷⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 365 (1 Ağustos 1913).

⁷⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 225 – 226 (3 Kasım 1913).

⁸⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 366 (2 Ağustos 1913).

⁸¹ İnan, *a.g.e.*, s. 563 – 564.

⁸² İnan, *a.g.e.*, s. 538 (26 Aralık 1911, Aynelmansûr). Diğer bir mektup için bkz. İnan, *a.g.e.*, s. 467.

“... Elmasım ceylanın size de bana karşı gösterdiği muhabbeti gösterişine pek seviniyorum. O halde hayvancağız ikimizi de iyi tanıyor. İnşallah yine bir arada o güzel munis hayvanı okşar hiç olmazsa böyle dünyayı unutarak ara sıra büsbütün mesud oluruz...”⁸³

Enver Bey’in mektuplarından anladığımız kadarıyla hediye gönderen sadece Enver Bey değildir. Naciye Sultan da nikâhlısına hediyeler göndermektedir:

“Ruhum, Sultanım! Evvelce işar buyrulan hedayı aldım. Sevincimi tarif edemem... O güzel ve rakik işlenmiş el havluları elim yüzüm daima temas edecek ve bu suretle daima müteheyyiç hissiyatım büsbütün galeyana gelecektir...”⁸⁴

Hatta bir keresinde Enver Bey, Naciye Sultan’dan kendisine bir kılıç hediye etmesini dahi istemiştir:

“... Ben sizden başka bir şey isteyeceğim. O da bana tarafınızdan resmi modelde, içerisinde Edirne’ye girdiğim tarih yazılı, imzanızı havi bir kılıç göndermeniz. Bunu ölünceye kadar taşımak ve o kılıcı inşallah daima muzafferiyetten muzafferiyete götürerek size daima iyi haberiler eriştirmek isterim. Şimdiye kadar şahsım için hiç kimseden bir şey istemedim. Fakat siz benim Allah ve peygamberden sonra en büyüğüm, en yakınım olduğunuzdan istiyorum. Yalnız bunun kıymetinin sizin namınıza olmasından ibaret bulunmasını yoksa kıymet-i maddiyesi bulunmasını istemediğimi ayrıca arz edeyim. Arz ettiğim gibi evlatlarımıza kalacak sağlamlıkta ve resmi modelde olmasını pek isterim. Bu talebimi aç gözlülüğüme hamletmezsiniz değil mi güzelim? ...”⁸⁵

Görevi gereği İtalyanlarla mücadele etmek üzere Ekim 1911’de Aynelmansûr’a hareket eden Enver Bey, oradan Naciye Sultan’a birçok mektup gönderiyor ve bu mektuplarında bölgede yaşananları teferruatıyla anlatarak vatanın saadeti için elinden gelen her şeyi yapacağını belirtiyordu.⁸⁶ Enver Bey’in 7 Kasım 1912 tarihli mektubundan anladığımız kadarıyla Naciye Sultan, Enver Bey’in bu faaliyetleriyle iftihar etmekteydi. Fakat Enver Bey sadece kendisiyle iftihar edilmesiyle iktifa etmiyor ve Naciye Sultan’ın da vatan için bir takım fedakârlılar göstermesini bekliyordu:

“... Evet, burada kalıp çalışmak ve size layık mert ve hakiki Osmanlı olduğumu göstermek isterim, fakat sizden de katiyen vazgeçmem. Binaenaleyh sizden Osmanlılığı hanedanınızın namını ilelebet namınız ile yaşatacak ve son mektubunuzda vaad ettiğiniz fedakârlığı beklerim. Umarım ki beni yalnız

⁸³ İnan, *a.g.e.*, s. 447–451 (28 Şubat 1913).

⁸⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 464 (10 Temmuz 1912). Diğer mektuplar için bkz: İnan, *a.g.e.*, s. 466 (17 Ağustos 1913), s. 361 – 363.

⁸⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 361 – 363 (17 Ağustos 1913). Enver Bey, 29 Ağustos 1913 tarihli başka bir mektubunda kılıcın üzerine “Bismillahirrahmanirrahim” yazdırılmasını rica etmişti (İnan, *a.g.e.*, s. 337 – 339). 29 Eylül 1913 tarihli mektubunda ise Naciye Sultan’ın gönderdiği kılıcı aldığını ve buna çok sevindiğini söylemektedir: “... İşte hayatımda nail olduğum en kıymetli mükâfat budur. Ve öyleme geliyor ki bu kılıç belimde oldukça hemen dünyayı fethedivererek ecdadımızın ruhunu şad edeceğim inşallah. Kılıcımın arzum dairesinde sade olması daha ziyade mucib-i mesruriyetim oldu...” (İnan, *a.g.e.*, s. 219).

⁸⁶ İnan, *a.g.e.*, s. 476.

bırakmaya gönlünüz kail olmayacaktır. Evet, buralarda saraylarımız yok. Fakat onlardan daha saf ve bütün kalpleriyle bizi seven adamlar var. Orada bütün Sultanlar arasında kaybolursun. Fakat burada umumun Sultanı olursun. Ben de düşmanlarla uğraşırken sizi görerek daha ziyade cesaretle selamet-i fikirle çalışırım. Ruhum ağzınızdan çıkacak bir söz beni ve belki de bu kıtayı selamete erdirecektir. Daima burada oturmayınız. İstedığınız zaman otomobille ister İskenderiye'ye iki günde gidilir. Hele Sulüm'dan vapura binebilirsiniz. Oraya kadar ise bir günde 8 saatte gidilir. Daha şimdiden iki otomobil emrinize müheyyadır. Gel Sultanım gel. Burada bana, bütün bizi sevenlere can ver. Sizin için Cebel'in en iyi bir mahalinde şimdiden bir kasır yaptırtayım. Orada, buraların melikesi gibi hüküm sür bu fedakârlıkla kadınlık âlemine de nasıl fedakâr Osmanlı Sultanları bulunduğunu göster...”⁸⁷

Enver Bey Naciye Sultan'ın tüm kadınlık âlemine örnek olmasını arzu ediyor, bu yüzden de eğitime çok önem veriyordu. Nitekim mektuplarında da en fazla değindiği konulardan biri Sultan'ın eğitimiydi:

“Elmasım! Dersleriniz hakkında söz söylemek için müsaade veriyorsunuz, teşekkürler ederim. Fikrimce evvela Osmanlı, sonra da bu milletin en önemli hanımı olmak itibarıyla tabii evvelen Osmanlıca yani Türkçeyi iyi bilmenizi, sonra da milletin tarihini, memleketimizin coğrafyasını öğrenmek cihetine ehemmiyet veririm. Bunlar için haftada bir gün ders alsanız kâfidir. Zannımca kadın olmasa bile yaşlıca bir erkek muallim bu vazifeyi pekâlâ yapabilir. Türkçe lisanı için haftada iki gün olursa daha iyidir... Günde bir saat kadar ders kâfidir. Tabii boş vakitlerinizde dersinizi hazırlar, hoca gelince derste müzakere ile vakit geçirmezsiniz... Sultanım! Piyanoyu tamamıyla sizin intihabınıza terk ediyorum. Yalnız ruhum, öyle oynak valsler vesaire yerine ağır ve biraz ruhu okşayan alafranga parçalardan daha ziyade hoşlanır. Mamafih eminim ki sizin parmaklarınızın temasıyla çıkacak her ince name ruhuma, en büyük Wagner vesaire gibi musikişinasların en mükemmel parçalarını en iyi piyanistler tarafından çalınmasından ziyade okşayacaktır...”⁸⁸

Enver Bey Naciye Sultan'ın özellikle Fransızca eğitime ehemmiyet vermesini istiyor ve sebebini de şöyle izah ediyordu:

“...Bir de tabii ilerde ecnebi bazı büyük hanımlar ziyarete geleceklerdir. Onlar Avrupa'da bizi öyle cahil tanıyorlar ki, bazen işittikçe tüylerim ürperiyor. Binaenaleyh onlara karşı bizzat konuşarak ifade-i meram etmek herhalde faideli ve zat-ı necabet-penahınız için elzemdir. Bunun için eğer mümkün olur da, size daima refakat etmek mümkün olmadığı halde boş vakitlerinizde beraber bulunmak ve haftada iki defa ders vermek üzere bir Fransızca bilir, iyi bir kadın bulunursa çok iyi olur. Ruhum! Yalnız Avrupa kadınlarının ahlakı bizimkine pek uymayacağından ve muallimliğe gelenlerin ekserisi ise, pek emniyet olunur ahlakta olmadığından, bu kadın intihabı hususunda dikkatli bulunmak icab eder...”⁸⁹

⁸⁷ İnan, *a.g.e*, 477–478 (7 Kasım 1912).

⁸⁸ İnan, *a.g.e*, s. 493 (9 Haziran 1911, Berlin).

⁸⁹ İnan, *a.g.e*, 493.

Enver Bey'in 24 Temmuz 1911 tarihli Berlin'den gönderdiği mektubundan anlaşılıyor ki Naciye Sultan hem kendisine Fransızca öğretecek bir bayan hem de diğer derslerinde yardımcı olacak erkek bir hoca bulmuştur:

“Ruhum! Matmazelinize bir mektup yazarak bazı şeyler sormak istiyorum. Tabii darılmazsınız değil mi? Mamafih yine sizden muvafık cevap alıncaya kadar yazmayacağım. Lütfeder de ismini yazarsanız müteşekkîr kalırım. Hem de Ziya Bey'den nasıl memnun musunuz? Kendisine bazı vesayada bulunmuştum. Dediğim tarzda programı tadil ederse çok istifade olacaktır. Kendisine Arabî, Farisî lisanlarını bırakmasını buna mukabil kavaid-i Osmanî'yi, hüsn-i hatta imlaya ehemmiyet vermesini sonra da coğrafyadan öyle şehirler belletmeyip en ziyade elinize alacağınız bir haritaya şöyle bakınca bir şehrin nerede bulunduğunu, oraya nasıl gidileceğini ve tarihten de keza en ziyade Osmanlı tarihi olmak üzere harita üzerinden göstererek okutmasını söyledim... Mualliminiz Ziya Bey'e fikrimi yazdım ve ondan gelecek cevaba göre belki bir de program ilave ederim...”⁹⁰

Görüldüğü gibi Enver Bey sadece tavsiyelerde bulunmakla yetinmemekte, aynı zamanda Naciye Sultan'ın ders programına müdahalelerde de bulunmaktadır. Aslında o, bu müdahaleleri yaparken bir taraftan da Naciye Sultan tarafından yanlış anlaşılabilenlerinden endişe etmekteydi. Bu yüzden de niçin onun derslerine bu kadar ehemmiyet verdiğini şöyle açıklıyordu:

“Bais-i iftiharım! Dersleriniz hakkında gösterdiğiniz gayretin derecesini anlıyorum. Sizi derse teşvikim hâşâ siz benden tahsilce geridesiniz fikrine tebaan değildir... Bugün iyi bir valide olmak, dünyada olan bitenden haberdar bulunmak, vatanımızın, milletimizin halini okuyup anlayıp ona göre üzerimize farz olan yardımı yapmak için oldukça iyi bir tahsil lazımdır. Bundan başka bizim kadınlarımızı ba husus hanedan-ı saltanata mensup Sultanlarımızı tahsilce pek geride zanneden Avrupalılara bizim de çalıştığımızı, bizim de bilgide ilim ve marifette onlardan geri kalmadığımızı göstermek zannederim farzdır. İşte bunun için sizin tahsilinizi son derece arzu ediyorum...”⁹¹

Mektuplarından anladığımız kadarıyla Naciye Sultan Enver Bey'in, derslerine bu kadar müdahale etmesine değil kızmak, hatta kendisini daha fazla teşvik etmesini istemekteydi:

“... Hissiyatımı, mütefekkiiremi parçalayan bir kuvvet beni zebun etti. Ne piyano ne de sevgili derslerim. Gözümde hiçbir şey yok. Hatta Madam Vernel'imi yukarıda yalnız bırakarak size bu kâğıdı yazıyorum. Bana darılınız yoksa ileride bir hissiz cahil kızla yaşamak pek müşkül olur. Belki ettiğiniz bir arzudan nedamet edersiniz değil mi?”⁹²

Enver Bey ise bu mektuba cevaben şöyle yazmaktaydı:

⁹⁰ İnan, *a.g.e*, s. 504 (24 Temmuz 1911).

⁹¹ İnan, *a.g.e*, s. 504.

⁹² İnan, *a.g.e*, s. 127 (15 Kasım 1913).

“... Meleğim bana darılınız da çalışayım diye emir buyuruyorsunuz. Darılmanın elimde olmadığını da zannımca takdir buyurursunuz. Fakat öyleme geliyor ki bu kadar metanetle bunu emir buyuran siz Sultanım bütün hakaiki gördüğünüz için yine Naciyeceğimin arzusu vech ile etrafa nur saçmak üzere çalışacaktır. Bundan katiyen eminim. Yoksa şahsım için size bundan üç sene evvel tahsiliniz daha geri olduğu halde perestiş eden, sizinle yaşamaya kabul edildiğinden dolayı bahtiyarlık duyan Enver hiç değişmemiştir. Belki size olan arzu ve iştiağı pek ziyade artmıştır...”⁹³

Enver Bey sadece Naciye Sultan’ın derslerinin teferruatını merak etmekle kalmıyor, zaman zaman mektuplarını bir öğretmen edasıyla yazarak Naciye Sultan’a Osmanlı tarihini de anlatıyordu:

“Ne olur dersleriniz de dâhil biraz malumat verir misiniz? Ziya Efendi ne okutuyor? Tarihimize ve coğrafyaya dair ders veriyorlar mı? Yoksa yalnız Arabî ve Farisî ile başınızı mı ağrıtıyorlar? Bendenize kalırsa hanedan tarihi pek mühimdir. Ah bunu iyi okutabilse Sultanlarımızın yerinde büyük fedakârlıklarda bulunarak bu saltanata ne kadar azim menafî temin ettikleri görülür. Mesela memlekete cidden mahıvdan kurtarmaya muvaffak olan Sokullu Mehmed Paşa ancak Sultan Mehmed Rabiin validesinin nüfuzu sayesinde iş görecek mevkie gelmiş ve onun muaveneti ile cesurane idare-i mülk ederek hayat-ı saltanatı kurtarmış idi... Eğer tarihimize harita üzerinde takip ederek okusanız ecdadınızın o yorulmak, yılmak bilmeyen azimleriyle Viyana’ya nasıl gittiklerini görüp, o azim fütuhatını seyrederek, sonra da hanedanın zevk ve safahata meyli ve milletin fedakârlıkta kendilerine peyrev olacaklarına uyararak ne kadar gerilediğini anlardınız. Bugün hani o Kosova meydan muharebesinde şehid olan Murad Hüdâvendigâr, hani onu Macaristan dâhilinde Viyana’ya kadar ilerledikten sonra, son seferinde artık pek ihtiyar olduğu halde Zigetvar kalesini muhasarada vefat eden Sultan Süleyman Kanûnî. Fakat bunlar bizim, nasıl bizim için medar-ı fahr bundan sonra da hepimiz onların ahvadına layık olacak surette çalışmamız için hep bunları bilmek lazım değil mi güzelim? İşte biraderleriniz şehzadeler hazretleri için uğraşmam hep bu esasa mebnidir. Hele siz onlardan geri değilsiniz ve geri kalmayacaksınız rûhum!”⁹⁴

Enver Bey bununla da yetinmemiş ve 15 Aralık 1913 tarihli mektubunda Naciye Sultan’a Ahmet Rasim’in *Tarih-i Osmanî* adlı eserini hediye edeceğini de bildirmişti.⁹⁵

Enver Bey Naciye Sultan’ın harita öğrenmesini de çok istiyordu. Zira böylece Sultan, onun nerede olduğunu ve anlattığı olayların nerede geçtiğini daha kolay anlayabilecekti:

“İnşallah dersleriniz hakkında yazdıklarımı siz de muvafık buldunuz, güzel aninemiz hanımefendi de tasvib ettiler. Öyleme geliyor ki tahsilde terakki ederek, birçok şeyler öğrendiğinizi anlamaya başlayınca ne kadar memnun olacaksınız. Bakınız haritadan anlamış bulunsaydınız size Berlin’in sonra da Berlin’e nazaran şimdi bulunduğum yerin haritasını gönderir, adeta buralara gelmiş gibi bu yerleri tanır, oturduğum evin yerini bulurdunuz...”⁹⁶

⁹³ İnan, *a.g.e.*, s. 246–247 (15 Kasım 1913).

⁹⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 281 – 283 (26 Kasım 1913).

⁹⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 418 – 419.

⁹⁶ İnan, *a.g.e.*, s. 490 (18 Haziran 1911, Berlin).

Enver Bey Naciye Sultan'ın derslerinde hassas olduğu kadar dini konularda da hassas olmasını istemekte ve bu anlamda Naciye Sultan'ı takdir etmekteydi. Nitekim Naciye Sultan'a bir mektubunda şöyle yazıyordu:

“... Namaz kılıp dua ettiğimize her şeyden ziyade seviniyorum. Siz milletin medar-ı fahrı olmak için her hususta iyilikte numune olmalısınız. İlim ve iktidarda olduğu [gibi] asabiyet-i diniye ve milliyede göstereceğiniz her hal numune olacaktır. Avrupalılar gibi çalışalım fakat onların dinsizliğini taklit etmek bizim için mahv demektir. İnşallah böyle devam edersiniz iki gözüm...”⁹⁷

Zaman ilerledikçe Enver Bey'in aşk mektuplarında aşk sözcüklerinin yanı sıra sitemkâr cümleler de yer almaya başladı. Çünkü Enver Bey kavuşmalarının bu kadar uzatılmasına çok kızmaktaydı ve yavaş yavaş bu sitemlerini dile getiriyordu:

“... Yarabbi kabahatim ne? Ya bizi birbirimize rabt ile bilahare böyle ayırıp mahkûm-ı ızdırap etmeyeydin yahut tesis-i rabıtamızı tehir edeydin. Hiç olamazsa daimi bir ümit fakat ümitsizlik içinde bir ümitle yaşamazdık...”⁹⁸

Fakat Enver Bey'in mektuplarından anlaşılan o ki bu durum karşısında Naciye Sultan'ın da elinden Enver Bey'e sabır tavsiye etmekten başka bir şey gelmemektedir:

“... Siz sabûr olabilir ve böyle birbirimizi görmeden ihtiyarlamaya razı olursunuz. Fakat ben asla dayanamayacağım... Tekrar ediyorum millete vatana karşı pek büyük fedakârlık olan sabrınıza hayranım. Fakat maruzatım gibi birleşmemiz için niçin böyle bekleyelim. Eğer ahvalin tamamıyla kesb-i sükûn etmesini beklersek, sonra memlekete karşı olan mühim vazifemizden birini bırakmış olmaz mıyız? Hani bizi hayır ile andıracak çocuklarımız? Doğrusu ben bunu size yazdığım gibi, padişaha da sırası gelince yazacağım. Artık bu sürüncemeye nihayet versinler. Ona kalırsa hele bir işler düzelsin demek ister. Fakat arz ettiğim gibi bence sabır son noktasına vardı...”⁹⁹

Ancak arzulanan bu kavuşma için daha uzunca bir vakit vardır. Enver Bey ise kavuşmalarına engel olarak gösterilen şeylerin sadece birer bahaneden ibaret olduğunu söylemektedir:

“... Fakat bilmem sizin de benim gibi sabrınız tükenmedi mi? Ne vakit birbirimizi göreceğiz? Bilmem ki saadetimizin husulü için bir kırık daire veya köşkün tamirine bilmem nelerin hazırlanmasına hala mı intizar edeceğiz? Daha söyleyemeyeceğim. Bilmem böylece ayrılığımızın uzamasına sebep olanlar ne diyeyim...”¹⁰⁰

⁹⁷ İnan, *a.g.e.*, s. 447–451 (28 Şubat 1913).

⁹⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 464 (10 Temmuz 1912).

⁹⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 564 (Ağustos 1912).

¹⁰⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 313 – 314 (12 Haziran 1913).

Fakat dediği gibi Enver Bey’in bu ayrılığa artık tahammülü kalmamıştı ve 15 Haziran 1913 tarihli şu mektubundan anladığımız kadarıyla Enver Bey, yılan hikâyesine dönen bu işin artık daha fazla uzatılmaması için padişaha bir ariza yazmıştı:

“... Ben bu akşam, şimdiye kadar yapacağımı hatırıma getirmedığım bir şeye, zat-ı şahaneye artık bu uzun süren ayrılığımıza bir nihayet vermesini istirham yollu bir ariza yazdım. Benim için şahsıma ait bir şeyi istemek ne kadar ağırdır bilir misin ruhum? Fakat olsun senin için bunu da yaptım. Ve böyle hareketimden dolayı da nadim olmadım...”¹⁰¹

Fakat yazdığı bu arizaya rağmen meselenin hala bir sonuca bağlanmaması Enver Bey’in tahammülsüzlüğünü de arttırıyordu:

“... Ah Naciyeceğim Cenab-ı Hakk beni zayıflatmak için mi böyle birleşmemizi uzatıyor. İsmail Efendi on beş güne kadar her şey olur biter diyordu. Yoksa o da mı beni aldatıyor? Şimdiye kadar uğramadığım bu hallere bakarak doğrusu canım sıkılıyor. Sanki bütün kâinat beni sıkılamakla meluf siz Sultanım yegâne ilticagahım olduğunuz halde sizden de uzak bulunuyorum. Ah bu gece kalbim o kadar mahzun ki yegâne medar-ı teselliyi sizin yanınızda bulunabilmek hülyası teşkil etmese bilmem ne olacağım...”¹⁰²
“... Alimallah artık tahammülüm kalmadı. İsyan edeceğim. Validemiz hanım hala beyhude oyalayıp duruyor. Bir defa karşılaşırsam doğrusu pek acı söyleyecek ihtimal ki kalplerini kıracağım. Artık insaf etsinler. Bizi çocuk oyuncağı sanıyorlarsa aldanıyorlar. Artık bendenize bu sözleri söyleyen hissiyatın ne kadar asabi ve mail-i isyan olduğunu zannedersem his buyurursunuz ruhum. Böyle uzun süren meşguliyetim arasında herhalde beraber bulunmaya ihtiyac-ı kat’im vardır. Fakat bunu kim anlar emin olunuz ki. Şu düşünceler başımı ağrıtabilecek derecede başımı sıkıyor kafatasım çatlayacak sanıyorum. Hülâsa pek müzdaribim Allah yardımcım olsun. Daha fazla devam edemeyeceğim sonra sizi müteessir kılarım. Hemen Cenab-ı Hakk şu hayat-ı mesudumuzun başlangıcını yaklaştırsın. Güzel gözlerinizden öperim ruhum Sultanım. Enveriniz”¹⁰³

Görüldüğü gibi mektupta Enver Bey, İsmail Bey diye birinden bahsetmektedir. Adı geçen İsmail Bey; Naciye Sultan’ın babası Şehzade Süleyman Efendi’nin vefatından sonra aile işleriyle ilgilenmek üzere görevlendirilen Müdür İsmail Bey’dir.¹⁰⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulduğumuz ve Enver Bey tarafından yazılan fakat kime yazıldığı belli olmayan 1 Eylül 1913 tarihli aşağıdaki mektubun da İsmail Bey’e yazılmış olması muhtemeldir. Enver Bey bu mektubunda düğün işinin daha ne kadar uzayacağından ve artık bu işten çok sıkıldığından bahsetmektedir:

¹⁰¹ İnan, *a.g.e.*, s. 316 – 317 (15 Haziran 1913).

¹⁰² İnan, *a.g.e.*, s. 198 (2 Ocak 1914).

¹⁰³ İnan, *a.g.e.*, s. 203 (11 Ocak 1914).

¹⁰⁴ Birâder-i âli-i şehriyârî merhûm Süleymân Efendi hazretlerinin aile-i muhteremeleri umûr ve muâmelâtını idâre için İsmâil Tâlât Beyefendi müdür-i umûr ta’yîn buyrulmuş olmağla mûmâ-ileyh hakkında icâb eden teshîlât ve muâvenetin peyder-pey icrâ buyrulması hakkında 15 Ağustos sene 325 (BOA, *MB. İ.* 136/28). “... Süleyman Efendi’nin vefatından sonra oldukça büyük, fakat pek karışık bir mirası çıktı ve bunu idare etmek üzere Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Selanik’ten tanıdığı ve iş bilirliğini gördüğü İsmail Bey’i bu iş için padişaha tavsiye etti...” (Uşaklıgil, *a.g.e.*, I, 192).

“Beyefendi Hazretleri

Üç seneyi mütecavizdir Nâciye Sultân Efendi hazretleriyle nikâhlı duruyoruz. Araya bazı esbab-ı mücbire girmekle beraber şevket-meâb efendimiz öz evlâdı gibi her ikimizi sevdiklerini ve düğünü taraf-ı şâhânelerinden yapacaklarını defaâtle irâde buyurdıkları halde henüz infaz-ı irâde-i seniyye teşebbüs olan bulunmamasından dolayı iş böyle uzadı. Şevket-meâb efendimizin bu lütuflarına gelin sultan efendi hazretleri tarafı da hiçbir teşebbüste bulunmuyorlar. Bendeniz bu vaziyet karşısında şaşırdım kaldım. Şimdi sizden şevket-meâb efendimize bu şüpheli hale bir nihâyet verilmek üzere arzû-yı şâhâneleri dâiresinde fiiliyâta müncer olacak bir şeyi irade buyurmalarını beklediğimi arz-ı ricâ ediyorum. Yok, taraf-ı şâhânelerinden hiçbir şey yapmayacaklar da sultân efendi hazretlerinin teşebbüsâtta bulunmaları emel-i şâhâne ise onu da sultân efendi hazretlerine irâde buyursunlar, yoksa esâsen bu işin böyle uzaya uzaya nihayet soğuması ve alâikin kat’i matlûb-i şâhâne ise onu da bilmek isterim. Tekrar istirhâm ediyorum; beni bu müşkül vaziyetten kurtarınız. Ve bu hususu da tabii pek mahrem tutarsınız efendim. Ben dünyada kimseye yük olmak istemem. Fakat böyle dünyaya da bu vaziyetle gülünç olmağı çekemem. Bu vesile ile arz-ı hürmet eylerim efendim.

Edirne 19 Ağustos sene 329

Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Enver”¹⁰⁵

İşlerin bu denli uzaması üzerine Enver Bey bizzat harekete geçti. Bu sebeple evlendikten sonra yaşamaları için önce Emirgan’da bir ev beğendi ve Naciye Sultan’ın da bu evi gidip görmesini istedi.¹⁰⁶ Naciye Sultan’ın bu mektuba verdiği cevap ise Enver Bey’i ne kadar sevdiğinin bir kanıtıydı ve Naciye Sultan sevdiği insanla olduktan sonra nerede yaşadığının çok da önemli olmadığını yazmaktaydı:

“... Emirgan’daki yalıyı beğeniyorsunuz. Bir kerede benim görmemi arzu ediyorsunuz. Mademki siz intihab ettiniz, değil öyle muhteşem bir bina mahzen olsa kabul ederim. Sizinle bulunacağım bir mevki kalbime cennet kadar safa bahşeder. Benim istikbalim sizin rahatınızla temin olacak. İntizar iki senelik bu acı zulmün hatırat-ı elimemizin o kanlı günleri elan nazarımda titreşiyor Enverciğim...”¹⁰⁷

Görüldüğü gibi Naciye Sultan duygularını izah etmekte oldukça maharetlidir ve üslubu da çok etkileyicidir. Enver Bey de bunun farkına varmış ve birçok mektubunda Naciye Sultan’a bu konuda övgüler yağdırmıştı:

“... İşte mektubunuzu tekrar okuyorum. Ne kadar selis, güzel yazıyorsunuz. Doğrusu bazen okunmayacak yerlerini geçerek eniştemle okuyorum. Tabi bendeniz de böylece fahrimden, sürurumdan kabıma sığamıyorum. Hissiyatınız o kadar güzel ve açık yazıyorsunuz ki bu taklide hemen en muktedir bir edibimiz bile kadir değildir. Hep bu satırlar ileride cidden Osmanlı hanımlarının her hususta hakiki bir pişdarı olacağınızı anlıyorum...”¹⁰⁸

¹⁰⁵ BOA, *Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT)*, 11/84.

¹⁰⁶ İnan, *a.g.e.*, s. 370 (3 Ekim 1913).

¹⁰⁷ İnan, *a.g.e.*, s. 125 – 126 (4 Ekim 1913).

¹⁰⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 366–367 (2 Ağustos 1913).

24 Ağustos 1913 tarihli diğer bir mektubunda da Enver Bey yine bu hususa değinmektedir:

“... Zarfı açtım. O güzel munis cidden en büyük ediblerimizi hayrette bırakacak derecede güzel olan ifadenizi okumaya başladım. Bir kaç kelime ile bütün bir güzelliği ne kadar iyi tasvir edebiliyorsunuz...”¹⁰⁹

Genç çiftin kavuşamamalarının yanı sıra muzdarip oldukları bir diğer mesele daha vardı ki o da Enver Bey’in görevi gereği şehir dışına, Edirne’ye gitmek zorunda olmasıydı.¹¹⁰ Naciye Sultan ise bu ayrılığı hiç de taraftar değildi. Fakat vatanına duyduğu sevgi, onun bu ayrılık karşısında metanetli durmasını kolaylaştırmaktaydı ve hissiyatı mektubuna şöyle aks ediyordu:

“... Of bugün iftirak haberiniz öyle mi? Yine ben bütün elemelerimle mi yalnız kalacağım. Enver bilmiş ol ki eyyam-ı saadetimizde tabiatın bu nihaysiz tahassüründen intikam almak için sizi bir kaç gün hapsedeceğim. Evet, evet kalbimde sizi tevkif edecek bir kanun var ise o da muhabbetim... Sen vatanın için feda-yı cana müheyya bir kahramansın tam şerefle bin yaşa ve fakat harb ah! Yarab bu vahşi kelime öldürmeye kâfi bir hançer oldu. Zarar yok sizin için çektiğim helecana razı olmayacak kadar gönlüm zayıf değildir...”¹¹¹

Enver Bey bir askerdi ve doğal olarak her an ölümle burun burunaydı. Fakat onu korkutan sultanını bir kerecik dahi olsun göremeden ölmekti. Bu yüzden de Naciye Sultan’a görüşebilmelerine zemin hazırlaması için adeta yalvarıyordu:

“... Düşününüz Sultanım. Son muharebede vazife icabı asker gemiye binerken ben arkaya kaldımdı. Son beş tabur karadan düşman iskeleyi topa tuttu. İskele başındaki bütün gemiler uzaklaştı. Bunlarla beraber bütün kurtulmak ümitleri de tebaüd etti. Artık bizim için deniz ve düşman arasında dövüşmek kalıyordu. Hep ölecektik. Denize atılıp boğulmaktan ise düşmanla dövüşe dövüşe ölmeyi tercih ediyordum. Kararımı verdim fakat bir lahza verdiğim bu karardan sonra asıl elîm dakikalar geldi. O top tüfek gürültüsü arasında sizi görüyor gibi oldum. Gözlerim doldu. Gayr-i ihtiyari acaba burada öldüğümü duyunca hiç olmazsa bir kerecik görüşemediğimize esef etmeyecek mi? dedim. Ruhum düşününüz Allah aşkına düşününüz her an böyle bir hale maruz bulunduğum halde en ziyade esef ettiğim sizi görmeden ölmektir... Yine eski fikrinizde sebat edecek misiniz? Neden korkuyorsunuz? Beni umacı zannettiğinizi hissediyorum. Ne olur ayrılırken gelip güzel ellerinizi öpeydim... Korkuyorum iki gözüm. Dünyada hiç korku bilmeyen bendeniz korkuyorum, korkuyorum ki Allah yegâne emelim olan güzel gözlerinizi görmeden ebediyen gözlerimi kapayacağından korkuyorum. Ölümü istihkar eden ben şimdi yaşamak, sizin için, sizinle yaşamak istiyorum. Evvelce vazifemi yaparken ölümü düşünmezdim. Ölüm tehlikesini

¹⁰⁹ İnan, *a.g.e*, s. 332–333.

¹¹⁰ “... Ah güzelim arzunuza muhalif olarak Edirne’ye gitmeye mecbur oluşum doğrusu canımı sıkıyor. Fakat ne yapayım vazife bunu emrediyor. Fakat herhalde çabuk dönmeye çalışacağım...” (İnan, *a.g.e*, 3 Ekim 1913, s. 370).

¹¹¹ İnan, *a.g.e*, s. 125 – 126 (4 Ekim 1913).

görünce gülerdim. Şimdi vazifemde ölümü görünce müteessir oluyorum... Bir kerecik olsun sizi göreyim... İlk cevabınızda mutlak kati bir söz isterim. Ya beni seviyorsanız artık bu katı yürekliliği bırakır ve yahut beni sevmediğinizi açıkça söylersiniz. Hangi anda isterseniz gelirim. Sizin emrettiğiniz yerde, hatta talebimin safiyetinden şüphe buyurmamanız için mümkün ise validemiz hanım da beraber bulunduğu halde gelip hak-i payinize yüz süreyim...”¹¹²

Fakat Naciye Sultan’ın da yapabileceği bir şey yoktu. Zira mevcut şartlar görüşmeleri için uygun değildi ve Enver Bey’in mektuplarından anladığımız kadarıyla Naciye Sultan içinde bulundukları bu çaresizliği babasının hayatta olmamasına bağlıyordu. Sabır tavsiye etme sırası şimdi Enver Bey’deydi ve o müstakbel eşini şu şekilde teskin etmeye çalışıyordu:

“... Hakikaten devre-i sabavetiniz diğer sultanlar gibi geçmedi. Fakat tahminimce bu hayat sizi daha metin ve daha cesur yaptı. Bu suretle hissen bütün akranınıza mütefevvik bulunuyordunuz... Pek doğrudur sevgili pederimiz hepimizin tabi bir irade-i ilahiye ve tebaiyyet buyurdu. Hayat-ı ebediyyeye rıhlet etti. Ya biz neden bu emr-i ilahiye şu fani dünyada itaat etmiyoruz... Ruhum biraz Hak’a tevekkül et. İktidar-ı beşerin yetmediği hususatta o hâkim-i mutlaktır... Allah’ı düşünür ona bel bağlarsak her halde teselli bulur, rahat yaşarız... Of yarabbi cidden çok fena düşünüyorsunuz. Evet, pederimiz yok fakat buna mukabil Allah’ın himayesi bize kâfi değil mi? Ondan başka aslan gibi kardaşınızı unutuyor musunuz? Eminim ki sizi merhumdan ziyade sever. Hem de hangi sultan pederinden nasıl bir şefkat görüyor. Evet, velinimetimiz müstesna idi. Fakat ne yapalım Cenab-ı Hakk bize o fevkalade meserreti çok gördü. Buna karşı elimizden ne gelir...”¹¹³

Mektuplaşmalardan anladığımız kadarıyla Naciye Sultan ve Enver Bey 1 Ekim 1913’e kadar birbirlerini yüz yüze hiç görmemişlerdi ve Naciye Sultan ilk görüşmeden oldukça endişeliydi. Enver Bey ise sultanının niçin bu kadar korktuğuna anlam verememekteydi:

“... Niçin güzelim, neden birbirimizi göreceğimiz andan bu kadar korkuyorsunuz? Neden sizin için bu kadar siyah bir ölüm saniyesi olacak? Alimallah böyle düşündüğünüzü göz önüne getirince beynim patlayacak sanıyor, sizi bu düşüncelerinizden, bunun mucib olduğu yeis ve teessürden ayırmak için ne yapacağımı bilmiyorum...”¹¹⁴

Ekim ayının sonlarına doğru ise istenmeyen bir olay gerçekleşti; Enver Bey muzdarip olduğu apandisit ağrısından dolayı ameliyat olmak zorunda kaldı. Bu sebeple Enver Bey 29 Ekim 1913’de apandisit ameliyatı geçirdi.¹¹⁵ Naciye Sultan Enver Bey’in hastalığı döneminde oldukça üzgündü. Fakat bu can sıkıcı durum iyi bir netice doğurdu ve görüşmeleri için bir fırsat sundu. Enver Bey ameliyat sonrasında nikâhlısını görmek istiyordu ve bu sefer hasta bir adamın talebine karşı çıkabilecek herhangi bir güç olamazdı. Bu ilk buluşma Naciye Sultan’ı

¹¹² İnan, *a.g.e*, s. 447–451 (28 Şubat 1913).

¹¹³ İnan, *a.g.e*, s. 368 – 369 (1 Ekim 1913).

¹¹⁴ İnan, *a.g.e*, s. 368 – 369 (1 Ekim 1913).

¹¹⁵ Enver Bey, Naciye Sultan’a yazdığı 30 Ekim 1913 tarihili mektubunda; doktorların bugün kendisini ayağa kaldırdıklarından ve hastane içinde biraz dolaştırdıklarından bahsetmektedir (İnan, *a.g.e*, s. 221).

mutlu ettiği kadar heyecanlandırıyordu da ve o duygularını hatıratında şöyle dile getirmekteydi:

“... Nikâhlımla henüz karşılaşmamıştık, birbirimizi görmemiştik. Hastaneden çıkıp da eve geldikten bir kaç gün sonra beni görmek istediği hakkında haber gönderdi. Son derece heyecan ve merak içindeydim. Onunla ilk karşılaşmamızın bu şekilde olması beni de onun kadar üzüyordu. Enver Bey’i ilk defa hasta yatağında gördüm...”¹¹⁶

Enver Bey’in 5 Kasım 1913 tarihli mektubundan anladığımız kadarıyla Naciye Sultan’la Enver Bey’in ilk buluşması 6 Kasım 1913’de gerçekleşmişti ve heyecanlı olan sadece Naciye Sultan değildi. Enver Bey de oldukça heyecanlıydı ve bu durum mektubuna şöyle yansırıyordu:

“...Yarın teşrifinizde her şeyi unutmuş bulunacağım. Fakat bu geceyi ve yarını akşama kadar nasıl geçireceğim. Bayram sabahını bekleyen çocuk gibi hemen erken yatmak ve ta vakt-i muvasalatınıza kadar uyumak istiyorum... Bilmem acaba yarın size bütün hissiyat-ı minnetdârânemi anlatmaya muktedir olacak mıyım? Yarın cesaretsizlikten öpemeceğim güzel gözlerini öper, bütün muhabbetimle kucaklarım ruhum. Enver”¹¹⁷

Naciye Sultan bu ilk görüşmelerinde Enver Bey’e, dört gün sonraki kurban bayramında tekrar görüşme sözü verdi.¹¹⁸ Ancak her şey çiftin istediği gibi gitmedi. Çünkü Naciye Sultan’ın annesi bayramdan bir gün önce Enver Bey’i ziyarete geldi ve bayram günü sarayda görülmesinin hoş karşılanmayacağından bu görüşmenin başka bir güne ertelenmesi gerektiğini söyledi. Enver Bey 9 Kasım 1913 tarihli mektubunda Ayşe Tarzıter Hanımefendi’nin bu ziyaretinden ve yaşadığı üzüntüden şöyle bahsetmekteydi:

“İnsanlar hakikaten pek gaddar olabilirlermiş Sultancığım. Bugün artık hakiki bir bayram çocuğu hevesiyle her şeyimi hazırlattım... Sevinçle validemiz hanımefendinin getirecekleri haber-i beşarete muntazırdım... Nihayet validemiz hanımefendi geldiler... Fakat tuhaf bir hal her vakit ellerini öpmeye uzatırken şöyle yorgun bir çehre ile hiç kayıtsız geçip kanepeye oturduklarını görünce ümitlerimin boşa çıkmasından korkmaya başladım... Nihayet yatak odamda hazırlıklar gördüklerinden vesaireden sonra yarın saraya gelenler çok olacağından hâlbuki görüştüğümüzü gizlediklerinden artık bilmem neden bahisten sonra yarın gelmem olmayacağını söylediler. Buna karşı acı bir gülmekten başka bir şey yapamazdım. Pekiyi dedim sonra müteessir olmak lazım geldiğini vesaire izaha başladılar. Fakat hepsinden hoş bakınız kadınlar nasıl istediklerini yaptırtırlar diye izhar-ı tefahür etmeleri oldu. Artık neye uğradığımı tasavvur buyurunuz... Fakat karşımda muvaffakiyetinden emin olarak kısa kısa gülmekte devam eden aninemize karşı mağlup olduğumu göstermemek için lakayd bulunmaya çalıştım. Fakat zannımca muvaffak olamıyordum. Çünkü ara sıra müteessir olmayınız evladım diye tekrerrür eden

¹¹⁶ *Vatan*, nr. 4176, 30 Aralık 1952, s.4.

¹¹⁷ İnan, *a.g.e.*, s. 230.

¹¹⁸ “... Bayramda ziyarete müsaade buyuruşunuza karşı pek minnettarım...” [İnan, *a.g.e.*, s. 233–234 (8 Kasım 1913)].

nakarat eksik olmuyordu. Neyse size bugünkü kadar müteessir olduğumu hatırlamadığımı söylersem her şeyi anlatmaya kâfi gelir... Başımı ellerim arasına alıp ikimizin de böyle vesayat altında ne kadar kudretsiz bulunduğumuzu düşündüm. Ağlamak istedim fakat bütün erkekliğim isyan etti...”¹¹⁹

Enver Bey bu mektubuyla birlikte esasında bayram günü sultanına vermeyi planladığı yelpazeyi de göndermişti. Fakat Enver Bey’in 10 Kasım 1913 tarihli mektubundan anladığımız kadarıyla Naciye Sultan Enver Bey’in yazdıklarından çok müteessir olmuş ve yelpazeyi bir hançerle değiştirmek istediğini söylemişti. Enver Bey ise sultanının bu kadar üzülmesine dayanamayarak kabahatin sadece kendisinde olduğunu, validelerinin herhangi bir kötü niyeti olmadığını söylüyordu.¹²⁰ Fakat Enver Bey çok haklıydı. Zira Ayşe Tarzıter Hanımefendi, çiftin sadece görüşmelerine mümanaat etmekle kalmıyor, gençler arasındaki bu yoğun mektuplaşma trafiğinden de hoşlanmıyordu. Bunu, Enver Bey’in 19 Kasım 1913 tarihli mektubundan anlamaktayız. Enver Bey bu durumdan duyduğu rahatsızlığı mektubunda şöyle dile getirmekteydi:

“... Ruhum bugün validemizle uzun uzadıya konuştum. Bu hususta arzunuz dairesinde hareket ettim. Kendisi görüşmemize mümanaattan başka sizi üzmemem için daha seyrek yazmamı söyledi. Sebebi de sizi uzun uzadıya işgal etmemek ve böyle ameliyat olduğum zaman rahatsız olacak fasıladan müteessir olmamanız içinmiş. Hem de tehhülümüz zamanına kadar böyle görüşmemek ve seyrek mektuplaşmak iyi imiş. Belki bu fikir doğru ama fakat birbirimizle muhabereye başlamazdan ve birbirimizle görüşmezden evvel olmak şartıyla dedim. Şimdi bu yolda hareket her ikimizi de üzmemekten başka bir şey yaramaz... Bilmem artık sizsiz geçirdiğim her anı adeta tahammülsüz bir azab-ı vicdani ile yaşıyorum. Eğer neticede siz sultanıma memlukiyyet muhakkak olmasa hal-i hazırım cidden tahammülün fevkindedir...”¹²¹

Enver Bey 20 Kasım 1913 tarihli mektubunda ise hem Naciye Sultan’ın annesinin baskılarına boyun eğmesinden korkuyor hem de bu kadar zabtu rapt altına alınmak istenmelerinden yakınıyordu:

“... Oh ruhum acaba size mektup yazmamamı emir buyursanız itaat edebilecek miyim? Değil mi ki validemizin bu husustaki emri yerine gelsin. Evet, siz Sultanımı ziyaret için zorla sarayın duvarını aşamam; fakat size yazmamak için elimi tutmak isteyenlerin gözüne kalemi derhal batırırım. Oh yarabbim insanlar ne tuhaf. Ses çıkarmaz muti birini buldular mı artık onun sabrını tüketinceye kadar kendini sıkır, üzer, nihayet isyan ettirirler. Mamafih hiç bir şey anlamamış görünmekle beraber bununla ne demek istediklerini pekâlâ hissediyorum. Evet, bununla her ikimizin taht-ı vesayette bulunduğumuzu anlatarak kendi hâkimiyetlerini belli etmek arzu ediyorlar. Fakat bilmem netice itibariyle bu hareketten

¹¹⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 235–236.

¹²⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 237.

¹²¹ İnan, *a.g.e.*, s. 258 – 259. Diğer bir mektup için bkz. İnan, *a.g.e.*, s. 397 – 398 (7 Aralık 1913).

biz mi yoksa kendileri mi müteessir olacak, zarar göreceklerdir. Evet, biz son bir gayretle aradaki bu kısa zamanı atlatırız. Fakat sonra bizi yine böyle oyuncak edilmeye teşebbüs edenlerin vay haline...”¹²²

Naciye Sultan ise 15 Kasım 1913 tarihli mektubunda, istedikleri vakit görüşmemelerinin sebebini şu şekilde izah etmekteydi:

“Enverciğim, istirhamlarınız beni üzmemekten başka işe yaramıyor. Eğer hür serbest bir hayat içinde yaşamış olsam sizin en ufak bir arzunuzu kendime büyük bir vazife ittihaz ederdim. Biliyorsunuz ki teşerrüfümüz kolaylıkla vücut bulmuyor. Eğer yekdiğerimizi görmek için acele ediyor isek yakın zamanda cemiyetimizin husulü için Cenab-ı Hakk’a müracaat edelim. Aradaki mesafenin tenakus etmesi bizim gayretimize merbuttur. İşte bunun için çalışalım...”¹²³

Enver Bey ise bu mektuba cevaben: “... Evet, mütalaanıza iştirak ederim. Aramızdaki mesafeyi kısaltmak ancak cemiyetimizin bir an evvel husulüne çalışmakla mümkündür. Buna çalışalım. Bendeniz bu hususta doktorlardan büyük bir avans aldım. İkinci ameliyatı on gün sonra yapacaklar. Bundan 15 gün sonra da hiç bir şeyim kalmayacaktır. Demek ki sıhhatim nokta-i nazarından bir ay sonra bizi birleşmekten menedecek hiç bir arıza yoktur...” diyor ve Nişantaşı’nda oturacakları köşke lazım gelen bir kaç tamiratın yaptırılması için müdür İsmail Efendi’yi görevlendireceğini söylüyordu.¹²⁴

Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Enver Bey de bu arada boş durmamakta ve Naciye Sultan’ı görebilmek için bazı planlar yapmaktadır:

“... Sultancığım artık birbirimizi, daha doğrusu sizin kölenizi hiç göreceğiniz gelmedi mi? Acaba bu hususta yine bir yalan uydursam günaha girer miyim? Yok değil mi? O halde planımı hazırlıyorum...”¹²⁵

Bir sonraki mektubunda ise bu planını anlatarak muvafık olup olmadığını sultanından sorar:

“... Akşam arz ettiğim yalan güya öbür gün ameliyat olacağım diyerek yarın sizi ziyaret için teşebbüste bulunmaktır. Acaba bu babda ne düşünüyordunuz? Yoksa bu teşebbüsüm tecviz buyrulmayacak mı? Doğrusu ne için olursa olsun yalan söylemenin fena olduğunu bilirim. Fakat başka ne çare var...”¹²⁶

Naciye Sultan sonunda daha fazla Enver Paşa’nın ısrarlarına dayanamamış ve 23 Kasım günü saraya davet etmişti. Bu müjdeli haber üzerine 23 Kasım günü saraya giden Enver Bey dört saat kadar bekletilmesine rağmen Naciye Sultan’ı görmesine izin verilmeden ayrılmak zorunda kaldı. Enver Bey’in bu durum karşısında yapabileceği hiç bir şey yoktu ve o

¹²² İnan, *a.g.e*, s. 262 – 264.

¹²³ İnan, *a.g.e*, s. 127.

¹²⁴ İnan, *a.g.e*, s. 253 – 255 (18 Kasım 1913).

¹²⁵ İnan, *a.g.e*, s. 253 – 255 (18 Kasım 1913).

¹²⁶ İnan, *a.g.e*, s. 256 – 257 (19 Kasım 1913).

sessiz kalmayı yeğliyordu. Naciye Sultan ise bu sessizliğin sebebini, Enver'in kendisine darılmasına hamlettiğinden şu mektubu yazdı:

“Ah Enver! Bir günü teehhür ettiğim için mi bir satır yazını elân intizar ettiriyorsun. Ne sebeple mektubuma cevap vermeyip, sükûtle mukabele ediyordun. Yine misafir bahanesiyle mektubuma sükût eylersen beni gücendirmiş olacaksın. Doğrusu bir mazeret de kabul eyleyemem. Enver söyle Allah için söyle, yarın hangi vakit ne saatte geleceksin? Of yoksa rahatsız mısın? Merak ediyorum. Ah Enver insanlar ne gafildirler. Saadetleri de serîü'z-zevâldir. Evet, dün gece teşrifiniz ve mektuplarınız beni ne derece sevindirdiyse, bu gece de o nisbette kederlerim, ıstıraplarım ziyadeleşti. Mutlak bana gücendin değil mi? Bir kâğıt parçasını da çok gördün. Bu kâğıdın kalbimi elem-i ızdırâba yürütüyor. Fikrim, zihnim mağmûm. Bâkî teklifinize muntazırım Enverim.

Naciye „¹²⁷

Naciye Sultan'ın bu mektubu Enver Bey'e her şeyi unutturmaya yetti ve sultanına cevaben şu mektubu yazdı:

“Naciye, Sen Allah mısın ki bu kadar anında imdadıma geliyor, yine kulunu ihya ediyorsun? Lütufnamenize cevap vermemek değil, bugünkü halimle yazacağım yazılar sizi müteessir edecek diye kasdî yazmamaya cebr-i nefis ettim. Fakat bununla da bütün gün azap içindeydim... Ruhum! Yarın kaçta mı geleceğim? Mümkün olsa bu geceden gelmeyi isteyen bendene böyle sorarak ne dedirtmek istiyorsunuz... Sultanım gönlüm o kadar dolgun, teessürüm o kadar ziyade ki, yanımda bir yabancı olmasa gözyaşlarımı tutamayacağım. Size darılmak mı? Hayır; fakat teehhürün sebebini anlayıncaya kadar kalbim daima mahzun ve mağmum kalacaktır. Kim bilir belki de yarın akşam sizi görünce her şeyi unuturum... „¹²⁸

Naciye Sultan nikâhlısının mahzun kalmasını istemedi ve ertesi günü Hadımağası Hayrettin Ağa'yı Enver Bey'e göndererek, ziyaretin ertelenme sebebini bildirdi. Hayrettin Ağa, Enver Bey'e; bu akşam saraya teşrif edeceksiniz. Onun için dün göndermediler diyerek durumu izah etti.¹²⁹ Gerçekten de 25 Kasım akşamı Enver Bey sarayı ziyaret etmiş ve Naciye Sultan'ı ikinci kez olarak görebilmişti. Ayrıca bu ziyarette güzel bir şey daha gerçekleşmiştir ki o da Sultan V. Mehmed Reşad'ın düğün hazırlıklarına artık başlanılması emrini vermiş olmasıdır. Alınan bu emir üzerine hemen düğün hazırlıklarına başlandı. Ancak çiftin istedikleri zaman görüşmelerine hala izin yoktur. Hatta çift üzerindeki baskı daha da artmaktadır.¹³⁰ Nitekim bu durum her ikisinin de artık sabrını zorlamaya başlamıştı. Enver Bey hislerini şu şekilde dile getiriyordu:

¹²⁷ İnan, *a.g.e*, s. 129 (23 Kasım 1913).

¹²⁸ İnan, *a.g.e*, s. 273.

¹²⁹ İnan, *a.g.e*, s. 276.

¹³⁰ Enver Bey, görüşmelerine karşı çıkılmasının gerekçesini mektubunda şöyle dile getirmektedir: “... Evet, ne olur bizi böyle kayıtlardan azade olarak birbirimizi görmeye olsun müsaade etselerdi. Fakat hayır olmazmış.

“Ah ne olur hiç olmazsa birbirimiz teselli için olsun görüşmemize müsaade edilse. Bunu söylemekten çekiniyorum. Derhal adet böyle âlem duyarsa ne der diyiverecekleri diye korkuyorum. Fakat bilmem acaba her şeye karşı isyana mütemayil olan bu tabım bu hale ne kadar dayanabilecek? ... Doğrusu şimdiye kadar hiç duymadığım bir acı kalbimi kemiriyor. Adeta içime damlayan kanın sesini işitiyorum... Buna karşı ellerim bağlı kudretsiz izhar-ı teessürden başka bir şey gelmiyor. Ah siz de bir şeye muktedir değil misiniz? Validemiz soğukkanlılığıyla bunlara omuz silmekten başak bir şey yapmayacaktır. Acaba cici aninemiz hiç bize yardım edemezler mi? Eğer utanmasam kendilerine yalvaracağım...”¹³¹

Naciye Sultan Enver Bey’in bu kadar üzülmesine dayanamadı ve 29 Kasım 1913 tarihli şu mektubu yazdı:

“Enverciğim,
... Ben cemiyetimiz için acele edelim dedimse, hemen bu iki ay zarfında mı olması lazım geliyor? Senin sıhhatin bütün arzularımın fevkindedir. Allah aşkına beni seviyor isen, her şeyden evvel kendi vücudunun afiyetini gözet. Rahat etmeye, kuvvet bulmaya çalış. Doktorların tavsiyesi üzerine hareket et. Sabırlı ol. Cenab-ı Hak bizim gibi masum bîçarelerin muînidir. Ben düşünmüyor mu, üzülmüyor muyum? Belki evde bulunduğunuz müddet bir iki defa gelirim. Yalnız sen üzülme. Senin üzülmen azaplarımın büsbütün artmasına sebebiyet verir. Bir de Enverciğim, benim size yazdığım kâğıtların bir sözünü bile bizimkilerden kimseye açmayınız. Anneme dahi. Ah! Bilmezsin. Neyse gene susayım. Size her şeyi yazıyorum. Ne yapayım. Beni affet.

Naciye”¹³²

Mektuplaşmalarda bahsi geçen diğer bir mevzu da Enver Bey’in ikinci kez olması gereken apandisit ameliyatıdır. Bu ikinci ameliyat Enver Bey’i mutlu etmekteydi. Zira bu ameliyattan sonra sağlığı yönünden birleşmelerinin önünde herhangi bir engel kalmayacaktı. Fakat onun kafasında bazı şüpheler vardı ve evlenmelerinin önünde başka bir engel olup olmadığını öğrenmek için Naciye Sultan’a şunları yazıyordu:

“ Bendenizin her şeyden ziyade ehemmiyet verdiğim, artık bir ay sonra azami kanunievvelin ortasına doğru düşünümüzün icrasını temin etmektir. İsmail Efendi’yi bu hususta tazyik ediyorum. Fakat acaba evin tefriş vesairesinden maada bu işi tehir edecek başka şeyler var mıdır? Ah ne olur siz de buna inayet buyursanız hem de bu hususta ne biliyorsanız lütfen bildirseniz pek minnettar kalacağım ruhum...”¹³³

Çünkü ne dinimize ne de mantığımıza sığmayan adet denilen bir şey varmış. Her neyse başka mikyasta bir esaret. Öyleme geliyor ki birbirimizin kolları arasına hiç ayrılmamak üzere atılacağımız zamana kadar kalplerimiz böyle teessürle gamla hüznle dolu olacaktır. Ne yapalım bu da mukaddermiş. Elbet bunda da bir hikmet-i ilahi vardır diye müteselli olmaya çalışalım fakat bendenizce imkânsız olan bu teselli aramayı artık size de tavsiye etmeyeceğim. Çünkü hep boş temennilerden ibaret alıyor ve kalacaktır...” [İnan, *a.g.e*, s. 265–268 21 Kasım 1913)].

¹³¹ İnan, *a.g.e*, s. 291 – 293 (29 Kasım 1913).

¹³² İnan, *a.g.e*, s. 128 (29 Kasım 1913).

¹³³ İnan, *a.g.e*, s. 281 – 283 (26 Kasım 1913).

Bir ara Enver Bey'in bu ikinci ameliyatı için yurt dışına gitmesi ihtimali gündeme geldi¹³⁴ Ancak daha sonra bu karardan vazgeçildi. Naciye Sultan'ın hatıratından ve de Enver Bey'in mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla, ameliyat için yurt dışına gitmekten vazgeçilmesinin temel sebebi Enver Bey'in bir an evvel harbiye nazırı olarak göreve başlamasının istenmesiydi. Çünkü Tâlât Bey bu sırada Enver Bey'i görmeye gelmiş, bir an evvel göreve başlamasını, hatta mümkünse ameliyatın tehirini istemişti.¹³⁵ Diğer bir neden de Naciye Sultan'ın bu ayrılığı istemeyişiydi. Özellikle bu sebeptendir ki Enver Bey gitmemek için elinden geleni yaptı. Sonunda doktorlar da Enver'in gitmesine gerek olmadığına karar verdiler. Enver Bey bir kaç mektubunda bu güzel haberi sultanına müjdeliyordu.¹³⁶ Bunlardan biri şöyleydi:

“Naciyecğim işte size gülerek iki kelimecik: gitmiyorum. Bugün Tâlât Bey gelmişti. Ameliyatın tehiri mümkün olduğu gibi icab ederse oradan bir de operatör getirmek mümkün olacağını son olarak düşünüp karar verdiklerinden yarım saat evvel geldi, kaldım...”¹³⁷

Naciye Sultan'ın bu haber karşısında duyduğu sevinç ise çok büyüktü ve bunu mektubunda şu şekilde dile getiriyordu:

“Muazzam Enver,

Bu lütûf Cenab-ı Hakk'ın büyüklüğünden başka bir şey değildir. Binlerce hamd olsun Enver. Zavallı ben, sevgili babamın gaybubetinden sonra sürurun ne demek olduğunu unutmuş idim. Bugün bütün dünya, bir nisyân-ı ebediyete bırakmak istediğim sevinçlerimi bana ihtar ediyor.

Enver bu on günlük âvâze-i teessürümden insanlar bîzâr olduğu gibi, belki melekler de tacîz olarak benim gibi deryâ-yı küdürette müstagrak olan bir bîkes kulunu sahil-i selamete çıkarmasını cenab-ı rabbülaleminden temenni etmişler ki, ben bu meydan-ı felaketten kurtuldum.

Ah Enver! Kalbime dehşet veren bu gitmek lafzının tekrarından bile korkuyorum. Fakat gitmeyeceksin? Büsbütün benimle kalacaksın değil mi? Yarabbi bugün verdiğin meserrete ne suretle teşekkür edeyim... Şimdi bu handân gönlüme âhengdâr bir musîkî gibi neşe veriyor da bütün cihan senin varlığınla beni tebrik ediyor zannederek en büyük bir şamatayı bile dinlemek istiyorum. Enver artık müsaade et de memâta mahkûm ettiğim hayatımı kurtarmaya çalışayım. Çünkü onu senin saadetine hasretmeye mecburum.

Enverciğim, bunu bir evvel ben size istirham edecektim. Avrupa'dan meşhur müstaid bir doktor gelsin de burada sizi tedavi etsin diye, fakat sizin için fena bir netice hâsıl eder diye yazmaya cesaret edemedim. Fakat gönlümde daima arzu var idi. Allah'a çok şükür buna da muvaffak oldum. Enver

¹³⁴ İnan, *a.g.e*, s. 374 – 375 (1 Aralık 1913).

¹³⁵ İnan, *a.g.e*, s. 379 – 381 (3 Aralık 1913). “Son zamanlarda bizim operatörleri öyle ürkütmüşler ki en emin bir ameliyat olan bu ikinci ameliyede ya ufak bir nüks olursa sonra bize hayatı pahalıya satarlar diye illa Avrupa'da yapılmasını ya da meşhur operatörlerden bir ikisinin burada ameliyatta bulunmasını istiyorlar. Bu tehlikeden değil belki de kendilerinin lüzumsuz endişelerindendir...” [İnan, *a.g.e*, s. 390 – 392 (5 Aralık 1913)].

¹³⁶ İnan, *a.g.e*, s. 404 – 405.

¹³⁷ İnan, *a.g.e*, s. 406 (9 Aralık 1913).

zannedersem bunda Tâlât Bey'in gayreti pek çok. Cenab-ı Hakk kendilerini de arzularına muvaffakiyetle bütün âlâm-ı ekdârdan masûn, mahfûz buyursun. Enverciğim, inanmayarak pek çok yemin ettim. Allah aşkına tasadduk et. Ben de edeceğim, gönlünü rahat tut. Görüşmemiz için üzülme. Ona muvaffak oluruz. Gezmeye çıkma.

Enver eğer gider de benden saklar isen, billahi beni son derece gücendirmiş olursun...

Naciye”¹³⁸

Naciye Sultan mektuplarında Enver Bey'in sıhhatine özen göstermesini de şu sözleriyle rica etmekteydi:

“... Cenab-ı Hakk'a bin şükür senin teneffüs ettiğin bir hava ile yaşıyorum. Bundan büyük benim için dünyada hiç bir saadet mevcut değildir. Enver benim sürurum ve rahatım senin afiyetle kaimdir. Sen sıhhatini muhafaza et, vücudunu hırpalama o zaman bil ki ben mesudum. Enver beni size Allah layık görmüş ben bu hakkı inkâr edecek kadar asi değilim. Tabi ben sizi vatanınıza layık bir hizmet etmenizle iftihar eder bütün kâinatın fevkinde görmek isterim. Fakat muhabbetim bu suretle değil ömrüm ile sabittir...”¹³⁹

Nihayet Enver Bey'in ikinci ameliyatı 17 Aralık 1913 günü Alman Hastanesi'nde yapıldı.¹⁴⁰ Ameliyattan sonra Naciye Sultan'la Enver Bey bir kez daha görüşme imkânı buldular. Bu görüşmenin 19–20 Aralık 1913 tarihleri arasında gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Çünkü Enver Bey, Naciye Sultan'a yazdığı 21 Aralık 1913 tarihli mektubunda onu gördüğünü ve yakında hastaneden çıkabileceğini söylemektedir. Bu mektup şöyledir:

“Beni bir binbaşı iken kabul ettiniz. Benimle nikâhlandınız. Şimdi bir miralayım (albay). Sizi gördüm. Bu rütbe yükselişime şimdi, bir de sıhhat ve afiyetim ilave edildi.”¹⁴¹

Enver Bey bu mektubu yazdıktan bir kaç gün sonra hastaneden çıktı ve padişahı ziyaret etmek üzere saraya gitti. Sultan V. Mehmed Reşad tarafından kendisine iltifatlarla bulunulan Enver Bey, 24 Aralık 1913 tarihli mektubunda Naciye Sultan'a şunları yazıyordu: “Dün padişahımız efendimize gittim. Beni yanlarında alıkoydular, bana birinci rütbeden mecidi nişanı ihsan buyurdular...”¹⁴²

Naciye Sultan'la Enver Bey'in mektuplaşmalarında yer alan diğer bir önemli konu vardı ki o da Enver Bey'in harbiye nazırlığı meselesiydi. Enver Bey 1913 Kasımının sonlarına

¹³⁸ İnan, *a.g.e*, s. 131 – 132 (10 Aralık 1913).

¹³⁹ İnan, *a.g.e*, s. 133 – 134 (12 Aralık 1913).

¹⁴⁰ İnan, *a.g.e*, s. 425. “...Naciyeciğim fakat artık hiçbir şey kalmadı. Hamdolsun pekiyi. Bu suretle devam eden iyiliğe göre Cemil Paşa 6 gün sonra hastaneden çıkabileceğini söyledi... Artık her şeyin husulüne rağmen birleşmemize yeni bir mani addedilen şu ikinci ameliyenin bitişine de sevindim. Artık bütün kalbim hiç şüphe duymadan yevm-i izdivacımıza doğru uçan bin türlü hissiyat ile doludur...”[İnan, *a.g.e*, s. 429 – 430 (21 Aralık 1913)].

¹⁴¹ Aydemir, *a.g.e*, II, 420.

¹⁴² Aydemir, *a.g.e*, II, 420.

doğru sıkça Naciye Sultan'a bu konudan bahsetmekte, hatta "Eğer İzzet Paşa başka bir memuriyete giderse, bendenize Harbiye Nezaretini teklif ederlerse evet diyeyim mi? Ruhum, bunu söyleyerek sizi düşündürmek istemezdim. Fakat ne yapayım? Haber vermemek elimden gelmiyor... Eğer siz sultanımdan da bu hususta ufak bir teşci bulursam kat'i kararı veririm..." diyerek harbiye nazırı olup olmama konusunda sultanının fikrini dahi sormaktaydı.¹⁴³ Naciye Sultan'ın buna cevaben yazdığı mektup maalesef ki elimizde mevcut değildir. Fakat Enver Bey'in 26 Kasım 1913 tarihli mektubundan anladığımız kadarıyla Naciye Sultan bu işe olumlu yaklaşmıştı.¹⁴⁴ Bundan sonra Enver Bey 18 Aralık 1913'de miralaylığa; on dokuz gün sonra yani 1 Ocak 1914'te de mirlivalığa yükseltildi.¹⁴⁵ Artık o Enver Bey değil, Enver Paşa idi ve 3 Ocak 1914 günü de harbiye nazırlığını atandı.¹⁴⁶

Şimdi geriye tek bir mesele kalmıştı ki o da bir an önce düğünün yapılmasıydı. Ancak bu evliliğin gerçekleşebilmesi için biraz daha zaman vardır. Bunun farkında olan Enver Paşa, sultanını her istediğinde göremiyorsa da en azından her istediğinde sesini duyabilmeyi istediğinden Naciye Sultan'ın dairesine bir telefon hattı temdid edilmesini Naciye Sultan'dan rica etti:

"... Sultancığım bilmem sizce muvafık mıdır konağımızdan daireye validenizle görüşmek için bir telefon temdid ettirmek fikrindeyim. Rica ederim bu babdaki fikrinizi yarın erkenden bildiriniz."¹⁴⁷

Naciye Sultan, Enver Paşa'nın bu ricasını kabul ederek telefon bağlanmasını kabul etmiş ve buna cevaben yazdığı mektuba şunları eklemişti:

"... Peki, Enver olmaz dediğim halde yine sizi müteessir etmemek için telefonu kabul ettim. Fakat aman beni işimden avare ettin git Naciye diyinceye kadar telefonun başında oturacağım. Oh Enver bu tertibatınız kâğıt yazmak zahmetinden siz kurtaracağı için kim bilir ne kadar memnunsunuz. Fakat sizi rahat bırakacağım zannıyla pek sevinirseniz yanılmış olursunuz. Enverciğim tesdiata başlayacağım fakat hala makine gelmedi. Bak Enver bu telefon arzusunun kabul edişim bir şart ile benim buradan gideceğim bir iki gün evvel telefonu buradan kaldıracaksınız. Bunun burada durmasını katiyyen arzu etmem... Enver cumaları konağa geleyim mi diyorsunuz. Yalnız bununla kurtulsanız zarar yok. Telefonla daima

¹⁴³ İnan, *a.g.e*, s. 277 – 278 (25 Kasım 1913).

¹⁴⁴ "... Mukaddes meleşim, dünkü mesele hakkındaki müsâadeniz üzerine Tâlât Bey'e ve diğer arkadaşlara kat'i kararımı bildirdim. Hep sevindiler..." (İnan, *a.g.e*, s. 282).

¹⁴⁵ Aydemir, *a.g.e*, II, 430. "... Bugün Tâlât Bey, Cemal Bey, Halil Bey vesaire yine gelmişlerdi. Son kararımı verdim. Ve onlar da doğruca sadrazam paşaya gittiler. Bugün yarın evvela sıram olduğundan dolayı miralaylığa terfi edileceğim. Sonra da balkan harbi dolayısıyla kıdemime üç sene zam olunacak ve nihayet bu hafta içinde mirlivalıkla harbiye nezaretine tayin olunacağım..." [İnan, *a.g.e*, s. 411 – 412 (12 Aralık 1913)].

¹⁴⁶ İnan, *a.g.e*, s. 199.

¹⁴⁷ İnan, *a.g.e*, s. 213 (27 Ocak 1914).

sizi çağırıp geceleri uykusuz bırakarak çok saatler sizi burada hapsedeceğim. Çünkü öyle bir kanunî ceza yok. Mahkûmsunuz...”¹⁴⁸

Naciye Sultan’ın da muvafakat etmesi üzerine telefon hattı temdid edildi ve çift, birbirlerine duydukları hasreti bir süreliğine bu yolla dindirmeye çalıştı.

4. Düğünü ve Çeyizi

Enver Paşa’nın iyileşerek hastaneden çıkmasından sonra, Sultan V. Mehmed Reşad’ın emriyle hemen düğün hazırlıklarına başlandı. Düğüne dair her türlü tertibatın, Hereke Fabrika-i Hümayunu Müdürü Hacı Akif Bey marifetiyle hazırlanması ve tüm masrafların Hazine-i Hassa’dan görülmesi emredildi.¹⁴⁹ Düğünün yapılacağı konakta yakılacak odun ve kömür de buna dâhildi.¹⁵⁰ Düğün yeri olarak eski sadrazam Ferid Paşa’dan istirdat edilerek Naciye Sultan’ın ikametine tahsis edilen¹⁵¹ Nişantaşı’ndaki konak seçildi. Naciye Sultan düğünden üç gün önce konağa gelip yerleşerek düğün hazırlıklarıyla bizzat ilgilendi.¹⁵² Düğün için hem konağın içi hem de dışı mükemmel surette tefriş, misafir ve yemek salonları çiçek demetleri, limon ve portakal saksılarıyla tezyin edildi.¹⁵³

Düğün, nihayet 5 Mart 1914 tarihinde gerçekleşti.¹⁵⁴ Düğün günü düğünün yapılacağı konağın önünde zabıta ve saray-ı hümayun kapıcıları güvenliği sağlamakla vazifelendirildi. Düğüne uzak yakın akrabalar davetli olduğu gibi vükela aileleri, sefirler ve ecnebi ailelerin

¹⁴⁸ İnan, *a.g.e.*, s.137 – 138 (1 Şubat 1914).

¹⁴⁹ Bu tertibat masrafı 80.000 liraya yakındır (BOA, *MB. İ.*, 173/17). “... Düğün masrafı Hazine-i Hassa’dan görülür, hatta yeni çiftler için hükümetçe tedarik olunan konaklar, mefruşat idaresince tefriş ve ihzar olunurdu. Bu zeminde Hereke’nin büyük bir hizmeti olurdu. Zaten sarayların halı ve kumaş ihtiyaçlarını tesviye eden bu müessese, evlenecek sultanların da bu neviden istihzaratını tekeffül etmiş bulunurdu. Hazine-i Hassa müesseseye borçlanır ve yavaş yavaş fırsat zuhur ettikçe bu borcu ifa edecek tediye bulunurdu...” (Uşaklıgil, *a.g.e.*, I, 189 – 190).

¹⁵⁰ BOA, *Hazine-i Hassa, Erzak Ambarı (HH. ERA)*, 173/24; *HH. İ.*, 211/2; *HH. İ.*, 211/37; *HH. İ.*, 211/59. Devletlü İsmetlü Nâciye Sultân hazretlerinin icrâsı mukarrer olan velîmelerine ait tertîbâtın Mefrûşât ve Hereke Fabrika-i Hümayunu Müdürü Hâcî Akif Bey mârifetiyle bi’l-icrâ bu bâbda vukû’ bulacak masârîfın hazinece mîr-i müşârûn-ileyhe i’tâsı şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden bulunduğu 15 Şubat sene 329 tarihli ve dört yüz doksan üç numaralı tezkere-i celîle-i âsâfîlerinde teblîğ buyrulmaktan nâşi tertîbât-ı mezkûre müşârûn-ileyh marifetiyle icrâ ettirilerek yetmiş dokuz bin altı yüz yirmi dokuz gurus seksen dokuz santim masraf vukû’ bulmuş ve müfredatını nâtık iki kît’a defter leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla meblâğ-ı mezbûrun hazinece muâmele-i kalemiyesinin i’fâsı hakkında emr ü fermân-ı hümayun-ı cenâb-ı tâcdârî şeref-müteallik buyrulur ise mantûk-i münifîne tevîkan hareket olunacağı muhât-ı ilm-i âlî buyrulmakla emr ü ferman hazret-i men-lehü’l-emrindir 27 Rebîulâhîr sene 332 ve 12 Mart sene 330 (MB. İ., 173/63).

¹⁵¹ Evlenen sultanlara kira bedelleri devlet tarafından karşılanmak üzere ikamet etmeleri amacıyla bir köşk veya konak tahsis edilirdi. Naciye Sultan’ın Nişantaşı’nda ikamet edeceği bu konağın 190 Osmanlı lirası olan kira bedeli de yine hazineden karşılanmaktaydı (BOA, *MB. İ.*, 180/35)

¹⁵² *İkdam*, nr. 6119, 6 Mart 1914, s. 3.

¹⁵³ *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 1013, 7 Rebîulâhîr 1332/5 Mart 1914, s. 2.

¹⁵⁴ *İkdam*, nr. 6118, 5 Mart 1914, s. 3; *Peyam*, nr. 110, 5 Mart 1914, s. 3; *Sabah*, nr. 8786, 5 Mart 1914, s. 1; *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 1013, 5 Mart 1914, s. 1; *Tanin*, nr. 1866, 5 Mart 1914, s. 2.

ileri gelenleri de davet edilmişti. Ancak düğünde bir o kadar da davetsiz misafir bulunmaktaydı. Naciye Sultan hatıratında düğün gününü şöyle anlatmaktadır:

“... Davetlilerden başka bir sürü davetsiz misafir de içeriye girmeye muvaffak oldu. Davetiyelerin elden ele dolaşması yüzünden şahsî olarak çağrılmamış olanlar da eş ve dostlarından davetiye tedarik ederek içeriye girebildiler. Düğün çok kalabalıktı. Hemen hemen davetliler kadar seyirci de vardı... Gerek Enver Paşa’nın memleketteki mevkii ve gerek bizim aile vaziyetimiz yüzünden düğün herkesin merak ve alakasını çekmişti...”¹⁵⁵

Düğünün yapıldığı konağa evvela davetli hanımlar geldi. Bunlar kendilerine gönderilmiş olan düğün davetiyelerini Daire Müdürü İsmail Bey’e gösteriyorlar ardından da merasim için hazırlanmış salonlara harem ağaları tarafından götürülüyorlardı. Bu arada Muzika-yı Hümayun Orkestra Takımı, Muzika-yı Hümayun Fasıl Takımı, Harbiye Nezareti Orkestrası ve Darüttalim Musiki Mektebi efendilerinden mürekkep orkestralar sırayla marifetlerini sergilediler.

Konuklar geldikten kısa bir süre sonra Enver Paşa düğün alanına geldi. Enver Paşa’nın gelişiyile birlikte Naciye Sultan da salonda gözüktü. Naciye Sultan beyaz gelinliğiyle göz kamaştıracak derecede güzel olmuştu.¹⁵⁶ Çiftin hazır olmasıyla birlikte koltuk merasimine geçildi. Yapılan koltuk merasimi Sabah Gazetesi’nde tafsilatıyla şöyle anlatılır:

“Kable’z-zuhr saat on buçukta Nâciye Sultân hazretlerinin biraderi Abdulhalim Efendi hazretleri ile beraber olarak Enver Pâşâ hazretleri her ikisi de elbise-i resmiyyelerini lâbis oldukları halde saraya muvasalat eylemişlerdir. Bunun üzerine sarayda kurbanlar zebh edilmiştir. Darüssaade Ağası resmi elbiselerini lâbis bulundukları halde Enver Pâşâ hazretlerinin vürûdunu intizâr etmekte idi. Harbiye Nâzırı hazretleri Darüssaadeti’ş-şerife Ağası vasıtasıyla doğruca Nâciye Sultân aliyyetü’ş-şân hazretlerinin bulundukları salona îsâl edilmişlerdir. Burada de’b-i dirin mücebince Darüssaadeti’ş-şerife Ağası Nâciye Sultân aliyyetü’ş-şân hazretlerine (sizi koltuğa vereceğim) demiş ve âdet-i kadîm bulunduğu vechle müşârûn-ileyhâ hazretleri buna cevâb vermemiştir. Bundan sonra Darüssaadeti’ş-şerife Ağası tekrar Sultân efendi hazretlerine hitâben “Şevket-meâb efendimiz hazretleri bizden tafsîlât bekliyor” demiştir. Bunun üzerine Nâciye Sultân hazretleri lütfen ayağa kalkarak sol kolunu Enver Pâşâ’ya uzatmış ve sağ koluna da Darüssaadeti’ş-şerife Ağası girmiştir ve böylece muhadderâtın hazır bulundukları salondan geçilerek diğer bir dâireye gidilmiştir. Darüssaadeti’ş-şerife Ağası burada Sultân efendi hazretlerine arz-ı ihtirâm ile resm-i selâm i’fâ eylemiş ve dışarı çıkmıştır. Bunu müte’âkib koltuk merâsimi hitâm bulduğu cihetle Enver Pâşâ hazretleri de muâvedet eylemiştir. Selâtin-i iffet-şân hazerâtının velîme cemiyetlerinde evvelâ nâm-ı nâmi-i cenâb-ı şehriyârîye para serpilmesi âdât-ı

¹⁵⁵ *Vatan*, nr. 4176, 30 Aralık 1952, s. 4.

¹⁵⁶ Esasında Osmanlı Devleti’nde sultanlar evlendikleri zaman giydikleri gelinlik kırmızı olurdu. Fakat II. Abdülhamid’in kızı Naime Sultan bu kuralı bozmuş ve isteği üzerine gelinliği beyaz kumaşlardan yapılmıştı (Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960, s. 63; Çağatay Uluçay, *Harem*, Ankara 1971, s. 112).

müstâhsene-i kadîmeden bulunduğu cihetle Başhazinedâr Ustabâşısı ipekten ma'mûl olup her dört tarafından tutulmakta olan çarşaf içindeki parayı serpmiştir. Bâ'de Nâciye Sultân hazretlerinin vâlîde-i ismet-penâhileri ve bilâhâre diğer kadın efendiler hazerâtı para serpmişlerdir. Aynı zamanda Nâciye Sultân aliyyetü's-şân hazretlerine kadın efendiler hazerâtı tarafından gönderilen hedâyâ da takdim olunmuştur.”¹⁵⁷

Koltuk odasının eşyası batı mimari tarzında döşenmiş, zemin ve duvarlar sırma işlemeli seccade ve halılarla donatılmıştı.¹⁵⁸ Yapılan bu koltuk merasiminden sonra süfera eşleri ve diğer hanımlara pasta ve meyve ikramında bulunuldu. Ardında da hanımlar sarayı gezerek Naciye Sultan'a takdir ve tebriklerini beyan ettiler.¹⁵⁹

Akşama doğru ise konuklar için mükellef bir ziyafet tertip edildi.¹⁶⁰ Ziyafet menüsü, çorba, börek, balık, bezelyeli kuzu, zeytinyağlı enginar, mantarlı tavuk, pilav, zerde, baklava, keşkül-i fukara, dondurma, meyve ve şekerlemeden oluşmaktaydı. Yemekten sonra da konuklara kahve ve sigara ikramında bulunuldu.¹⁶¹ Ziyafetin ardından yatsı namazı eda edildi ve şeyhülislam tarafından dualar okundu. Duanın hitamıyla konuklar evlerine dağılırken, Enver Paşa ellerinde gümüş ve altın fenerler taşıyan Naciye Sultan'ın harem ağaları ve kızlar ağası Fahrettin Ağa'nın arkasında harem dairesine geçti.¹⁶² Enver Paşa Naciye Sultan'a pırlantalarla bezenmiş bir tacı yüz görümlüğü olarak takdim etti.¹⁶³

Artık Enver Paşa resmen Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyârî idi.¹⁶⁴ Bu yüzden de düğünün hemen ertesi günü padişahı ziyaret ederek teşekkürlerini arzetti.¹⁶⁵ Bunun yanı sıra Enver Paşa düğünden bir gün sonra, yani 6 Mart 1914 tarihinde masrafları yine hazine-i hassadan

¹⁵⁷ *Sabah*, nr. 8786, 7 Rebîulâhîr 1332/5 Mart 1914, s. 1 – 2.

¹⁵⁸ *Tasvîr-i Efkâr*, 7 Rebîulâhîr 1332/5 Mart 1914 nr. 1013 s. 2.

¹⁵⁹ *Tanin*, nr. 1867, 8 Rebîulâhîr 1332/6 Mart 1914, s. 4.

¹⁶⁰ *Sabah*, nr. 8787, 8 Rebîulâhîr 1332/6 Mart 1914, s. 1 – 2; *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 1014, 8 Rebîulâhîr 1332/6 Mart 1914, s. 3.

¹⁶¹ *Tanin*, nr. 1867, 8 Rebîulâhîr 1332/ 6 Mart 1914, s. 5.

¹⁶² *Tanin*, nr. 1867, 8 Rebîulâhîr 1332/ 6 Mart 1914, s. 5.

¹⁶³ *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 1013, 7 Rebîulâhîr 1332/5 Mart 1914, s. 2.

¹⁶⁴ Halid Ziya Uşaklıgil'in eserinde yer alan şu cümleler, sıradan bir Osmanlı tarafından Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyârîliğin nasıl algılandığını çok güzel bir biçimde ifade etmektedir: “Dâmâd-ı hazret-i şehriyârî... Sizden bahsedilirken bu suretle anılmak, imzanızı atarken üzerine bu mutantan unvanı koyabilmek... Ortaköy'de, Kuruçeşme'de, Çemberlitaş'ta sultanla beraber birer saraya malik olmak, altınızda yepyeni pırıl pırıl parlayan yazın bir fayton, kışın bir kupa; iri nalları İstanbul'un harap sokaklarının bozuk kaldırımlarına çarptıkça etraftan kaçışan fakir halkın yüzlerine kıvılcımlar saçan Macar hayvanlarla mesud ve müteazzım geçeceksiniz. Mir'de yapılmış elbiseleriniz, Collaro'dan alınmış ipek çamaşırlarınız olacak, cebinizde bol para... Bir sultanla evlenmek! Bu hülya beşikten başlayarak ninnilerin arasından daha sonra masalların içinde süzüle süzüle bütün mesamatdan ruha işlemiştir...” (Uşaklıgil, *a.g.e*, 186–187) Her ne kadar Halid Ziya eserinde Damad-ı Hazret-i Şehriyârîliğin arzu edilen bir şey olduğunu söylese de esasında padişaha damat olmak özellikle Meşrutîyet'in ilanından sonra önemini yitirmişti. Çünkü damatlar vezir veya müşir yapılmadıkları gibi “sıhriyet maaşı” adıyla her ay kendilerine verilmekte olan üç yüz altınlık tahsisatları da kesilmişti. Damatlığın öneminin azalmasının bir diğer sebebi ise arzun çokluğu yani gelinlik çağına gelen, dedesi dahi tahta çıkamamış olan sultanların var olmasıydı (Nahid Sırrı Örik, “Son Damatlar: Yakın Tarihten Meraklı Bir Mevzu”, *Resimli Tarih Mecmuası*, III/25 (Nisan 1952), 1212 – 1216).

¹⁶⁵ *Sabah*, nr. 8787, 6 Mart 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6120, 7 Mart 1914, s. 3.

karşılanmak üzere sefirlerin, vekillerin ve hanedan mensuplarının davetli olduğu büyük bir ziyafet daha tertip etti.¹⁶⁶

Naciye Sultan ile Enver Paşa'nın düğünü İngiliz raporlarına da yansımıştı. Konuklar arasında bulunan fakat tam kimliği belli olmayan bir davetli tarafından yazılan bu rapor şöyleydi:

“Efendim,

Birlikte çalıştığımız bayanın raporuna göre Harbiye Nazırı Enver Paşa, 5 Mart 1914 tarihinde sisli havada ve hafif yağmur çiseleyen bir akşamda evlendi. Gelin, Hartum Eski Sultanı müteveffa Süleyman Efendi'nin kızı Prens Naciye Hanım'dır.

Genç çiftin düğün töreni Damat Ferid Paşa'nın konağında gerçekleşti. Türkiye'de düğünlerde misafirlere düğün yemeği ziyafeti vermek örf ve adetlerin başında gelmektedir. Gelenek haline gelen düğün yemekleri asaleti ve aile onurunu simgeleyen bir gösterge olarak addedilmektedir. Enver Paşa'nın düğünü, iki yıl önce izlediğim bir Türk düğününden çok farklıydı. Çünkü Enver Paşa'nın düğününe davet edilen ve protokolde bulunan yabancı diplomatik temsilciler Prens Naciye Hanımefendi ile tanıştırıldı. Prens Naciye Hanım çok şık bir gelinlik içerisinde sıcak ve yakın bir ilgiyle davetlileri karşıladı ve onlarla uzunca bir süre Fransızca konuştu. Sonra, Prens Naciye Hanım ve damat Enver Paşa nikâh defterini imzaladılar. Çok sayıda Türk kadını gelinin odasını ziyaret ettiler. Ziyaretçiler gelin odasından dışarı çıktıklarında, Enver Paşa odaya girdi ve Avrupalı bayanlarla sohbet etti.

Yakın adamlarımdan birinin eşi olan bir hanımefendi; düğünde bulunan davetlilerin sağlam karakter sahibi, asaletli, seçkin tabakadan oluşan insanlardan teşekkül ettiğini belirtmektedir.

Avrupalılar yemek ziyafetine davet edilmediler. Enver Paşa düğünden önce konuklarını kabul etti. Düğünde Enver Paşa'nın yani yeni damadın en küçük kayınbiraderi sarayın prenseslerinin beylerinden hediye edilen bir altın zinciri hediye etti. Toplam 1000 Sterlin de yatağa verildi.”¹⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde sultanlar evlendikleri zaman kendilerine çeyiz (cihaz) masrafı olarak belli bir miktar para verilmekteydi.¹⁶⁸ Naciye Sultan'a da çeyiz masrafı olarak 1500 lira verilmişti.¹⁶⁹ Bazı sultanlara ait çeyiz defterleri olmasına rağmen maalesef ki Naciye Sultan'a ait çeyiz defterine ulaşmamız mümkün olamadı. Fakat Halid Ziya Uşaklıgil'in eserindeki şu cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla Naciye Sultan hazineden epeyce zengin bir çeyiz takımı talep etmişti:

“Bir gün Süleyman Efendi veresesinin vekil-i umurı İsmail Efendi beni görmeğe gelerek önüme bir defter koydu: Naciye Sultan'ın amcasından istediği cihaz... Koca bir defter ki bütün mündericâtı hazine-

¹⁶⁶ *İkdam*, nr. 6119, 6 Mart 1914, s. 3; *MB. İ*, 173/52.

¹⁶⁷ Burak, *a.g.m*, s. 178.

¹⁶⁸ 22 Rebûlâhîr 1327/13 Mayıs 1909 tarihinde Meclis-i Vükela bu miktarı, 6000 lira olarak belirlemişti (BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 127/42).

¹⁶⁹ BOA, *HH. İ*, 243/31. “Sultân-ı müşârun-ileyhâya bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî hazine-i hassa-i şâhânece iki def'ada ta'vîzen i'tâ kılınan cem'ân bin beş yüz lira taraf-ı eşref-i ceb-i mülûkâneden müşârun-ileyhâ hazretlerine ihsan buyrulmuş olduğundan ana göre mu'âmele-i lâzimenin icrâsı...” (*MB. İ*, 173/80, 24 Mart 1330/6 Nisan 1914).

i hassanın hiç olmazsa bir aylık varidatını massedecek kadar ağır mücevherat ve eşyadan mürekkep! Yalnız bir tanesini tahattur ediyorum. Sultan tamamıyla inci kaplama bir yatak örtüsü istiyordu diğer eşya bununla kıyas edilsin”¹⁷⁰, “... Neler yoktu neler, inci ile işlenmiş gelin yorganından yataklığın üzerinde som sırma kaplı obadan tutulsun da mücevherler gümüş takımları bütün hazine-i hassa sürüklenip gidiyordu. İsmail Bey’e hazine-i hassanın ne halde olduğunu, diğer sultanların izdivaçlarında hünkârın ne yapabildiğini söyledim. Fazla izaha lüzum da kalmadı. Bu zeki adam zaten hakikati tahmin etmişti...”¹⁷¹

Naciye Sultan’ın çeyizini tam olarak bilemiyor olsak da genel itibariyle bir sultan çeyizinde; sırma, inci ve elmas işlemeli bir kürk kabı ve kürk, atlas ve sırma işlemeli entariler, sırma ve inci işlemeli fotinler ve hamam takımları bulunurdu ve muhtemelen bunlar, Naciye Sultan’ın çeyizinde de bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra Naciye Sultan’ın çeyizinde iri pırlantalarla murassa, gayet kıymetli ve sanatlı bir taç, inci ile işlenmiş bir yaka, müteaddid broşlar ve kıymetli saatlerin var olduğunu bilmekteyiz.¹⁷² Ayrıca düğün günü konağın odalarını süsleyen birbirinden güzel şark halıları ve batı tarzı mobilyalar da sultanın çeyizinden sayılmaktaydı. Fakat hiç şüphesiz çeyizin en değerli ve göz alıcı parçası Naciye Sultan için özel olarak hazırlanmış baştan ayağa müzehhep ve arma ile müzeyyen olan kornişlerinde de Osmanlı armasının yer aldığı gelinlik tahtı idi. Gelinlik takımı sırma ve inci ile işlenmiş, yatak takımı ise Paris’in en meşhur terzileri tarafından imal edilmişti.¹⁷³

¹⁷⁰ Uşaklıgil, *a.g.e*, II, s. 98.

¹⁷¹ Uşaklıgil, *a.g.e*, I, s. 193 – 194.

¹⁷² *Tasvîr-i Efkar*, 7 Rebûlâhir 1332/5 Mart 1914 nr. 1013 s. 2.

¹⁷³ *Tasvîr-i Efkar*, 7 Rebûlâhir 1332/5 Mart 1914 nr. 1013 s. 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL HAYATI VE KADINLARLA İLGİLİ GİRİŞİMLERİ

1. Enver Paşa'yla Birlikte Teftişlere Çıkması ve Aktif Sosyal Hayatı

Naciye Sultan ve Enver Paşa evlendikten sonra, düğünlerinin de yapıldığı Nişantaşı'ndaki konakta oturmaya başladılar. Yaklaşık altı ay kadar sonra ise Enver Paşa Sarayı olarak da anılacak olan, Kuruçeşme'deki yalıya taşınmaya karar verildi ve bu saray Naciye Sultan'a, üç bin beş yüz lira bedel mukabilinde ihale edildi.¹

Naciye Sultan, Enver Paşa'yla evlendikten sonra alıştığı kapalı saray yaşamından nispeten sıyrıldı ve halkın içine karışmaya başladı. Naciye Sultan, kayınpederi Ahmet Paşa'nın ailesi ile birlikte yaşadığı Büyükçekmece'deki köşke, yazları geçirmek üzere Enver Paşa'yla birlikte giderdi. Çift, denizden Büyükçekmece'ye bir çatana ile gelir, iskeleden köşke doğru faytonlarla geçerdi. Naciye Sultan bazen çarşaf – peçeden oluşan kıyafeti, bazen de maşlah denilen bol manto ve başörtüsü ile fayton içinde görünürdü. Enver Paşa ve Naciye Sultan, *Büyükçekmece Enver Paşa İnas Mektebi* öğrencileri tarafından “hoş geldiniz” tezahüratlarıyla karşılanır, onlar da bu sıcak karşılamaya, ihsanlarda bulunarak cevap verirlerdi. Bu merasimler her karşılamada ve uğurlamada tekrarlanırdı.²

Naciye Sultan'ın eşine duyduğu sevgi çok büyüktü ve ondan bir dakika olsun ayrı kalmaya tahammül edemiyordu. Her sabah işine giden kocasını büyük bir teessürle yalı kapısına kadar geçiriyor ve “Kuzum Paşam, geç kalma, erken gel” diye yalvarıyordu. Akşamları ise eşinin dönüşünü sabırsızlıkla bekliyor, Paşa'nın istimbotunu uzaktan görür görmez rıhtım kapısına koşarak büyük bir mutlulukla eşini karşılıyordu.³

Naciye Sultan ile Enver Paşa'nın evlilikleri harp senelerine denk geldiği için Enver Paşa, çoğu zaman gece geç vakitlere kadar süren toplantılara katılmak zorunda kalırdı. Böyle zamanlarda Naciye Sultan uyuyamaz, sık sık merkezi arayarak Enver Paşa'yı telefona isterdi.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, 191/23. Enver Paşa'yla Naciye Sultan I. Dünya Savaşı yıllarını Kuruçeşme'deki bu büyük yalıda geçirdiler. Bu mülk, Ortaköy – Arnavutköy Caddesi ile ikiye bölünür, Boğaz sahilinde yalı ve bahçesi bulunurdu. Köşkün önünde çiçekli bir bahçe ve fiskiyelerinden sular fişkıran bir havuz vardı. Yolun yukarı kalan dağ kısmında ise bir orman sahası ile yaz aylarında kullanılmak için bir orman köşkü bulunmaktaydı. Maalesef ki bu yalı günümüze kadar gelememiştir. Hanedan ülkeden çıkarılınca evvela tütün deposu haline getirilmiş, ardından da Enver Paşa'nın benzin borcu iddiasıyla el konularak nihayet yıkılmıştı (Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul 1972, III, 511 – 512).

² <http://www.bcekmece.bel.tr/buyukcekmece.aspx?kod=78>.

³ Ziya Şakir, “Enver Paşa ile Naciye Sultan Nasıl Evlendiler”, *Resimli Tarih Mecmuası*, X (Ekim 1950), 376 – 378.

Enver Paşa ise toplantıda olmasına rağmen telefonlara cevap verir, zaman zaman “Enver, kes şu telefonu” diyerek kendisine takılan Tâlât Paşa’ya “Olmaz. Hem içerde harp hem dışarıda. Ona ben dayanamam. Onun kaprislerine yol verir, kendi serbestliğimi elimde tutarım” derdi.⁴

Enver Paşa vazifesi icabı Kasım 1914’te Kafkas Cephesine gitmişti. Burada Ruslara karşı başlatılan harekâtın kumandanlığını yapıyordu ve onun bu zorlu savaş koşullarında dahi düşündüğü tek şey eşiydi. Sarıkamış’tayken yazdığı şu vasiyeti de onun Naciye Sultan’ı kendi canından bile daha fazla önemseydiğini açık bir biçimde göstermektedir:

“... Şimdiye kadar asker ve zabıtlar hiç kusursuz harp ettiler. Her manevrayı yaptılar. Eğer Allah da yardım ederse, muvaffakiyet katidir. Eğer muvaffak olamazsam, son neferimle beraber öleceğim. Bu halde vasiyetim: ... Düşmana sonuna kadar karşı koyunuz... Eğer geride kalanlarıma yardım etmek isterseniz, refikam Sultan Efendi hazretlerinin muhassesatı kâfi değildir. Kendisinin müreffehen yaşaması için hiç olmazsa, Başkumandanlık muhassesatımın kendi muhassesatına zammı ve ebeveynimin temin-i refahı ile rahmet-i ilâhiyeye mazhariyetim için birkaç hayır yapılmasını rica eder ve tealisine çalışmaktan başka bir maksat beslemediğim din ve milletimin tealisine duâ eder, tanıyanlara selam ederim. Yaşasın Müslümanlık ve Osmanlılık ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed Han! Servet namına bir şeyim yoktur. Mamafih ne varsa refikam Sultan Efendi hazretlerine bırakıyorum.

Enver”⁵

Lakin Naciye Sultan’ın bu vasiyetten haberdar olmasına gerek kalmadan Enver Paşa Kafkas Cephesi’nden çok sevdiği eşine sağ salim dönmeyi başardı.

Enver Paşa, Naciye Sultan bahsinin açılmasından çok mütehassis olurdu. Onun bu huyunu bilenler ise, Paşa’yı her ziyarete gittiklerinde Sultan’ın halini, hatırını sormaktan geri durmazlardı.⁶ Enver Paşa ise eşi ile gurur duyar ve onu herkese göstermek isterdi. Bu sebeple de Naciye Sultan’ın yalısında sürekli olarak büyük davetler tertip edilirdi.⁷ Böylece Naciye Sultan, sosyal hayata daha fazla karışmaya ve daha fazla göz önünde bulunmaya başladı. Bir Osmanlı sultanı olmasının yanı sıra harbiye nazırının eşi olması da ona ayrı bir prestij katıyordu. Bu sebeple artık onu sık sık yardım cemiyetlerinin toplantılarında görmek de mümkündü. Bu anlamda Naciye Sultan’ın Enver Paşa’yla evlendikten sonra katıldığı ilk toplantılardan biri, Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde açılan hastabakıcılık kurslarından

⁴ Halil Menteşe, *Halil Menteşe’nin Anıları: Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe*, haz. Orhan Birgit ve diğerleri, İstanbul 1986, s. 253.

⁵ Aydemir, *a.g.e*, III, 146 – 152.

⁶ Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa’nın oğlu Celâleddin Paşa, Enver Paşa’nın bu özelliğini şöyle anlatır: “Enver Paşa’yı her ne zaman ziyaret etsem ‘Sultan hazretleri nasıldılar Paşam? Sıhhat ve afiyetleri inşaallah ber-kemâldir, Hidiv hazretleri keyiflerini soruyor, size de hürmetlerini tekrarlıyorlar.’ Çok defa bu selamları kendiliğimden ilave ederdim. Yoksa Hidiv’in kendisine veliahdlık maaşı tahsis eden Enver Paşa’yı düşünecek vakti yoktu. Enver Paşa Naciye Sultan’dan bahis açılınca çok mütehassis olur, teşekkür ederdi” (Samih Nafiz Tansu, *Madalyonun Tersî*, anlatan Celaledin Paşa, İstanbul 1970, s. 80 – 81).

⁷ Kenize Murat, *Saraydan Sürgüne*, çev. Esin Çelikkhan, İstanbul 1990, s. 19.

mezun olan kursiyerlere diplomalarını vermek üzere yapılan törendi.⁸ İstanbul'un tanınmış ailelerine mensup kişilerin katıldığı kurs, ilk mezunlarını 13 Temmuz 1914 tarihinde verdi. Kursu başarıyla tamamlayan 28 kursiyere⁹ diplomaları görkemli bir törenle verildi.¹⁰ Başkadin Efendi'nin riyaseti altında, Sultan Mahmud türbesindeki cemiyet merkezinde yapılan törene birçok seçkin isim katıldı. Naciye Sultan da bu törende hazır bulunarak mezun olanlardan bazılarına diplomalarını takdim etti.¹¹

Naciye Sultan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin zaman zaman düzenlediği yardım müsamerelerine de iştirak ederdi. Bu müsamerelerden biri de 1915 senesinin Ocak ayında Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda düzenlendi. Gündüz hanımlara, gece ise erkeklere özel olarak düzenlenen bu müsamereye başta Naciye Sultan olmak üzere birçok sultan katılmış ve ünlü Viyolonselci Cemil Bey ile Matmazel Castelli'nin icraları çok beğenilerek büyük alkış almıştı.¹² Naciye Sultan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne sadece manen değil madden desteklerde de bulunurdu.¹³ Hatta bu sebeple Naciye Sultan'a cemiyet tarafından Hilal-i Ahmer Madalyası dahi verilmişti.¹⁴

Naciye Sultan'ın yardımda bulunduğu diğer bir cemiyet de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ydi. Bu cemiyet zaman zaman tanınmış simaların himayesi altında yardım kampanyaları tertip ederdi. Bu yardım kampanyalarından biri de Naciye Sultan'ın himayesi altında, 19 Haziran 1917 senesinde, Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda tertip edildi.¹⁵

Naciye Sultan cemiyetlere yardımlarda bulunduğu gibi şahıslara da yardımlarda bulunmaktaydı. Yardımda bulunduğu en önemli kişilerden biri, edebi alanda önemli bir yere sahip olan Şair Nigar Hanım'dı. Savaş yılları herkes için olduğu kadar Nigar Hanım için de oldukça zorlu geçmekte ve hayatını kimseye muhtaç olmadan idame ettirebilmek için

⁸ I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla devletin hastabakıcıya olan ihtiyacı artmıştı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti de devletin bu ihtiyacını karşılamak için eğitilmiş hastabakıcılar yetiştirmek üzere 1914 senesinde Hilal-i Ahmer ikinci başkanı Doktor Besim Ömer Paşa'nın idaresinde hastabakıcılık kursları açmıştı. (Muzaffer Tepekaya – Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877 – 1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIX/37, 114 – 138.

⁹ Belkıs Cemal, Belkıs Halil, Belkıs Refik, Servet Refik, Servet Şakir, Hatice İbrahim, Halet Şakir, Hatice Ağâh, Halime Halim, Remzi Cemal, Sadiye Halil, Seniha Rauf, Saadet Cemal, Sabiha Hakkı, Talât Süreyya, Ayşe Süreyya, Aliye Ali Rıza, Fahire Sezai, Leylâ Vahit, Leyla Yusuf Razi, Neyyire İsmail, Sacide Besim, Mihri Basri, Mebrûke Memduh, Mebrure Bekir, Naile Hamdi, Naime Hasip, Saadet Şakir (Tepekaya – Kaplan, *a.g.m.*, 164).

¹⁰ *İkdam*, nr. 6249, 14 Temmuz 1914, s. 1.

¹¹ Hatice Sultan, Enver Paşa'nın annesi Ayşe Hanım, Prens Ömer Tosun Paşa'nın annesi bu seçkin konuklardan bazılarıydı (*Tanin*, nr. 1997, 14 Temmuz 1914, s. 1 – 2; *Peyam*, nr. 234, 14 Temmuz 1914, s. 1 – 2).

¹² *Tanin*, nr. 2192, 25 Ocak 1915, s. 2.

¹³ Naciye Sultan bir keresinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 50 (*Tanin*, nr. 2302, 17 Mayıs 1915, s. 2) diğer bir seferinde de Hilal-i Ahmer Darussımaisi'ne 20 Osmanlı Lirası ihsan buyurmuştu (*Tanin*, nr. 2005, 28 Şaban 1332, s. 2).

¹⁴ BOA, *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)*, 6/55.

¹⁵ *Tanin*, nr. 3057, 23 Şaban 1335/14 Haziran 1917, s. 3.

kendisine 10 lira kadar bir maaş bağlanmasını devletten rica etmekteydi. Fakat bu mümkün olamayınca Naciye Sultan devreye girmiş ve Şair Nigar Hanım'a 1915 senesinde 10 lira tutarında bir maaş bağlamıştı.¹⁶ Şair Nigar Hanım ise bu güzel davranışı karşısında Naciye Sultan'a *Aks-i Sedâ* adlı eserini takdim etmişti.¹⁷

Enver Paşa'yla evlenmesi, Naciye Sultan'a yeni ortamlara girme ve yeni insanlarla tanışma fırsatı vermiş olmasına rağmen, ailesinden birçok kişiyle bağlarının kopmasına da sebep olmuştu. Özellikle II. Abdülhamid ailesiyle bağlar neredeyse tamamen kopmuş vaziyetteydi.¹⁸ Çünkü onlar, hem Naciye Sultan'la Şehzade Abdürrahim Efendi'nin nişanlarının bozulmasının, hem de Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinin müsebbibi olarak Enver Paşa'yı görüyorlardı. Diğer bir sebep de Münire Sultan'ın eşi Salih Paşa'nın idamının arkasında Enver Paşa olduğunun düşünülmesiydi.¹⁹ Zaten hanedandan bazıları Enver Paşa'nın Sultan Mehmed Reşad'ı istediği gibi yönlendirdiğinden, bu yüzden zaman zaman padişahı küçük düşürdüğünden hatta bazen padişahdan daha fazla padişah gibi davrandığından yakınmaktaydılar.²⁰ Nitekim Naciye Sultan'ın Enver Paşa'yla evlenmesine karşı çıkanlar bile olmuştu. Bunlardan biri de veliaht Yusuf İzzeddin Efendi idi. Zaten Yusuf İzzeddin Efendi Enver Paşa'yı hiç sevmezdi. Bu sebeple de Naciye Sultan'la evlenmelerine şiddetle muhalefet etmişti.²¹

Evliliklerinin önündeki tüm engellere ve gösterilen tüm muhalefete rağmen hiç bir şey bu yeni çifti mutsuz edemiyordu. Fakat onları üzen tek bir şey vardı ki o da Enver Paşa'nın

¹⁶ Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigar Hanım*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 113.

¹⁷ Bekiroğlu, *a.g.e*, s. 220.

¹⁸ “Kati şekilde Sultan Hamid hanedanı, Naciye Sultan'la irtibata geçmez, ondan uzak durmaya çalışırlardı. Fakat diğer hanedan mensupları bir işleri düştü mü Naciye Sultan'dan rica ederlerdi. Zira zevci devletin başı sayıldığından arzularını, istihamlarını ondan rica etmeleri gayet tabii idi” (Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, İstanbul 2010, s. 268).

¹⁹ Münire Sultan, Sultan Abdülmecid'in oğlu Şehzade Ahmed Kemaleddin Efendi'nin kızıdır. Kenize Murat *Saraydan Sürgüne* adlı eserinde bu idam hadisesini şöyle anlatır: “Hünkârın en sevgili yeğeni Münire Sultan'ın kocası, genç ve yakışıklı Salih Paşa'yı astırmış olması da affedilecek gibi değil! Enver Paşa, İttihat ve Terakki'ye karşı komplo kurduğu gerekçesiyle başını istemişti. Münire Sultan padişahın ayaklarına kapanmış, o da damadının asılmaması için Enver'e ricacı olmuştu ama nafile! Sultan Reşat, istemeye istemeye ölüm fermanını imzalamıştı. Gözyaşlarına boğulduğu için bu fermanı üç kere yeni baştan imzalamak zorunda kaldığı söylenirdi” (Kenize Murat, *a.g.e*, s. 19).

²⁰ “İkinci Meşrutiyet'in bidayetinden itibaren Enver Paşa, memleketin başı haline gelmiş bulunuyordu. Hatta Naciye Sultan ile tevhül etmesinden sonra kendisini bir nevi hükümdar gibi hissettiğini tahmin ederim” (Açıba, *a.g.e*, s. 292).

²¹ Yusuf İzzeddin Efendi'nin Enver Paşa'ya gösterdiği muhalefet aşırı olmalı ki Sultan II. Abdülhamid I. Dünya Harbi'nin başında Enver Paşa'yı saraya davet ederek ona şu nasihatlerde bulunmuştu: “Enver Paşa, sana oğlum diyorum. Evet, çünkü sen bizim aileye karışmış bulunuyorsun, hanedanımızın sevgili damadısın, kahraman bir asker, mert bir adamsın. Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin söylediklerine güvenme... Şimdi sen başkumandan vekilimiz ve damadımızsın. Hanedan-ı Al-i Osmanî'nin bir azasısın. Yusuf İzzeddin Efendi dimağın hastadır. Onun şuur harici sözlerini mazur gör” (Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, anlatan Hüsamettin Ertürk, İstanbul 1969, s. 164). Hatta hanedan arasında Yusuf İzzeddin Efendi'nin intihar etmediğini, Enver Paşa'nın emriyle öldürüldüğünü düşünenler dahi vardı (Açıba, *a.g.e*, s. 281, 291–292).

görevi gereği, orduları teftiş etmek üzere sık sık seyahatler yapıyor olmasıydı. Bu tür kısa ayrılıklar bile yeni evli çifti kederlendirmeye yeterdi. Enver Paşa'nın bir teftişe giderken yazdığı şu mektup, her ikisinin de bu tür ayrılıklardan ne denli muzdarip olduklarını göstermektedir:

“Cicim! ben uzaklaşırken neye öyle ağlıyor, kalbimi parçalıyordun. Yoksa bütün seyahatim zarfında yaşla bezenmiş, pembeleşmiş gözlerinize bakarak teessürle ifa-yı vazife etmemi mi istediniz? Hayır! Naciye, bana olan muhabbetin beni müsterih bulundurmak için elinden gelen her şeyi yapacağını temin ediyor; fakat kendine hâkim olamıyorsun. Ah niçin seni bu kadar müteessir ettim. Bunu düşündükçe birçok adamlara gıpta ediyor ve keşke onlar gibi daima yanınızda kalarak dizlerinizin dibinde mazhar-ı muvânisiniz olmak saadetine mazhar olaydım diyordum... Bu satırları yazarken tren olanca surati ile nefes nefese koşarak beni sizden, güzel ruhumdan uzaklaştırıyor. Fakat her tekerlek dönüşünde size, bendeni rapt eden bağların ve daha ziyade gerilen ruhumun, vücudumu, benliğimi siz Naciyecliğime doğru daha ziyade çekmekte olduğunu hissediyorum. Ben sizden ayrılıp da gözüm arkada olarak köşkün yokuşundan inerken, bu ayrılığın bu derece ağır ve elem-nâk olacağını sanmıyordum...”²²

Bu tür ayrılıklarda Enver Paşa'nın Naciye Sultan'a duyduğu özlem o denli büyüydü ki Paşa bazen her şeyi bırakıp eşinin yanına gitmeyi ve bir daha dizinin dibinden ayrılmamayı dahi düşünüyordu. Bu sebeple Sultan'a yazdığı bir mektubunda şöyle diyordu:

“Ruhum! Artık bir an evvel vakit ilerlese de yalnız kalsak diye düşünüyorum. Mamafiş o kalabalık bile sizi, evimizi düşünmekten beni men edemiyor. Cenab-ı Hakk büyük bir muvaffakiyetle bu işi bitirse de avdetle ayaklarınızın altına bütün milletin minnettarlığını koyabilsem. Güzelim ah! Acaba yalnız ne haldesin ne kadar müteessirsin. Bunları düşündükçe adeta her şeyi bırakarak kucağına döneceğim geliyor. Ne olur, esasında yalnız senin olmak üzere yaratılmış olsaydım. Sırtımdaki yük sizi müteessir etmeyecek bir vaziyette bulunsaydı. Fakat ne çare ki kadere boyun bükme lazım. Ancak her şey iyi biterek, yine bu emellerimin husulüne müsait vakit bulacağımı ümit ile müteselli oluyorum...”²³

Enver Paşa'nın bu seyahatler esnasında muhtelif şehirlerden Naciye Sultan'a yazdığı mektuplardan, Paşa'nın Naciye Sultan'ı sürekli kara bıyıklı, kara sakallı, kamburca bir adamdan kıskandığını anlamaktayız. Buna dair mektuplarında bu adamdan şöyle bahseder:

“Dün gece rüyamda sizi gördüm. Yanımızda biri kara sakallı, biri genç iki erkek vardı. Bendenize inat onlarla görüşüyor, konuşuyor, istirahatıma ehemmiyet vermiyordunuz. Hırslımdan, kederimden ağlaya ağlaya uyandım. Ah Naciye niçin böyle gördüm...”²⁴, “Naciye, neden bu gece yine beni ağlattın? Hain! Yoksa hâşâ rüyamdaki hissiyatla söyledüğimden kusurumu affet. Güzelim o kara bıyıklı, büyük gözlü,

²² Arı İnan, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, Ankara 1997, s. 550.

²³ İnan, *a.g.e.*, s. 154 (Suriye seyahati, 31 Ocak 1916).

²⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 156 (Suriye seyahati, 4 Şubat 1916).

kamburca adam kim idi ha? İsmi söylemem. O korktuğum sima seni her an takip ediyor, siz de ona iltifat ediyor, öpüyor okşuyordunuz. Ah Naciye ne günahım var ki bu hayalât beni kovalıyor?”²⁵

Belki de bu kıskançlık sebebiyledir ki Enver Paşa teftişlere giderken bazen Naciye Sultan’ı da beraberinde götürürdü.²⁶ Bu teftişler vesilesiyle Naciye Sultan, ülkenin çeşitli şehirlerini dolaşmış, Bandırma, İzmir, İzmit, Bursa ve Yalova’ya gitmişti. Naciye Sultan, vatanın değişik yerlerini görme konusunda birçok Osmanlı hanım sultanından çok daha şanslıydı. Çünkü sultanların birçoğu halkın arasına karışıp onların dertlerini dinlemek bir yana, saraylarından dahi pek çıkamamışlardı. Naciye Sultan’ın halkla iç içe olmasının en büyük müsebbibi hiç şüphesiz ki Enver Paşa idi. Naciye Sultan, Enver Paşa ile evlenmesinin hayatında yarattığı değişimden şu şekilde bahseder:

“...Çocukluğumda ailenin diğer fertlerine nisbetle, babamın açık fikirliliği sayesinde, oldukça serbest bir ömür sürmüştüm. Halkla hep temasım olmuştur. Bu alışkanlık ve halka karışmak arzusu, evlendikten sonra da aynı şekilde bende devam etti. Enver Paşa ile evlenmem yüzünden dış âlemle olan rabıtam ziyadeleşti... Serbest hayata daha fazla atıldım...”²⁷

Enver Paşa, askeri teftişlerde bulunmak üzere gittiği zaman, Naciye Sultan’ı evdeki görevlilerle yalnız bırakırdı. Naciye Sultan, bazen bu hizmetlilerle çoğu zaman da yalnız başına gezer, gittiği şehirlerdeki mektepleri dolaşır, köylülerle konuşarak dertlerini dinlerdi. Halk Naciye Sultan’ı başlangıçta başka bir dünyadan gelmiş gibi telakki eder, fakat kendilerine benzer ve yakın biri olarak görünce hem şaşırır hem de memnun olurdu. Halkın kendisine gösterdiği fazla alaka ve muhabbet zaman zaman Naciye Sultan’ı korkutsa da genel itibarıyla halkın kendisine gösterdiği samimi saygı ve sevgiyi görmek, Naciye Sultan’ı çok mutlu ederdi. Onlarla meşgul olurken sıkılmanın aksine çok büyük bir keyif alır ve bu tür seyahatlerden büyük zevk duyardı. Naciye Sultan, halkın arasında olmaktan duyduğu mutluluğu hatıratında şu şekilde dile getirir:

“... Temiz ve saf köy halkı ile ve hele çocuklarla konuşmak benim için büyük bir zevkti. Köylülerin dertlerini dinlemek, mümkün olduğu kadar medenî bir hayata erişmelerine çalışmak için seve seve zahmete katlanmaya razı idim. Köylerde yaşayanlar şehir halkından daha saf ve açık yürekli oluyorlar. Kendilerine alaka ve samimiyet gösterenlere daha sıcak muamele ediyorlardı...”²⁸

Naciye Sultan ziyaret ettiği yerlerde, derdini dinlediği halka yardımlar da yapardı. Yardımları mahcubiyetle kabul eden halk ise, bunlara karşılık olarak bal, tereyağı, yoğurt gibi

²⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 166 (Romanya seyahati, 14 Aralık 1916).

²⁶ Açba, *a.g.e.*, s. 421. “Herhalde Naciye Sultan, hanedan kadınları arasında devletimizin muhtelif şehirlerini ziyaret eden müstesna sultanefendilerden biridir. Zira sultanlar İstanbul dışına çıkmazlardı. Gittikleri en uzak yer Erenköy’dü. Bunun ötesini bilmezlerdi” (Açba, *a.g.e.*, s. 270).

²⁷ *Vatan*, nr. 4180, 3 Ocak 1953, s. 4.

²⁸ *Vatan*, nr. 4180, 3 Ocak 1953, s. 4.

kendi mamullerinden Sultan’a hediye olarak takdim ederdi. Halkın Naciye Sultan’a duyduğu sevgi kadar, Naciye Sultan da onlara sevgi duyar, hiç bir şekilde onları kırmamaya gayret ederdi. Naciye Sultan, halkın kendisine duyduğu saygı ve sevginin boyutunu hatıratında şu şekilde ifade eder:

“... Daha ıuzaktan arabamı görür görmez yanıma sokuluyorlardı. Hele bir gittiğimiz yere bir müddet sonra bir ikinci defa gittiğimiz olursa, artık eski dost ve aşınalarla karşılaşıyordum. Gerek onlar gerekse ben birbirimizi tekrar bulmuş olmaktan çok memnun oluyorduk. Karnım tok da olsa getirdikleri yemekleri yiyordum. Onları hiç bir surette kırmak istemiyordum...”²⁹

Naciye Sultan, teftiş gezileri kapsamında, Enver Paşa ile ilk seyahatini evlendikten çok kısa bir süre sonra Bursa’ya yaptı ve yaklaşık bir buçuk ay kadar Bursa’daki Yıldız Köşkü’nde ikamet etti.³⁰ Bursa’da kaldığı süre içerisinde zaman zaman tek başına gezintiler yapar, etrafı dolaşırdı. Hatıratından anladığımız kadarıyla Sultan yine bir gün böyle tek başına gezerken, karşısına yüzü güneşten yanmış, ayakları aslanpençesi gibi katılaşmış nasır tutmuş bir köylü kadını çıktı. Yanında iki çocuğu olan bu kadın, bir üçüncüsüne de hamileydi ve çok yorgundu. Naciye Sultan çocukların güzelliğine ve gürbüzlüğüne hayran kalmıştı. Fakat kadının çocukları o sıcakta o kadar yürütmesine çok kızmış ve “bu kadar yorgun bir haldesin, bu zavallı çocukları da neden sanki bu kadar yürüttün. Nereden geliyorsun?” diye sormuştu. Kadın ona gülerek şu cevabı veriyordu; “bacım odun kesmeden geliyorum.” Naciye Sultan *bacım* kelimesini ve bu kelimenin ihtiva ettiği samimiyeti hiç bilmediği ve bu kelimeyi ilk defa duyduğu için çok şaşırmıştı. Fakat kadına bir soru daha sordu: “senin erkeğin kimsen yok mu?” Kadın, Naciye Sultan’ın sorusuna şöyle cevap verdi: “halimizi görmüyor musun? Çocuklarım aç, erkeğim harpte.” Naciye Sultan kadının cevabını duyunca söylediklerinden utanır ve “bu sözler beni son derece mahzun etti. Bir ananın bu kadar üzgün, bir kadının bu kadar yorgun olabilmesini havsalam almıyordum. Hele odun kırabileceğini tasavvur edemiyordum. Utandım” der. Naciye Sultan hemen kadının kucağındaki çocuğu aldı ve kadının gönlünü almak için evine davet etti. Önce köşkte kadına yemekler ikram edildi. Ardından da kışlık odunları ve çocukların maişeti için lazım gelen şeyler hazırlandı. Naciye Sultan tüm bu hazırlıklarla bizzat ilgilendi. Kadın, Naciye Sultan’ın bu ilgi ve şefkatinden çok memnun kalmış ve Sultan’a duacı olmuştu. Naciye Sultan ülkeden ayrılınca kadar bu

²⁹ *Vatan*, nr. 4180, 3 Ocak 1953, s. 4.

³⁰ Bursa seyahati 9 Haziran 1914’te, yani evlenmelerinden sadece üç ay kadar sonra yapılmıştı (*Tanin*, nr. 1977, 29 Receb 1332/23 Haziran 1914, s. 5).

kadınla görüşmeye devam etti. Ancak memleketten ayrılmak zorunda kalınca kendisinden bir daha haber alamadı. Bu olay Naciye Sultan'ın "gerçek hayat ve sefaletle" ilk temasıydı.³¹

Aslında Naciye Sultan, daha birçok şeyle ilk defa karşılaşacaktı. Çünkü o, artık devlet içinde önemli bir görevi olan, bazı kimseler tarafından çok sevilen bazı kimselerce de nefret edilen bir adamın; Enver Paşa'nın karısıydı. Naciye Sultan esasen Enver Paşa'nın acil çıkan işlerine, gelen muhim evrakların gecenin her saatinde ta yatak odasına kadar getirilip imzalatılmasına, saat ne olursa olsun yataktan kalkıp iş için gitmesine alışkındı. Her ne kadar bu gibi durumlar evhamını arttırsa da o, Enver Paşa ile evli olmanın bedelinin bu olduğunun farkındaydı. Ama bir gün Naciye Sultan kendisini uzun seneler tesiri altında bırakan bir olaya, Enver Paşa'ya yapılmak istenen bir suikast teşebbüsüne şahitlik etti. Hatıratından anladığımız kadarıyla Naciye Sultan'ın yıllar sonra hatırlarken bile ürperdiği bu olayın tafsilatı hatıratına şöyle yansımıştı:

"... Bir gece yine her zamanki gibi koridorda bir takım sesler duydum. Fakat bu sada her zaman işitmeye alıştığım mutad ve muayyen şekilde değildi. Haber veya kâğıt getirenler, vasıta olanlar doğrudan doğruya gelip bizim odamızın kapısını vururlardı. Hâlbuki bu gece dışarıda yürüyen kimse, bizim kapıya varmadan evvel başka kapıların da önünde duruyor, onlara da hafifçe vuruyordu. Bu tabi bir hal değildi. Şüphelendim, kulağım tetikte bekliyordum. Yabancı birisinin eve girmiş olduğuna emindim... Bazı hususlarda altıncı hissim beni hiç bir zaman aldatmamıştır. Birçok şeyleri görmeden hissetmiş olduğuma emindim. Nitekim biraz sonra kapımız vurulunca kocam hemen açmaya hazırlandı. Önüne atıldım. Açmamasını rica ettim. Korktuğumu ve şüphelendiğimi kendisine söyledim. Evvela buna inanmadı. Ben ısrar ettim, hatta ağlayarak yalvardım..."³²

Naciye Sultan'ın bu yalvarışları karşısında ne yapacağını bilemeyen Enver Paşa, karısına acımış ve kapıyı açmaktan vazgeçmişti. Naciye Sultan'ın endişeleri üzerine gelenin kim olduğu hemen kapıdaki nöbetçi yaverlerden soruldu. Fakat kimsenin gelen bu yabancından haberi yoktu. Derhal muhafızlara haber verildi ve ev içinde aramalara başlandı. Nitekim Naciye Sultan hislerinde yanılmamıştı. Çünkü Nişantaşı Camii'nin bahçe duvarlarından kaçmaya teşebbüs eden, ama başarılı olamayan bir adam yakalandı. Enver Paşa, bu adam ve olay hakkında Naciye Sultan'a daha fazla bilgi vermek istememişti ama Sultan bunun bir suikast teşebbüsü olduğundan emindi.

Naciye Sultan'ın başına gelen tek garip ve korkunç olay bu değildi. Naciye Sultan birgün yalısının harem dairesinde Trauilein von Rapp isimli Alman bir muallimeyle musiki çalışırken, von Rapp'dan yukarı katta bulunan notalarını kendisine getirmesini rica etmişti.

³¹ *Vatan*, nr. 4181, 4 Ocak 1953, s. 4.

³² *Vatan*, nr. 4179, 2 Ocak 1953, s. 4.

Yalı çok büyük olduğundan von Rapp'ın hemen dönmesi mümkün değildi. Fakat von Rapp gittikten yaklaşık on dakika kadar sonra birden kapı açıldı ve Naciye Sultan karşısında uzun boylu yüzü peçeli birini gördü. İri cüssesi nedeniyle, Sultan bir an için bu çarşafli şahsın, bir erkek olabileceğini dahi düşünmüştü. Naciye Sultan o sırada ilk çocuğuna hamile olduğu ve de birden bire karşısında hiç tanımadığı bu şahsı gördüğü için çok heyecanlanmış ve korkmuştu. Fakat sinirlerine hâkim olabilmek ve korktuğunu belli etmemek için elinden geleni yaptı. Sonunda çarşafli şahıs konuşmaya başladı ve gelen şahsın bir kadın olduğu anlaşıldı. Naciye Sultan'ın dizlerine kapanan kadın, kendisine bir sır tevdi etmek istediğini ancak bunun kimse tarafından duyulmaması gerektiğini söylüyordu. Naciye Sultan tam konuşmaya başlayacağı sırada notaları yukarı kattan almaya giden von Rapp odaya girdi. İçerideki yabancı kadını ve Naciye Sultan'ın sararmış yüzünü görünce haykırmaya başladı. Yalıdaki tüm kızlar yavaş yavaş daireye doluyordu. Ortalık biraz sakinleştikten sonra Naciye Sultan kadınla görüşmesi için, çok yakın arkadaşı Seher'i görevlendirdi. Bu arada ev halkı telaş içindeyken hemen polis müdürü ve İstanbul muhafızını aramışlardı. Seher kadınla konuşurken polisler de kadının anlattıklarını kapıdan dinliyordu. Naciye Sultan kadının kim olduğunu ve ne için geldiğini hatıratında şu şekilde anlatır:

“... Kadın, Mahmud Şevket Paşa'ya suikast yapanlardan birisinin, erkek kardeşinin karısı imiş. Kayınbiraderini o zamana kadar ele geçirip tutamamışlar. Kardeşinin yanına sığınmış ve saklanmış. Yengesi onu büyük bir para karşılığında haber vermeye gelmiş...”

Sonunda polis müdürüyle İstanbul muhafızı kadınla görüşerek tüm malumatı aldılar ve karşılığında istediği parayı verdiler. Polis alınan bilgiler doğrultusunda hemen harekete geçti. Fakat adam teslim olmayarak intihar etmişti. Bu olay Naciye Sultan'ı çok etkilemiş ve ona hayata dair yeni bir şey öğretmişti. Hayattan aldığı bu dersi hatıratında şu cümlelerle anlatır:

“... Bu hadise beni hem çok şaşırttı hem de çok üzdü. Para karşılığı olarak kendi evine sığınmış olan bir akrabasını ele verebilecek bir kadın tasavvur edemezdim. Böyle bir hakikatla karşılaşmak bana çok acı geldi. Demek ki para için böyle alçaklıklar da olabiliyormuş diye düşündüm...”³³

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra müttefik devlet donanmalarının İstanbul Boğazı'na girmeye başlamasıyla birçok insanın hayatında olduğu gibi Naciye Sultan'ın da hayatında yeni bir sayfa açılmış, korku ve endişe dolu günler başlamıştı. İstanbul halkının bir kısmı yaşadıkları kentten ayrılarak Bursa ve Yalova taraflarına yerleşmişti. Ama ne Naciye Sultan ne de hanedanın diğer fertleri, İstanbul'u terk etmeyi düşünüyordular. Savaşın devam ettiği 1917 yılında Naciye Sultan ve ailesinin ikamet etmekte oldukları

³³ *Vatan*, nr. 4182, 5 Ocak 1953, s. 4.

Kuruçeşme Sahilsarayı'nın düşman denizaltıları tarafından torpillenebileceği şayiaları ortalıkta dolaşmaya başlamıştı. Hatta bir gece Polis Müdürü Bedri Bey gelmiş, yalının torpillenme tehlikesi olduğunu ve yalıyı muhakkak surette terk etmeleri gerektiğini söylemişti. Naciye Sultan'ın bu duyum karşısındaki korkuları hatıratına şöyle yansiyordu:

“... Ben korkak değilim. Hatta birçok hadiseler karşısında cesur olduğumu da söyleyebilirim. Fakat bu defa çocuğumu düşünerek ürktüm. Kocama yalıdan ayrılmak istediğimi söyledim. Hiç olmazsa tepedeki köşke çıkmamız için yalvardım. Çocuk için en ufak bir tehlike ihtimali varsa gitmek münasip olacağını söyledim...”³⁴

Naciye Sultan'ın tüm ısrar ve endişelerine rağmen Enver Paşa bu söylentilere kulak asmamış, hatta deniz tarafındaki yatak odalarının, başka bir odaya nakledilmesine bile müsaade etmemişti. Onun bu cesareti Naciye Sultan'a da kuvvet vermiş ve herhangi bir tehlikeye maruz kalmadan yalıda yaşamaya devam etmişlerdi.

Harbin tüm heyecanlarına, o dağdağalı ve yıpratıcı hayata rağmen dünyanın en mesut kadını Naciye Sultan'dı. Çünkü Naciye Sultan'ın ilk çocuğu Mahpeyker Hanımsultan 17 Mayıs 1917'de Kuruçeşme Sahilsarayı'nda dünyaya gelmiş ve Naciye Sultan annelik sevincini tatmıştı.³⁵ Özellikle Enver Paşa'nın çocuğuna olan sevgisi görülmeye değerdi. Naciye Sultan Enver Paşa'nın kızına duyduğu sevgiden hatıratında şu şekilde bahseder:

“... Küçücük bebekle saatlerce oynar, onunla meşgul olmaktan zevk alırdı. Hele Mahpeyker'e karşı çılgınca bir sevgisi vardı... Enver Paşa dünyada hiçbir şeyden korkmayan, korku kelimesinin ifade ettiği manayı dahi bilmeyen bir askerdi. Yalnız minimini yavrumuz ağlamaya başlayınca, onun sesinden ürker, ona bir şey oldu diye korkar, üzülürdü. Minimini çocuğu otomobille gezmeye götürürdü...”³⁶

Naciye Sultan çok meraklı ve vesveseli bir anne olduğu için çocuğunun uzun süre evden ayrılmasından hoşlanmazdı. Böyle durumlarda çok endişelenir ve pencerelerde kocasıyla kızının gelmesini beklerdi. Eve döndükleri zaman Enver Paşa “Al yavrumuzu sana geri getirdim” diyerek minik yavrusunu annesine verirdi.

2. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti

Balkan savaşları ve hemen akabinde başlayan I. Dünya Savaşı doğal olarak toplumun her kesimini etkiledi. Ancak savaşların kötü tesirini en fazla hisseden kesim hiç şüphesiz ki

³⁴ *Vatan*, nr. 4181, 4 Ocak 1953, s. 4.

³⁵ *Tanin*, nr. 30303, 18 Mayıs 1917, s. 2; *Vatan*, nr. 4181, 4 Ocak 1953, s. 4.

³⁶ *Vatan*, nr. 4181, 4 Ocak 1953, s. 4.

asker aileleriydi. Bu sebeple Osmanlı Devleti asker ailelerine aylık bağlamıştı.³⁷ Ancak savaş koşullarında devletin yapabilecekleri de sınırlıydı. İşte bu yüzden 24 Aralık 1914'te İstanbul'un muteber ailelerine mensup hanımlar tarafından, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti kuruldu.³⁸ Cemiyetin kurucusu; Liman von Sanders Paşa'nın kızı Matmazel fon Sanders, reisi Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbolat Bey'in eşi Nuriye Hanımefendi, fahri reisi ise Naciye Sultan'dı.³⁹

Naciye Sultan cemiyetin kuruluşundan yaklaşık bir ay kadar sonra fahri reisliği kabul etti. Cemiyet, Naciye Sultan'ın fahri reisliği kabul etmesini gazetelerde şöyle ilan ediyordu:

“Serhad boyunda düşmanla çarpışan, vatan uğrunda fedâ-yı can eden dilâverlerimizin bî-kes ailelerine meded-res olmak için teşekkül eden heyetimizin maksad-ı âli-i vatan-perverânesini, mütehallik buyuruldukları şime-i ulüvv-i cenâb ve mezâyâ-yı ismet-meâb me'ser-i ulviyesinden olarak bihakkın takdîr buyuran Başkumandan Vekili ve Harbiyye Nâzırı Enver Pâşâ hazretlerinin refika-i muhteremeleri Devletlü İsmetlü Nâciye Sultân aliyetü's-şân hazretleri riyâset-i fahriyye-i heyeti kabul eylemişler ve bu suretle sümüvv-i şefkat-i ismet-penâhîlerinin bir delîl-i nevînini göstermişlerdir. Bu lütf-i âliden dolayı heyetimiz bî-kes kalan kahraman aileleri namına hissiyat-ı şükran-güzârânesini müşârun-ileyhâ Sultân hazretlerine arz etmekle kesb-i iftihâr-ı bî-pâyân... eyler.”⁴⁰

Cemiyetin amacı, adından da anlaşılacağı üzere hem hala savaşlarda bulunan hem de bu savaşlarda gazi veya şehit düşmüş askerlerin geride bıraktıkları ailelerine yardım etmek, onların zaruri ihtiyaçlarını karşılamaktır.⁴¹ Cemiyet Hilal-i Ahmer'e gönderdiği bir yazıda kuruluş amacını, “Harb-i Umumi'nin ilanı üzerine, cephelere sevk edilmiş askerlerimizin geride kalan ailelerinin maişeti, nazar-ı dikkate alınarak bilâ-tefrîk cins ve mezheb, bunlardan muhtac-ı muavenet olanlara erzak tevzii suretiyle tehvin-i ihtiyaçlarına hizmet etmek” olarak açıklamaktaydı.⁴²

İlk toplantısını, cemiyetin reisi Nuriye Hanımefendi'nin evinde yapan üyeler, asker ailelerine yardım konusunda yapılması gerekenleri içeren bir program oluşturdu. Bu programa göre; birçok yerde şubeler vücuda getirilecek ve büyük vazifenin ifası yolunda münasip her

³⁷ BOA, *Dâhiliye Nezareti, İdâre-i Umumiye Belgeleri (DH. İUM)*, 8/83, lef 2.

³⁸ Rahmi Çiçek, “Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, XX/116 (Ağustos 1993), s. 14. Cemiyet 24 Aralık 1914 tarihinde kurulmuş olmasına rağmen faaliyetine 22 Ocak 1915'te başladı ve yardıma muhtaç toplam 500 nüfusa sahip 297 asker ailesine yağ, pirinç, fasulye ve tuz yardımında bulundu (*İctihad*, nr. 126, 15 Kânûnisâni 1330, s. 16).

³⁹ *Tanin*, nr. 2176, 11 Kânûnisâni 1915, s. 4; *Tanin*, nr. 2181, 16 Kânûnisâni 1915, s. 3; BOA, *DUİT*, 72/121.

⁴⁰ *Tanin*, nr. 2199, 21 Kanunısani 1915, s. 4.

⁴¹ *Tanin*, nr. 2176, 11 Kânûnisâni 1915, s. 4.

⁴² Çiçek, *a.g.m.*, s. 14.

türlü hediye kabul edilecekti.⁴³ İlk etapta; İstanbul, Şişli, Kadıköy ve Bebek'te olmak üzere dört şube açan cemiyetten yardım almak isteyen asker ailelerinin, kimsesiz olduklarına dair resmi bir vesikayı ibraz etmeleri yeterliydi.⁴⁴ Her şubeden ayda bir sefer yapılan yardımların içinde; bulgur, patates, nohut cinsinden temel ihtiyaç maddeleri olduğu gibi cemiyet tarafından kıyafet yardımında da bulunulmaktaydı.⁴⁵

Cemiyet yardım toplamak amacıyla konserler de tertip etmekteydi. Naciye Sultan sadece bu konserlere iştirak etmekle yetinmez, aynı zamanda en büyük bağış yapanlardan biri de olurdu. Örneğin Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'nin Tepebaşı'nda düzenlediği bir yardım konserine Naciye Sultan, 45 Osmanlı Lirası teberruda bulunmuştu.⁴⁶

Zaman zaman gazetelere ilanlar verip, hem erzak hem de giyime ait eski – yeni her türlü eşyayı kabul edeceğini bildirerek yardım çağrılarında bulunan cemiyetin⁴⁷ en büyük yardım kampanyası hiç şüphesiz ki hâsılatı yardıma muhtaç asker ailelerine tahsis edilmek üzere Beyazıt Meydanı'na dikilen Hatıra-i Celâdet Topu'ydu. Hatıra-i Celâdet Topu'nun erkeklere mahsus resmi açılış töreni 12 Nisan 1916'da yapıldı. Mutantın bir surette icra edilen bu törene, başta şehzâdegân olmak üzere ümera, vükela, süfera, âyân ve mebusan reisleri de iştirak etti.⁴⁸ Katılımın beklenenden yoğun olduğu tören, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın tören alanına gelmesiyle birlikte başladı.⁴⁹ Enver Paşa kısa bir açılış konuşması yaptıktan sonra topun üstündeki bayrağı kaldırdı ve topa, padişah namına Sadrazam tarafından 300 Osmanlı lirası mukabilindeki ilk çivi çakıldı. Ardından Avusturya – Macaristan ve Almanya imparatorları ile Bulgar kralı namlarına da sefirleri tarafından çiviler çakıldı.⁵⁰

Hatıra-i Celadet Topu'nun kadınlara mahsus açılış töreni ise 13 Nisan 1916 tarihinde gerçekleştirildi. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti heyeti başta olmak üzere birçok kadının katıldığı tören, cemiyetin fahri reisi Naciye Sultan'ın alana gelmesiyle başladı. Heyet reisi Nuriye Hanım, Naciye Sultan'ı karşıladıktan ve “Cemiyetimizin bidâyet-i teşekkülünden beri riyâset-i fahriyesini lütfen kabul ve maddi ve manevi muavenetleri ile cemiyetimizi himâye buyuran Nâciye Sultân hazretleri, bu def'a da kadınlar nâmına ilk çivi

⁴³ *Tanin*, nr. 2176, 11 Kânûnisâni 1915, s. 4. İlk etapta şubelerin nerede açılacağına karar verilememiş, bu sebeple erzak tevzii bir süreliğine İsmail Canbolat Bey'in evinden yapılmıştı (*Tanin*, nr. 2180, 15 Kânûnisâni 1915, s. 3).

⁴⁴ *Tanin*, nr. 2192, 25 Kânûnisâni 1915, s. 4.

⁴⁵ *Tanin*, nr. 2559, 23 Rebûlevvel 1334, s. 3.

⁴⁶ *Tanin*, nr. 2557, 21 Rebûlevvel 1334, s. 2.

⁴⁷ *Tanin*, nr. 2180, 15 Kânûnisâni 1915, s. 3.

⁴⁸ *Tanin*, nr. 2634, 13 Nisan 1916, s. 1.

⁴⁹ BOA, *Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri (DH. KMS)*, 37 /42, lef 11.

⁵⁰ *Tanin*, nr. 2634, 13 Nisan 1916, s. 1; *İkdam*, nr. 6885, 14 Nisan 1916, s. 1.

çakmak lutfunda bulunuyorlar. Cemiyetimiz nâmına kendilerine arz-ı minnettârî eder ve davetimize icâbet buyuran cemiyetlere ve hanım efendilere de beyân-ı teşekkür ederiz” şeklinde kısa bir teşekkür konuşması yaptıktan sonra topun üstündeki bayrağı kaldırdı. Naciye Sultan ilk çiviye çakarak 100 Osmanlı Lirası teberruda bulundu.⁵¹

12 Nisan 1916’dan 26 Nisan 1916’ya dek Beyazıt Meydanı’na konan Hatıra-i Celâdet Topu’na, sadece İstanbul ve çevresinden değil vilayetlerden, hatta kazalardan dahi yardımlar yapılmış⁵² ve 14 gün gibi kısa bir süre zarfında 17.517 lira iane toplanmıştı. Kampanya sona erdikten sonra Hatıra-i Celâdet Topu, Beyazıt Meydanı’ndan alındı ve sergilenmek üzere askerî müzeye kaldırıldı.⁵³

Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti tarafından Hilal-i Ahmer’e 22 Haziran 1919 tarihinde, cemiyetin kuruluşundan 15 Kasım 1916 tarihine kadar yapılan faaliyetleri içeren bir yazı gönderilmişti. Bu yazıya göre; cemiyet tarafından iki sene zarfında 49.116 Müslim, 16.375 gayrimüslim ki toplam 65.491 nüfusa sahip 22.600 asker ailesine muntazaman ve dokuz kalem olarak toplam 11.892.221 kıyye erzak tevzii olunmuştu. Yardıma muhtaç ibtidai mektep talebesine öğle yemeği olmak üzere ve Fatih harikzedelerine (yangın-zedelerine) yardım olarak 4500 kilo zeytin, üzüm ve incir verilmişti. Fatih harikzedelerinden perişan kalan asker ailelerine verilmek üzere harik komisyonuna 5000 lira; asker ailelerinin çalıştırılarak maiyetlerini temin etmeleri için Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Darussinaisi’ne keza 5000 lira verilmişti. Bunların yanı sıra şehit ve malul çocukları mekteplere yerleştirilmiş, asker kızlarının çeyizleri hazırlanmış, hasta ve lohusalara nakdi yardımda bulunulmuştu.⁵⁴

Bu yazıda ayrıca cemiyetin idari heyeti mevcut kalmak üzere geçici bir süreliğine faaliyetlerine ara verdiği de yazmaktaydı. Cemiyetin faaliyetlerine ara vermesinin en büyük sebebi savaş koşullarından dolayı erzak tedarikinin yetersiz kalması ve cemiyetin yardımda bulunduğu 65.491 nüfusa sahip 22.600 aileye iâşe temininin giderek zorlaşması olarak gösterilmekteydi. Cemiyetin faaliyetlerine ara verilmesinin diğer önemli bir sebebi ise büyük Fatih yangınıydı. Zira cemiyet, ibtidai mekteplerde okumakta olan asker çocuklarına yapmak istediği 4.500 kilo üzüm, incir ve zeytinden oluşan erzak yardımını yukarıda da belirtildiği

⁵¹ *İkdam*, nr. 6886, 14 Nisan 1916, s. 2; *Tanin*, nr. 2635, 14 Nisan 1916, s. 2; *Tasvir-i Efkar*, nr. 1745, 14 Nisan 1916, s. 2.

⁵² BOA, *DH. KMS*, 40/7; *DH. KMS*, 45/28. Ankara vilayeti, topladığı iki yüz otuz bir bin sekiz yüz yedi guruş otuz para ile Payitaht’tan sonra en fazla iane toplanan ikinci bölge olmuştu (*DH. KMS*, 41/48, lef 4).

⁵³ *Tanin*, nr. 2988, 6 Nisan 1917, s. 2.

⁵⁴ Çiçek, *a.g.m.*, s. 15.

gibi Fatih yangınında sokak ortasında kalan çaresiz insanlara dağıtmak durumunda kalmıştı. Yapılan bu yardım Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen yazıda şu sözlerle ifade ediliyordu:

“Açlıktan dimağları durgun bir halde kalan muhtac-ı muavenet mekatib-i ibtidâiyye talebesine ve bilhassa bunlardan asker evladlarına muavenet etmek teşebbüsünde bulunulmuş ve katık olarak müfredâtı melfûf cedvelde irâe edilen dört bin beş yüz kilo zeytin, üzüm, incir ve zeytin talebeye tevzi edilmekte iken, zuhûr eden Fatih harîk-i hâili esnasında birçok mekâtibin muhterik; pek çok zavallıların sokak ortalarında aç ve sefil kalması üzerine, asker ailelerine tevzi edilmek üzere beş bin lira nakden ve elde kalan üzüm, incir ve zeytin aynen harîk komisyonuna takdim kılınmış ve bundan sonra cemiyetin elde kalan nukudu tevzi-i muavenete devam kâfi olmadığından ve derc-i iane de kabil olmadığından, faaliyete imkân hâsıl oluncaya kadar heyet-i idaresi mevcut kalmak üzere bir müddet-i muvakkate için cemiyetin tatiline karar verilmiş olduğunu... Beyan ve teyid-i ihtiram eyleriz efendim.”

Fatih yangınından sonra Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti faaliyetlerine bir süre ara vermiş ve eskisi kadar sıkı çalışmıyor olmasına rağmen faaliyetlerini 1916 senesinin ortalarına kadar sürdürdü ve kendisi yardımda bulunamasa bile aracı konumu üstlenerek fakir asker ailelerine devlet yardımı sağlanmasına çalıştı.⁵⁵ Hatta başarılı çalışmalarından ötürü Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından cemiyet reis ve azalarına gümüş Hilal-i Ahmer Madalyası dahi verildi.⁵⁶ Ayrıca Almanya İmparatoru Wilhelm, yaptıkları faydalı çalışmalardan ötürü fahri reis Naciye Sultan ile cemiyet reis ve üyelerini Salib-i Ahmer (Kızılhaç) madalyasıyla taltif etti.⁵⁷

3. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi

Osmanlı Devleti'nde kadının sosyal ve ekonomik hayata iştirak ederek erkeklerle aynı ortamda çalışması dinen sakıncalı görülmekte ve hoş karşılanmamaktaydı. Bu sebeple de çalışma hayatına giren kadın sayısı çok az olmuş ve genelde kırsal kesimlerle sınırlı

⁵⁵ Malatyalı asker eşleri, cemiyete bir telgraf çekerek kendilerine tahsis edilmiş asker aylıklarını alamadıklarından ve bu sebeple zor durumda kaldıklarından bahsederek, cemiyetten yardım istemişlerdi. Bunun üzerine cemiyet yetkililerince Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı gönderilerek bu hanımlara yardımda bulunulması rica edilmişti (*Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM, EK), 8/83*).

⁵⁶ Madalya verilen kişiler şunlardı: Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti Reisesi Nuriye İsmail Canbolat Hanımefendi, Veznedarı İrfan Bedri Hanımefendi ve azalardan Hayriye Tâlât, Sabiha Nuri, Didar Arif, Halet Zeki, Meliha Kazım İzzeddin, Celile Hikmet, Hadiye Selim Sırrı ve Emine Reşid hanımefendilerdi (*DUİT, 72/121, 3 Nisan 1332/16 Nisan 1916*).

⁵⁷ Naciye Sultan'a birinci rütbeden Salib-i Ahmer Madalyası verilirken cemiyet reisi Nuriye Hanımefendi ile cemiyet üyeleri Hayriye ve İrfan hanımefendilere ikinci rütbeden Salib-i Ahmer madalyası verildi (*Tanin, nr. 2725, 12 Ramazan 1334/13 Temmuz 1916, s. 2*).

kalmıştı.⁵⁸ Buralarda kadının üretime dahil ise halı, kilim ve kumaş dokumak,⁵⁹ tarla ve aile işletmeleriyle çok az da olsa maden ocaklarında çalışmak şeklinde olmuştu.⁶⁰

Tanzimat döneminde toplum yapısında meydana gelen değişimlerle birlikte kadının statüsü de sorgulanmaya başladı. Batıda başlayan kadın hareketlerinin de etkisiyle artık kadının toplumdaki rolünün önemine daha fazla vurgu yapılıyor, dönemin aydınları eserlerinde, dergi veya gazetelerdeki yazılarında kadın konusuna daha fazla yer veriyordu. En fazla üzerinde durdukları konu ise kadının eğitimiydi. Çünkü kadın, aile kurumunu ayakta tutan unsur olarak görülmekteydi. Osmanlı Devleti'nde esasen kız çocuklarının eğitime yönelik kız sıbyan mektepleri ve kız rüşdiyeleri bulunmaktaydı. Fakat aileler bayan öğretmen olmadığı gerekçesiyle sıbyan mektebinden sonra kızlarını rüştiye mekteplerine yollamak istemiyorlardı. Bu sebeple 1870'de, kız rüşdiyelerine bayan öğretmen yetiştirmek üzere kız öğretmen okulu yani Darülmualimat açıldı⁶¹ ve üç sene sonra buradan mezun olan kızların öğretmen olarak kız rüştiyelerine atanmasıyla, kadınlar resmen çalışma hayatına girmiş oldu.⁶²

II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamıyla, kadının konumu daha fazla sorgulanır hale geldi. Kadınlar açısından bu girişimin öncülüğünü ise, kadın dergi ve gazeteleri

⁵⁸ Tütün ve ipek gibi sanayi kollarının geliştiği Bursa ve Selanik şehirlerinde, kadınlar büyük ölçüde çalışma hayatında yer almaktaydılar. Örneğin 1864 tarihli İngiliz Viskonsülü Maling'in 1864 tarihli Bursa'da çalışma hayatına ilişkin raporuna göre, Bursa'da ipek fabrikaları ve atölyelerinde istihdam edilen 9.000 civarında işçinin pek azı istisna olmak üzere neredeyse tamamı kadın ve çocuk işçilerden oluşmaktaydı. Raporunda çalışan kadınların % 95'inin Rum ve Ermenilerden oluştuğunu belirten Maling, devlet makamlarının Türk kadınların fabrikalarda çalışmalarını mümkün olduğunca engellemeye çalıştığını da belirtmekteydi (Ergun Türkcan, "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre On dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa", *Tarih ve Toplum*, IV 4/24 (Aralık 1985), s. 388–391). Aynı şekilde İstanbul Kibrit Fabrikası'nda 1897 yılı itibariyle çalışan toplam 201 işçinin 121'ini, yani % 50'den fazlasını kadınlar oluşturmaktaydı (Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996, s. 125).

⁵⁹ 1890'larda Denizli Tavas'taki 185 dokuma tezgâhında çalışan işçilerden 143'ü kadınlardan oluşmaktaydı. Yine aynı dönemlerde Uşak'taki 1.000'e yakın halı tezgâhında, 3.000'in üzerinde kadın ve kız çocuğu istihdam edilmekteydi (Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme: 19. Yüzyıl*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1992, s. 173).

⁶⁰ Yasemin Tümer Erdem – Halime Yiğit, *Bâcıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2010, s. 122. Bununla birlikte 19. yy.ın ilk yarısında bakkal, berber, aşçı, basmacı, çilingir, hüseyinci, kayıkçı, macuncu, bahçıvan, bozacı, bükücü, çizmeci, çalgıcı, değirmenci, terzi, duvarcı, dülbendci, dülgere, ekserci, et hamalı, fincancı, kemhacı, keresteci, koltukçu, kuş kafesçi, kuyumcu, püskülcü, sandalcı, sebzeçi, sütçü, şerbetçi, tuğlacı, tütüncü gibi çok farklı meslek dallarında çalışmış olan kadınlara da rastlanmaktadır (Zeynep Altuntaş, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisadi ve İçtimai Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat ABD İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 39). Bunun yanı sıra esham satın alarak dolaylı bir şekilde ticarete iştirak eden hanımlar da vardı (Ali Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı: Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 175 – 176).

⁶¹ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 286.

⁶² Abdülkadir Özcan, "Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, yay. haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 459.

yapmaktaydı.⁶³ Bunlar kadının ekonomik hayatta erkeklerin gerisinde kalmasını eleştiriyor ve kadınları, çalışma hayatına girmeleri konusunda teşvik ediyordu. Toplumun büyük bir kesimini oluşturan kadın gücünün ihmal edilmesi, kadının eğitim ve sosyal hayatın dışında bırakılması çöküşü hızlandıran temel nedenler olarak görülüyordu.⁶⁴

Bazı kesimler kadının çalışma hayatına girmesine karşı çıksa da uzun süren savaşlar ve savaşın yarattığı kötü tesirler, kadının da çalışma hayatına girmesini zorunlu kıldı. Çünkü silâh altına alınan erkek nüfusun yerini dolduracak birilerine ihtiyaç vardı ve bunlarda ancak kadınlar olabilirdi. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oynadığı etkin rolle, erkeklerden boşta kalan memuriyetlere kadınlar atanmaya başladı. Bu doğrultuda ilk defa, Amerikan İngiliz ve Fransız ortak sermayesiyle kurulmuş olan Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi kapılarını kadınlara açtı ve 1914 senesinde altı hanım burada çalıştırılmak üzere işe alındı. Bundan sonra kadınlar banka, postane, hastane gibi kamu kuruluşlarının yanı sıra tekstil, silah ve gıda fabrikaları gibi üretim birimlerinde de istihdam edildi.⁶⁵ Kadınlar sadece memur olarak kurumlarda çalışmakla yetinmediler. İttihat ve Terakki'nin ekonomide özel teşebbüsü destekler nitelikteki politikaları sayesinde kendi işletmelerini de açtılar.⁶⁶

Kadınların çalışma hayatına girmesini hızlandıran diğer bir faktör, ekonomik hayata henüz adım atan kadınların korunmasını ve uygun işlere yönlendirilmesini hedefleyen kadın cemiyetlerinin kurulmasıydı. Genellikle İstanbul'un muteber zümrelerine mensup hanımlar tarafından kurulan bu cemiyetlerin bir kısmı yardım ve eğitim amaçlı⁶⁷ iken diğer bir kısmı da kadınları meslek sahibi yapmaya ve çalıştırmaya yönelikti.⁶⁸ Kadınları çalıştırmaya yönelik kurulmuş olan en önemli ve en etkin cemiyet ise hiç şüphesiz Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi idi.

⁶³ Kadınlar Dünyası (1913), Kadınlık Hayatı (1913), Kadınlık (1914), Kadın Duygusu (1914), Seyyale (1914) bu dergi ve gazetelerden bir kaçıdır (Erdem – Yiğit, *a.g.e.*, s. 118 – 122).

⁶⁴ Erdem – Yiğit, *a.g.e.*, s. 108.

⁶⁵ Nermin Abadan-Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul 1982, s. 11. 1917 yılında Maliye Nezareti düzenlediği sınavda başarı gösteren 12 kadını, memur olarak işe almıştı (Nimet Günaydın, “İlk Kadın Memurlar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, I/4 (Mayıs 1967), 66 – 67). Aynı şekilde hapisanelerdeki kadın koşullarında görevli kadın gardiyanlar da bulunmaktaydı (BOA, *Dâhiliye Nezareti, Hapishaneler Müdüriyeti, Mütferrik (DH. MB. HPS. M.)*, 20/18. 8 CA 1333/ 24 Mart 1915).

⁶⁶ Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi (1917), Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye, Haymana Siyah Kehribar Madeni İşletme Şirket-i Milliyesi, İş Yurdu bu işletmelerden bir kaçıydı (Akyıldız, *a.g.e.*, s. 175 – 176).

⁶⁷ Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908), Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (1908), Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi (1912), Esirgeme Derneği (1913), Teali-i Nisvan Cemiyeti (1909), Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti (1913), Bilgi Yurdu Dershanesi (1916) (Erdem – Yiğit, *a.g.e.*, s. 132 – 139).

⁶⁸ Mamulât-ı Dâhiliye İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1912), Biçki Yurdu (1913) (Erdem – Yiğit, *a.g.e.*, s. 139 – 140).

Devlet makamlarında veya özel teşebbüslerde çalışmaya başlayan kadınların, sadece ne kadar gayretli ve çalışkan olduğu ortaya çıkmamış, aynı zamanda erkeklerle aynı ortamda çalışmalarının kötü sonuçlar doğuracağı iddiaları da çürütülmüştü. İşte bu durum Harbiye Nazırı Enver Paşa'da kadınların çalışarak kendi hayatlarını kazanması fikrini güçlendirdi.⁶⁹ Çünkü gerçekten de savaşlarla birlikte askere alınan erkeklerin anneleri, kızları ve eşleri açlık ve yoksullukla karşı karşıya kalmışlardı. Daha önce de belirttiğimiz gibi aslında devlet, asker ailelerine şehit maaşı bağlamıştı. Fakat yüksek enflasyon nedeniyle 1915'in sonunda bir aylık şehit maaşıyla sadece en kötü kalitede bir somun ekmek alınabiliyordu. Fakat savaşlar daha büyük bir sosyal problem yaratmıştı ki o da fuhuş tehdidiydi. Harbiye Nezareti bu sorunların önüne geçebilmek için asker ailelerine "muinsiz aile maaşı" denilen yeni bir uygulamayı duyurdu. Fakat bu da asker ailelerinin yaralarına merhem olamadı. Nitekim devlet bütçesi çoktan iflas etmişti ve asker ailelerinin mali gereksinimlerini karşılayacak durumda değildi.⁷⁰

Kadınların çalıştırılmasına yönelik bir cemiyet kurulacağı ilk defa İttihatçı bir yayın organı olan İktisadiyyat Mecmuası'nda duyuruldu. Yazıda, cemiyetin, Müslüman Osmanlı kadınıni onurlu bir biçimde, kendi emeğiyle hayatını kazanmaya alıştıracağı, Türk ekonomisine onların da katkıda bulunmasına olanak tanıyarak, kadın iş sahasında büyük bir boşluğu dolduracağı iddia ediliyordu.⁷¹

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, nihayet Dâhiliye Nezareti'nin onayı ile merkezi Dersaadet'te olmak üzere 14 Ağustos 1916 yılında Enver Paşa'nın başkanlığı ve Naciye Sultan'ın himayesinde resmen kuruldu.⁷² Cemiyetin amacı nizamnamesinde; "kadınlara iş bulup, kendilerini nâmuskârâne temin-i maişete alıştırarak himaye etmek" şeklinde belirtilmişti. Cemiyet bu amacına ulaşabilmek için kendilerine müracaatta bulunan

⁶⁹ Esasında Osmanlı kadınlarının sosyal hayata aktif olarak katılmasını Enver Paşa yıllar öncesinden tasarlamıştı. Bunu Alman bir hanım arkadaşına yazdığı 28 Eylül 1912 tarihli şu mektuptan anlamaktayız: "Bir gün gelecek, iyi ya da kötü, kadınlarımızın içtimai hayattaki yerleri sizin kadınlarınızla aynı olacaktır. Bir yandan da İslam'ın onlara ayırdığı, erkek karşısında hayat hakkı konusundaki menfaatlerini de koruyacaklardır. Ama bu yeni içtimai hayattan yalnızca küçük bir bölüm kadının faydalanabileceğine üzülüyorum. Diğerleri, yani büyük kitle şimdi Avrupa'da alt ve orta sınıflarda olduğu gibi acı çekeceklerdir. Ama mademki Avrupa'nın kültürüyle bizden daha üstün olduğunu ve mevcudiyetimizi devam ettirmek için bu medeniyeti taklit etmek zorunda olduğumuzu söylüyorum, o zaman bu medeniyetin kötülükleri de ister istemez bize gelecektir. Ama inşaallah kadınlarımızın eski hayatından biraz bir şey kalması için daha dikkatli oluruz" (Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul 1989, s. 191 – 192).

⁷⁰ Yavuz Selim Karakışla, *Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women 1916 – 1923*, İstanbul 2005, s. 49 – 50.

⁷¹ Karakışla, *a.g.e.*, s. 51.

⁷² *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, Nizamname*, İstanbul Matbaa-i Askeriye 1332, s 1.

kadınları yapabilecekleri bilcümle işlere sevk edecek ve bu suretle çalışacak her kadını daimi olarak himaye edecekti.⁷³

Cemiyetin iki tür üyesi vardı. Bunlardan biri aza-yı müessise denilen kurucu üyeler, diğeri ise aza-yı asliye denilen ve cemiyet kurulduktan sonra üye olanlardı. Kurucu üyeler altı kişiden ibaretti.⁷⁴ Bu üyeler her sene 2 Osmanlı lirası vermeyi garanti ediyorlardı. Asli üyeler ise her sene 1 liradan az olmamak kaydıyla aidat vermeyi taahhüt edenlerden oluşmaktaydı. Belirtilen aidatları vermedikleri takdirde cemiyet üyelerinin üyelikleri iptal edilirdi.

Cemiyetin, kurucu ve asli üyelerden alınan aidattan başka sermayesini oluşturan diğer kaynaklar ise hayırseverlerin bağışları, cemiyete ait menkul ve gayrimenkullerden elde edilecek kazançlar, cemiyetin idari meclisinin kararı ile toplanacak yardımlar ve cemiyetçe istihdam edilecek kadınların kazançlarından % 10'u geçmeyecek şekilde yapılacak kesintiler olarak belirtilmişti. Aidat gelirlerini arttırmak amacıyla cemiyet, üye sayısını arttırmak yolunda da teşebbüslerde bulundu. Bu teşebbüslerden biri de cemiyete üye olunmasına dair davetiyeler basıp dağıtmaktı.⁷⁵ Hatta cemiyete üye kazandırma safhasında Naciye Sultan'ın da büyük katkıları oldu. Naciye Sultan cemiyeti İstanbul'un muteber zümresine mensup hanımlara tanıtmak için Kuruçeşme Yalısı'nda büyük bir davet tertip etti.⁷⁶

Esasında Naciye Sultan cemiyetin bir üyesi bile değil sadece hamisiydi. Fakat buna rağmen cemiyetin tüm faaliyetlerini yakından takip eder, büyük bir önem ve vatansever bir coşkuyla cemiyetin karar alma sürecine katılırdı.⁷⁷ Cemiyet, kadınları çalıştırma cemiyeti olmasına rağmen kurucu üyelerinden birinin dahi kadın olmaması zamanla bir takım eleştirilere sebebiyet verdi.⁷⁸ İttihatçılar bu tür eleştirilerin önünü almak için öncelikle

⁷³ *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, Nizamname*, s. 1.

⁷⁴ Bunlar; Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı Bey, Harbiye Nezareti Kâtibi Ali Rıza Bey, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz ve Avukat Mehmed Selahaddin Bey'le Avukat Mehmed Arif Bey'di (*Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, Nizamname*, s. 8).

⁷⁵ Cemiyetin hazırladığı davetiyeler şu şekildeydi: "...Türk ve İslâm kadınlığının hayat faaliyetinde mühim bir inkılâb sebebi olacak böyle bir teşebbüsün hayyiz-i husûle gelmesinde bi'l-umûm efkâr-ı münevvere ve menâsıb-ı aliyye ashâbının muâvenetlerini ibzal buyuracakları şüphesiz olmağla zât-ı âlilerinin de âzâ-yı müessisliği kabul buyurması temennisiyle arz-ı hürmet olunur efendim" (BOA, *Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT)*, 6/27, 29 Z 1334/ 27 Ekim 1916).

⁷⁶ Leyla Açba hatıratında bu toplantıyı şöyle anlatır: "Cemiyetin kurulması şerefine ve üye olunmasına dair bize de birer davetiye gönderilmişti... 29 Ekim 1916 tarihinde ailemizin hanımlarıyla beraber ben de davete icabet ettim. Balo, Naciye Sultan'ın Kuruçeşme'deki sarayında vuku buldu. Tabi bütün saray bu balo için hazırlanmıştı. Nefis yiyecekler, tatlılar, şerbetler, türlü yemişler ve pastalar vardı. Bilahare baloya resmi kıyafetlerimizi giyip iştirak ettik. Kuruçeşme Sarayı'na vasıl olunca bütün İttihatçı paşa ve beylerin haremleriyle karşılaştık... Kapıda Naciye Sultan'ın bizzat kendisi bizi hoş geldin edip içeri aldı... İçeride mahşer gibi bir ahali toplanmış, saray tıka basa dolmuştu..." (Açba, *a.g.e.*, s. 265 – 266).

⁷⁷ Ahmet Emin Yalman, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, nr. 111, 27 Rebiülâhîr 1336/ 9 Şubat 1334 (1918), s. 1.

⁷⁸ Döneminin önemli kadın dergilerinden biri olan Kadınlar Dünyası, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin sadece erkekler tarafından yönetilmesini 1 Ocak 1921 tarihli nüshasında şöyle eleştirmekteydi: "Cemiyetin ismi

1917'den itibaren cemiyete kadın üyeler kabul etmeye başladı, ardından da bu yeni kadın üyeler arasında bir seçim yaparak Naciye Sultan'ın başkanlığında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi Hanımlar Heyeti'ni oluşturdu.⁷⁹ Böylece Naciye Sultan da cemiyetin bir üyesi haline geldi.⁸⁰

Cemiyet evvela ihtiyaç sahiplerinin miktarını anlamak ve ona göre hareket etmek üzere bir kamuoyu yoklaması yaptı. Başvurular beklenenin çok ötesindeydi. İlk on dokuz günde cemiyete başvuru yapan kadın sayısı 10.000'e,⁸¹ bir buçuk ay içinde ise 14.000'e ulaştı. Başvuranların yoğunlukla ikamet etmekte oldukları yerler Çapa, Üsküdar ve Fatih'ti. Bu sebeple de buralarda şubeler açılmasına karar verildi ve cemiyetin müdürlüğüne Türk Kadınları Biçki Yurdu'nun kurucusu İsmail Hakkı Bey getirildi.⁸² İsmail Hakkı Bey sadece Biçki Yurdu'nda edindiği başarılı tecrübeleri cemiyete aktarmakla kalmadı, aynı zamanda yetiştirdiği tecrübeli elamanlarını da oraya transfer etti.⁸³

Cemiyet, şubelerini açtıktan hemen sonra dantel, beyaz iş, elbise, makineyle çorap ve fanila örücülüğü, askeri çamaşırlar ve kostüm tayyör ile benzeri ince iş üretimine başladı.⁸⁴ Harbiye nazırlığını uhdesinde tutan Enver Paşa'nın aynı zamanda cemiyetin başkanı olması, askerlerin ihtiyaçları için açılan ihalelere Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin de girebilmesini sağlamış, dolayısıyla daimi bir iş olanağı yaratılmıştı. Bu durum çalışan işçi kadın sayısının artmasını gerektirdiğinden gazetelere sık sık ilanlar verilerek cemiyette çalıştırılmak üzere kadın işçi alınacağına dair ilanlar veriliyordu.⁸⁵ Cemiyette istihdam olanağı çok olmasına

üzerindedir. Cemiyet “erkekleri çalıştırma ve doyurma cemiyeti” değildir. Bu cemiyeti idâre ve idâme etmek (sürdürmek) kadınlara ait bir hakk-ı sarihdir (açık bir haktır). Ümid ediyoruz ki, şimdiye kadar cemiyetin idâresini tezebzüb içinde bırakmaktan başka bir şey yapmayan erkeklerimiz, kadınlarımızın hukûk ve menâfiini (haklarını ve çıkarlarını) daha fazla ihlal etmemek için cemiyetin idâresini becerikli ve muktedir hanımlara tevdi' (emanet) etmekde tehhür etmeyeceklerdir (ertelemeyeceklerdir). Kadınlara ait bir müessesenin idâresi kadınlarımızın elinde olmalıdır. Ve buna gücenmeye kimsenin hakkı yoktur” (Karakışla, *a.g.e.*, s. 67)

⁷⁹ Karakışla, *a.g.e.*, s. 67.

⁸⁰ Karakışla, *a.g.e.*, s. 54.

⁸¹ Tiğınçe Özkiper Oktar, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, 1920 Senesi Raporu”, *Toplumsal Tarih*, IX/54 (Haziran 1998), s. 19.

⁸² Enver Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmasından hemen sonra İsmail Hakkı Bey kendini personel çekişmeleri ve yolsuzluk suçlamalarına karışmış buldu. Kısa bir süre sonra da istifa ederek koltuğunu Selahaddin Bey'e bıraktı (Karakışla, *a.g.e.*, s. 65).

⁸³ Karakışla, *a.g.e.*, s. 65.

⁸⁴ Oktar, *a.g.m.*, s. 19.

⁸⁵ Cemiyet şubelerinde çalıştırmak üzere kadın işçi aradığına dair gazetelere ilanlar vermişti. Bu ilanlardan bazıları şöyleydi: Çulhalığa âşına hanımlar: Mensûcât imâlâthânelerinde istihdâm edilmek üzere çulhalığa âşına üç yüz hanıma ihtiyaç bulunduğundan gerek şimdiye kadar cemiyete mukayyed bulunan ve gerek henüz kayıtlı olmayan hanımlardan çulhalıkta ihtisâsı olanların Divanyolu'nda Müdâfâa-i Milliye Merkez-i Umûmisi dâhilinde bulunan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi müdüriyet-i umûmisine mürâcaât eylemeleri (Tanin, nr. 2886, 29 Safer 1335, s. 4), Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi İdâre-i Umûmiyesinden: Makine ile fanila örmekte derece-i vukûfi olanlara melekelerine göre yirmi ilâ otuz guraş kadar yevmiye verileceğinden, ana göre tâlib olan İslâm hanımların Çapa ve Fâtih şubeleriyle, cemiyetin taht-ı idâresinde

rağmen çalışmak isteyen kadın sayısı gerekenin katbekat üstündeydi ve başvurulara yetişilemiyordu. Bu yüzden cemiyet bir iş ve işçi bulma kurumu gibi kadınların farklı hizmet kollarında çalıştırılması için çeşitli sanayi kuruluşlarına ve devlet kurumlarına da müracaat etti.⁸⁶

Cemiyetin Müslüman Osmanlı kadınına sağladığı yarar herkesçe kabul edilmişti.⁸⁷ Bu sebeple cemiyetin idari heyeti 14 Nisan 1918’de Çarşıkapı’daki cemiyet merkezinde düzenlediği ilk kongresinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi’nin menafi-i umumiyyeye hâdim (hizmet eden) cemiyetler arasına dahil için Osmanlı hükûmetine müracaatta bulunulmasına da karar verdi. Alınan bu karar doğrultusunda İsmail Hakkı Bey, cemiyetin genel müdürü olarak Dâhiliye Nezareti’ne müracaat etti ve Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi’nin de Hilal-i Ahmer, Donanma Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye cemiyetleri gibi menafi-i umumiyyeye hâdim cemiyetler arasına dâhil edilmesi talebinde bulundu. Mesele Şura-yı Devlet’e havale olundu ve yapılan müzakereden sonra Şura-yı Devlet, cemiyetin kuruluşundan itibaren “pek çok kimsesiz kadınlara iş bulmak sûretiyle sefâletten kurtarılmasına ve kadınlar arasında nâmuskârâne mesâi sayesinde te’mîn ve idâre-i

Taksim’de Talimhâne arkasında kâin fanila ve çorap dâru’s-sinâisinde çalıştırılmak üzere hemen Divanyolu’nda Müdâfâa-i Milliye Merkez-i Umûmiyesi’ne mürâcaâtları (*Tanin*, nr. 3013, 9 Receb 1335, s. 3).

⁸⁶ Yavuz Selim Karakışla, “Enver Paşa’nın Kurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler”, *Toplumsal Tarih*, XI/66, 15. Cemiyet, çalışmak amacıyla kendisine başvuruda bulunan hanımları şubelerinde istihdam edip, zaman zaman da bizzat kendi evlerinde yapmaları için iş verdiği gibi talebin fazla olduğu durumlarda özel kuruluşlar veya kamu kurumlarıyla da irtibata geçerek kadınlara başka alanlarda da istihdam yaratmaya çalışmıştı. Cemiyet bu amaçla Maarif Nezareti’ne yazdığı bir yazıda ellerinde çalışmak isteyen 15.000 Müslüman Türk kadınının olduğunu ve bunların nerelerde istihdam edilebileceğinin incelenmesini nezaretten talep etmişti. (BOA, *Maarif Mektubu Kalemi (MF. MKT)*, 1220/74, 22 Muharrem 1335/18 Ekim 1916).

⁸⁷ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin kurucu üyelerinden Avukat Mehmet Arif Bey, Vakıf Gazetesi Muhabiri Ahmet Emin Yalman ile yaptığı bir mülakatında cemiyetten şöyle bahsetmekteydi: “Evvelâ şurası tahakkuk etmiştir ki cemiyetimiz hakiki ve mücbir bir ihtiyacın tatmînine hizmet etmiştir. Bunun delili daha ilk dört ay zarfında 14.000 işsiz kadının bize müracaatla iş talebinde bulunmalarıdır. Bu kadınların bir kısmını işçiye ihtiyacı olan yerlere yerleştirdik. Diğer kısmı için bizzat Dâru’s-sinâiler açmaya başladık ... Çapa müessesesinde dâru’s-sinâilerle kimsesiz kadınlar ve kız çocuklar için bir misafirhâne ve işçi kadınlara mahsûs bir taamhâne vardır. Taamhâne işçilere bir güruşa mukâbil sıcak bir öğle yemeği verilmektedir. Bu müessesenin müdiresi dâhil olduğu halde bütün memurları kadındır. Bir sene zarfında 708 parça fantezi eşya, 1360 yorgan, 144.193 pamuklu, 37.000 kum torbası, 6164 yün kuşak, 1125 iç fanilas, 6910 yün ceket, 25.675 don ve 998 gömlek imâl etmiştir. Fâtih şubesinde yalnız bir erkek vardır ki o da on iki yaşında Ali Efendi isminde bir çocuktur ve ustabaşı vazifesi görmektedir. Bu şubenin taamhânesi vardır. Bir sene zarfında burada 58.585 pamuklu, 5340 yün ceket, 2909 iç fanilas, 10.776 çift çorap imâl olunmuştur. Üsküdar şubesinin imâlâtı 31.843 pamuklu, 43.193 kum torbası ve 2485 gömlektir. Cemiyetin delâletiyle muhtelif müesseselere 6685 kadın yerleştirilmiştir. Müesseselerimizde çalışan kadınlar ya Dâru’s-sinâilerde iş görmekte yahut evlerine iş almaktadırlar. Ücretler parça başına verilmektedir. Biraz iş bilen çocuğun günde kazandığı para on guruşdan az değildir. İşçilere günde yarımşar ekmek ve bir güruş mukâbilinde birer kap sıcak yemek verildiği de nazar-ı dikkate alınırsa İstanbul’un fukara mahallelerindeki ihtiyacın tehvînine ne derece hizmet edildiği anlaşılır. Cemiyetin çamaşırhâneler, ütühâneler, İslâm hizmetçi müesseseleri yazmak, her türlü sanatlar için ehiller yetiştirmek için tasavvurları vardır. Harp münasebetiyle bunların hepsini birden başa çıkarmadık. Fakat her halde imkân müsaade ettikçe faaliyetimizi tevsi’ edeceğiz. İşçilerimizin hukukunu te’mîn için bir işçi talimâtname hazırlamakla meşgulüz. Kaza veya diğer bir sebep yüzünden çalışamayacak hale gelenlere muâvenet için bir muavenet sandığı ve bir de tasarruf sandığı te’sîs edeceğiz” (*Vakit*, nr. 111, 27 Rebûlûlâhir 1336/9 Şubat 1918, s. 1).

hayat fikrini telkine ve bundan maâda iktisâdiyyat ve ahlâkiyyâtın inkişâf ve muhâfazasına fevkalaâde hizmet eylediği cihetle” menâfi-i umûmiyyeye hâdim cemiyetler arasına girmesine karar verdi.⁸⁸ Böylece cemiyet vergilerden muafiyet kazandığı gibi hayır sahipleri tarafından hediye edilmiş özel mülkleri de satabilme hakkını elde etti.⁸⁹

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, kadınlara iş bulmak ve onların kendi emekleriyle hayatlarını idame ettirebilmelerini sağlamak amacıyla kurulmuştu. Fakat savaşlar bazı kesimlerde öyle onulmaz yaralar açmıştı ki bu kadınlara sadece çalışmaları için bir iş bulmak yeterli değildi. Çünkü bunların içinde kalacak yeri dahi olmayanlar vardı. Gerçi cemiyet her şubesinde kadınların konaklaması için yatakhaneler açmıştı, fakat işçi sayısının artmasıyla birlikte bu da yetersiz kalmaktaydı. Bunun üzerine cemiyet daha marjinal bir çare buldu ve Osmanlı ordusu bünyesindeki Amele Taburu içinde, sadece kadınlardan mürekkep olacak biçimde bir kadın amale taburu oluşturulmasına karar verdi. Yapılan görüşmelerden ve hazırlıklardan sonra “Kadın Birinci İşçi Taburu” 10 Eylül 1917 tarihinde resmen kuruldu.⁹⁰ Taburda işçi olarak çalıştırılmak üzere işçi alımı yapılacağına dair ilanlar gazetelerde yayınlanarak⁹¹ tabura alınacak olanlarda aranan şartlar belirtildi.⁹²

Gazetelere verilen ilanlara rağmen tabura girmek için cemiyete yapılan başvurular beklenen düzeyde olmamış, 23 Ağustos 1917 tarihine kadar sadece 149 kadın kayıt yaptırmıştı. Kayıtlar tamamlandığında ise bu sayı 300’e ulaşmış, kadınların 30 tanesi nakliye işlerine 270 tanesi ise yol yapımı, siper kazılması, ziraat gibi çeşitli faaliyet kollarına

⁸⁸ BOA, *İ. DÜİT*, 116/29.

⁸⁹ Karakışla, *a.g.e.*, s. 69 – 70.

⁹⁰ Osmanlı ordusunda vücuda getirilen Kadın Birinci İşçi Taburu yabancı basında da yankı uyandırmış, Viyana Gazetesi cemiyetin bu teşebbüsüne sütunlarında şöyle yer vermişti: “Osmanlı ordusunda vücuda getirilen kadın taburu kadınlığa hâle verecek bir mahiyette değildir. Bu tabur Rus kadın taburlarına teşbih edilemez. Olsa olsa İngiliz ve Amerika kadın taburlarıyla mukayese yapmak mümkündür. Teşkilattan maksat kadınları amele makamında kullanmaktır. Harb-i hazır umumiyetle kadınların bu tür roller ifa etmelerine zihnimizi alıştırmışsa da Türk kadını bu vaziyette görmeyi herhalde kimse beklemezdi. Genç Türk hareketinin Türk kadınlarının hayatında büyük bir inkılab hâsıl ettiğine bundan büyük delil olamaz....” (*Vakit*, nr. 133, 3 Mart 1918, s. 1).

⁹¹ Tanin Gazetesi’ne verilen bu ilanlardan biri şöyledir: “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi Müdüriyet-i Umûmisinden: Taraf-ı hükümetten ilbâs ve iâşe ve istirahatları te’min edilmek üzere âtideki şerâiti câmi 32 hanımla 302 amele kadına ihtiyaç vardır. Bunlardan yirmi beşi hidmet-i tahririye ve idariyede üçü, hasta bakıcılıkta ikisi, terzilikte ikisi de aşçılıkta istihdâm olunacaktır. 1- Gerek hidmet-i tahririyede gerekse amelelikte bulunacak hanım ve kadınlar leyli istihdâm edileceklerdir. 2- Amele kadınlar bedenlen mümkün mertebe güçlü ve kuvvetli olmaları ve yaşları da kırkı tecavüz etmemeli. 3- Hidmet-i tahririyede istihdâm edilecekler kâfi derecede okur – yazar olmaları ve âmal-i erbâya ve bâ-husûs usul-i işâriye vâkıf bulunmaları (*Tanin*, nr. 3159, 27 Eylül 1333/ 9 Zilhicce 1335, s. 3)

⁹² Tabura alınacak kadınlarda aranan şartlar şöyledi: 1. Tebaa-i Osmaniye’den olmak ve güçlü kuvvetli bulunmak (Yedinde tezkere-i Osmaniyesi olacaktır) 2. Aşılı olmak (yedinde aşî şahadetnamesi olacaktır) 3. Emrâz-ı sariye ve müzmineden salim olmak (taraf-ı hükümetten ayrıca muayeneye tabi tutulacaktır) 4. Ehl-i namus ve iffetten olduğuna dair mahallesince mu’ti ve mahal-i zabıtasınca musaddık bir ilmühaberi hamil olmak 5. Yaşı azami 30, asgari 18 olmak 6. Kucakta taşınır çocuğu olmamak. (Karakışla, *a.g.m.*, 16 – 17).

dağıtılmıştı.⁹³ Bu kadın işçiler, Osmanlı ordusuna mensup diğer askerler gibi er maaşı alacaklar ve ayrıca yaptıkları işe göre prim alma hakkına sahip olacaklardı.⁹⁴

Tüm bu teşkilatlanmaya rağmen cemiyetin Kadın Birinci İşçi Taburu pek de başarılı olamadı. Zira çoğu İstanbullu olan kadın işçilerin, bu ağır işlere ve koşullara hiç de dayanıklı olmadığı görüldü. Zaten Enver Paşa'nın yurttan ayrılmasından kısa bir süre sonra da 1 Ocak 1919'da lağvedildi.⁹⁵

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin bir diğer önemli faaliyeti de çalıştırdığı işçi kadınları evlendirmek üzere başlattığı kampanyaydı. Cemiyet, kadınları çalıştırmanın aile hayatını yıkabilecek tarzda tesirleri olabileceğini nazar-ı dikkate alarak memure ve işçileri için izdivacı mecbur kılmaya ve izdivaca aracılık etmek için teşkilatlanmaya karar verdi. Aslında bu teşkilatlanmanın diğer bir önemli sebebi de savaşlarla birlikte gittikçe azalan nüfus sorununa çare bulmaktı.⁹⁶ Bu amaçla önce cemiyet tarafından 1917 senesinin Kasım ayında bir “İzdivaç Talimatnamesi” yayınladı. Bu talimatname ile cemiyete kayıtlı bulunan tüm daimi işçi, memur ve memurelere evlenme zorunluluğu getirildi. Erkekler azamî 25, kadınlar ise azamî 20 yaşına kadar evlenmek mecburiyetindeydi. İşçi kadınlara cemiyet dışından talip olunması da mümkündü. Fakat bu talipler zabıta marifetiyle veya başka şekillerde soruşturulacak ve eğer uygunluğu tebeyyün ederse evliliklerine izin verilecekti. Ayrıca cemiyet sadece kendi çalışanlarının değil, dışarıdan kendisine başvuruda bulunan kadınların evlendirilmesinde de yardımcı olacaktı. Çeyiz hazırlama konusunda sıkıntı çeken kızlara yardımda bulunulacağı taahhüt edilmekle birlikte, kızın evleneceği erkeğin iş sahibi olmaması halinde erkeğe iş bulunmasında da tavassut edilecekti. Tüm bu yardımlarla birlikte cemiyet işçilerine esasında bir çeşit yaptırım da uygulamaktaydı. Çünkü yine bu talimatnameye göre yirmi beş yaşını tamamlayan erkeklerden ve yirmi bir yaşını bitiren bayanlardan cemiyet münasip bir aday bulduğu halde evlenmek istemeyenlerin kazançlarının yüzde on beşine

⁹³ Kadın işçi taburunda istihdam edilen kadın işçilerin idare ve komutası için evli ve iyi hali ile tanınan mazbut subayların seçilmesine büyük özen gösterilmişti. Tabur mevcudunda, görevlendirilmiş altı subaydan başka erkek bulunmamaktaydı (Karakışla, *a.g.m.*, 17 – 18). Taburun idari heyeti ise şu şekildeydi: Tabur Kumandanı, Bölük Kumandanı, Hesap memuru, Tabur başkatibesi, kadın bölükbaşı. (*Vakit*, nr. 113, 29 Rebûlâhîr 1336/11 Şubat 1918, s. 1).

⁹⁴ Kadın işçi taburunda görevli kadınlara asgari ve azami olarak şu aylık ücretler verilmekteydi. Tabur kâtibesi 600 – 800, tabur ve bölük kâtibelerinin 500 – 700, tabur iâşe memuresinin 600 – 700, tabur depo memuresinin 500 – 700, bölükbaşının 600 – 800, takım başının 400 – 600, hastabakıcının 300 – 450, terzinin 500 – 600, aşçının 250 – 350, işçi kadının ise 10 guruştur. (Karakışla, *a.g.m.*, 18)

⁹⁵ Karakışla, *a.g.m.*, 20.

⁹⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfusun arttırılması yönelik politikaları, esasında idareyi ele aldıkları ilk günlerden itibaren başlamıştı. Hatta bu sebeple 16 Ocak 1910 tarihinde “Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti” adında bir cemiyet teşkil edilmişti. Cemiyet, evlendirmeye teşvik etmenin ve evlenenlere desteklemenin yanısıra gençlerin evlenmesini zorlaştıran başlık parası, ağırlık gibi adetlere de karşı çıkmaktaydı (Hamide Koyukan, “Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih*, V/27, 21 – 23).

cemiyetçe el konulacaktı. Fakat evlenmenin ödülü de büyüktü. Zira talimatnamedeki diğer bir maddeye göre cemiyet aracılığıyla evlenmiş olan işçilerin yevmiyelerine evlilik günlerinden itibaren idari meclis kararıyla yüzde yirmiye kadar zam yapılacak ve hatta doğacak çocukları için de yine yüzde yirmiye kadar ek zam uygulanacaktı.⁹⁷

İzdivaç Talimatnamesi yayınlandıktan bir kaç ay sonra cemiyet teşkilatlanmaya başladı ve cemiyet bünyesinde “İzdivaç İdaresi” kuruldu. Dönemin önemli gazetelerinden Vakit Gazetesi, izdivaç için yapılan müracaatların ne noktada olduğunu öğrenmek amacıyla cemiyeti ziyaret etti. Görüldüğü kadarıyla burada, müracaatta bulunanların bilgilerini içeren ayrıntılı varaka ve fotoğrafların olduğu özel dosyalar tutulmaktaydı. Muhabir bu dosyaların muhteviyatını ve izlenimlerini şöyle aktarmaktaydı:

“Bu varaka ya bizzat talipler veya onların ifadesiyle bir memur tarafından doldurulmuş olup, talip hakkında her türlü malumatı ihtiva etmekte ve talibin hayatına arkadaş olacak kimsede aradığı şartları göstermektedir. Varakada verilen malumat cemiyetin memurları tarafından zabitanın muavenetiyle derinden derine tahakkuk edilmekte ve netice hakkında muvazzah raporlar verilmektedir. Numunelerini gördüğümüz raporların hepsi çocuğunu pek seven bir aile reisinden beklenecek bir itina ile yapılmıştı. Varaka sahibi tarafından bî-arafane hükümler ihtiva ediyordu.”⁹⁸

Yine Vakit Gazetesi’nden anladığımız kadarıyla izdivaç niyetiyle cemiyete başvuran yüksek tahsilli erkeklerle iyi yetiştirilmiş kızlar olmasına rağmen böyle bir teşebbüs ülke için henüz pek yeni olduğundan, başlangıçta müracaatlar sınırlı kalmıştı. Ayrıca cemiyet de bu konuda tecrübesizdi ve müracaat edenleri *baş göz* ederek onların evliliklerinde ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlıklardan sorumlu tutulmak istemiyordu. Bu yüzden bu sahada ilerlediği düşünülen Almanya ve Avusturya’da sistemin nasıl işlediğini öğrenmek için Viyana Sefareti’nden malumat bile istenmişti.⁹⁹

⁹⁷ *Türk Yurdu*, XIII/9, 20 Kânûnievvel 1333/ 20 Aralık 1917, 2; Karakışla, *a.g.e.*, s. 137; Yavuz Selim Karakışla, “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası”, *Tarih ve Toplum*, XXXVII/219, 157 – 158.

⁹⁸ *Vakit*, nr. 119, 5 Cemaziyelevvel 1336/17 Şubat 1918, s. 1.

⁹⁹ Cemiyetin bu işe bu kadar ciddiyetle sarılması gazete muhabirini çok memnun etmiş, muhabir görüş ve temennilerini şu şekilde dile getirmişti: “Tâlib olan hakkında kısa fakat etraflı bir ma’lûmâtla ne gibi bir arkadaş aradığına dâir izahât, isim ve hüviyet yalnız cemiyetçe ma’lûm kalmak şartıyla umûmun görüp okuyabileceği surette neşredilebilmelidir. Her ilana verilen cevaplar cevap sahibinin hüviyeti yine sadece cemiyetçe ma’lûm kalarak ilan sahibine verilmeli ve bunlar arasından işte en ziyade geleni intihâb imkânına mâlik olmalıdır. Cemiyet vesâletinden dolayı kat’i bir mes’uliyet deruhde edemez. Fakat bî-arafane tahkîkât yaparak iki tarafın birbiri hakkında sâlim ma’lûmât almasına vasıta olabilir. Bir de bedenî ve ahlakî hastalık ve noksanlar cihetiyle izdivaç etmeleri câiz olmayanları dâire-i vesâletinden külliyyen hariç bırakır. Memleketin bu günkü şerâitine ve mevcûd teşkilât ve itiyadâtla te’lif kabul etmeyen yeni ihtiyaçlara göre biz Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından teşkil edilecek izdivaç müessesesinin pek büyük içtimâî faideleri te’min edeceğine kâniyiz. Yalnız şurasını temenni ederiz ki gazetelerimizde Avrupa gazetelerinde pek çok su-i istimallere uğradığı tarzda hususî izdivaç ilanlarının neşri taammûm etmesin...”(*Vakit*, nr. 119, 5 Cemaziyelevvel 1336/17 Şubat 1918, s. 1).

Cemiyet vasıtasıyla yapılan ilk evlilik 8 Mart 1918 senesinde Üsküdar Şeriyeye Mahkemesi'nde kıyıldı. Damat 29 yaşında, idadi tahsili görmüş ve daha önce evlenmemiş olan, Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi kaptanlarından İstanbullu Mehmed Hakkı Efendi, gelin ise Kadın Birinci İşçi Taburu Kâtibesı 21 yaşındaki İhsan Hanım'dı. Cemiyet bu genç çiftin düğün hediyesi olarak 50 lira verdi.¹⁰⁰ Vakıf Gazetesi bu ilk izdivaç ilanının ardından "Gösterdiği bu hayır perverane faaliyetten dolayı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ni takdir etmemek mümkün değildir. Fabrika hayatı memleketimizde aile hayatını yıkacak yerde bu faaliyet sayesinde bilakis sağlam bir esas üzerine pek çok mesut aileler teşekkül edecektir" diyerek önemli bir noktaya da parmak basmıştı.¹⁰¹ Zira kadınların çalışma hayatına girmesi, bu durumla yeni yeni karşılaşan Osmanlı halkında aile yaşamını kötü yönde etkileyeceğine dair endişeler doğurmuştu. Fakat cemiyetin evliliği zorunlu tutması, hatta ödüllendirmesi bu endişeleri yok etti.

Kısa bir süre sonra Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi evliliği kolaylaştırmak ve evliliği yaygınlaştırmak amacıyla faaliyetlerini genişletmeye karar verdi. Cemiyet artık izdivaç talebiyle kendisine müracaat edecek erkek ve kadınların taleplerini tahkik edecek, ardından da isim hariç olmak üzere bu bilgileri gazetelerde ilan edecekti.¹⁰² Böylece evlenmek isteyenler daha geniş bir daire dâhilinde istedikleri gibi bir hayat arkadaşı seçebileceklerdi.¹⁰³

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, Müslüman Osmanlı kadınlarını çalışma hayatına katmanın ve hatta onları evlendirmenin dışında başka bir misyon daha üstlenmişti ki

¹⁰⁰ İkinci nikâhta yine aynı tarihlerde akd edilmişti. Bu sefer damat 28 yaşında, Zeytinburnu Fabrikası dökmeçi ustalarından Mustafa Efendi, gelin ise Çapa Darussınaîsi fanila şubesinde çalışan 18 yaşındaki Halepli Fatma Hanım'dı. Cemiyet bu çiftin düğün hediyesi olarak 25 lira vermeyi kararlaştırmıştı (*Vakıf*, nr. 146, 3 Cemaziyelahir 1336/16 Mart 1918, s. 2).

¹⁰¹ *Vakıf*, nr. 146, 3 Cemaziyelahir 1336/16 Mart 1918, s. 2.

¹⁰² Bu izdivaç ilanlarından bir kaçısı şöyledir: "Elli beş yaşlarında kâmil bir zevce tâlibdir. Malûl gazi zâbitandan birine refik-i hayât sıfatıyla hizmet etmeğe hazırdır. İdâre-i beytiyye ve ev kadınlığına vâkıftır. Seyyibedir. Tahsili yoktur", "17 yaşında, idâdi derecesinde tahsil görmüş, edebiyat ve mûsikiye oldukça aşinâ, asil bir aileden yirmi ilâ otuz yaş arasında iyi bir aile, ince bir terbiye-i fikriye görmüş, vakûr, necib, bi'l-hassa rûhen, irfânen yüksek bir zât ile izdivaç talebindedir. Bakire", "Mekteb-i âli tahsili görmüş bir zâbit yüksek bir aileye mensûb bulunması hasebiyle ailesinin mevkiiyle mütenasib lisan ve musikiye aşinâ 19 – 20 yaşlarında bir hanımla izdivaca tâlibdir. Seyyibe veya bâkire olmasında beis yoktur", "Memûrinden bir zat. 20 – 22 yaşlarında gerek bâkire gerek seyyibe, beyaz müdevver çehreli hanesi bulunduğu takdirde ev eşyası bulunmak şartıyla bir hanıma taliptir (Karakışla, *a.g.m.*, 37 – 39).

¹⁰³ Vakıf Gazetesi, cemiyetin bu teşebbüsünü şu satırlarla ilan ediyordu: "Bu ilan memleketimizin hayat-i içtimaiyesinde mühim bir tebeddülün başlangıcı olarak telakki edilmelidir. Şimdiye kadar izdivaç etmek arzusunda bulunan erkeler gözleri kapalı bir âdemin geniş bir sahada eşya taharri etmesi kabilinden olarak mahalle mahalle görücü dolaştırmaya mecbûr oluyorlardı. Bugünden itibaren kendileri için bir refik-i hayat arayan erkek ve kadınların önüne yeni bir saâdet rehberi çıkıyor..." (*Vakıf*, nr. 151, 8 Cemaziyelahir 1336/21 Mart 1918, s. 2).

o da savaşlar sebebiyle anne ve babalarını yitirmiş ya da onlardan uzak düşmüş çocukları koruma altına almaktı.¹⁰⁴

1915 senesinde Ermeni Tehciri hemen uygulamaya konunca Anadolu’da yaşanan kargaşa ve çatışmalar nedeniyle birçok çocuk ailesinden ayrı düşmüş ve bunlar kabileler halinde İstanbul’a gönderilmişti. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ilk etapta 750 kadar kimsesiz çocuğa sahip çıktı ve bu çocukları İstanbul’da bulunan şubelerinde barındırdı. Fakat 1.800 kadar çocuğun daha cemiyet himayesine gönderilmek istenmesi üzerine, bu kadar çok çocuğa bakmanın, onların ihtiyaçlarını karşılamının imkânsız olduğu anlaşıldı. Buna bir çare bulabilmek amacıyla cemiyetin reisi İsmail Hakkı Bey, Dâhiliye Nezareti’ne bir yazı gönderdi. Bu yazıda İsmail Hakkı Bey, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin bu kadar çok çocuğa bakamayacağını, bu yüzden de çocukların barınıp çalışabilecekleri kurumlara yerleştirilmeleri ve evlatlık veya besleme olarak evlere alınmaları konusunda nezaretten yardım istiyordu. Dâhiliye Nezareti, cemiyetin bu teklifini kabul ederek hemen uygulamaya koydu.¹⁰⁵ Böylece savaş sırasında yetim ve kimsesiz kalmış olan çocuklar, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin gözetimi ve denetimi altında Dâhiliye Nezareti’nin bulacağı iş yerlerine ve evlere yerleştirilecek ve çocuklar çalıştırılarak kendi emekleriyle kendi bakımlarını temin edebileceklerdi. Bu amaçla cemiyet gazetelere ilanlar vererek bu kimsesiz çocukların barınabilecekleri yerler temin etmeye çalıştı.¹⁰⁶ Cemiyet çocuklarla o kadar

¹⁰⁴ Birinci Dünya Savaşı yıllarında kimsesiz çocukların koruma altına alınması, esasında Dâhiliye Nezareti’ne bağlı olarak kurulmuş olan Dârü’l-eytâm Müdüriyeti’nin sorumluluğundaydı. Fakat uzun savaş yılları kimsesiz çocuk sayısını arttırmış ve Dârü’l-eytâm Müdüriyeti’nin imkânları, sayıları 16.000’e kadar ulaşan bu çocuklara bakmada yetersiz kalmıştı. Çocukların yerleştirilebileceği yetimhaneler, yatılı okullar ve bakımevleri çoktan hıncahınç dolmuştu. Bu amaçla 1917 senesinde Himâye-i Etfâl Cemiyeti kuruldu. Hilal-i Ahmer gibi diğer hayır cemiyetleri de Himâye-i Etfâl Cemiyeti’ne ellerinden gelen her türlü yardımı yaparak kimsesiz kalmış bu çocukların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret ettiler (Karakışla, *a.g.e.*, s. 153).

¹⁰⁵ Dâhiliye Nezareti, çeşitli kuruluşlara gönderdiği 25 Temmuz 1917 tarihli bir yazıda şöyle diyordu: “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi kendi himâyesine ilticâ eden zükûr ve inâs yetim ve bî-kes etfâlin terbiye ve istihdamlarına hasr-ı ehemmiyet etmekte olduğundan etfâl-i mezkûrenin ticarethânelere darussınaalara çiftlik sahiplerine ve dâhilî hizmetlerde hanelere emr-i kabullerinde mazhâr-ı râğbet olmaları için icâb edenler nezdinde teşvikât ve tergîbât-ı lâzıme i’fâsı tavsiye olunur” (*Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK)*, 37/ 6).

¹⁰⁶ Bu ilanlardan bir kaçış şöyledir: Evlerine çocuk almak isteyenlere: Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Müdüriyet-i Umûmisinden: Beş yaşından on yaşına kadar evladlığa erkek çocuk almak isteyenlerin, Divanyolu’nda Müdâfâa-i Milliye Cemiyeti merkez-i umûmisi dâhilinde bulunan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’ne mürâcaât eylemeleri (*Tanin*, nr. 2950, 5 Cemaziyelevvel 1335, s. 4), Vilayattan gelip, Çapa’daki Dârü’s-sinâiye yerleştirilen kız çocuklarından evladlık almak isteyenlerin, evvelâ mezkûr dârü’s-sinâiye mürâcaâtla alacağı çocuğu intihâb; sâniyen şerâit-i lâzimesini anlamak ve muâmele-i kaydiyyesini icrâ ettirmek üzere Divanyolu’nda Müdâfâa-i Milliye merkez-i umûmisi dâhilinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi idâre-i umûmisine mürâcaâtları (*Tanin*, nr. 3020, 16 Receb 1335/8 Mayıs 1333 – 1917, s. 4).

ilgiliydi ki onlarla sadece aile bulununcaya dek ilgilenmiyor, ailelerin yanına yerleştirdikten sonra da onlarla alakadar olarak yaşam koşullarını tetkik ediyordu.¹⁰⁷

Cemiyet aracılığıyla Türk ailelerin yanına verilen çocukların bazıları çok küçüktü ve bunların etnik kimliklerini öğrenme imkânı yoktu. Dolayısıyla bu çocukların içinde Türk ve Kürt kökenli çocuklar olabileceği gibi Ermeni kökenli çocuklar olması da gayet doğaldı. Fakat Ermeniler, Türklerin özellikle Ermeni çocukları Türk aileleri yanına yerleştirdiğini ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti eliyle yeni bir Türkleştirme ve devşirme harekâtına girişildiğini iddia ediyorlardı. Onlara göre “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, İttihatçı Osmanlı Hükümeti’nin uygulamaya koymuş olduğu Ermeni Tehciri’ne destek olmakla ve tehcirin bile yapamadığı etnik temizliği “devşirme” yöntemiyle gerçekleştirmeye” çalışıyordu.¹⁰⁸

Sonuç olarak Naciye Sultan’ın himayesi altında kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi Müslüman Osmanlı kadınının çalışıp kendi hayatını onurlu bir biçimde idame ettirebilmesini sağladığı gibi onu savaşın yaratabileceği sosyal felaketlerden de korudu. Başta sadece bir hayır cemiyeti olarak kurulmuş olmasına rağmen, zaman içinde çok büyük ve çok kazançlı bir yatırım haline dönüştüğü ortaya çıktı. Fakat 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra üyeler arasında çıkan anlaşmazlıklarla birlikte cemiyet idaresinde kötü bir yönetim başladı ve cemiyetin iş gücü erozyona uğratıldığı gibi sermayesi de rüşvetçilikle tüketildi.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Muftizade K. Ziya Bey, *Türkler Hakkında* adlı eserinde cemiyetin özellikle kız çocuklarına nasıl sahip çıktığını ve ihtimam gösterdiklerini şöyle anlatır: “On beş yaşına gelen kız çocukları yanlarında çalışabilecekleri ailelere veriliyorlardı. Ancak komitenin sonsuz güvencesi altında çalışıyorlardı. Komitedeki kadınlar uyanık davranıyor ve kızları daima takip ediyorlardı. Kızlar ayda bir sağlık kontrolünden geçiriliyorlardı ki onlara iyi bakılıp bakılmadığı kontrol ediliyordu. Her eve her ay beklenmedik zamanlarda kadınlar gidiyor ve kızların hangi koşullarda çalıştıklarını veya onlara nasıl davranıldığını, evde ne iş yaptıkları ve işlerinden memnun olup olmadıklarını kontrol ediyorlardı. Ayrıca evlerde çalışan kızların kazandıkları parayı evlenmek için çeyiz parası olarak kullanma hakları da vardı... Genelde yüksek tabakadan olan bu kadınlar bütün zaman ve enerjilerini üstlendikleri bu komitelerin sorumlulukları için harcıyorlardı... Bu kadınların en aktif olanları Madam Memduh Bey, Madam İsmail Cenani Bey, Madam Ethem Bey ve Madam Hulusi Bey’di [Fransız protokolünde kadınlar eşlerinin ismiyle anıldığından böyle bir kullanıma gidilmiştir]. Fakat bunlardan yüzlerce binlercesi aynı üstün fedakârlıkla bütün kalpleriyle hayatlarını adayarak, sessizce, fazla göz önünde bulunmayan yardım kuruluşlarında çalışıyorlardı (Mufty-Zade K. Zia Bey, *Türkler Hakkında: Osmanlı Aristokratının Mütareke Dönemi İstanbul’u ve Türkiye’sine Dair İzlenimleri*, çev. Kezban Acar, Ankara 2004, s. 31).

¹⁰⁸ Yavuz Selim Karakışla, “Kadınları çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: Ermeni mi, Türk mü?”, *Toplumsal Tarih*, XII/70 (Eylül 1999), 48.

¹⁰⁹ Karakışla, *a.g.e.*, s. 57 – 60.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZOR YILLAR

1. I. Dünya Savaşı'nın Bitimi ve Enver Paşa'nın Ülkeden Ayrılması

I. Dünya Savaşı devam ederken İngiltere, İttihatçı liderlerin savaş sonunda cezalandırılacağını ilan etmişti. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti hem harbin mesulü hem de Ermeni tehcirinin müsebbibi olarak görülüyordu. Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup çıkması da İngiltere'nin İttihatçıları cezalandırma yönünde harekete geçmesine zemin hazırlamıştı. Durumun farkında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri bir an evvel harekete geçilmesi gerektiğini biliyorlardı. Bu yüzden de cemiyetin ileri gelenleri Naciye Sultan'ın da o yıllarda ikamet etmekte olduğu Kuruçeşme Yalısı'nda toplandılar. Yapılan uzun görüşmeden sonra şimşekleri en fazla üzerine çeken sekiz İttihatçı liderin yurt dışına çıkartılması kararlaştırıldı. Bu sekiz kişi Tâlât, Enver ve Cemal Paşalar ile Beyrut eski valisi Azmi, İstanbul eski polis müdürü Bedri, Doktor Nazım, Doktor Bahaeddin Şakir ve cemiyet genel sekreteri Mithat Şükrü (Bleda) beylerdi. Ancak Mithat Şükrü Bey kararından vazgeçerek İstanbul'da kalmaya devam etti. Ülkeden ayrılacaklar ise Kırım üzerinden Almanya'ya geçmeye karar verdi.¹

Enver Paşa memleketten ayrılmadan evvel Naciye Sultan'a kendisiyle birlikte gelmesini teklif etti. Fakat kızları Mahpeyker henüz bir yaşında olduğundan ve böyle bir yolculuğa dayanamayacağından Enver Paşa'nın annesi Ayşe Hanım'ın himayesine terk edilmeliydi. Naciye Sultan minik yavrusu ve çok sevdiği kocası arasında bir tercih yapmak zorundaydı ve o da birçok annenin yapacağı gibi yavrusunun yanında olmayı tercih ederek İstanbul'da kaldı.²

Nihayet İttihatçı liderler 1918 senesinin 2 Kasım gecesi, tanınmamak için kıyafet değiştirip, gecenin karanlığında yalıdan ayrıldılar ve bir Alman denizaltısı ile yurt dışına çıktılar.³

Enver ve Cemal paşalar, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bıraktıkları mektupta; tek amaçlarının memlekete hizmet etmek olduğunu ve ülke üzerindeki yabancı etkisi kalktığı

¹ Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 20; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, III, 512; Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdeddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s. 38 – 39.

² *Vatan*, nr. 4184, 6 Ocak 1953, s. 4.

³ Tarık Mümtaz Göztepe, *a.g.e.*, s. 38 – 39.

zaman yurda geri dönüp hesap vereceklerini bildirmişlerdi. Fakat İttihatçı liderlerin bir gecede ülkeyi terk etmeleri İstanbul'u karıştırmış, İttihat ve Terakki karşıtları bu firar hadisesine ateş püskürmüştü.⁴

İttihatçı liderler yol boyunca bundan sonra hayatlarının geri kalanında ne yapacaklarını konuştular. Enver dışındaki tüm firariler, artık bu işlerden el etek çekerek siyasi hayatlarına son vermeyi düşünüyorlardı. Fakat Enver Paşa, yapılacak tek makul işin; “Rusya’ya geçip Ruslarla anlaştıktan sonra Türkistan’ı ayaklandırmak ve Kafkasya’da kurulacak bir örgüt vasıtasıyla düşmana karşı savaşmayı sürdürüp hayır ve zafer gözlemek, nasip değilse aynı yolda ölmek” olduğunu söylüyordu.⁵ Nitekim Enver Paşa, ülkeden ayrılmasının sebebini kardeşi Kâmil’e yazdığı mektupta şöyle belirtmekteydi:

“... İşlerin son aldığı şekil malumdur. Harbi kaybettik. İngilizler yaptığımız ayrı mütareke mucibince İstanbul’a geleceklerdi. Ben de bu vaziyette orada İngilizleri görmektense, İslam’a hizmet etmek için Kafkasya’ya gitmeye azmettim. İstanbul’dan Ukrayna’dan dolaşarak Kırım’a geldim...”

Enver Paşa mektubun devamında Naciye Sultan’a bir şeyler gönderdiğinden bahsediyor ve kardeşi Kâmil’e, ailesine göz kulak olma vazifesini yükliyordu:

“... Sultan efendi hazretleri için vereceğim kâğıdı ve kâğıtları alırsın. Ve yine bizzat Sultan efendi hazretlerine götürüp teslim edersin. Eğer hemen götüremezsen icabında Sultan efendi tarafından alınmak üzere bir bankada bir çekmece kasa kiralayarak oraya kor, anahtarını behemehâl Sultan efendiye bizzat isal edersin. Bu suretle bana, aileme karşı olan vazifende pek ziyade yardım etmiş olacaksın...”⁶

Enver Paşa Kâmil Bey’e mektuplarında Naciye Sultan ile birlikte Moskova’da yaşama isteğini dile getiriyor, fakat onun açısından bunun uygun olup olmayacağına dair endişelerini de belirtiyordu:

“... Burada bana Sultan Efendi hazretlerini de Moskova’ya getirerek hep bir arada mevcut olmamızı teklif ediyorlar. Fakat bilmem nasıl olur? Cicim rahat edebilir mi? Fakat evvela dediğim gibi senin münasip bir tatil zamanında bir kere şöylece gelirsiniz de sonra düşünürüz. Bilmem o da Sultan Efendi hazretlerinin sıhhati nokta-i nazarından ne dereceye kadar müsaittir...”⁷

Naciye Sultan ise Enver Paşa’nın bu isteğine cevaben yazdığı mektubunda, değil Moskova’ya gitmek İstanbul’dan adımını atmasına dahi izin verilmediğini, içinde bulunduğu çaresiz durumda Allah’tan başka yardımcısı olmadığını acı bir dille ifade ediyordu:

⁴ Emir Şekip Arslan, *Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı*, Çatı Kitapları, İstanbul, 2005, s. 9.

⁵ Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 20

⁶ Arı İnan, *Enver Paşa’nın Özel Mektupları*, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 71 (12 Kasım 1918).

⁷ İnan, *a.g.e*, s. 70.

“Enver!

Bana gel diyorsun, fakat düşünmüyorsun ki yaşadığım bu muhit eski İstanbul değil. Bir cehennemdir. Muhakkar, metrûk bir kadının yardımcısı Allah’tan başka kimse olamaz. Zamanında bana tapan insanlar, şimdi beni tarassutla zehirlemekten başka işe yaramıyor.

Seni kaybetmek boşluğunun yanında, meyyûs, müteessir yaşamak ister miyim? Ne fâide ki, bütün cesaret kabiliyeti haricinde perişan bir haldeyim. Fakat kalbimde pür hayat, muzaffer bir ümit var ki, o da seni bulmak arzusuyla titreyen ruhumda ve kimseye anlatamayacağım ızdıraplarım...

Ah! Mazinin o felaketli hatıratında birleşsek, başımı dizlerinin üstüne koysam, fakat sana her şeyi söylemek kabiliyeti heyhat! Nerede o kuvvet. Lisanımdan sürûr eden ufak bir kelimenin dehşetiyle çıldıracağım. Yalnız gözlerimde titreyen katre-i matem sana her şeyi öğretecek. Belki sen de mahvolmuş bir kadının feryadını dinlemekten sıkılacak, mazlûmiyetime şehâdet bile seni korkutacak, mektuplarında daima yazdığın gibi bir hissî mesuliyetle beni ezmek bahanesini bulacaksın. Hayır! Ben de ifade-i teessüre lüzum görmeden daim nazarında ehemmiyetini kaybeden bir Naciye olarak kalacağım...”⁸

Gerçekten de Naciye Sultan’ın yaşadığı muhit onun için artık bir cehennemden farksızdı ve onun tek suçu Enver Paşa’nın eşi olmaktı.

2. İstanbul’un İşgali ve Naciye Sultan’ın Eşyalarına El Konması

I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) imzalanmış ve İngiltere, İtilaf Devletleri’nin İstanbul’a girmeyeceğine dair söz vermişti. Ancak İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın en önemli maddesi olan 7. maddeye istinaden 13 Kasım 1918’de İstanbul’u işgale başladılar.⁹

Zaten 1911’den 1918’e kadar neredeyse aralıksız devam eden savaşlar halkı tüketmiş, birçok aile dul, yetim ve ihtiyarlardan ibaret kalmıştı. Geçim sıkıntısı ve sefalet ise had safhaya ulaşmıştı. Fakat 3000’den fazla müttefik kuvvet askerinin işgalle birlikte İstanbul’a girmesi, İstanbul’daki sefaletin boyutunu daha da arttırdı.

Müttefik kuvvetler hastane, okul, kışla gibi resmi kurumların yanı sıra evleri de işgal ediyor, Türk halkına kötü muamelede bulunuyordu. O döneme tanıklık etmiş olan Muftizade K. Ziya Bey, *Türkler Hakkında* adlı eserinde, İstanbul’un işgal altındaki önemli bir semtinden, Beyoğlu’ndan şöyle bahsediyordu:

“... Beyoğlu, uygarlık için utanç verici bir halde olan fakir, acınası, eski aristokratlardan, davranışları insanlık için utanç kaynağı olan ahlaksız erkek ve kadın Ruslara da ev sahipliği yapmaktadır. Tabii ki

⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 139.

⁹ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, anlatan Hüsamettin Ertürk, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969, s. 203 – 205.

bir de çok sayıda Yunan ve Ermeni var ve semtin dar ve kıvrımlı sokakları, daha iyi bir isim bulunamadığı için Levanten olarak anılan insanlar için bir yerleşim alanı olmuş durumda... Bir Türk kendisini Beyoğlu'nda güvende hissetmez. Bir yabancı ile kavgaya girdiği zaman, İtilaf Devletleri polislerinden çok az koruma alacağını bilir. Şimdilerde Beyoğlu'nda sadece bir kaç Türk polisi çalışır ve onların da işi trafiği denetlemektir... Böylece Beyoğlu, Yunanlılar ve Rumlar için bir cennet haline gelmişti... Sokaklar, zevk arayan insanlarla doluydu. Birbirlerini seyrederek aç gözlü ve davetkâr bakışlarla yürüyorlardı. Üzerine giydiği üniformadan bir zamanlar yüksek rütbeli bir asker olduğu anlaşılan yaşlı bir adam; elindeki oyuncakları ve sahte çiçekleri, yaşlı bir kadın ve çevresindeki ufacık çocuklar ise gazete ve şeker satmak için uğraşıyorlardı. Köşede üzgün genç bir kız elindeki balonları satmak için zar zor ayakta duruyordu; görünüşe göre yakında bir çocuğu olacaktı. Ufacık çocuklar bulundukları her köşede titreyerek uyumaya çalışıyordu; açlıktan bilinçlerini yitirmek üzereydiler. On dört – on beş yaşındaki kızlar, kucaktan kucağa atlayarak gençliklerini pazarlıyorlar, fakat daha deneyimli ablalarının yanında eziliyorlardı. Fuhuş, riyakârlık, adilik, sarhoşluk burada kol geziyordu. Sadome'den bir farkı kalmamıştı Beyoğlu'nun...”¹⁰

16 Mart 1920 günü Müttelik devletlerin yüksek komutanı Wilson, İstanbul'un fiilen rehin alındığını tüm Türk halkına bildirmek için bir bildiri yayınladı ki bu bildiri açıkça İstanbul halkını tehdit etmekteydi.¹¹ Fakat işgal kuvvetleri sadece halkı rahatsız etmekle kalmıyorlar, hanedandan bulunan sultan ve şehzadeleri de taciz ve tazyik ediyorlardı. Bu tacizin başlıca sebebi işgal kuvvet komutanlarının kendilerine kalacak yer olarak özellikle sultan saray ve yalılarını tercih ediyor olmalarıydı. Yalısı işgal edilenlerden biri de V. Murad'ın kızı Fehime Sultan'dı. Fransızlar tarafından işgal edilmiş olan bu yalı iki seneyi aşkın bir süre Fransızların elinde kalmış ve mütareke akd edilip de İstanbul'dan ayrıldıklarında harap bir şekilde Fehime Sultan'a iade edilmişti.¹²

¹⁰ Mufty-Zade K. Zia Bey, *Türkler Hakkında: Osmanlı Aristokratının Mütareke Dönemi İstanbul'u ve Türkiye'sine Dair İzlenimleri*, çev. Kezban Acar, Nobel, Ankara 2004, s. 86 – 90.

¹¹ Bildiri şöyledir: *Dersaadet Ahalisine*

Dersaadet'te bulunan itilâf kuvvetlerinin vikâyesi için âtîdeki beyânnâmenin tamîmi lüzûmuna binâen zîrde vâziu'l-imzâ Dersaadet müttelikayn kuvvet kumandanı ber-vech-i âtî beyân ederim.

Ahâlinin kemâl-i sukûnetle hareket ve mümkün olduğu kadar mu'tâd iştigâl-i zâtîlerine devâm etmesi icab eder. Ahâli bu sûretle hareket ve itilâf kuvvetlerine karşı harekât-ı düşmanânenen ictinâb ederse cihet-i askeriyye-i müttelika tarafından müdâhaleye ma'rûz kalmayacakları gibi hayatları hiç bir tehlikeye dâ'ir olmayacak ve serbestî-i şahsiyyeleriyle emvâllerine riâyet edilecektir.

Fakat ahâli bu husustaki vazifesini i'fâ etmediği takdirde icâbât-ı harb ibret-i misâl teşkil edecek bir cezâ istilzâm ettirecektir. Binâenaleyh her kim olursa olsun evâmirime muhâlif veya kıtaât-ı müttelika veyâhût mezkûr müttelikayn kıtaâtına mensûb bir şahsa düşmanâne veyahut cevviyâne veyâ asâyiş-i umûmiyenin ihlâlîni intâc edecek veyâ düşmanlarına muâvenet edebilir bir harekette veyâ bir hareket teşebbüsünde veyâhût iş bu beyânnâmenin ahkâmına muhâlif bir harekette bulunursa Divân-ı Harb tarafından muhâkeme ve i'dâm veyâ cürmün istilzâm edeceği daha hafif bir cezâ ile hükm edilecektir.

Bâlâda zıkr olunan muzırr harekât her kimin olursa olsun demiryollarını cadde köprü telgraf ve telefon telleri ve ziya mahzen ve sistemlerini ve levâzım-ı askeriyyeyi şamildir.

H. M. Wilson Beyne'l-müttelikayn Kuvvet Kumandanı” (BOA, *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi* (DH. EUM. SSM), 40/26).

¹² BOA, *Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri* (DH. MB. HPS), 83/101; DH. MB. HPS, 83/101.

Yalısı işgal edilmek istenen bir diğer isim II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'dı. İşgalden kısa bir süre sonra İngiliz Generali Harrington'un yaveri gelerek Ayşe Sultan ve ailesini evden zorla çıkarmaya çalışmıştı. Fakat Ayşe Sultan bu yavere direnmiş ve “evimi vermeyeceğimi söyledim. Beni evimden zorla atabilirsiniz, elinizdedir. Fakat bahçeye çadır kurup yine burada otururum ve kraliçenize telgraf çekerim” diyerek işgale karşı çıkmıştı. Bunun üzerine yaver gitmek zorunda kalmıştı.¹³ İşgal kuvvetleri zaman zaman daha da ileri gitmişler ve bir Osmanlı Şehzadesini, Şehzade İbrahim Tevfik Efendi ve karısını da tutuklamışlardı. Bâbîâli'nin, müttefik devletlerin bu tür hareketlerine karşı koyacak gücü yoktu ve sadece müttefik devletleri protesto etmekle yetinebiliyordu.¹⁴

İstanbul'un işgaliyle birlikte en büyük sıkıntıyı çekenlerden biri de Naciye Sultan'dı. Çünkü ikamet etmekte olduğu *Enver Paşa Yalı*sı ismiyle maruf, Kuruçeşme Sahilsarayı işgal edilmişti. İşgal eden kişi ise Makedonya cephesi müttefik kuvvetleri kumandanı General Franchet d'Esperey'di. D'Esperey, daha İstanbul'a girer girmez ilk iş olarak kendisine bir saray arayışına başlamıştı. Bu sebeple önce padişahın ikamet etmekte olduğu Dolmabahçe Sarayı'nın boşaltılarak kendisine tahsis edilmesini istemiş, fakat diğer müttefik kuvvet kumandanlarının karşı çıkmasıyla bu talebinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Kendisi için daha müsait bir yer arayan D'Esperey, bu sefer de gözünü Enver Paşa Yalı'sı'na dikmiş ve yalının bir an evvel boşaltılması için tazyiklere başlamıştı.¹⁵ Naciye Sultan Fransız işgal kuvvetlerince yapılan taciz ve tazyiki hatıratında şu şekilde anlatır:

“... Fazla olarak evde rahatımız yoktu. Fransızlar yalıyı işgal ettiler. Yirmi dört saat içinde evi terk edip gitmemizi istediler. Hasta idim. Kızım Mahpeyker de iki taraflı zatürreden yatıyordu. İşgal kuvvetleri yalıya doktor gelmesine bile mani oluyorlardı. Eve her türlü nakil vasıtasının gelmesi ve evin kapısı önünde durması yasak edilmişti. Bu yasağa rağmen Doktor Süleyman Numan Paşa bana ve çocuğuma bakmak için her gün yaya olarak bize geliyordu...”¹⁶

İşgal kuvvetleri sadece Naciye Sultan'ın oturduğu yalıyı işgal etmekle kalmamış, Naciye Sultan'ın aynı zamanda komşusu da olan kayınpederi Ahmet Bey ve eniştesi Nazım Bey'in köşklerini de işgal etmişti.¹⁷

Naciye Sultan'ın güvenip sırtını dayayabileceği kimsesi yoktu. Çünkü kayınpederi Ahmet Bey, eniştesi Nazım Bey ve kayınbiraderi Nuri Bey işgal kuvvetlerince

¹³ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960, s. 219.

¹⁴ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 103.

¹⁵ Aydemir, a.g.e, III, 486.

¹⁶ *Vatan*, nr. 4184, 6 Ocak 1953, s. 4.

¹⁷ Şehzade Ali Vâsıf Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı: Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 88.

tutuklanmışlardı. Tanıdık eş – dost ise işgal kuvvetlerinden korktuğu için yardım etmeye yanaşmıyordu. Naciye Sultan’ın içinde bulunduğu durumu yine hatıratından öğrenmekteyiz:

“... O zaman Fransızlar bizi yirmi dört saat içinde evden çıkarmışlardı. Hiç bir eşya almamıza müsaade etmemişlerdi. Düşman kuvvetlerinin korkusuyla bize kimseler yardım etmemişti. Ancak en vefalı dostumuz olduklarını o zaman anladığımız Çürüksulu Mahmut Paşa, kızı Meziyet ve zevci Hüseyin Nakib, gece vakti gelerek, evden bir kaç parça eşyamızın çıkması için bize yardım etmişlerdi... Hayat tezatlarla dolu... İnsanı kâh sarayda ihtişam içinde yaşıyor kâh menkûp bir hükümet adamının ailesi gibi düşman kuvvetleri tarafından evinden atılıyor...”¹⁸

Böylece Naciye Sultan hasta bir vaziyette, kızını da alarak kendisine geçici bir süreliğine tahsis edilmiş olan Sultanahmet’teki Sadaret Konağı’na yerleşti.¹⁹

Enver Paşa yaşanan tutuklanma hadislerini ve karısının yalnız başına çaresiz kaldığını duyunca, ailesine göz kulak olmak üzere Almanya’da tahsil gören kardeşi Kâmil Bey’i İstanbul’a yolladı. Ancak Kâmil Bey’in Almanya’dan İstanbul’a gelmesi pek kolay olmayacak ve ancak elli iki günde başkente varabilecekti. Nitekim Kâmil Bey bu zor zamanlarında Naciye Sultan’a yardım eden tek insandı ve Naciye Sultan Enver Paşa’ya yazdığı mektubunda Kâmil Bey’e ne derece minnettar olduğunu şu sözlerle ifade ediyordu:

“... Enverciğim, Kâmil Bey, fedâkâr kardeşin, bizim için ne kadar fedâkârâne çalışıyor, bütün işleri kendi görüyor ve beni yalancı mürâiler elinden kurtardı. Zavallı, insanların bu kadar fena kalpli olduğuna inanmıyor, beni hiç yalnız bırakmıyor. Her an bana senden bahsederek ve kitap okuyarak bu felâketli günlerimi geçirmeye çalışıyor. Cidden kendisine minnettârım...”²⁰

Naciye Sultan evinden ayrılıp Sadaret Konağı’na yerleşmesine rağmen hala işgal kuvvetlerinin tacizine uğramaktaydı. Konağa taşınalı çok olmamıştı ki Şişli Otomobil Şubesi’nden geldiklerini söyleyen biri zabıt üniformalı, dört Fransız askeri konağa gelerek Naciye Sultan’ın Mercedes marka, üstü kapalı model otomobiline el koydular. Bu da yetmezmiş gibi, kendilerine engel olmaya çalışan Naciye Sultan’ın haremağası Hüsâmeddin Ağa’yı da tartakladılar.²¹

Enver Paşa tüm bu yaşananları ancak başkalarından öğrenebiliyor ve ailesinin yanında bulunamamasına rağmen kardeşi vasıtasıyla ailesine yardımcı olmaya çalışıyordu. Bu sebeple kardeşi Kâmil’e yazdığı şu mektupta ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini şöyle anlatıyordu:

¹⁸ *Vatan*, nr. 4192, 15 Ocak 1953, s. 4.

¹⁹ BOA, *DH. MB. HPS*, 80/26.

²⁰ İnan, *a.g.e*, s. 140 – 141.

²¹ BOA, *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecanib Kalemi (DH. EUM. ECB)*, 22/67.

“...Sâî Bey’in hareminin anlattığına göre Fransızlar saraydan sedef takımını çalmışlar. Saray ve eşyayı defterle teslim ettiniz mi? Sonra saraydan aldıkları otomobil ve saire için senet almadınız mı? Herhalde bunlar için Fransızlardan kat’i evrak alınız. Olmazsa Fransız komiserine şikâyet etmek üzere teşebbüste bulununuz. Hâlâ mecburi olarak muvafakat ettiğiniz her şeyi evrakla tesbit ediniz ki, ileride tazmin ettirmek mümkün olsun...”²²

Enver Paşa Fransızların bu kadar gaddar olabileceğine inanmıyor, mektubunda hem sultanına duyduğu özlemi hem de yaşadığı şaşkınlığı şöyle dile getiriyordu:

“... Hayriye Hanım²³ Berlin’e geldi. Saatlerce sizden bahsetti. Çocuklarımı anlattı. O anlatırken zorla gülüyor, mahzûz görünüyor fakat için için ağlıyordum. Ah! Ne olur Hayriye Hanım yerinde sizinle karşı karşıya otursaydım. Sonra da yalnız kalınca başımı dizinizin üzerine koyarak bol bol sevinç yaşları dökebilseydim. Ah! Naciye sensiz senin hikâyesini dinlemek bile meserret ve sevinç yerine acı ve gözyaşı getiriyor. Bununla beraber Hayriye Hanım’ı saatlerce söyletmekten vazgeçemedim. Çünkü senin dolayınca duyduğum teessürde de bir tatlılık var. Kalbimin kanadığını hissediyorum. Fakat bu kanayışın acısı da seni hatırlattığı, hayalini gözüm önünde, ruhumda, vücudumda canlandırdığı ve bana seni yaşattığı için tatlı geliyor... Naciye; doğrusu Hayriye Hanım Fransızların size yaptıklarını anlatınca bu kadar alçak hisli insanlar olduklarına şaşıyorum... Sarayı ve eşyayı Fransızlara defterle teslim ettirmediniz miydi?”²⁴

Naciye Sultan’ın ise mallarını düşünecek hali yoktu ve otomobilini Fransızlardan ancak 1923 yılında talep edecekti. Naciye Sultan’ın avukatı 24 Ağustos 1923 tarihinde, İstanbul Kumandanlığı’na yazdığı bir dilekçeyle durumu anlatacak ve artık mütareke imzalanmış olduğundan, Fransızlar tarafından el konulan otomobilin kendilerine iadesini talep edecekti. Bu talep devlet tarafından uygun görülmesine rağmen Fransızlar, otomobili savaş ganimeti olarak kabul ettiklerini, bu sebeple de iade edemeyeceklerini söyleyeceklerdi.²⁵

Fransızların tacizleri sadece bunlarla da sınırlı değildi. Askerler sık sık konağa gelerek Naciye Sultan’ın ağzını arıyor, Enver Paşa’nın nerede olduğunu öğrenmeye çalışıyorlardı. Fakat Naciye Sultan da onlar gibi Paşa’nın sadece Berlin’de olduğunu biliyor ve bundan fazla

²² İnan, *a.g.e.*, s. 73 (6 Mart 1920).

²³ Hayriye Hanım Tâlât Paşa’nın eşidir.

²⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 149. Paşa bu mektubu 5/6 Mart 1920 tarihinde yazmıştır ki, bu tarih aynı zamanda Enver Paşa ile Naciye Sultan’ın evlilik yıldönümlerine denk gelmektedir. Enver Paşa firari olmasına rağmen evlilik yıldönümlerini hatırlamış ve sultanına bu mektupla beraber hediye olarak bir el çantası göndermişti.

²⁵ Fransız General Charpy, İstanbul Kumandanı Selahaddin Adil Paşa’ya yazdığı mektupta otomobilin iade edilmeme gerekçesini şöyle açıklar: “İstanbul Kumandanı Selahaddin Adil Paşa Hazretlerine Devlet-meâb; Nâciye Sultân’a aid olup müsâdere edilen ve iâdesi taleb olunan bir aded otomobil hakkında 13 Eylöl 23 tarih ve 1758 numaralı mektubunuzu ahz ettiğimi iş’âr ile kesb-i şeref eylerim. Şark ordusunca ganâim-i harbiyyeden addedilerek müsâdere olunan bu otomobil harbiyye dâiresince deruhde edilmiştir. Binâen ber-vech-i bâlâ şekilde Fransız Hükümeti emvâli meyânına dâhil olan bu arabanın iâdesi için nice bir şey icrâsı gayr-i mümkündür. Diğer taraftan iş bu otomobilin keyfiyyet-i müsâderesi Lozan Muahedesi’nin 58. maddesiyle de kapatılmıştır. İhtirâmât-ı fâikamın kabulünü ricâ ederim. Şarpi” (BOA, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhashığı* (HR. İM), 236/40).

bir şey söyleyemiyordu. Tabii işgal kuvvetlerinin buna inanmaları mümkün değildi. Bu sebeple de zaman zaman şaşırtmaca yoluna giderek Enver Paşa'dan haber getirdikleri gibi yalanlarla Naciye Sultan'ı aldatmaya çalışıyorlardı. Ancak Naciye Sultan bunun mümkün olmadığından ve haber getirdim diyen adamların polis tarafından gönderildiğinden emindi ve bunu kanıtlamak için bir gün şöyle bir hileye başvurdu:

“... Kocam bana haber getirecek olan kimseye bir bez parçası, bir alamet vereceğini söylemişti. Onu göstermezseniz sizinle konuşmam, söylediklerinizin doğru olduğuna da inanmam. Bu sözlerimi duyan adam bana: Evet hakkınız var. Bana inanmayabilirsiniz. Lakin yarın size o bez parçasını muhakkak getireceğim o zaman rahat konuşacağınıza söz verir misiniz? dedi ve gitti. Tabi foyasının meydana çıktığını anladığı için bir daha görünmedi...”²⁶

Naciye Sultan, işgal kuvvetlerinin tüm bu baskılarına, askerlerin ikamet etmekte olduğu Sadaret Konağı bahçesine, hatta evinin içine kadar girmesine daha fazla tahammül edemedi ve bir kaç ay sonra, doğup büyüdüğü yer olan Fer'iyye Sarayı'na taşınarak annesi ve kardeşleriyle birlikte burada yaşamaya başladı. Naciye Sultan'ın ikinci kızı Türkân Hanımsultan 14 Temmuz 1919 tarihinde Fer'iyye Sarayı'nda dünyaya geldi.²⁷

Naciye Sultan ve çocukları tüm bu işgal müddetince maddi bakımdan da zorluklar yaşamaktaydılar. Esasında Naciye Sultan'ın hanedan muhassesatı²⁸ dışında sahip olduğu çiftliklerden elde ettiği iyi bir varidatı da vardı. Fakat işgal kuvvetleri, özellikle de İngiltere²⁹ Naciye Sultan'ın Büyükçekmece'deki Mençekre Çiftliği'nin eski sahipleri olan Rum asıllı Alexandre ve Stavros Nicolaides biraderleri kışkırtarak bahsi geçen çiftliklerin kendilerine

²⁶ *Vatan*, nr. 4185, 7 Ocak 1953, s. 4.

²⁷ *Vatan*, nr. 4185, 7 Ocak 1953, s. 4. Naciye Sultan, Enver Paşa'ya danışmadan kızına bir isim koymak istemediğinden kızına geçici olarak “Hamidiye” adını vermişti. Bu sebeple de Enver Paşa'dan yeni doğan kızları için güzel bir isim isteniyordu (İnan, *a.g.e.*, s. 24). Türkân Hanımsultan 25 Aralık 1989 tarihinde kalp yetmezliğinden vefat etti.

²⁸ Osmanlı Devleti'nde hanedana mensup şehzade ve sultanlara babalarının tahta çıkıp çıkmamış olması ve yaşları esas alınarak “Hanedan Muhassesatı” adı altında bir maaş bağlanırdı. Naciye Sultan'ın 1909 senesindeki muhassesatı 10 bin gurusu (*Takvim-i Vekâyi*, nr. 237, 21 Cemaziyelevvel 1327, s. 3), 1914 senesindeki muhassesatı ise 15 bin gurusu (*DUÎT* 3/19; *DUÎT*, 3/18; *İkdam*, nr. 6174, 4 Cemaziyelahir 1332, s. 3).

²⁹ Esasında İngiltere, kendi rızalarıyla arazilerini satmış olsalar dahi Ermeni ve Rumların bunları geri alabilmesi taraftarıydı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tesadüf ettiğimiz şu belge de İngiltere'nin niyeti konusunda ipuçları vermektedir: “İngiltere mümessil-i siyâsiliğinde müteşekkil bulunan muhtelit komisyon 16 Mart sene 335 tarihinde sadr-ı esbâk Ferid Pâşâ hazretleri ile Amiral Deb beyninde cereyân eden mükâleme netîcesinde te'sîs edilerek gerek emvâl-i metrûke kânûnu ahkâmı mücebince gerek âhar bir sûretle eyâdî-i âhâra intikâl eden emvâl-i hristiyanıyyenin zi'l-yedi hakkında tahkîkât icrâsı ile netîce-i tahkîkâta göre muâmele i'fâ eylemekte bulunmuştur. İcrâ edilen tahkîkât ve takdîr-i kıymet muâmelesinin netâici emvâl-i müddeâ hemen kıymet-i hakikiyye ile iştirâsını isbât eder mâhiyyette zuhûr eylediği takdîrde müştekîlere cevâb-ı red verilmektedir. Âhîren mümessil-i siyâsiliğe tehcîr edilmiş Rum ve Ermeniler tarafından vâki' olan müracaâtlarda mevzû-i bahs olan emvâl-in kıymet-i hakikiyye ile satılmış olduğu halde bile iâdesi talep ve mümessil-i siyâsiliğin muâhedenin yüz kırk dördüncü maddesine istinâden bu misûllü emvâl-in dahî istirdâdına taraftâr olacağı hissedilmektedir 6 Kânûnievvel sene 1336 [*Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH. HMS)*, 7 /3 – 26, lef 6].

iadesi için dava açmalarına önayak olmuştu.³⁰ Açılan dava nedeniyle yapılan tahkikat sonucunda Alexandre ve Nicolaides biraderlerin, bahsi geçen çiftliği tamamen kendi rızalarıyla Naciye Sultan'a sattıkları ortaya çıktı.³¹ Fakat buna rağmen İngiltere'nin zorlamalarıyla, Naciye Sultan'ın Mençekre Çiftliği'ne cebren el koyduğuna hükmedildi ve sadece çiftlik elinden alınmakla kalmadı,³² çiftliği elinde bulundurduğu sürenin kira bedelini de ödemeye mecbur edildi.³³

Enver Paşa elbette ki ailesinin sıkıntısını azaltmak için onlara belli bir meblağ yolluyordu. Fakat bu yardımların ailesine ulaşması epey zaman alıyordu. Bu yüzden de Enver Paşa gönderdiği meblağ ulaşınca kadar en azından sıkıntıların biraz da olsa hafifletilebilmesi için evdeki bir takım eşyaların satılmasını söylüyordu.³⁴ Ancak Kâmil Bey, ağabeyine yazdığı mektubunda sadece eşyaları satmakla sıkıntının giderilemeyeceğini şöyle anlatıyordu:

“... Burada bize ne para cihetiyle ne de diğer suretle yardım edecek hiç bir kimse yoktur. Yengem, Bâkî Bey'i çağırıp bizzat söylediği, rica ettiği halde bizden kardeşinin aldığı üç bin lirayı bile iade etmedi. Sonra sizin bize yardım edeceğini söylediğiniz, Viyana'da benim gördüğüm tüccardan şimdiye kadar hiç bir haber gelmedi. Ma'a-hazâ ben onun adamlarından burada birçoklarını gördüm. Bana selam bile vermiyorlar. Para cihetiyle el-ân sıkıntıdayız...”

Kâmil Bey mektubun devamında Naciye Sultan'ın gelirlerinin esasen iyi fakat giderlerin fazla olduğundan dert yanarak teferruatıyla ağabeyine gelir ve giderleri yazıyordu:

“... Borçlarımız olmasa yengem gayet iyi varidatıyla geçinebilir. Maaşı 340 lira, akarettten 120 lira, motorlu mavuna 500 lira ki, mâhiye 1000 liraya yakın iradı vardır. Bir de başımızdan bu Büyükdere Çiftliği belası kalkarsa o zaman mükemmel geçinebilecek. Büyükdere'nin vâridâtı 500, sarfiyatı ise

³⁰ *DH. HMS*, 2/14 – 12.

³¹ “Tapu idaresinden bil-isti'lâm yazılan derkenârda “müşteki Aleksandır ve İstavri efendilerin Mençekre Karyesi hududu dâhilinde müstâkillen ve müştereken taht-ı tasarruflarında bulunan mülk ebniyesiyle beraber bir kıt'a ağıl yeri ile altmış beş kıt'ada bin üç dönüm tarlalarını mumâ-ileyhimâ kendi hüsn-ı rıza ve muvâfakatlarıyla yüz altmış üç bin yedi yüz seksen dokuz gurus bedel mukâbilinde esbak Harbiyye Nâzırı Enver Paşa'nın haremî Nâciye Sultân hazretlerine kat'ıyyen bey' ve ferâğ ederek mu'âmele-i ferâğıyyenin de Mayıs sene 333 zabıt defterinin beş sıra numarasında yetmiş bir sıra numarasına kadar bi'l-idhâl usûlen takrîr-i resmîleri ve ferâğı mübeyyin imzâları ahz edildikten sonra müşteriye-i müşârün-ileyhimâ nâmına senedât-ı hâkâniyeleri i'tâ kılındığı” muharrer bulunmuş olmasına ve müstağni-i arz ve izâh olunduğu üzere sened-i hâkânî ile tasarruf edilen ve bey' u ferâğında cebr ü tazyik ve ikrâha delâlet eder bir emâre görülemeyen emvâlî idâre-i zabt ve sâhib-i evvellerine i'âdesi için imkân-ı kânûn görülememesine ve müşârün-ileyhâ Nâciye Sultân hazretleri de Dersââdet'te mukîme bulunmalarına nazaran çiftliğin teslimi hakkındaki işâretin tesrî-i icrâsında ahkâm-ı kânûniyye ve âdileden tevehhüş edilmiştir” (*DH. HMS*, 7/202).

³² *DH. HMS*, 7 / 2 – 9.

³³ *DH. HMS*, 7 / 2 – 11; *DH. HMS*, 7/ 2 – 10; *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 219/170.

³⁴ “... Dün aldığım son telgrafınızda Nâzım Bey'in geleceğini ve gelinceye kadar lâzım gelen parayı kısmen bulabilmek için eşyanın bir kısmını satmamızı emrediyorsunuz. Bunun için yengemin muvafakatı üzerine evde mevcûd eski gümüş şamdan, leğen, ibrik vesâireyi ve eğer daha ziyade para ederse mevcûd vazoları satmaya karar verdik. Ma'a-hazâ hiçbir şeyi satmadan Nazım Bey gelinceye kadar beklemeye gayret edeceğiz...” [İnan, *a.g.e*, s. 23 – 24 (1 Ocak 1920)].

1200 liradır. Açıktan her ay 700 lira oraya gidiyor. Eyüp Sabri Bey, Evrenoszade Abdurrahman Bey ve daha bir kaç Rumeli Beyleri bir şirket teşkil edip bizim çiftliği tutmak istiyorlar. Geçen gün gidip araziyi gösterdim. Odun kat'ıyyâtı yapmamak şartıyla ne kadar icâr verirlerse kabul edeceğiz. Mamâfih biz 7.000 lira istedik. Tabii üç sene üzerine icâra verilecek. Menekşe Çiftliği tarlaları değirmen ile Yunus Ağa'ya seneliği 900 liraya üç seneliğine icâra verildi. Mer'ayı da bu sene 600 liraya Koço Efendi'ye verdik. Cendere bahçeleri de seneliği 600 liraya üç sene üzerine kiraya verildi. İhtimal siz icâra vermeyi doğru bulmuyorsunuz. Fakat bir sene tecrübe ettim. Biz işletmekten aciziz. Başında bizzat bulunmaz isek %100 zararlıyız. Nitekim Cendere bahçelerine geçen sene 3.000 liraya yakın bir para verdik, beş para alamadık...³⁵

İstanbul'daki işgal 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalanıncaya kadar devam edecek ve 2 Ekim 1923'de müttefiklerin şehri boşaltmasıyla da resmen sona erecekti.³⁶ Fakat Naciye Sultan'ın işgalin sonlanmasını beklemeye tahammülü yoktu. Zira çaresiz ve eşinden ayrı olarak yaşamaya daha fazla katlanamıyordu. Bu yüzden de bir an önce ülkeden ayrılmak istiyordu.

3. Naciye Sultan'ın Ülkeden Gizlice Ayrılarak Berlin'e Yerleşmesi

Naciye Sultan, hem işgal kuvvetlerinin artan tazyikinden kurtulmak hem de tedavi görmek amacıyla yurt dışına çıkmak için teşebbüslerde bulundu. Çünkü içinde bulunduğu sıkıntılı durumun da etkisiyle sağlığı günden güne bozulmaktaydı. Kâmil Bey, ağabeyine yazdığı mektupta, Naciye Sultan'ın yurt dışına gidebilmek amacıyla işgal güçlerinden izin almak için nasıl uğraştığını şöyle anlatıyordu:

"... Yengemin azimeti hakkındaki son kararı telgrafla bildirmiştim. Safâhâtını mektuplarımla arz etmiştim. Maateessüf bizi aldattılar, müsaade eder gibi göründüler. Arkadan da İngilizleri müsaade etmemeye teşvik ettiler. Son teşebbüsümüzde İngilizler gibi Fransızlar da gitmemize mani oldular. Şu vaziyet karşısında sulhu beklemekten başka hiç bir çare kalmadı. Asıl mesele sulhtan sonra izin verecekler mi? Fakat herhalde yengemin Avrupa'da tedavi ihtiyacı vardır. Sonra da zevci kat'ıyyen gelip kendisini burada göremez..."³⁷

Fakat genelde; sultanların tedavi amaçlı olsa da yurt dışına çıkmalarının hoş karşılanmaması³⁸ özelde ise; Naciye Sultan'ın Enver Paşa'nın eşi olması hasebiyle yapılan

³⁵ İnan, *a.g.e*, s. 23 – 24 (1 Ocak 1920).

³⁶ Criss, *a.g.e*, s. 38.

³⁷ İnan, *a.g.e*, 1 Ocak 1920, s. 23- 24.

³⁸ Naciye Sultan'ın durumu istisnai olmakla birlikte, Osmanlı Devleti genel olarak Sultanların tedavi amaçlı dahi olsa, yurtdışına çıkmalarını pek de münasip görmezdi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız belge bu durumun en açık kanıtıdır: Selâtinin bazıları lüzûm-i sıhhi dolayısıyla etibbâdan aldıkları raporlara istinâden liecli't-tedâvi Avrupa'ya âzîmet için müsâade talebinde bulunmakta iseler de Hilâfet-i İslamiyye ve Saltanat-ı Osmânîyi câmi bulunan hanedân-ı celilü'n-nisvân-ı mülûkâneye mensûb muhadderâtın ve buna âriza-ı

tüm girişimler sonuçsuz kaldı. Naciye Sultan hatıratında, izin almak için devlet makamlarına yaptığı başvuruları ve sağlık raporlarının nasıl hasıraltı edildiğini şöyle anlatır:

“...1919 senesinin sonlarına doğru memleketten çıkmaya teşebbüs ettim. Rahatsızdım. Hastalığının mahiyeti belli değildi. Memleket dışında tedavi olmak istediğimi söyleyince büyük bir konsültasyon yapılması lazım geldiğini ileriye sürdüler. İşgal kuvvetlerinin doktorları, sarayın başhekimi Reşad Paşa, Fer'iyye Sarayı'na geldiler. Beni muayene ettiler. Doktorların hepsi Avrupa'ya gidip tedavi olmam lazım geldiğine dair rapor verdiler. Bu raporun hükümet tarafından tasdik edilmesi icap ediyormuş. Rapor Bâbîâlî'ye gönderildi. Uzun müddet bekledim. Sabırsızlanıyordum. Bir an evvel gitmek, hem tedavi olmak hem de kocama kavuşmak istiyordum. Fakat raporun Bâbîâlî'de kaybolduğunu haber aldım. Herhalde kaybolmuş değildi. Hasıraltı edilmişti. Böylelikle memleketten çıkmamın gerek hükümet gerek işgal devletleri tarafından arzu edilmediğini anladım. Resmi yoldan ve müsaade ile gidemeyeceğimi hissedince, başka çarelere başvurmayı düşündüm...”³⁹

Naciye Sultan o kadar çaresiz bir durumdaydı ki hiç kimseden herhangi bir yardım görmüyor, yardım etmek isteyenler ise işgal kuvvetlerinden korktuğu için bir şey yapamıyordu. İcini döküp, derdini anlatabileceği tek kişi ise Moskova'daki eşi Enver Paşa'ydı. Naciye Sultan 2 Ocak 1920 tarihli mektubunda eşine şöyle dert yanıyordu:

“Kıymettar Enverciğim,

Mektubunu gözyaşlarımla belki bin kere okudum, fakat ne yazayım. Ah! Bilmiyorum, bu mağmûm satırlarımla seni müteessir etmekten başka hiçbir şey yapamayacağım. Enver sana gelebilmek için Allah'tan başka bana yardım edecek, acıyacak hiç kimsem yok. Hatta Allah bile bana merhamet etmiyor. Of! Enver artık bana acı. Sensiz yaşamak bu zavallı Naciye için gayrı kabil. Hem İstanbul'da bu riyakâr insanlar içinde bana bundan fazla azap çektirme. Söyle Enver Allah aşkına sana kavuşmak için ne yapayım?

Doktorlar hastadır diye rapor verdikleri halde bana izin vermiyorlar. Bu hain İngilizler beni ölüme mahkûm ediyorlar. Oh! Enver bütün o hakaretleri yaptıran o amcam olacak hain adamdır. Fakat olsun ben müteessir değilim, senin varlığın bana bütün acılarımı unutturuyor. Senin selâmetin, afiyetin için her an Allah'ıma yalvarıyorum. Of! Sevgili Enver minimini yavrularını görsen ne kadar seveceksin. Hele Mahpeyker, o bedbaht çocuk neneciğim babam nerede diye resmini öpüyor. Eğer sana getirir isem yaramazlık etmeyeceğini bana yalvararak söylüyor. Oh! Enver böyle her an damla damla can acısı

vücudiyyeye müstenid ve mahdûd bir zamana münhasır olsa bile Avrupa şehirlerinde dolaşmaları vücûh-ı âdîde ile ve bi'l-husûs âlem-i İslâm indinde hâsıl edeceği te'sîrât-ı bed-hâhına izahâtta vâki' olacak tefsîrât i'tibâriyle muvaffak olamayacağı derkâr ve kendilerince bir ihtiyâc-ı tıbbî husûlû takdîrinde memâlik-i şâhânenin cihât-ı muhtelifesinde müteaddid ve mütenevvi' kaplıcalar bulunduğu gibi fenn-i tıbbın şu'ubât-ı muhtelifesinde yetişmiş birçok etibbâ-i sâdika-i Osmaniyye de mevcûd olmasına nazarân ba'dezîn âzâ-yı hanedân-ı saltanattan olan muhadderâtın hiç birinin her ne sebep ve vesile ile olursa olsun memâlik-i Osmaniyye haricine âzîmetlerine müsâade olunmayıp bir hastalık vukû'unda be-heme-hâl buraca tedâvileri çaresine bakılmasının pek istisnâ usûl ittihâzı hanedân-ı saltanat umûrunun rû'yetine mahsûs meclis kararıyla şeref-müteallik buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî iktizâ-yı âlisinden bulunmuş olmağla ol babda. Tarih: 6 Zilkade sene 1334 ve fi 22 Ağustos sene 1332 (BOA, MB. İ, 188/24). Böyle bir irade tebliğ edilmiş olmasına rağmen, bazı sultanların tedavi olmak üzere yurtdışına gitmiş oldukları da vakidir. V. Mehmed Vahideddin'in kızı Saliha Sultan'a tedavi amacıyla yurtdışına gitme izni verilmesine dair bkz. BEO. NGG. d. Numara: 121.

³⁹ Vatan, nr. 4185, 7 Ocak 1953, s. 4.

çekmektense ölmek, bu menfûr, riyâkâr insanlardan kurtulmak bin kere tercih ederim. Fakat hayır Enver! Ben ölmek istemiyorum. Seninle bu acı günlerimizden intikam alarak, uzun seneler mesut, bahtiyar yaşayacağız değil mi Enver'im? ... Enver'im bana daima uzun mektuplar yaz, resimlerini gönder. Ben de hiç olmazsa onlarla biraz müteselli olayım. Oh! Bugün hava ne güzel, ne olur Allah'ım senin yanında olsaydım, inşaallah o zamanlarda gelecek değil mi Enver'im? Yoksa ben sensiz yaşayamam ölürüm. Sana gelebilmek için her şeyi yapacağım. Hatta Allah'ıma bile isyân edeceğim. Beni Enver'imden ayırabilecek dünya yüzünde hiçbir kuvvet tasavvur edemem. Seni Allah'ımın birliğine emânet eder, yavrularıyla beraber güzel ellerinden tekrar tekrar öperim sevgili Enverciğim.

Naciye⁴⁰

Naciye Sultan bir an evvel İstanbul'dan ve içinde bulunduğu cehennemden kurtulmak için kocasından yardım istiyor, ne yönde hareket etmesi gerektiğine dair fikrini almak istiyordu. Bu yüzden de ona, "Azizim, Allah aşkına artık benim feryatlarımı duy. Başına azîm belâ olacağım korkusuyla bana sabretmemi tavsiye etme. Yoksa çıldıracağım. Bundan fazla felâketle mücadeleyle kuvvetim yok. Oh! Beni bu menfûr insanların tahrikâtından kurtar. Bana etmiş olduğun yeminleri hatırla. Beni İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir hatt-ı hareket tayin et. Dünyada bana yardım edecek senden başka kimsem yok. Allah aşkına beni bundan fazla bekletme. Yoksa sen de beni istemiyor musun? O halde bana kat'i bir cevap vermeni rica ederim" diye sesleniyordu.⁴¹ Fakat Enver Paşa'nın da o sırada eşi için yapabileceği fazla bir şey yoktu.

Naciye Sultan bir gün bir sohbet sırasında ülkeden ayrılmak istediğini Çürüksulu Mahmud Paşa'nın kızı ve tek arkadaşı Meziyet Hanım'a anlattı ve birlikte çareler düşünmeye başladılar. Sohbet esnasında Meziyet Hanım, İtalyan işgal kuvvetlerinin başkanı Kont Caprini ile ahabap olduğunu ve onun yardım edebileceğini söyledi. Gerçekten de Meziyet Hanım meseleyi Kont Caprini'ye açtı ve Caprini elinden geleni yapacağını bildirdi. Naciye Sultan'ın bu haberden duyduğu memnuniyet hatıratına şöyle yansımıştı:

"...Kont, Enver Paşa'yı tanıyormuş. Vaktiyle Avrupa'da beraber bulunmuşlar, ahabplık etmişlermiş. Zevcimin yanına gitmek istediğimi duyunca bana her türlü kolaylığı yapacağını söylemiş. Meziyet bana bu müjdeyi getirdi. Artık sevincime hudut yoktu. Çocuklarımı alıp bir an evvel gitmek istiyordum. Mahpeyker bir buçuk yaşında, Türkân ise henüz on aylıktı. Bu şartlar altında memlekette yaşamama, rahat etmeme imkân kalmamıştı. Her ne pahasına olursa olsun çıkmalı idim..."⁴²

Fakat bir sorun vardı. Naciye Sultan'ın ülkeden çıkabilmesi için gerçek kimliğini saklaması gerekmekteydi. Sonunda bunun da çaresi düşünüldü ve Kont Caprini Sultan'a bir

⁴⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 140 – 141.

⁴¹ İnan, *a.g.e.*, s. 142 (14 Ocak 1920).

⁴² *Vatan*, nr. 4185, 7 Ocak 1953, s. 4.

İtalyan vatandaşı pasaportu verdi. Naciye Sultan ile çocuklarını ülkeden kaçırma görevi ise Mimar Denari'ye havale edildi. Mimar Denari, Naciye Sultan ve çocukların memleketten nasıl çıkarabileceğine dair bir plan yaptı. Bu plana göre; Mahpeyker ve Türkân Denari'nin çocukları, Naciye Sultan ise Denari'nin çocuklarının dadısı olarak memleketten çıkacaktı.

Naciye Sultan, annesi de dâhil olmak üzere hiç kimseye bu plandan bahsetmeyip, nereye gittiğini söylemeden çocuklarını da yanına alarak ikamet etmekte olduğu Fer'iyye Sarayı'ndan ayrıldı. Yalnız kardeşi Şerafeddin Efendi'ye bir mektup bıraktı. Naciye Sultan mektubunda, çocuklarıyla birlikte memleketi terk ederek kocasının yanına gittiğini söylüyor, bu durumdan amcası ve dönemin padişahı olan Sultan Vahideddin'in ancak kendisi memleketten ayrıldıktan sonra haberdar edilmesini kardeşinden rica ediyordu.

Naciye Sultan evden ayrılır ayrılmaz hemen Denari'nin evine gitti. Şimdi yapması gereken şey; vapura binmeden evvel dadı kılığına girmekti. Fakat bu düşündüğünden biraz daha zordu. Çünkü Naciye Sultan ömründe ilk defa başını açıp, sokağa şapka ile çıkmak zorundaydı. Hatıratından anladığımız kadarıyla bu durum, Naciye Sultan için ilk olduğu kadar ilginç de bir tecrübeydi:

“...Denari'nin refikası bana bir şapkasını ve yağmurluğunu verdi. Kadınlar ne şartlar altında olurlarsa olsunlar hiç bir zaman kadınlıklarından vazgeçmezler. Ben de vaziyetin bütün tehlikesine rağmen o aralık şapkanın yüzüme yakışmadığını gördüm ve bundan dolayı çok üzuldüm. Dadı kılığını kendime bir türlü yakıştıramıyordum. Bir berber çağtırmalarını ve saçlarımı şapkaya uygun şekilde taratmak istediğimi söyleyince orada bulunan bir arkadaşım “bunu bu anda düşünmek ve yapabilmek için ancak kadın olmalı” diye bana çıkıştı ve soğukkanlılığıma şaştı. Fakat ben her şeye rağmen ısrar ederek süslenmek, hele ilk defa giyeceğim şapkanın yakışmasını istiyordum...”⁴³

Naciye Sultan böyle bir durumda bile görünümüne önem veriyor, güzel görünmek istiyordu. Ancak durum çok vahimdi ve kaybedecek bir saniye bile yoktu. Bir an evvel vapura binip, yakalanmadan memleketten ayrılmak gerekiyordu. Bu yüzden hemen Kont Caprini'nin arabasına binilerek vapura gidildi. Naciye Sultan'ın bu heyecan ve korku dolu yolculuğu hatıratına şu şekilde yansıyor:

“... Vapurda bizi İtalyan kuryesinin kamarasına kilitlediler. Çanakkale'yi geçinceye kadar oradan çıkmadık. Her an ya hükümet ya da diğer işgal kuvvetlerinin bir motoru karşımıza çıkacak ve bizi geri çevirecek diye korku ve heyecan içindeydik. Çanakkale'den dışarıya çıkınca beni ve çocuklarımı serbest bıraktılar. Artık ortaya çıktık...”⁴⁴

⁴³ *Vatan*, nr. 4186, 8 Ocak 1953, s. 4.

⁴⁴ *Vatan*, nr. 4186, 8 Ocak 1953, s. 4.

Yolculuğun tehlikeli kısımları atlatılmış olmasına rağmen Naciye Sultan'ın içinde hala bir takım korkular vardı. Çünkü annesinin ve kardeşinin ardında bıraktığı mektubu okuduktan sonra ne şekilde hareket ettiklerini ve çok çekindiği amcası Sultan Vahideddin'in buna nasıl tepki vereceğini çok merak ediyordu.

Nihayet korku dolu vapur seyahati bitmiş, Mimar Denari, Naciye Sultan ve ailesini İtalya'nın Brindisi kentine kadar getirmişti. Naciye Sultan bu olaydan yıllar sonra bile Kont Caprini ve Mimar Denari'yi minnetle yâd edecekti:

“... Mimar Denari... Bize her türlü yardım ve kolaylığı gösterdi. Gerek Kont Caprini gerekse Mimar Denari bu dostane hareketi hiç bir maddi menfaat karşılığında yapmamışlardır. Para ile ödenemeyecek kadar büyük olan bu iyiliklerine ve dostluklarına karşı kalbimde daima derin bir minnet ve şükran beslerim. Kendilerine zorla kabul ettirdiğim hediyeler, bu minnet borcumun küçük birer nişânesidir...”⁴⁵

Brindisi'de Naciye Sultan'ı görüncesi Hasene Hanım ile eşi Nazım Bey karşıladı ve birlikte Roma'ya gidildi. Hatıratından anladığımız kadarıyla burası Naciye Sultan için yeni bir âlem ve gurbet acısını ilk defa burada hissetmişti:

“... Bu benim ilk seyahatimdi. O zamana kadar memleketten hiç çıkmamıştım. Ancak kitaplarda okuduğum, tanımadığım, yepyeni ve değişik bir âleme gelmişim. Roma'da duyduğum çan sesleri benim için gurbet acısının sedasıdır. Ne zaman çan sesi duysam, hep bu seyahati hatırlarım.”⁴⁶

Uzun zamandır memleketten ayrılmaya kendini hazırlamış olmasına rağmen bu ayrılık Naciye Sultan'a çok ağır geldi ve o, “Annemden, kardeşlerimden, doğup büyüdüğüm evimden, çok sevdiğim memleketimden ayrılmıştım. Ne vakit dönebileceğim belli değildi. Karşılaşacağım hayat ne olacaktı? Tek tesellim kocamı bulmak ve çocuklarımın yanımda oluşu idi...” diyerek geleceğe dair endişelerini dile getiriyordu.⁴⁷

Naciye Sultan Roma'da, akrabalarının yanında bir kaç gün kaldıktan sonra Roma sefaretine giderek kendini tanıttı. Çünkü Berlin'e gidebilmesi için yeni bir pasaporta ihtiyacı vardı. Naciye Sultan Roma Sefiri Galib Kemalî Bey'in de yardımlarıyla pasaport almayı başardı. Bundan sonra tek isteği; bir an önce Berlin'e gidip, eşine kavuşmaktı. Bu sebeple Berlin'de bulunan Tâlât Paşa aranarak Enver Paşa'nın tam olarak nerede olduğu soruldu. Ancak haberler kötüydü. Eşi ve çocuklarının Berlin'e geleceğinden haberi olamayan Enver Paşa, bir Alman uçağıyla Rusya'ya hareket etmişti. Bu haber Naciye Sultan'ın endişelerini bir kat daha arttırdı. Sultan, hatıratında duygularını şu şekilde ifade ediyordu:

⁴⁵ *Vatan*, nr. 4186, 8 Ocak 1953, s. 4.

⁴⁶ *Vatan*, nr. 4186, 8 Ocak 1953, s. 4.

⁴⁷ *Vatan*, nr. 4187, 9 Ocak 1953, s. 4.

“... Bu haber beni çok üzdü ve endişeye düşürdü. Almanya’ya gitmek için hissettiğim tehâlûk ve arzu sönmüştü. Gayem bir an evvel kocama kavuşmak ve çocuklarımı babalarına göstermekti. Hâlbuki şimdilik buna imkân yoktu. Kim bilir onu ne zaman ve nerede bulacaktık? Daha seyahatin ilk safhasında güçlüklerle ve üzüntülerle karşılaşmaya başlamıştım...”⁴⁸

Fakat yapacak bir şey yoktu. Enver Paşa, Berlin’de olmasa da Naciye Sultan oraya gitmek zorundaydı ve öyle de yaptı.

4. Berlin Günleri ve Enver Paşa ile Mektuplaşmalar

Naciye Sultan Berlin’e gider gitmez zaten hasta olduğu için hemen Kissinger’de Doktor Dapper’in sanatoryumuna yattı.⁴⁹ Bu sıralarda Enver Paşa da türlü sıkıntılarla boğuşuyordu. Berlin’den bir Alman uçağına binerek Rusya’ya gitmeye çalışan Paşa’nın uçağı, benzininin tükenmesi nedeniyle Litvanya’ya mecburi iniş yapmış, Litvanyalılar da uçaktakileri Bolşevik sanarak hapsedmişlerdi. Kendisini Malessa adıyla tanıtan Enver Paşa, Riga’da bir hapishaneye atılmış ve burada kaldığı müddetçe yaptığı resimlerden kazandığı parayı ailesine göndermişti.

Bir gün hapishane müdürü mahpuslar arasında iyi resim yapan birinin olduğunu öğrenmiş ve onu tanımak, hatta kendi resmini yaptırmak üzere evine çağırtmıştı. Evdeki aşçı kadın bir Almandı ve Enver Paşa kadınla konuşarak kendisinin Riga’da mahpus olduğunu, isminin Malessa olduğunu ve tüm bu malumatı Vangenheim’e bildirmesini rica etmişti. Kadın bu ricayı yerine getirmiş ve Vangenheim’e bir mektup yazmıştı. Malessa’nın gerçek kimliğinden haberdar olan Alman hükümeti hemen harekete geçti ve Enver Paşa’nın serbest bırakılması için büyük gayretler sarf etti. Almanya ve Litvanya arasında yapılan anlaşma sonrasında Alman vatandaşı sanılan Malessa da serbest bırakıldı. Enver Paşa’nın serbest kalır kalmaz yaptığı ilk şey, sanatoryumda yatan hasta karısının ve çocuklarının yanına gitmek oldu.⁵⁰ Enver Paşa henüz on aylık olan ikinci kızı Türkân’ı hiç görmemişti. Onu ilk defa olarak bu hastanede görüyordu.

Eşinin gelmesi Naciye Sultan’ı çok mutlu etti ve giderek iyileşmeye başladı. Bir kaç hafta sonra ise hastaneden çıktı ve ailesiyle birlikte enişterisi Nazım Bey’in Berlin civarında bulunan Grünwald’daki evine gitti. Artık bir süre hep birlikte burada yaşayacaklardı.⁵¹

⁴⁸ *Vatan*, nr. 4187, 9 Ocak 1953, s. 4.

⁴⁹ *Vatan*, nr. 4188, 10 Ocak 1953, s. 4.

⁵⁰ *Vatan*, nr. 4187, 9 Ocak 1953, s. 4.

⁵¹ *Vatan*, nr. 4188, 10 Ocak 1953, s. 4.

Bir müddet sonra Enver Paşa Rusya'ya gitmek için tekrar bir teşebbüste bulundu ve Bahaeddin Bey'le birlikte yola çıktı. Ancak bu ayrılıktan duyduğu üzüntünün etkisiyle olsa gerek, Naciye Sultan'ın hastalığı nüks etti. Kâmil Bey, Enver Paşa'ya yazdığı 12 Ağustos 1920 tarihli mektubunda Sultan'ın durumunu şöyle anlatıyordu:

“... Sizden sonra efendimiz daha ziyade rahatsızlandı. Hele o gece sabaha kadar bu ağrılarından uyuyamadı. Öyle ki sabahın saat beşinde Doktor Kifermin için her tarafa telefon ediyorduk. Aksi gibi Doktor Kravs gelemiyordu. Edel'i çağırdık. Morfin verdi. Uyuttu. Fakat akşama aksülamel müthiş oldu. Annesinin hastalığına benzer bir şey oldu. Şimdi her gün buradaki sanatoryuma gidiyoruz. Orada Kravs'ın verdiği talimat mucibince elektrikle tedavi ediyorlar. Bir hafta on gün zarfında inşaallah bütün ağrıları gitmiş olacaktır...”⁵²

Fakat Enver Paşa'nın idealleri vardı ve Königsberg'den yazdığı 6 Ağustos 1920 tarihli mektubunda bu ideallerinden bahsederek Sultan'ını biraz da olsa sakinleştirmeye onun üzüntüsünü gidermeye çalışıyordu:

“Naciyecğim! Güzelim! Acaba doktorlar ne dedi? Rahatsızlığınızı sakinleştirmeye çare buldular mı? ...Ah! Elimden gelse, bir an rahatsızlığınızı gidermek için gerekirse ömrümü alsınlar. Tek, sen rahat ve mes'ûd yaşa! Yok, bilirim, bensiz hayat cennette de olsa, sence hiçtir. Onun için Allah'tan afiyet ve saadetle ömrümüzün sonuna kadar birlikte yaşatmasını temenni edelim... Naciye sen müteessir olma, ağlama. Sonra ben, hayatın bundan sonraki zahmetlerine hiç tahammül edemem. Senin hiç kimsenin gözyaşlarını görmeye alışmamış kalbin, elbette beni ağlar görmeye razı olmaz. Naciye, hem niçin ağlayacaksın? Benim koca bir İslâm hey'eti, Türklük, fakat bunlardan da daha mukaddes senin için çalışmaya gittiğimi düşün de müteessir olma. Allah'a dua et ki muvaffak olup döneyim yahut daha doğrusu kavuşalım. Seni öper, koklar, kucaklarım; çocukları da kalbime yaslarım.

Enver'in”⁵³

Naciye Sultan'ın Paşa'ya cevaben yazdığı şu mektup onun ruhi bir bunalım içinde olduğunu, bir taraftan kocasının canını yakmak için en sert cümleleri yazarken diğer taraftan da onu üzmemek, kırmamak için isyan duygularına nasıl gem vurmaya çalıştığını açıkça gösterir:

“Enver!

Mektuplarını aldım. Cidden bana uzun mektup yazmak için kendini üzüyorsun. Afiyet haberin kâfi. Hayır Enver! Ben senden daima hakikati duymak isterim. Evet, sensiz geçen acı günlerimde daha mesut idim. Oh! Ya Rab şimdi bütün ızdıraplarımdan daha acı olan hakikat. Evet, Enver beni sevmiyorsun. İnkâr mı ediyorsun? Yok, Enver bana hıyanet eden gözlerin söyledi. Her hafta mektuplar ile nasıl zaman geçirdiğimi yazmamı, yazmaz isem güceneceğini söylüyorsun. Peki, fakat sen bunları görmemek, duymamak için ızdırâlarımla yatakta bırakarak, benden kaçmadın mı? Oh

⁵² İnan, a.g.e, s. 27 – 28.

⁵³ <http://www.haberturk.com/yazarlar/220128-enver-pasa-basarabilseydi-orta-asya-cok-farkli-olacakti>.

Enver biraz olsun zavallı hasta kadına acı. Onun günahı yalnız seni delicesine sevmek... Oh! Ya Rab neler yazıyorum. Hayır, Enverciğim beni hiç düşünme. Allah'a hemen her an senin için yalvarıyorum. Var ol Enverciğim... Of! Enver Allah aşkına beni uzun zamanlar yalnız bırakma. Artık sensiz yaşayamam. Ölüyorum. İnsanlardan nefret ediyorum. Saadetlerini göstermek için gözyaşlarıma gülüyorlar. Ya Rab benim günahım ne? Dünyaya yalnız ağlamak için mi geldim? Enver sensiz her şey çirkin. Müzik, onu hiç duymak istemiyorum. Yavrularımızı da sevmiyorum. Senden uzak bulunmama sebep onlar olduğunu düşündükçe zavallı yavrucuklarımı üzme, ağlatmak istiyorum. İki gözüm vallahi kendime mâlik değilim. Teessürden ne yazdığımı bilmiyorum. Emin ol, seni müsterih etmek için bütün kederlerimi unutmaya çalışacağım. Bütün kalbimle muvaffakiyetini Allah'ımdan temenni eder, güzel ellerinden, yüzünden öperim sevgili Enverciğim.

Naciye⁵⁴

Neyse ki Naciye Sultan'ın sağlığı giderek düzelmekteydi. Bunu Kâmil Bey'in Paşa'ya yazdığı 7 Eylül 1920 tarihli şu mektubundan anlamaktayız:

“... Efendimiz lehü'l-hamd iyidirler. Evvelsi gün Kravs ile Laçero birlikte tekrar efendimizi gördüler. Tedavide muvaffak olduklarını söylediler ve bunu bazen efendimiz de tasdik ediyorlar... Mamafih doktorlar iki ay sonra tamamen iade-i sıhhat edeceğini söylüyorlar. Bel ağrıları hemen hemen kayboldu. Hiç müteessir olmadan otomobilde en fena yollardan sıçraya oynaya uçuyorlar. Ağrı hissetmiyorlar... Efendimize şimdi her sabah masaj yapılıyor. Arkasından banyo ediyorlar...”⁵⁵

Enver Paşa, Bahaeddin Şakir Bey'le Rusya'ya gitmek üzere yaptığı seyahatte bindikleri uçakta çıkan bir sorun nedeniyle yine başarılı olamadı ve Rusya'ya gitme hayallerini bir süre daha ertelemek zorunda kaldı.⁵⁶ Fakat Paşa hemen Berlin'e dönmek istemedi. Ailesini Viyana'ya çağırdı. Böylece uzun bir aradan sonra, bir kaç gün de olsa ailece vakit geçirilebileceklerdi. Enver Paşa kardeşi Kâmil'e yazdığı 24 Aralık 1920 tarihli mektubunda Viyana'da keyiflerinin yerinde olduğundan ve neler yaptıklarından şöyle bahsediyordu:

“ İki gözüm Kâmil, hareketimin ertesi 7 de hemen 4 saatten fazla bir teahhürle Viyana'ya vardım. Nâzım Bey'in evinde barınamayacağımızı anlayınca hemen otel aramaya çıktım. İlk uğradığım Emperyal otelinde derhal bizim için bir oda, bir salon ve çocuklar için de biraz uzakça bir oda buldum... Otelde pek rahatız. Dün akşam yengenizle Feliken de Hollander [Der Fliegende Holländer]'e gidip Wagner'in hafif parçasını dinledik...”⁵⁷

Naciye Sultan da Enver Paşa da ailece geçirdikleri tatilden oldukça mutluydular. Ancak bu mutluluk çok sürmedi. Çünkü Enver Paşa, yine Rusya'ya gitmek istiyordu.⁵⁸

⁵⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 143 – 144.

⁵⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 29 – 31 (1 Ocak 1920).

⁵⁶ *Vatan*, nr. 4188, 10 Ocak 1953, s. 4.

⁵⁷ İnan, *a.g.e.*, s. 75 – 76 (1 Ocak 1920).

⁵⁸ 1921 senesinin bahar aylarıdır.

Naciye Sultan'ın, Paşa'yı bu kararından caydırmak için elinden gelen her şeyi yaptığını yine hatıratından anlıyoruz:

“Üzüntü ve heyecan içindeydim. Hareketinden evvel kocama çok yalvardım. Yanımızda kalması için onu kandırmaya çalıştım. Beni ve çocuklarını Berlin’de yalnız bırakmaması için çok çalıştım. Tâlât Paşa’nın ölümü beni o kadar ürkütmüştü ki bir an evvel Almanya’yı terk edip gitmek istiyordum. Fakat Enver Paşa beni ve çocukları Berlin’de bırakarak gitti.”⁵⁹

Aslında Naciye Sultan'ın bu sözlerinden Enver Paşa'ya karşı sitem de okunmaktadır. Fakat Enver Paşa'nın bir gayesi vardı ki o da Rusya'ya gitmek, oradan Türkistan'a geçerek Orta Asya Türklerini ve Hint Müslümanlarını istiklale kavuşturmaktı. Bu yüzden Enver Paşa, ailesini kardeşi Kâmil Bey'e emanet etti⁶⁰ ve Moskova'ya doğru yola çıktı.

Enver Paşa 19 Şubat 1921 yılında Petersburg'dan yazdığı mektubunda hem gayesini hem de Sultan'ına olan sevgisini şu sözleriyle dile getiriyordu:

“Ruhum Naciyecğim... Açtığım İslam ihtilâl bayrağının altında bütün Müslüman memleketleri de toplayarak İngiliz aleyhinde çalışacaklarla, yani Bolşevikler ile birlikte mücadeleye devam fikrinden gittikçe hoşlanıyorum. İnşallah bu da hem Müslümanlara, hem memleketimize çare olacaktır. Ah! Naciyecğim yine hayallere dalarak cicimin afiyetini sormayı unuttum... Aman üzülme arslancığım. Düşün, ancak senin mesut ve bahtiyar olmanı duymakla biraz müteselli olacak, beni hatırla da benim için olsun gönlünün eğlenmesine çalış, fakat bunu isteyen "ben" in ne kadar kıskanç ve seni ne kadar sevdiğini düşünmeyi de unutma... Enver'in”⁶¹

Başka bir mektubunda Enver Paşa yapmak istediği her şeyi biricik sultanı için yapmak istediğini söyler:

“Mukaddes, sevgili Naciyecğim; Bugün benim uzunca müddet buralarda kalacağımı anlatan evrakı hazırladım. ...Bu talimat, dünyanın istikbalinde büyük değişimlerin başlangıcı olduğundan, aynen sana da bir tane gönderiyorum. Doğrusu bunları yazarken ne kadar sıkıntı ve kalp azabı içinde bulunduğumu bilemezsin. Bir taraftan, şahsımı tatmin için hemen her şeyi bırakarak senin kucağına atılmak üzere hareketimi emreden bir ses bağılıyor. Diğer taraftan, kırk milyon Türk ve Müslüman'ın ve buna bağlı milyonlarca İslam'ın yorgun canhıraş iniltisi bana "İmdat, imdat" diye sesleniyor. Ve kalırsam, Hak ve halk nezdinde bu hizmetimin takdir edileceğini hazırlıyor. Naciye, diğer taraftan, senin şöyle İstanbul'dan çıkmış, yavrularıyla boynunuz bükük olarak Berlin'de sana lâyük olmayacak bir binanın köşesine iltica ettiğinizi düşündükçe, seni her vakit dediğim gibi herkese gıpta ettirecek bir surette yaşatmak ve alnını büyük bir gururla kaldırıp gezmene vesile olmak ve öyle bir harp kaybetmiş idam

⁵⁹ *Vatan*, nr. 4189, 11 Ocak 1953, s. 4.

⁶⁰ Enver Paşa kardeşi Kâmil'e şöyle diyordu: “... Sultanım ve yavrularım sana emanettir. Onların dünyada benim için her şey olduğunu düşünerek vazifeni, kardeşliğini ona göre ifa et. Senin mertliğine güvenerek biraz müsterrihen hareket edeceğim... Hepinizi Allah'a emanet ederim. Sultanımın iffet ve namusunun her ne suretle muhafazasına çalışın. Yoksa benim için her şeyin hatta öldükten sonra da mahvolduğu gündür” [İnan, *a.g.e.*, s. 115 (4 Kasım 1921 Buhara)].

⁶¹ <http://www.haberturk.com/yazarlar/220128-enver-pasa-basarabilseydi-orta-asya-cok-farkli-olacakti>.

mahkûmu bir adamın değil, din ve milletine hakikaten fedakârlıkla çalışmış ve Allah'ın inayetine muvaffak olmuş bir adamın eşi olduğunu göstermek için kalacağım. İnşallah, pek emin olduğum büyük muvaffakiyete yakında ulaşır da, o vakit... Minnet sadâları arasında gelir, sana lâyük mevkie oturursun...

Enver'in”⁶²

Enver Paşa Naciye Sultan'ın da kendisiyle birlikte Rusya'ya gelmesini istiyordu. Fakat Naciye Sultan üçüncü çocuğuna hamileydi ve akıbeti belli olmayan böyle bir yolculuğa çıkması hem karnındaki yavrusu hem de kendisi için son derece tehlikeli görünüyordu. Naciye Sultan ise hem kocasından ayrılmanın verdiği üzüntü hem de hamileliğin getirdiği psikolojiyle gün geçtikçe asabileşiyordu. Bu yüzden Kâmil Bey, Enver Paşa'ya yazdığı mektubunda “... Efendimiz... Rahatsızlıkları dolayısıyla epey sinirlidirler. Kendilerini üzmemek için elimden geleni hatta bazen gelmeyi bile yapmaya çalışıyorum...” diyordu.⁶³ Fakat Naciye Sultan'ın kaderine razı olmaktan başka yapabileceği bir şey yoktu. Kocasının yanında olamamasına ve Berlin'de kalmayı istemiyor olmasına rağmen, burada yeni bir düzen kurmak ve buraya alışmak zorundaydı. Bu yüzden öncelikli olarak Almanca dersleri almaya başladı. Her gün iki saat ders alan Naciye Sultan, bu dili öğrenmek konusunda oldukça başarılıydı. Kâmil Bey, Enver Paşa'ya yazdığı mektubunda Naciye Sultan'ın derslerinde gösterdiği başarıyı şu sözlerle anlatıyordu:

“... Her gün dersleri var. Her seferinde iki saat Almanca ders alıyor. Hocasından memnun, hocası da kendisinden çok memnun. Gayet esaslı ve temiz öğreniyor. Hârikulâde çalışıyor. Bu gidişle iki ay sonra gazete havadislerini okuyup, anlayabileceklerini kaviyyen ümit ediyorum. Yazmayı da temiz ve dikkatli yazıyorlar...”⁶⁴

Naciye Sultan Almanya'ya geldiğinden beri Grünwald'da yaşamaktaydı. Ancak yaklaşık bir yıl kadar sonra Grünwald'dan ayrılarak Münih'e yerleşmek istedi. Bu yüzden Münih'te güzel bir ev aranmaya başlandı. Kâmil Bey, Enver Paşa'ya yazdığı mektubunda ev arama meselesinden şöyle bahseder:

“... Bir hafta kadar hem ev aradık hem de hava tebdili etmiş olduk. Şimdilik iki villa var. Seneliği 60 bin marka. İkisinden birisini tutmak kabil olacak. Her ikisi de bizim villadan daha geniş ve daha rahat. Ben esasen burada kalmak taraftarıyım. Mektep değiştirmek birinci imtihanı yapıncaya kadar doğru değildir. Maa-hazâ efendimiz pek ziyade istiyor. Gitmeye karar vermek mecburiyetinde kalacağız zannediyorum...”⁶⁵

⁶² <http://www.haberturk.com/yazarlar/220128-enver-pasa-basarabilseydi-orta-asya-cok-farkli-olacakti>.

⁶³ İnan, a.g.e, s. 37 – 38.

⁶⁴ İnan, a.g.e, s. 29 – 31.

⁶⁵ İnan, a.g.e, s. 37 – 38.

Naciye Sultan çok istiyor olmasına rağmen ev meselesi istedikleri gibi sonuçlanmadı. Çünkü ev sahipleri en az beş yıllık kontrat imzalanmasını istemişlerdi. Bu yüzden de şimdilik bir ev tutulmayıp otele çıkılması düşünülüyordu. Hatta Kâmil Bey, Enver Paşa'ya yazdığı mektubunda Çürüksulu Mahmut Paşa ailesinden Meziyet Hanım ile Hüseyin Bey'i de yanlarına alacaklarını, çünkü bunların gerçekten iyi bir aile olduklarını ve de Naciye Sultan'a çok büyük yardımlarının dokunduğundan bahsediyordu.⁶⁶

Fakat Almanya'da, *Spartakist*⁶⁷ adı verilen komünist hareketler baş göstermeye başlayınca, Münih'e taşınma fikri akim kaldı. Bu harekette başrolü oynayan işçiler, gündüz fabrikalarında çalışıyor, akşamları da silahlanarak şehirde kargaşa yaratıyorlardı. Ellerinde mükemmel bir silah teçhizatı olduğu için çoğunlukla polis kuvvetleri bunlarla başa çıkamıyor ve asayişsizlik giderek artıyordu. Kâmil Bey, 27 Mart tarihli mektubunda, Berlin'deki iç karışıklıklardan ötürü Münih'e gitme planlarının şimdilik ertelendiğinden Enver Paşa'ya şöyle bahsediyordu:

“... Buraların vaziyeti bir kaç günden beri değişti. Komünistler her tarafta ayaklandılar. Vasatî Almanya'nın bir kısmı ellerinde bulunuyor. Yolları tahrip, köprüleri dinamit ile atmak, şömendöflere suikast etmek gibi vasıtalarla da müracaat ediyorlar. Bu yüzden Almanya dâhilinde seyahat etmek tehlikeli bir şekil aldı. Biz Nisan ibtidâsında Münih'e nakletmek tasavvurunda idik. Komünistliğin ne şekil alacağı belli olmadığından, şimdilik daha burada kalmaya mecbur olacağız. Efendimizin buna fazlaca canı sıkılıyor ve ben gitmek istemediğimden bu zamana kadar salladım ve şimdi de bu meseleyi vesile ittihaz ediyorum zannediyorlar. Ben katiiyen kendilerinin üzülmeleri için ne yapmak lazımsa yapmaya karar verdim...”⁶⁸

Naciye Sultan Münih'e gidememelerinden Kâmil Bey'i sorumlu tutuyor olsa da başlarına gelen kötü bir olay neticesinde o da kayınbiraderine hak verecekti. Şöyle ki: Bir gün Naciye Sultan ve Kâmil Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa'nın ailesiyle beraber Potsdam civarında oturan Enver Paşa'nın yakın dostu Mithat Şükrü Bey'i otomobille ziyarete gitmişlerdi. Akşam yemeğini de burada yiyip evlerine gece dönmeyi planlayan Naciye Sultan ve Kâmil Bey, sohbetin uzaması üzerine düşündüklerinden daha geç vakitte yola çıkabildiler. Hava zaten karanlıktı, otomobilin de akümülatörü boşaldığı için farları yanmıyordu. Tam bu sırada arkalarında, el lambalı bir kaç kişinin olduğunu fark ettiler. Başta bunların polis olduğunu ve farların yanmamasından dolayı uyarıldıklarını zannetmişler, hatta durmayı dahi düşünmüşlerdi. Ancak tam o sırada adamların Almanca, “bunlar polis” dedikleri işitilmiş ve

⁶⁶ İnan, *a.g.e.*, s. 39 – 40.

⁶⁷ I. Dünya savaşı yıllarında, Almanya'da baş gösteren komünist hareketlere müdahil olan işçilere verilen addır.

⁶⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 41 – 43 (27 Mart 1337).

etraftaki adamların haydut olduğu anlaşılmıştı. Bu korku ve dehşet anları Naciye Sultan'ın hatıratına şöyle yansımıştı:

“... Telaş ve korku içinde idik. Arabayı durduracak olurlarsa ellerine düşecektik. Bunların çeteci Spartakistler olduğuna şüphemiz kalmamıştı. Arabayı kullanan Kâmil Bey yolun karanlık olmasına rağmen gaza bastı. Karanlıklar içinde nereye gittiğimizi bilmeden son süratle ilerliyorduk. İstikametimizi ancak gökyüzüne bakarak tahmin etmek mümkündü. Çok şükür bu suretle ellerinden kurtulabildik...”⁶⁹

Naciye Sultan ve Kâmil Bey isyancılarından epeyce uzaklaştıktan sonra karşılarına çıkan ilk polise, başlarından geçen olayı anlattılar. Polisler kendilerine, çok büyük tehlike atlattıklarını hatta bir cinayete dahi kurban gidebileceklerin söyledi. Bir kaç gün sonra ise Naciye Sultan ve Kâmil Bey atlattıkları tehlikenin boyutunu fark ettiler. Bunu, yine Naciye Sultan'ın hatıratından anlamaktayız:

“... Yolda bir atlı arabaya rastlamış ve onu geçmiştik. İçinde mesire yerinden dönen neşeli bir grup vardı. Onlar tabi bizden daha yavaş ilerliyorlardı. Biz geçip gittikten sonra çeteciler onları durdurmuşlar, arabadakiler kendilerini müdafaa etmeye kalkınca, adamları vurmuşlar. Bir kaç gün sonra sokaklarda yapıştırılmış olan ilanlardan bunu öğrendik...”⁷⁰

Kısacası haydutlar tarafından polis zannedilmeleri hayatlarını kurtarmış ve olay feci bir şekilde sonuçlanmamıştı.

Yaşanan bu korkunç olaydan sonra Kâmil Bey, 6 Nisan 1921 tarihli mektubunda Enver Paşa'ya Münih'e gitmekten vazgeçtiklerini söylüyordu. Esasında gitmekten vazgeçilmesinin en büyük sebeplerinden biri de Enver Paşa'nın bu fikre şiddetle karşı çıkmasıydı. Üstelik Enver Paşa sadece Münih'e gitmelerine değil Çürüksulu ailesinden Hüseyin beylerle bu kadar samimi olunmasına da kızıyordu. 9 Nisan 1921 tarihli şu mektup Enver Paşa'nın bu konuda ne kadar katı olduğunu göstermektedir:

“... Mahmud Paşa ailesi için ne ise fakat doğrusu Hüseyin Bey ve zevcesi için tamamen senin fikrinde değilim. Binâenaleyh ne yapıp ne yaparak be-heme-hâl bana Sultan Efendi'yi bir hafta mütemadi tarassut altında bulundur ve bana neticeyi olduğu gibi yaz... Hem de anlamıyorum neden mutlaka Münih'e gitmekte ısrar ediyorsunuz. Otel hayatı nedir anlamadınız mı? Yoksa yengen beni bilahare cani edecek bir yol mu tutmak istiyor? Yengene geliyorken ben her ihtimale karşı en hususi masrafları için 20.000 mark senden gizli bırakmıştım. Yoksa acaba kendisi o... farkı olmayan Mahmut Paşa'nın kızına mı yediriyor? Sonra bu illâ Münih'e gitmek istemenin sebebi nedir? Hüseyin Bey'in sözlerini hiç sevmediğimi bilmünasebe defaâtle yazmıştım. Öyleme geliyor ki o çocuk ailemize bir felaket getirecektir. Allah versin de yanılmış olayım... Sonra cidden anlamıyorum. Sultan Efendi Münih'e

⁶⁹ *Vatan*, nr. 4190, 12 Ocak 1953, s. 4.

⁷⁰ *Vatan*, nr. 4190, 12 Ocak 1953, s. 4.

giderse sen Berlin’de mi kalıyorsun? Buna katiyyen müsaade etmem. Eğer böyle ise yaz, Sultan Efendi’ye yazıp kat’i olarak menedeyim... Eğer böyle yalnız harekete kalkarsa sonra ailenin felaketine sebep olabilecek bir cinayete sebep olacağını şu satırları göstererek kendilerine anlat. İşte eğer bunun aksi olursa sen de cinayetin en büyüğünü işlemiş olursun. Herhalde beni sakın ola ki aldatmaya kalkışmayasın... Ben de bilmiyorum cemiyet işlerinde bu kadar mühim olduğun halde neden Sultan Efendi Berlin’de kalmak istemiyor. Hülasa bana hakikati yaz. Sultan Efendi’nin maksadını tamamıyla anlamak isterim...”⁷¹

Görüldüğü gibi Enver Paşa sadece Münih’e gitmek istemelerine kızmakla kalmıyor, aynı zamanda Naciye Sultan’ın kendisinden gizli işler çevirdiğinden de şüpheleniyordu. Bu yüzden de kardeşine “Bu postada vaatleri gibi iki kelime olsun alamadım. Vakıa alıştırmışlardı. Fakat insan yine bir şey bekliyor. Babam ile sık sık tiyatro ve sinemaya gidiyormuşsun. Sultan efendi hazretleri böyle sanatoryumda yalnız kalınca sıkılmıyor mu? Sana evvela rica sonrada lazım ise emredeyim. Hiç olmazsa benim beynimi tırmalamaya başlayan noktalar hakkında malumat ver...” diyerek endişelerini dile getiriyordu.⁷² Fakat bu endişeleri yersizdi ve Kâmil Bey ağabeyine cevaben 18 Nisan 1921 tarihli şu mektubu yazdı:

“... Sultan Efendi hazretleri için düşünceleriniz bence lüzumsuzdur. Esasen bundan evvelki kuryelerle gönderdiği mektuplar da bunu isbât eder. Bu sırada tatillerim olduğu için kendileriyle daima bir aradayım. Ailemizin namusunu rencide edecek her hareketlerini size yazmayı vazife bilirim. Mamafih sizi düşünmekten sizinle meşgul olmaktan başka bir şey yaptıkları yoktur. Ortada düşündüğünüz gibi gizli bir şey yoktur... Efendimiz biraz fazlaca sinirlidir. Binaenaleyh lüzumsuz kavgalara mani olmak için bana yazdığımız mektubu kendisine göstermiyorum. Mamafih istediğiniz gibi tarassut edip, malumat da yazarım...”⁷³

Naciye Sultan da esasen Enver Paşa’nın bu kıskançlıklarından muzdaripti ve bu sebeple bir mektubunda “... Bütün kâinata bir numune-i imtisal olan sadakatimi hiçbir şeyle ispat edemedim. Öyle değil mi Enver? Zarar yok. Sen hasta olma, sağ ol. Bütün ümidin saadetle netice bulsun, ben mücadele-i hayatla kahrolayım...” diyordu.⁷⁴

Kocasının ihanet ithamları Naciye Sultan’ın çok ağrına gidiyordu. Fakat o her şeye rağmen kocasını üzmemek için mektubundaki kelimeleri özenle seçiyordu:

“İki gözüm Enverciğim,

Bilsen ne kadar mahzûnum. Ya Rab! Sana perestiş etmekten başka kabahati olmayan kalbimi haksız, yanlış düşüncelerle parçalamaktan bilmem ne lezzet duyuyorsun. Enverciğim cidden pek müteessirim. Sana pek çok yalvarıyorum. Biz artık böyle birbirimizden uzak yaşamayalım. Eğer bana acımıyorsan,

⁷¹ İnan, *a.g.e.*, s. 82 – 84.

⁷² İnan, *a.g.e.*, s. 97 (13 Temmuz 1921).

⁷³ İnan, *a.g.e.*, s. 49.

⁷⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 139.

zavallı yavrularıma acı. Of Ya Rab! Enver sen ne kadar hain oldun. Nasıl oluyor da beni bu kadar adi düşünüyorsun. Ne ise pek mahzûnum. Bunun için fazla yazarak seni üzmem... Enver Allah aşkına beni yalnız bırakma, gel. Seni dört gözle bekliyorum.

Naciye”⁷⁵

Enver Paşa her koca gibi eşini kıskanıp bu kıskançlıklarıyla eşini zaman zaman gücendirse de çoğu zaman mektuplarıyla birlikte hediyeler göndererek karısına jestler yapmayı da ihmal etmiyordu. Gönderdiği bu hediyeler bazen giyim bazen de mücevher mukabilinden şeyler oluyor ve kocasının bu inceliği Naciye Sultan’ı çok mutlu ediyordu.

Enver Paşa’nın mektuplarında sıkça bahsettiği konulardan biri de Naciye Sultan’ın yanına, Moskova’ya gelmesiydi. Fakat Naciye Sultan’ın, Enver Paşa’nın bu gel tekliflerine yanıtı çok sert olmuştu. Çünkü Naciye Sultan, yıllarca kocasından ayrı olmanın verdiği psikolojiyle de olsa gerek zaman zaman sırf kendisinden kurtulmak için eşinin uzaklara gittiğini düşünüyor, bu yüzden de kocasının bu tekliflerini gerçekçi bulmuyordu. Naciye Sultan tam tarihi belli olmayan fakat 1921 yılına ait olduğu sanılan mektubunda şöyle diyordu:

“İki gözüm Enver’im

İki sene İstanbul’da bir sene Berlin’de. Her an türlü üzüntüyle sensiz geçen günler. Artık biraz düşünerek insafli düşünmek zamanı geldi zannederim.

Fakat çok rica ederim “gel” diye benimle, bu hasta kalbimle eğlenme. Eğer benim mevcudiyetim seni sıkmaz ise gel beni ve anneleri gibi senin başına azîm belâ olan bedbaht çocuklarını al götür. Kâmil Bey’in mektubunda sultanı getir diyorlar. Bilmem ki ne dersin. Senin boş zamanında gelirsiniz diye yazmakla bir adım bile yürümeyeceğime emin ol efendim.

Ben Kâmil ile değil, senin ile izdivaç ettim. Eğer benimle yaşamak istemiyor isen üzülme efendim, “ben seni istemiyorum, senden bıktım” de o zaman anlar, senin başından defolur gider; sen de ben de rahat ederiz. İşte yine tekrar ediyorum, eğer benimle yaşamak istemiyorsan beni başkaları himâyesinde yaşatma. Ben senden hiç bir şey istemiyorum. Yalnız senin yanında bulunmak, seninle beraber yaşamak istiyorum. Ve kati cevabını sabırsızlıkla bekler, ellerinden öperim.

Naciye”⁷⁶

Bu arada Naciye Sultan’ın doğumu da giderek yaklaşıyordu. Erkek olması beklenen bebeğin, mektuplarda sıkça bahsi geçiyor ve *yolcu* olarak zikrediliyordu.⁷⁷ Doğum yaklaştıkça hazırlıklar da hızlanmaya başlamıştı. Kâmil Bey ağabeyine yazdığı mektupta “... Efendimiz iyidirler. Yolcuyu karşılamak için bir kaç gündür kemâl-i faaliyetle hazırlıklar yapıyor. En

⁷⁵ İnan, *a.g.e*, s. 145 (1 Mayıs 1921).

⁷⁶ İnan, *a.g.e*, s. 124.

⁷⁷“Doktor Franc evvelsi gün geldi ve kat’i olarak yolcuyu teşrin-i evvel ibtidâlarında intizar etmemiz lazım geleceğini söyledi” [İnan, *a.g.e*, s. 33 – 34 (27 Şubat 1921)].

ziyade çalışan efendimiz. Bu sefer kendisini hakikaten çok takdir ettim. Bizzat gitti, her şeyi aldı. Şimdi de sabahtan akşama kadar dikiş dikiyor. Minimini zarif bir sepet aldılar. Pek hoşunuza gidecek. Daha şimdiden zarif bir mantosuyla bir de takkesi var. Franc'ın ifadesine nazaran yolcuyu Eylül 15'ten sonra beklemek lâzım gelecekmiş. Hayırlısıyla gelsin. Biz her şeyini hazırladık..." diyordu.⁷⁸

Naciye Sultan, doğum yapmadan evvel Berlin'de, daha büyük bir villaya taşınmak istedi. Bu yüzden 1921 yılının Ağustos ayında Berlin'de bir villaya geçildi. Fakat bu taşınma maddi bakımdan Sultan'ı epeyce zora sokmuştu. Evin mali işleriyle ilgilenen Kâmil Bey, çekilen maddi sıkıntıdan Enver Paşa'ya şöyle bahsediyordu:

"... Dün villaya nakletmemiz nihayet buldu... Peşinen 32 bin küsur mark vermek lazımdı. Bu parayı şimdilik ödünç bulabildim. Geçen Temmuz ayında hakikaten büyük gayretle iktisâd ettim. Fakat masraf maateessüf 52 bin mark oldu. Sanatoryumda tahminen 5 haftadan biraz ziyade oturduk. 40.000 marktan fazla yalnız oraya verdik. 5 bin marka da otomobili tamir ettirdik. Hava tebdili için bir hafta müddetle Sultan Efendi deniz kenarına gitmek istiyordu. Ondanda vazgeçmeye mecbur oldular... Elimizde 4 bin marktan başka para yok. Müdürden yakında para gelmezse vaziyet pek fena bir şekil alacak..."⁷⁹

Naciye Sultan'ın esasında İstanbul'dayken her ay düzenli olarak aldığı bir muhassasatı vardı. Fakat İstanbul'dan habersiz ayrılması üzerine muhassasatı kesilmişti.⁸⁰ Neyse ki ilerleyen zamanlarda Kâmil Bey ağabeyine; evin idaresini yoluna koyduğundan ve ayda 30.000 markla rahatça geçinebildiklerini yazıyordu.⁸¹

1921 senesi Eylül ayı başlarında Enver Paşa Berlin'e ailesinin yanına geldi. Çünkü Naciye Sultan'ın doğumu çok yaklaşmıştı. Enver Paşa gelir gelmez Naciye Sultan'ı Berlin'deki Mayer Sanatoryumu'na yerleştirdi. Fakat yine Türkistan'a gitmesi gerektiği için ailesinin yanında uzun süre kalamadı. Enver Paşa Berlin'den ayrıldıktan yirmi gün sonra yani 29 Eylül 1921 senesinde doğum gerçekleşti ve Naciye Sultan'ın üçüncü çocuğu ve tek oğlu Ali dünyaya geldi.⁸²

Enver Paşa oğlunun doğumunu göremeden gitmişti. Fakat biricik eşine doğum hediyesi hazırlamayı ihmal etmemişti. Naciye Sultan hatıratında Enver Paşa'nın bu inceliğinden şöyle bahseder:

⁷⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 53 (17 Ağustos 1921).

⁷⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 51 – 52 (2 Ağustos 1921).

⁸⁰ MV, 220/161. Daha sonra yine Meclis-i Vükela'nın kararıyla maaş, Naciye Sultan'a vekâleten annesine bağlandı (MV, 223/218).

⁸¹ İnan, *a.g.e.*, s. 53 (17 Ağustos 1921).

⁸² Vatan, nr. 4189, 11 Ocak 1953, s. 4.

“... Enver Paşa gitmeden evvel bana vereceği hediye hazırlayıp, bırakmış. En çok sevdiğim çiçeklerle beraber onları bana hastaneye muayyen zamanda getirmeleri için tembih etmiş. Çocuğumuz doğar doğmaz bana bunları getirdiler. En gaili zamanda bile beni düşündüğü, uzaktan dahi bizlerle meşgul olduğunu görmek ve hissetmek beni teselli ediyordu...”⁸³

Naciye Sultan Enver Paşa’ya bir mektup yazarak oğullarını dünyaya geldiğini müjdelemiş ve Ali’nin resimlerini göndermişti. Ayrıca Enver Paşa’dan, Ali için güzel bir isim de isteniyordu. Çünkü “Ali” ismi geçici olarak kullanılıyordu. Ali denilmesini sebebi ise; Enver Paşa’nın gizli yazışmalarında “Ali” kod adını kullanıyor olmasıydı.

Kâmil Bey, Enver Paşa’ya yazdığı mektubunda küçük Ali’den şöyle bahseder:

“... Her şeyden evvel sizden güzel bir isim bekliyor. Bu kadar güzel, bu kadar sevimli, şirin bir çocuk sanırım dünyada bir daha bulunmaz. Önden mini mini iki inci dişi çıktı. Isırmadığı, koparmadığı şey bırakmıyor... Doktorun dediği gibi birinci sınıf çocuklardandır. Sıhhati pek mükemmeldir... Mamefih evin içini kasıp kavuruyor. Ali’nin hatırı için hiç birimiz ses çıkartmıyoruz...”⁸⁴

Naciye Sultan yaklaşık bir sene kadar sonra yine Berlin’de ama daha büyük bir eve geçmek istedi. Fakat bu evin sadece mobilyaları iki milyon mark tutacaktı.⁸⁵ Her şeye rağmen bu evin kiralanmasına karar verildi. Kâmil Bey Berlin Tiergarten Sokağı 34 numarada yer alan bu eve yaptıkları masrafı ve mali durumlarını ağabeyine şöyle anlatır:

“... 16 odalı ferah, rahat bir yer bulduk. Möblesini satın almak suretiyle 2 milyon marka eve, usulü dairesinde hükümetin müsaadesiyle sahip olabildik. Buradaki ev mesailinin ne derece güç olduğunu ve ne büyük müşkülâtla hükümetin müsaadesinin alındığını bilmediğiniz için verilen parayı çok göreceğinizi tabii bulurum. Çünkü elimize geçen paranın kıymeti 1 milyonu biraz geçmektedir... Fakat eve senevî vereceğimiz kira 50 bin marktır ki, 200 kâğıt lira bile tutmaz. O taraftan kârımız var. Bunları size yazıyorum ki son zamanlarda büyük masrafımız olduğunu göresiniz. Ev vaktiyle kısmen büro halinde olduğu için yeni bir kısım möble, bilhassa efendimize bir piyano almak mecburiyetinde bulundum. Bu parayı Sultan efendimizin üç tek taş elması ile 1 inci kolyesini satarak temin ettik. Bir taraftan da hayat pahalılaştı... Mâhiye masrafımız 100 bin marka yakındır. 700 lira demektir. Etrafa 1 milyon mark borcumuz var. İstanbul’a yazdık bir arsa satsınlar...”⁸⁶

Naciye Sultan’ın maddi durumu gerçekten sıkıntılıydı. Bu yüzden İstanbul’da Sultan’ın mallarını idare eden Müdür İbrahim Bey’den mümkünse biraz daha fazla para göndermesi istendi. Fakat İbrahim Bey, Enver Paşa’nın anne ve babasına verilen paralardan, avukatın maaşından ve kendi maaşından bahsederek para göndermenin imkânsız olduğunu söyledi.

⁸³ *Vatan*, nr. 4189, 11 Ocak 1953, s. 4.

⁸⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 58 -61 (10 Temmuz 1922).

⁸⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 55 – 57 (18 Nisan 1922).

⁸⁶ İnan, *a.g.e.*, s. 58 – 61 (10 Temmuz 1922).

Naciye Sultan'ın Berlin'de yaşadığı sıkıntılar sadece maddi değildi. Başka bir takım üzücü olaylar da yaşanmaktaydı. Ermeni tehcirinin müsebbibi olarak görülen İttihat ve Terakki erkânına Ermenilerce suikastlar tertip edilmesi planlanıyordu. Daha önce Tâlât Paşa'yı vuran Ermenilerin bu sefer de diğer ittihatçıların peşine düştüğü konuşuluyordu. Bu şayiaların etkisiyle de olsa gerek Naciye Sultan, yaşadığı şu garip hadiseyi biraz da bu yaşananlara yoruyordu. Bir akşam Naciye Sultan, Çürüksulu Mahmut Paşa'nın kızı Meziyet Hanım ve eşi Hüseyin Nakib Bey'le birlikte yemek yemek üzere bir lokantaya gitmişlerdi. Naciye Sultan yemek boyunca birinin gözünü ayırmadan kendisine baktığını fark etmiş, fakat başta bunun bir çapkınlık bakışı olduğunu düşünerek aldırmamıştı. Bakışların normal olmadığını anladığında ise Meziyet Hanım'a usulca bahsetti. Esasen Meziyet Hanım da bu bakışların farkına evvelce varmış fakat Naciye Sultan'ı da korkutmamak için bir şey söylememişti. Naciye Sultan olayın devamını hatıratında şöyle anlatır:

“... Çabucak yemek yiyip lokantadan çıkmak istedik. Bu hain bakışlı adamın muhakkak surette bana bir fenalık etmek istediği belliydi. Meziyet'le kocası beni aralarına alarak oradan kaçırdılar. Bu hadise benim üzerimde o kadar garip bir tesir bırakmıştır ki hala Paris'te yaşayan dostum Hüseyin Nakip ile yakın zamanlara kadar bunu hatırlayıp konuştuğumuzu bilirim...”⁸⁷

Naciye Sultan endişe ve korkularında haklıydı. Çünkü Ermenilerin İngiliz pasaportuyla seyahat ettikleri ve Almanya'ya gelmek üzere oldukları ihbarı alınmıştı. Hatta bu Ermenilerin isimleri öğrenilmiş, resimleri dahi temin edilmişti. Bunun üzerine Naciye Sultan ve Kâmil Bey derhal Alman polisine giderek şikâyetle bulundular ve tedbir alınmasını istediler. Fakat polisler, suikastçılar harekete geçmeden onlara mani olamayacaklarını, ancak herhangi bir saldırı olursa müdahale edebileceklerini söylediler. Artık beklemekten başka çare yoktu, ama beklerken bir takım kayıplar da verilmiş; Cemal Azmi ve Bahaeddin Şakir beyler Ermeniler tarafından öldürülmüştü. Kâmil Bey Enver Paşa'ya yazdığı mektubunda bu üzücü olaydan ve Naciye Sultan'ın yaşananlardan ne derece müteessir olduğundan şöyle bahsediyordu:

“ Bugün size kara bir haber vereceğim. Ermeniler, Cemal Azmi Bey ile Bahaeddin Şakir Bey'i de dün gece nısfülleyli biraz geçerek şehit ettiler. Buradaki bütün Türklerin ve Türk dostlarının teessürleri son derecededir. Baha zevcesiyle dört çocuk bıraktı ki tamamen parasız ve kendilerini idareden acizdirler. Cemal Azmi Bey'in ailesi de hemen aynı vaziyettedir... Allah yardım etsin. Yoksa er geç sefaletle mahkûmdurlar. Biz tabi elimizden geldiği kadar kendilerine yardım edeceğiz. Efendimiz cemiyetin

⁸⁷ *Vatan*, nr. 4190, 12 Ocak 1953, s. 4.

kendileri için vermekte olduğu mahiye tahsisatı iki aileye terk etti. Fakat bu da devam edemez. İki ay sonra para bitecektir...”⁸⁸

Naciye Sultan gerçekten de bu suikastlardan çok etkilenmişti, bu sebeple de hatıratında, “Cemal Azmi ve Bahaeddin şakir beyleri feci bir şekilde vurdular. Aileleriyle beraber sokakta giderken hanımları bir tarafa ekip kocalarını gözleri önünde öldürdüler. Bu hadise üzerine büsbütün vehme kapıldım ve ürktüm” diyordu.⁸⁹

Alman polisinin Ermeni suikastlara karşı tedbir almaması ve Cemal Azmi ile Bahaeddin şakir beylerin öldürülmesi zerine Naciye Sultan ve ailesi kendi tedbirlerini almaya karar verdiler. Bu sebeple vaktiyle Alman emniyet teşkilatında hizmet etmiş, daha sonra bu görevden ayrılarak hafiyeliğe başlamış bir kaç kişiye müracaat ettiler. Bu kişiler hane halkını koruyup gözetecek, şüphelenilen kişilere anında müdahale edeceklerdi. Alınan nlemler gereksiz veya abartılı değildi. Çünkü suikastlar gerçekten de korkulacak kadar iyi çalışıyor, iyi teşkilatlanıyordu. Bunların bir kısmı öldürecekleri kişinin; hangi gün hangi saatte nerede bulunduğunu ve ne yaptığını takip ederken, bir kısmı da aldıkları bu malumat doğrultusunda suikastları tertip ediyordu. Bu şekilde muntazam bir teşkilat kurdukları için maksatlarına ulaşmaları da çok kolaydı.

Esasen Naciye Sultan ve çocuklarından ziyade, kayınbiraderi Nuri Paşa tehdit altındaydı. Fakat Nuri Paşa yeğenleriyle ilgilenmek için sık sık Naciye Sultan ve ailesini ziyaret ettiğinden ister istemez onlar da bu tehlikenin içine giriyorlardı. Hatta bu konuyla ilgili olarak büyük bir tehlike de atlatılmıştı: Naciye Sultan ve ailesi her pazar otomobille gezmeye gider, bu gezilere kayınbiraderi Nuri Paşa da iştirak ederdi. Bir pazar günü yine otomobil bekleniyordu. Fakat otomobilde bir arıza çıktığı ve gelemeyeceği bildirildi. Bu yüzden de muayyen saatte Naciye Sultan ve ailesi evden çıkamadı. Meğerse o gün de suikastlar tertibatı kurmuş ve Nuri Paşa’yı öldürmek için evin yakınlarına saklanmışlardı. Ancak uzun süre bekleyip de evden kimselerin çıkmadığını görünce, hemen kaçmışlardı. Naciye Sultan, tuttukları hafiyeler tarafından kendisine anlatılan bu olaydan hatıratında şöyle bahseder:

“... Düşmanlar gayet kuvvetli ve sratlı giden bir Mercedes otomobiline binerek evin karşısındaki ormanın bir yoluna gizlenmişler. Orada bizim otomobilin gelmesini bekliyorlarmış. Mercedes’in içinde iki kişi varmış. Bizim tarafımızdan memur edilen polis hafiyeleri de aynı ormanın başka bir yoluna

⁸⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 55 – 57 (18 Nisan 1922).

⁸⁹ *Vatan*, nr. 4191, 13 Ocak 1953, s. 4.

saklanarak hem evi hem de düşmanları gözlemişler... Polislere vermiş olduğumuz resimlere bakarak bunların hüviyetini tesbit etmişler...”⁹⁰

Hem şans eseri olarak hem de alınan önlemler sayesinde, Naciye Sultan ve ailesi büyük bir tehlikeyi bertaraf edebilmişlerdi. Fakat hatıratından anladığımız kadarıyla yaşanan tüm bu olaylar Naciye Sultan’ın psikolojisi üzerinde kötü tesir bırakmış, her şeyden korkar hale getirmişti:

“... Benim sinirlerim bozulmuştu. Odada yalnız kalmaktan bile ürküyordum. Cinlere, perilere inanmadığım halde bir çocuk gibi yalnızlıktan korkardım. Fakat hayat beni senelerce yapayalnız yaşamaya mecbur etti. İster istemez bütün korku ve ürkekliği unutttum.”⁹¹

Naciye Sultan önceleri kocasının Berlin’e gelmesini ve onlarla birlikte yaşamasını çok istiyordu. Fakat ittihatçılara düzenlenen suikastlar nedeniyle bu isteğinden vazgeçti. Hatta imkân olursa tanınmış Türk kadınlarından bir heyet kurarak Kâbil’e gitmeyi bile düşündü. Kâmil Bey mektubunda Naciye Sultan’ın bu kararından ağabeyine şöyle bahsediyordu:

“... Efendimiz pek müteessirdir. Katiyyen sizin buraya gelmenizi arzu etmiyorlar. Bilakis kendileri müsait olur olmaz hemen Kâbil’e gelmeye karar verdiler. Gelirken de Bedri Bey’in haremmini ve daha bir kaç tanınmış Türk hanımını beraber getirip orada teşkilat-ı hayriyye vücuda getirmek emelindedirler. Efendimiz başladığınız büyük mücadelede size can ile baş ile yardım etmeye karar vermişlerdir. Sultan efendimizin bu kararı ne kadar ulvî hislere istinâd ettiğini bildiğim için pek bahtıyarım ağabey. İnşaaallah efendimizi ve evlatlarınızı ben bizzat ta Kabil’e kadar getirip size teslim edeceğim. Ve bu benim en büyük bir bayramım olacak.”⁹²

Fakat Naciye Sultan kocasının yanına gitme emeline nail olamadan Enver Paşa şehadet mertebesine erişecekti.

5. Enver Paşa’nın Vefatı ve Naciye Sultan’ın İkinci Evliliği

Enver Paşa’nın Naciye Sultan’a gönderdiği mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Paşa, içinde bulunduğu duruma artık daha fazla tahammül edemiyor, kendisine destek olması için eşini yanına çağırıyordu. Paşa bu sebeple yazdığı 21 Mayıs 1921 tarihli mektubunda, Naciye Sultan’a şöyle seslenir:

“Ah Naciyecğim hani şöyle ikimiz baş başa verip de düşüncelerimizi birbirine katarak yaşarsak öyle geliyor ki şimdikinden bin kat daha doğru düşünecek, bin kat daha doğru kararlar vereceğim. Yok, yok haydi gel Naciye beraber bulunalım. Evet, şimdiye kadar gelmeni istemiyordum ama şimdi... En güzel

⁹⁰ *Vatan*, nr. 4191, 13 Ocak 1953, s. 4.

⁹¹ *Vatan*, nr. 4191, 13 Ocak 1953, s. 4.

⁹² İnan, *a.g.e.*, s. 55 (18 Nisan 1922).

mevcudiyetim olan seni sıkıntıya sokmaya çalışıyorum. Evet, ben eskiden daha hodbin oldum. Ama yalnız ikimizin arasındaki hodbinlik olsa gene galebe çalarım. Fakat şimdi kurtarılacak koca bir İslam âlemini işe daha kuvvetli, daha canlı sarılmama yardım edeceğini düşünmemden doğan hodbinlik beni bu kadar ileri vardiıyor... Bana can ver, kuvvet ver, hepsinden daha mühim olarak ümit ver. Gene seni üzdüm. Fakat beni affet sana derdimi dökmeysem kime dökebilirim.”⁹³

Her ne kadar Enver Paşa eşini yanına çağırıyor olsa da kendisi de esasında bunun mümkün olmadığını biliyordu. Bu yüzden de bazen her şeyi ardında bırakarak eşinin ve çocuklarının yanına dönmek istediğini yazıyordu.⁹⁴ 4 Ağustos 1922’de Naciye Sultan’ın eline geçen 29 Temmuz 1922 tarihli son mektubunda ise artık ailesinin yanına dönüş planlarından bahsediyordu.⁹⁵ Enver Paşa bu mektubunda eşine, İsviçre’ye geçmek istediğini, fakat bu

⁹³ Aydemir, *a.g.e.*, III, 610 – 611.

⁹⁴ Bu mektuplardan biri şöyledir: “Bugün Duşanbe tarafından silah sesleri geldi. Ali Rıza Bey’le Sami, benim oraya gelmem için haber gönderdiler. Ama beyler izin vermediler. Kalben derin bir hüznü duydum. Anlıyorum ki günler geçtikçe bana elem verecek, beni ezecek. Yavaş yavaş her şeyi feda ederek, yalnız sizle, sizin için yaşamaya karar vereceğimi sanıyorum. Ah Naciye, acaba paranız var mı? Ne yapıyorsunuz?”. Diğer bir mektup: “Böyle giderse, çekilip Afganistan’a gideceğim. Oradan da büsbütün işten çekilip, senin yanına geleceğim. Ama muvaffakiyetsiz gelince, sen beni nasıl kabul edeceksin? Fakat muvaffak olmak istedim Naciye...” (Aydemir, *a.g.e.*, III, 654 – 655).

⁹⁵ “25 Temmuz 1922 – Satılmış. Naciyeğim, sevgili sultanım, cici efendiciğim!

Bugün pek sıkıntılı bir hava, tuhaf bir sis, güneş görünmüyor. Düşmandan bir hareket yok. Fakat henüz sabaktır. Hastalarımı geri gönderdim ve Afgan emirinin askerinin ve muavenetinin çekilmesinin iyi olmadığını ve Bolşeviklere emniyet caiz olamayacağını bildirdim. Ve hiç olmazsa eczâ-yı tıbbiye ve sair malzemesinin iadesini istedim. Bakalım, ne olacak? Bir de Hacı Sami (Enver Paşa’yı Orta Asya’ya gitmeye ikna eden kişi) ve diğer arkadaşların bu tarafa geçmesine müsaade olunmasını talep ettim. İşte efendiciğim, hemen şu satırları yazarak mektubumu kapatıyorum ve içine her gün sana topladığım buranın yabani çiçeklerinden maâda (hariç olarak) kaç gecedir altında yattığım karaağaçtan kopardığım ufak bir dalı leffediyorum (ilâve ediyorum). Seni öper, sever, kucaklar, bu mevcudiyet-i maddiyemle (maddi varlığımla) aşk ve iştihakımla (hasretimle) sarılarak... Huda’nın birliğine yavrularımla beraber emanet ederim ruhum, efendiciğim. Karaağaca çakımla ismini yazdım. Enver’in” (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=332660>) Murat Bardakçı, Enver Paşa’nın torunu Osman Mayatepek’te mahfuz bulunan bu mektubun Enver Paşa’nın son mektubu olduğunu söylese de Enver Paşa’nın kardeşi Kâmil Bey, *Tevhîd-i Efkâr* Gazetesi’ne verdiği bir beyanatında, Naciye Sultan’ın eline geçen son mektubun 29 Temmuz 1922 tarihli olduğunu söylemektedir (*Tevhîd-i Efkâr*, nr. 3882 – 854, 1 Rebülâhîr 1342/10 Kasım 1923, s. 1 – 3). Bu sebeple 25 Temmuz 1922 tarihini taşıyan bu mektubun Enver Paşa’nın son mektubu olması mümkün değildir. Zekeriya Kitapçı da bir yazısında, Enver Paşa’nın son olduğu iddia edilen şu mektubuna yer vermiştir: “Sevgili Necibe [Naciye olmalıydı],

... Sen yazdığın mektubunda (bana sitem etmiş) kılıç ve harbi sevdiğim kadar hiçbir şeyi sevmediğimi yazmışsın. Söylediğin pek yalan değildir. Ben hiçbir şeyi değil sadece seni seviyorum diyemem (desem de yalan olur). Fakat sen de bilirsin ki benim hakkımda yanlış propagandalar yapan bir kısım bedbahtların iddia ettikleri gibi ben bu uzak diyarlara servet aramak, zengin olmak veya kendi hâkimiyetimi kurmak için gelmedim. Gerçekte beni senden koparıp buralara kadar sürükleyen, Cenab-ı Hakk’ın omuzlarıma yüklediği kudsî bir vazifedir.

Bu ise cihad vazifesidir. Bu öyle ulu bir vazifedir ki ona niyet edenleri bile (yapamasa dahi) ilâhî cennete girmeye hak kazandırır. Allah (c.c.)’a hamd olsun ki ben sadece cihada niyetle yetinmiyorum, gerçek manada cihad ediyorum. Her ne kadar senden ayrı kalmak, senin sevginle çarpan kalbimi paramparça etmekte ise de bu uğurda böyle büyük bir imtihan vermekte mutluyum.

Şu fani, dünyevî şeyler içinde senin sevginden başka benim irademi sarsan hiçbir şey yoktur. Fakat Allah (c.c.)’a şükürler olsun ki Allah (c.c.)’a emrini yerine getirmede sana olan sevgime dahi boyun eğmedim. Bundan seninde ayrı bir mutluluk duymam gerekir. Senin öyle bir hayat arkadaşın var ki onun, sana olan aşkını Allah (c.c.)’a olan aşkına feda edecek kadar kuvvetli bir imanı vardır.

Her ne kadar kadınlar üzerinde bilfiil kılıçla cihad etmek farz kılınmamışsa da onlar kendilerini bu ilâhî görevden muaf tutmazlar. Senin cihad etmense bütün dünyevî şeylerden yüz çevirip, Allah (c.c.)’a yönelmen, onu sevmendir. Bir de benim cihad azmimin kuvvetlenmesine yardımcı olmandır... Sevgili Necibe! Bir kere düşün. Bu baş öyle ki; senin her zaman çok yakışıklı dediğin bir baş, bu vücudun öyle ki; senin gözünde

projesini yerine getirebilmek için herkesi öldüğüne inandırması gerektiğini, bu yüzden de öldüğüne dair çıkacak olan haberlere inanmamasını, ancak başkalarının önünde inanıyormuş gibi davranmasını istiyordu. Bu mektup Sultan'ın eline geçtikten bir kaç gün sonra Enver Paşa'nın öldüğü şayiaları etrafta duyulmaya başladı. Naciye Sultan kocasının kendisine tembih ettiği gibi hareket ettiğini hatıralarında şöyle anlatır:

“... Bana ölüm haberini verenlerin önünde ağladım. Fakat içimden gülüyordum. Nasıl olsa bunun yalan olduğuna, günün birinde kocama kavuşacağıma inanıyor, böyle bir felaketin imkânsız olacağına sanıyordum...”⁹⁶

Maalesef ki Enver Paşa'nın vefat haberi yalan değildi. Enver Paşa Çegan Tepesi'nde Ruslarla yaptığı mücadelede, vücuduna aldığı kurşunlar nedeniyle 4 Ağustos 1922'de vefat etmişti.⁹⁷

Naciye Sultan ve Kâmil Bey bir kaç kez Afganistan büyükelçiliğini arayarak Enver Paşa hakkında bilgi almaya çalışmışlar, fakat Paşa hakkında sağlıklı bir bilgi almaya muvaffak olamamışlardı. Bu yüzden de o sırada Berlin'e kendilerini ziyarete gelen Şekip Arslan'dan büyükelçiliği arayarak bilgi almasını istediler. Şekip Arslan bu durumu eserinde şöyle anlatır:

“Ailesi benden Enver hakkında sağlıklı bilgi almak üzere Afganistan büyükelçisi ile görüşmemi istedi. Kendileri başvurarak sormuşlarsa da kötü bir haber vermemişti... Büyükelçi ziyaretle kendisinden sorduğumda; maalesef doğrudur, fakat ailesine açıkça söylemek, ölümünün kara habercisi olmak istemiyorum dedi. Enver'in ailesi bana tekrar müracaatla Büyükelçi'den aldığım bilgiyi ısrarla istediklerinde, kendilerine Büyükelçi'den açık bir şey işitmediğimi, ancak anlamlı bir şekilde susmasından şahsen korktuğumu söylemekle beraber; o kadar şayiye rağmen Paşa bunca zamandır öteden beri olduğu gibi kendi el yazısıyla refikası sultana bir şey yazmadığına göre, bir kazanın meydana gelmesinden korkulur yollu bir cevap verdim. Aslında Enver ölmüş olmasına rağmen ailesi

melekler kadar masum ve bütün askerlerden daha heybetli olan bu vücuttan koparılmış (kanlar içerisinde şehit olmuş). Bundan daha büyük bir mazhariyet var mıdır? ... Peki, hala sevgilim. Artık size Allah (c.c.)'a ısmarladık diyorum. Allah (c.c.) bilir kalbimin içinden kaynayıp gelen bir ses sana bir kere daha böyle bir mektup yazamayacağımı söylemektedir. Kim bilir belki ben hemen yarın şehitler zümresine katılacağım. Bak! Benim ölümüne sakın üzülmeysin. Sabırlı ol! Hele bir düşün, benim şehid olmam senin için ebedî bir iftihar kaynağı olacaktır... Seni seven Enver Paşa” (Zekeriya Kitapçı, “Enver Paşa'nın Son Mektubu ve Atatürk”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, I/4 (1987), 36 – 38). Bu mektubun da Enver Paşa'nın son mektuplarından biri olduğu muhakkaktır. Fakat son mektubu olması muhtemel değildir. Zira görüldüğü üzere mektupta, Naciye Sultan'ın hatıratında bahsettiği gibi Enver Paşa ailesinin yanına dönüş planlarından bahsetmemekte, sadece yaptığı işin ulviyetini ve ailesine duyduğu özlemi dile getirmektedir.

⁹⁶ *Vatan*, nr. 4192, 14 Ocak 1953, s. 4.

⁹⁷ Enver Paşa'nın mezarı, 4 Ağustos 1996 günü yani ölümünden 74 yıl sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in teşebbüsüyle Türkiye'ye getirilerek, arkadaşlarının yattığı Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'nde toprağa verildi (Yusuf Gedikli, *Enver Paşa; Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları*, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 15).

çıkan haberlere bakarak, bunun sadece yanlış bir haber olduğuna kendilerini inandırarak, kendilerini oyalamaktan geri kalmıyorlardı.”⁹⁸

Bir gün Cemal Paşa’nın yaveri İsmet Bey, Naciye Sultan’a giderek bütün acı hakikati anlattı. Hatta Enver Paşa’nın koynundan çıkan kan lekeleri bulaşmış mektup ve resimleri bile gösterdi. Fakat Naciye Sultan için gerçekte yüzleşmek çok zordu. Kocasının eşyalarını görünce başına gelen felakete inanmış olmasına rağmen, uzun süre umudunu yitirmeden belki bir yanlışlık olmuştur, belki günün birinde çıkar gelir diye bekledi.⁹⁹ Ancak zaman geçiyor ve Naciye Sultan eşinden hiçbir haber alamıyordu. Naciye Sultan bu acı gerçeği nasıl kabullendiğini hatıratında şöyle dile getirir:

“Her şeyden evvel memleketini, ondan sonra da beni seven ve düşünen kocam, ölümünde bile beni aylarca oyalayıp, üzmemenin yolunu bulmuştu... Kocamın hakikaten ölmüş olduğunu üç ay sonra öğrendim ve ancak o zaman bu kara habere inandım.”¹⁰⁰

Naciye Sultan, Enver Paşa’nın şahadetine inandıktan sonra, arkadaşları kendisine bu konu hakkında yaşamış oldukları ilginç bir hadiseyi anlattılar. Bu olayın teferruatını yine Naciye Sultan’ın hatıratından anlamaktayız:

“... Doktor Şükrü Bey Berlin’de staj yapıyordu. Kendisiyle görüşüyorduk. Şükrü Bey Çürüksulu Bahri Paşa’nın damadıydı. Doktor ipnotizma meraklısı idi. Sık sık bize gelir ve tecrübeler yapardı. Bir akşam evde başka misafirler de vardı. Doktor bizim evdeki bir kızı ipnotize ederek uyuttu ve bazı sualler sormaya başladı. Bu kızın ne tarih ne de memleket hakkında herhangi bir bilgisi vardı. Genç ve toy bir kızcağızdı. Doktor eline bir kâğıtla kalem verdi. Soracağı soruların cevabını oraya yazmasını söyledi. Soru şu idi; Enver Paşa ne oldu? Kız uyku halinde titremeye başladı. Bir müddet durdu ve sonra kâğıda şunları yazdı: Enver Paşa Güşembe’de şehit oldu. Doktor bu satırları okuyunca çok heyecanlandı. Telaşla kâğıdı sakladı ve göstermedi. Kızın hiç bir şey bilmediğini ve yazmamış olduğunu söyledi. Orada bulunan dostlarım kâğıdı görmüşler. Kocamın hakikaten şehit olduğuna inandığımı duyduktan sonra bana bu hadiseyi anlattılar. Ve kızın yazmış olduğu şeyleri söylediler...”¹⁰¹

Bu ilginç hadise Naciye Sultan’a fazlasıyla tesir etti ve asla unutamadı.

Naciye Sultan, Enver Paşa’yla 8 yıl evli kalmış olmasına rağmen eşiyle birlikte çok az vakit geçirebilmişti. Naciye Sultan’ın, zaman zaman çektiği sıkıntıların etkisiyle eşine sitem ettiği elbette oluyordu, fakat o her zaman Enver Paşa’nın kendisini ne kadar sevdiğini ve nasıl yüce bir hedef uğruna çabaladığının bilincindeydi. Bu yüzden Naciye Sultan hatıratında, “Hayat arkadaşım ile beraber geçen seneler zarfında dünyanın en bahtiyar ve en çok sevilen bir

⁹⁸ Arslan, *a.g.e.*, s. 40.

⁹⁹ *Vatan*, nr. 4192, 14 Ocak 1953, s. 4.

¹⁰⁰ *Vatan*, nr. 4192, 14 Ocak 1953, s. 4.

¹⁰¹ *Vatan*, nr. 4192, 14 Ocak 1953, s. 4.

kadını olarak yaşadım. Enver Paşa'yı belki pek çok kimseler kibirli, sert ve haşin olarak tanımıştır. Onun öyle olduğunu zannedenler çoktur. Fakat dünyada onun kadar munis, yumuşak ve nazik bir insan tasavvur edemem. Kendisiyle yaşadığım müddetçe ağzından hiç kimse için fena bir söz işitmedim. Keşke ondan biraz olsun kırılmış veya ağzından kötü bir söz duymuş olsaydım diye kendi kendime çok defa düşünmüşümdür. O zaman belki kendisi hakkında fena bir hatıra besler de onu daha kolay unutabilirdim” diyordu.¹⁰² Onun eşine ve eşinin ideallerine duyduğu saygı ve inanç tamdı ve eşinin kendisine olan sevgisinden hiç şüphesi yoktu. O hatıratında, kocasına duyduğu itimadı şu sözlerle ifade ediyordu:

“Enver Paşa kendisi için değil, evvela memleket sonra da benim için yaşadı. Bunu söylemekle kendime bir paye vermek istemiyorum. Bu adam kiminle evlenmiş olsaydı muhakkak surette sevdiği ve beraber yaşadığı kadını bahtiyar ederdi. Dünyada Enver Paşa kadar memlekete ve ailesine bağlı az erkek vardır. En meys zamanlarında bile eve geldiği vakit dışarıdaki dağdağalı ve üzüntülü havayı beraberinde getirmezdi... Belki bilmeyerek istemeyerek memleket hesabına bir takım politika hataları yapmış olabilir, fakat vatanına âşıktı, kendine göre kurduğu ve doğru bulduğu bir ideal için sonuna kadar çalışmıştır. Bu insana o kadar sonsuz bir imanım var ki politika tenkitlerinden gayri, aleyhinde hiç kimsenin bir şey söylemesine tahammül edemem...”¹⁰³

Enver Paşa ve Naciye Sultan'ın Mahpeyker, Türkân ve Ali adında üç çocukları dünyaya gelmişti. Ancak Paşa, iki kızını çok az, küçük oğlunu ise sadece resimlerinden görebilmişti. Fakat oğlu Ali'ye olan sevgisi bambaşkaydı ve kendisinin yapmaya muvaffak olamadığı şeyleri bir gün oğlunun yapacağından emindi. Enver Paşa bir mektubunda Naciye Sultan'ı gel diye çağırırken oğlu Ali'den de şöyle bahsediyordu:

“...Fakat acaba mini mini aslançığımız sana gelmen için izin verecek mi? Yok, bak ondan izin almadan hiç bir kararımız olamaz. O biliyorsun ya o biz ihtiyarladığımız zaman başladığımız işi ileri götürecek bütün garbı şarkı kurtaracak işte o büyük adamın sözünü sen de ben de dinlemeye mecburuz. Her yerde onun sözü yürüyecek, o hürmet bulacak, ün alacak. O değil yalnız bizim ailemizin belki ben bugün hiç bir iş yapmaya muvaffak olamadığım halde beni yine naci gibi seven 400 milyon Müslüman'ın da göz bebeği olacak. İşte onun önünde ve onu karnında taşımış senin önünde bütün düşmanlar âlemi yerlere sürünerek, ettiklerine pişman olup af dileycekler. Hani bir gün sizi evimizden atan Fransızlar, babamı babam olduğu için zindanlarda çürüten İngilizler zehirli dişleri sökülmiş yılanlar gibi gövdelerini zelil, sefil yerlerde sürtecekler. İşte Naciye, eğer o büyük adam izin verirse gel...”¹⁰⁴

Birçoklarına göre Enver Paşa hayalperest bir insan, başarısız bir kumandan olarak görülebilir, ama o, karısını ve çocuklarını çok seven, uzakta olmasına rağmen, onları düşünüp resimleriyle teselli bulan bir babaydı. Daha Naciye Sultan'la nikâhlıyken yazdığı

¹⁰² *Vatan*, nr. 4176, 30 Aralık 1952, s. 4.

¹⁰³ *Vatan*, nr. 4177, 31 Aralık 1952, s. 4.

¹⁰⁴ Aydemir, *a.g.e.*, III, 612.

mektuplarında ileride sahip olacağı çocuklarından ve onların nasıl vatana millete faydalı evlatlar olmasını istediğinden bahsederdi. Berlin’den yazdığı 27 Temmuz 1911 tarihli mektubunda Enver Paşa Naciye Sultan’a şöyle diyordu:

“Vatanımın nerede bir kılına dokunulmak istense biz hepimiz orada ölmek için hazır olmalıyız, sözle değil canla, başla... Çocuklarımızı böyle yetiştireceğiz. Her biri vatana millete öyle büyük işler görecekler ki bütün Osmanlılar, bütün dünya, tarih onları hayretlerle takdir edecek. Bunu sakın benim haris-i şan ve şöhret olduğuma verme. Bilakis vatanın menfaati, saadeti yanında her şey mahvolsun. Çocuklarımız kendileri yapacakları işlerle mağrur olmayacak, daima yaptıklarını geçmişte ve küçük görerek daha büyük işler yapacaklar, fakat biz tabi onlarla iftihar edeceğiz. Allah’a hamd edeceğiz. Ruhum! İnşallah o günleri göreceğiz değil mi? Düşün, Siz milletin perestiş derecesinde sevdiği bir valide, malumatlı, vücuduyla iftihar olunur bir Osmanlı sultanı çocuklarınızın her biri sizden daha ziyade seviliyor ne büyük saadet...”¹⁰⁵

Enver Paşa 12 Aralık 1914 tarihinde yazdığı mektubunda sanki kaderini çok önceden biliyormuş gibi “... Ah! Naciyeğim o akşam ki kart, üzerinde şöyle şirin yüzüyle gülümseyerek bakan tombul çocuk ne kadar derin hislere yol açtı. Naciye, böyle sevimli masum simalara o kadar meclubum ki anlatamam. Ekseriya bu sıra gördüğüm böyle güzel çocuklara gayr-i ihtiyarî durur, hayran hayran bakarım. Ne zaaf değil mi? Cenâb-ı Hakk inşâallah kendi çocuklarımızı böyle sever, artık müşterek muhabbetimizin nüfuzu altında onları cidden herkesin mucib-i hayreti olacak surette yetiştiririz. Sultancığım of! O günler bendenize o kadar uzak geliyor ki adeta düşünüp uzaklığı duydukça kalbim teessürden kan ağlıyor...” diyordu.¹⁰⁶ Enver Paşa maalesef ki çocuklarının başarılarına tanık olamadı. Fakat üç çocuğu da iyi eğitim alarak çok iyi yerlere geldiler.

Çocukların iyi yetiştirilmesinde Enver Paşa ve Naciye Sultan kadar amcaları Kâmil Bey’in de çok büyük etkisi vardı. Kâmil Bey adeta hayatını Naciye Sultan’a ve yeğenlerine vakfetmiş, Enver Paşa 1918’de ülkeden ayrıldığından beri Naciye Sultan’ın yanından bir an olsun ayrılmamıştı. Ağabeyinin vefatından sonra ise yine onun vasiyeti üzerine Naciye Sultan ile evlendi.¹⁰⁷ Naciye Sultan Kâmil Bey’le evlenmesinin sebebini hatıratında şöyle izah eder:

¹⁰⁵ İnan, *a.g.e*, s. 506.

¹⁰⁶ İnan, *a.g.e*, s. 413.

¹⁰⁷ *Yeni İstanbul*, nr. 2896, 8 Aralık 1957, s. 4; *Yeni Sabah*, nr. 6737, 6 Aralık 1957, s. 5. Ziya Şakir bir yazısında Enver Paşa’nın vasiyetinin şöyle olduğunu belirtir: “Kâmil! Biliyorsun ki ben, büyük işlere atılıyorum. Bu işlerde en evvel akla gelecek bir şey varsa o da ölümdür... Şayet ben, günün birinde ölüp gidersem zevcem ile çocuklarımı yabancılara eline bırakma. Sultan’la evlen, çocuklarımı da kendine evlat et.” Ziya Şakir, Enver Paşa’nın bu vasiyetine değindikten sonra şu anekdotu verir: “Kâmil Bey kardeşinin vasiyetini yerine getirdi. Naciye Sultan’la evlendi. Vakıa bu izdivaç, birçok dedikodulara sebebiyet verdi. Fakat meselenin bütün iç yüzü, bir şehidin vasiyetini yerine getirmekten ibaretti” (Ziya Şakir, “Enver Paşa ile Naciye Sultan Nasıl Evlendiler?”, *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 10, Ekim 1950, 376 – 378).

“... Kendimi çok yalnız hissediyordum. Çocukların hayatta hamiye, güvenecek birisine ihtiyaçları vardı. Onlar için hiç şüphesiz en yakın ve müşfik insan amcaları idi...”¹⁰⁸

Naciye Sultan’la Kâmil Bey’in nikâhları Kuruçeşme Sahilsarayı’nda, 30 Ekim 1923 yılında Halife Abdülmecid Efendi tarafından kıyıldı.¹⁰⁹ Nikâhtan sonra Naciye Sultan ve Kâmil Bey Kuruçeşme Sahilsarayı’nda ikamet etmeye başladılar. Her ikisi de burada rahat bir ömür sürmeyi hayal ediyordu. Fakat hayal ettikleri gibi olmayacak, Osmanogulları vatanlarından sürülerek belirsizliğe ve çok daha çileli bir hayatın kucağına itileceklerdi.

¹⁰⁸ *Vatan*, nr. 4193, 15 Ocak 1953, s. 4.

¹⁰⁹ *Vatan*, nr. 4193, 15 Ocak 1953, s. 4; Yılmaz Öztuna, “Naciye Sultan ve Enver Paşa”, *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 8, Ağustos 1974, 12 – 18.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÜRGÜN VE GURBET

1. Hanedanın Sürgün Edilmesi

İstiklal Harbi ve Cumhuriyetin ilanından sonra 1923 yılının son haftalarında kamuoyunda ve İstanbul basınında hilafetin akıbeti konusunda tartışmalar başladı. Hint Müslümanlarının liderleri olduklarını iddia eden iki ismin, Ağa Han ile Emir Ali'nin, Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdikleri ve daha onun eline geçmeden 5 Aralık 1923 günü Tanin ve İkdâm, ertesi günü de Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanan bir mektupları, bu tartışmaların alevlenmesine sebep oldu. Mektupta; “Hilâfetin bütün Müslümanlara itimat ve hürmet telkin edecek dinî ve ictimâî yüksek bir müessese vasfını tekrar kazanabilmesi için gereken sâlâhiyet ve muzaharatlarla teçhizi tavsiye edilmiş, İslamiyet'in insanlığın hayrına yarayan manevi kudret ve tesirini hissettirebilmesi için Hilâfet makam ve şerefının Papalık makam ve şerefinden asla geri bırakılmamasına lüzum gösterilmiş, bunu başarmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin şeref ve itibarının artacağı” belirtilmişti.¹ Ancak bu mektup, yetkili makamlar tarafından iç işlerine müdahale ve toplumu tahrik hamlesi şeklinde algılandı. Bu sebeple İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve mektubu yayınlayan gazeteciler hemen yargılanmaya başlandı. Bu durum aynı zamanda Meclis'te eskisinden çok daha yoğun ve hararetli bir hilafet tartışması başlattı. Yapılan bu uzun tartışmalardan sonra TBMM, 3 Mart 1924 günü kabul ettiği 431 sayılı kanunla hilafeti lağvetti.² 79 hanedan azası ve 76 hanedan mensubu olmak üzere toplam 155 kişinin “Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkartılmasına Dair Kanun” kapsamında Türk vatandaşlığından çıkarılarak sınır dışı edilmesine karar verildi.³ Bunların 37'sini şehzade, 42'sini ise Sultanlar teşkil etmekteydi.⁴

Hanedanın neredeyse tüm fertleri için bir trajedinin ilk adımı olan bu kararı Naciye Sultan şu sözlerle değerlendirmiştir:

¹ Salih Keramet Nigar, *Halife II. Abdülmecid*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1964, s. 9; Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2008, s. 12.

² Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbuğu, İstanbul 2008, s. 209 – 222.

³ Padişah ve şehzade çocukları hanedan azası, sultan soyundan gelenler ise hanedan mensubu olarak telakki edilirdi (Osman Selahaddin Osmanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Hanedanı*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), İstanbul 1999, s. 7).

⁴ Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 51.

“... Hilafet ilga edildi. Memlekete döneli henüz altı ay olmuştu. Tekrar çıkmak lazım geldiğini öğrendim. Fakat bu seferki çıkış evvelkine benzemiyordu. Hepimizi, bütün aile efradımı memleket hudutları dışında yaşamaya mecbur ediyorlardı. Bu bana çok ağır geldi. Kadındım, siyasetle hiç alakam yoktu. Memleketimi seviyordum. Fakat buna rağmen kanun bizi burada yaşamaktan mahrum ediyordu... Eski debdebeli hayatı düşündüm imparatorları bile hayrete düşürmüş olan bir ihtişam içinde yaşamıştım. Şimdi ise bir muhacir olarak yabancı memleketlerde belki de sürünecektim...”⁵

Meclis’te sürgün kararı alındıktan bir kaç saat sonra hükümet tarafından İstanbul Valisi Haydar Bey’e gerekli talimat gönderildi. Söz konusu talimata istinaden merkez kumandanı muavini Atıf Bey maiyetine bir bölük asker alarak derhal saraya gitti ve sarayın etrafı muhafaza altına alındı, giriş çıkışlar yasaklandı. Bu tedbirler alındıktan sonra İstanbul Valisi Haydar Bey, Polis Müdürü Saadeddin Bey, Emniyet-i Umumiye Müdürü Muhiddin ve Beyoğlu Belediye Dairesi Müdürü İsmail beylerden oluşan bir heyet, Halife Abdülmecid Efendi’ye gitti ve bir an önce memleket haricine çıkmasını amir emri tebliğ etti. Halife Abdülmecid Efendi, alınan bu kararın kendilerine gece tebliğ edilmesinden dolayı henüz hazırlanamadıklarını, hazırlanmaları için kendilerine biraz daha mühlet verilmesini talep etti. Ancak Vali Haydar Bey, mühlet verebilmek gibi bir yetkiye sahip olmadıklarını, alınan talimatın kendilerinin derhal hudut dışına çıkarılması yönünde olduğunu söyledi. Bunun üzerine Abdülmecid Efendi’nin emriyle hazırlıklara başlandı ve eşyalar bavullara yerleştirilerek saray önüne nakledildi. Ayrıca hemen hareme haber verilerek orada da hazırlıklara başlanması emredildi. Özellikle Halife Abdülmecid Efendi ile birlikte gidecek olan Şehsuvar, Hayrünnisa ve Mehisti Hanımlar, kızı Dürrüşşehvar Sultan ve oğlu Ömer Faruk Efendi hazırlanmaya başladı. Eşyaların taşınması için İstabl-ı Amire’den istenen üç otomobil ve otobüs geldi. Kararı tebliğe gelen heyet de eşyaların saray önüne getirilen arabalara bir an evvel yüklenmesinde yardımcı oldu. Söz konusu hazırlıklar tamamlandıktan sonra Abdülmecid Efendi harem kısmına gitti ve oradakilerle vedalaştı. Daha sonra ailesi ile otomobile binerek, Çatalca’ya gitmek üzere yola çıktı. Hal edilmiş halife ve ailesi yaşamak için İsviçre’yi tercih ettiklerinden Çatalca’dan doğrudan İsviçre’ye giden Simplon Ekspres’ine bindirildi.⁶ Montrö’nün Territet kasabasında bir otele yerleşen Halife ve ailesi, burada bir kaç hafta kaldıktan sonra Fransa’nın Nice kentinde, Carabasel adında büyük bir villa kiralayarak oraya yerleşti. Ardından hanedandan birçok kişi de Nice’e yerleşecekti.⁷

Bu sırada diğer hanedan aza ve mensuplarına da karar tebliğ edilmiş ve hepsi alelade hazırlıklara başlamıştı. Çünkü erkeklerin yirmi dört saat, kadınların ise hususi durumlarını

⁵ *Vatan*, nr. 4192, 15 Ocak 1953, s. 4.

⁶ *İkdam*, nr. 9672, 5 Mart 1924, s. 1; *Vatan*, nr. 325, 5 Mart 1924, s. 1.

⁷ Bardakçı, *a.g.e.*, s. 16.

ayarlayabilmeleri için bir hafta içinde memleketi terk etmeleri gerekmekteydi. Ülkeden ayrılmak zorunda olanlar, özellikle ev eşyalarını yanlarında götürmelerine imkân olmadığı için, bir an evvel bunları ellerinden çıkarmaya gayret ettiler. Öyle ki dönemin bazı gazeteleri “saray önleri çarşı yerlerine döndü” şeklinde manşet attılar.⁸ Bu tür ifadeler pek de abartılı sayılmaz. Zira hanedan mensupları menkul ve gayr-i menkul eşyalarını Arnavutköy, Kuruçeşme, Ortaköy, Fer’iyye, Serencebey, Nişantaşı ve Sultan Ahmed civarındaki saraylarda telaşla toplayıp satma derdine düşmüştü. Çoğunlukla nakli mümkün olmayan karyola, piyano, gardırop, dolap, oda eşyası, halı ve benzeri eşyalar yok pahasına satıldı. Durumu fırsat bilen Rum, Yahudi ve Ermeni tüccarlar sarayların önünde adeta kamp kurdu. Örneğin Kadıköy’de ikamet etmekte olan Sultan II. Abdülhamid’in oğlu Şehzade Abdülkadir Efendi, çok değerli bir halısını Musevi bir tüccara yüz liraya satmış ve bir kaç saat sonra tüccar, haliya beş yüz lira verildiği halde satmamıştı. Bunu haber alan diğer Musevi tüccarlar Abdülkadir Efendi’nin konağına gitmiş ve dört arabaya yükledikleri eşyayı yedi yüz liraya almışlardı. Hatta Abdülkadir Efendi’nin evvelce dört bin liraya Avrupa’dan getirttiği bir otomobili de beş yüz lira mukabilinde yine tüccardan birine yok pahasına satılmıştı.⁹

Sadece şehzadeler değil, sultanlar da bir an evvel ellerindeki eşyaları satabilmek için uğraşmaktaydılar. Ancak sultanların ve şehzadelerin oturdukları saraylar devlet malı olarak millete intikal ettiği için hepsini satmalarına müsaade edilmiyordu. Satabilecekleri eşyaların hangileri olduğunu polise müracaatla öğrenen sultanlar, en kolay mücevherlerini satabilmekteydiler. Fakat bundan elde ettikleri para, mücevherlerin gerçek değerinin ancak onda biri kadardı. Örneğin bir Musevi tüccar, sultanlardan birine bir padişah tarafından hediye edilen asgari dört – beş bin lira kıymetinde olan bir yatak odası takımını, iki yüz liraya satın almıştı. Bu örnek, saraylarda yaşanan paniğin derecesi hakkında fikir vermeye kâfidir. Bu satışlar sırasında tuhaf ve dramatik olaylar da yaşanmaktaydı. Örneğin: komisyoncular, Damat Halid Paşa’ya bazı parçaları da ayırmak suretiyle tüm eşyalarına yetmiş beş bin lira teklif etmişlerdi. Ancak komisyonculardan önce gelen başka tüccarlar, sarayın kapısını kapayarak komisyoncuların girmesine mani olmuşlar ve tüm eşyaya sadece yirmi beş bin lira vermişlerdi.¹⁰

Hanedan tarafından boşaltılan saraylar, hükümet tarafından derhal mühürlendi ve önlerine bekçiler ikame edilerek giriş çıkışlar engellendi. Sarayların kontrolü müzelere bağlandığından, dönemin müze müdürü Halil Bey’in başkanlığında, Defterdar Raşit, Beyoğlu

⁸ *İkdam*, nr. 9673, 6 Mart 1924, s. 1.

⁹ *İkdam*, nr. 9673, 6 Mart 1924, s. 1.

¹⁰ *Vatan*, nr. 326, 6 Mart 1924, s. 2; *İkdam*, nr. 9673, 6 Mart 1924, s. 1.

Daire-i Belediye Müdürü İsmail Hamid ve Beşiktaş Merkez Memuru Mehmed beylerden müteşekkil bir komisyon kuruldu ve derhal eşya sayımına başlandı.¹¹

Alınan sürgün kararı gereği hanedan azalarına istedikleri ülkeye gitme izni verilmişti. Bununla birlikte Mısır ve Suriye'ye gitmek isteyenlere pasaport verilemeyeceği konusunda Ankara'dan tebligat yapılmıştı.¹² Emniyetin ilgili birimlerinde yapılan gerekli işlemlerden sonra hanedan azalarına pasaportları ve harcırah olarak 2000 İngiliz sterlini verildi. Sultanların, şehzadeler gibi yirmi dört saat içinde memleketi terk etmeleri zorunlu olmadığı halde, birçoğu ilgili kararın tebliğinden hemen bir kaç gün sonra memleketi terk etti. Hanedandan Budapeşte'ye, Bulgaristan'a, İtalya'ya, Tunus'a, İsviçre'ye, Romanya'ya, Rodos'a ve Avusturya'ya gidenler oldu. Fakat büyük bir çoğunluğu Fransa'yı tercih etmişti. Naciye Sultan da tercihini bu yönde kullananlar arasında yer almaktaydı.

2. Naciye Sultan'ın Sürgün Yılları

Hanedanın sürgününe dair emrin tebliğ edilmesinin hemen ertesi günü Naciye Sultan, çocukları Mahpeyker, Türkân, Ali, kocası Kâmil ve çocuklarının dadısı Enise'yi de yanına alarak, Fransız kumpanyasının *Providence* adlı vapuruyla Marsilya'ya hareket etti.¹³ Naciye Sultan, yaşadığı şaşkınlığı ve o an içinde bulunduğu belirsizliği hatıratında şöyle dile getirir:

¹¹ *İkdam*, nr. 9673, 6 Mart 1924, s. 2.

¹² *Vatan*, nr. 329, 9 Mart 1924, s.1; *İkdam*, nr. 9673, 6 Mart 1924, s. 1. Bu yasağa rağmen Şehzade Mahmud Şevket Efendi, polis müdüriyetinde birinci şube müdürü Ömer Bey'in gösterdiği müsamaha sayesinde İtalya'ya gitmek için ayrı, İtalya'dan Mısır'a gidebilmek için de ayrı bir pasaport daha almıştı (Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğulları'nın Dramı: Elli Gurbet Yılı 1924 – 1974*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1990, s. 187 – 188)

¹³ *İkdam*, nr. 9673, 29 Receb 1342, s. 1; *Akşam*, nr. 1945, 6 Mart 1924, s. 1. *Vatan* Gazetesi, Naciye Sultan'ın ülkeden ayrılmasına ve bir muhabirinin, vapurda, Naciye Sultan ile yaptığı röportaja şöyle yer vermiştir: "Vapurun merdivenlerine yaklaştığım zaman, vapurun hareket zamanı yaklaşmıştı. Sür'atle merdivenleri çıkarak kendimi güverteye attım... Bu muazzam vapurda Nâciye Sultân ve âilesini bulmak oldukça müşkül bir iş idi. Birinci mevki' yolcularına aid olan kapıdan girerek dar ve uzun koridoru geçtikten sonra mükellef istirahat salonunda bulunuyordum. Burada birçok Amerikalı seyyahlar akşam tuvaletlerini ikmal etmişler gurup gurup konuşuyorlar salonun bir başından öbür başına kadar gidip geliyorlardı. Salonun bir köşesinde bir caz bant takımı lakayt ve içlerinde mükerrerem bir yolcunun mevcüdiyetinden bî-haber olan bu halk arasında nâmeler söylüyorlardı. Nâciye Sultân meydanda yok idi. Kaptanlar ketûm tavır atıyorlar, yolcular hakkında ma'lûmât vermemekte ısrar ediyorlardı... Nihayet karşımda gördüğüm bir polis efendi bana bir ümid verdi. Polis efendiye doğru koşmaya başladım. Nâciye Sultân'ı görmek istediğimi söylediğim zaman karşıdaki kapıyı göstererek dedi ki: oraya gidiniz, şimdi polis müdür muavini Kâmil Bey, Naciye Sultan ve zevci ile görüşerek kendisine para vereceklerdir. Açık kapıdan girerek koridorun ucunda ilerlemekte olan Kâmil Bey'e yetiştim... Kâmil Bey ile beraber salondan çıktık merdivenleri çıktık indik bir kapının önünde tevakkuf ettik... Vürûdumuzdan kendilerini haberdâr etmek istedik, yemekte imişler. Biraz bekledikten sonra kapı açıldı. Salona dâhil olduk biraz sonra Nâciye Sultân bir parça sararmış, müte'essir bir halde içeriye girdi ve bizi selamladı. Kâmil Bey mu'tâd vazifesinden sonra kendisine tahsis edilmiş olan bin lirayı tesellüm etti ve sultâna selametler temenni etti. Sıra bana gelmişti. Nâciye Sultân'a yaklaşarak nereye gideceğini sordum. O bir – iki saniye yüzüme baktı ve biraz tereddüden sonra Marsilya'ya gidiyorum efendim. Orada mı kalacaksınız efendim? Nâciye Sultân bu suâle tereddüd etmedi, daha kat'i bir lisanla cevap verdi. Şimdilik henüz bir fikrim yoktur, daha bir şey düşünemedim. Nâciye Sultân'ın kimler ile seyahat ettiğini sordum. Zevcem ve çocuklarım; Mahpeyker, Türkân ve Ali. Bir de

“Şaşkın bir halde idim mukadderatımızın ne olacağını bilmiyorduk. Bu sürgün hayatı ne kadar sürecek? Bir gün olup da tekrar memlekete dönebilecek miydik? Bütün bu meçhullerle zihnimi yoruyor, azap çekiyordum... Bu ayrılık her şeyden beterdi. Çünkü bir daha ne zaman döneceğimiz belli değildi. Büyük bir ıstırap ve üzüntü içinde evimi, çok sevdiğim İstanbul’u, vatanımı terk etmeğe mecbur kaldım...”¹⁴

Naciye Sultan ve ailesi önce Paris’te küçük bir apartman dairesi tutarak buraya yerleşti. Zaman içinde buraya alıştı ve yeni yeni dostluklar edindi. İstanbul’da iken hanedanın diğer üyeleriyle çok sık görüşmüyor olmasına rağmen gurbette, akrabalarıyla sıkça görüşmeye başladı ve sağlam ilişkiler kurdu. En samimi olduğu kişiler ise; Şehzade Burhaneddin Efendi’nin oğlu Şehzade İbrahim Tevfik Efendi ve eşi Çürüksulu ailesinden Şadiye Hanım’dı.¹⁵ Şehzade İbrahim Tevfik Efendi, Fransa’da, Boulogne Ormanı’na yakın bir evde çocukları Cem ve Bayezid efendilerle birlikte oturmaktaydılar. Bu yüzden Naciye Sultan ve Şadiye Hanım sık sık Boulogne Ormanı’na birlikte gezmeye giderlerdi.¹⁶ Ayrıca Atiyye Sultan ve eşi Osman Hami Bey, Şehzade Osman Fuat Efendi, Ali Vâsıb Efendi, Fatma Sultan (İbrahim Tevfik Efendi’nin kızı) ve eşi Selami Bey de Paris’te yaşayan diğer Osmanlılardı.¹⁷

Naciye Sultan Paris’te iken, çok sevdiği kardeşi Şerafeddin Efendi de karısı Şükriye Sultan ile birlikte kendisini ziyarete gelmiş ve yaklaşık bir sene kadar Paris’te birlikte yaşamışlardı.¹⁸ Ali Vâsıb Efendi hatıratında Naciye Sultan ve Şerafeddin Efendi ile Paris’teki yaşantılarından kısaca şöyle bahseder:

dadıları. Hissiyâtınızı sorabilir miyim efendim dedim. Omuzlarını silkti ve bu suâli pek tabî bulmuş gibi cevap verdi: Olabilir efendim. Memleketin selâmetinden başka hiç bir düşüncem yoktur... Kendisine teşekkür ettim ve sür’atle merdivenleri çıkarak kendimi vapurun yanında bulduğum bir motora attım” (*Vatan*, nr. 326, 6 Mart 1924, s. 1 – 2).

¹⁴ *Vatan*, nr. 4193, 16 Ocak 1953, s. 4.

¹⁵ Şadiye Hanım endamlı ve güzel bir hanım idi. Zamanında Sadrazam Said Halim Paşa’nın oğlu, Mısır Prensi Ömer Halim ile birbirlerini sevmişlerdi. Ancak Enver Paşa buna mani olmak için Ömer Hilmi Paşa’yı bir vazife ile Paris’e gönderdi. Böyle davranmasının sebebi ise; Ömer Halim’in devrin padişahı Sultan Mehmed Reşad’ın torunu Behiyye Sultan ile nikâhlı bulunuyor olmasıydı. Ömer Hilmi Paşa, Behiyye Sultan’ı boşayarak Şadiye Hanım’la evlenmek istiyor olmasına rağmen bu mümkün olmadı ve Şadiye Hanım, İbrahim Tevfik Efendi’yle evlendi. Bu evlilikten iki oğlu olan Şadiye Hanım bir müddet sonra İbrahim Tevfik Efendi’den boşandı ve Dowsey isminde bir Amerikalı ile evlendi (Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı: Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 207; Leyla Açba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, haz. Edadil Açba, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 98).

¹⁶ Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁷ Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁸ *Vatan*, nr. 4168, 22 Aralık 1952, s. 4. Öztuna’nın verdiği bilgiye göre; Şerafeddin Efendi, Mart 1924’ten Aralık 1924’e kadar Paris’te, Naciye Sultan’la birlikte yaşamıştı (Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye 1074 – 1990*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, II, 278- 279).

“Sevgili arkadaşım Mehmed Şerafeddin Efendi de zevcesi Şükriye Sultan ile Paris'teydiler. Bu akrabalarım gittiğim gibi onlarla da öteye ve beriye çıktığımız olurdu. Bazen gece yerlerine de birlikte giderdik. Naciye Sultan pek neşeli bir insan idi ve beraber hoş vakit geçirirdik...”¹⁹

Bir buçuk sene kadar Paris'te yaşayan Naciye Sultan, 1925 senesinin Temmuz ayında İtalya'nın San Remo kentine gitti. Burada birçok akrabası da bulunmaktaydı ve bunlardan biri de halası Mediha Sultan'dı. Aslında Naciye Sultan, Mediha Sultan'ı çok seviyor olmasına rağmen kocası Ferit Paşa'dan hoşlanmadığı için İstanbul'da iken halasıyla hiç görüşmezdi. Ancak menfada olmanın tesiriyle San Remo'da iken ziyaretine gitmiş, Mediha Sultan'ın oğlu ve torunları tarafından çok iyi bakıldığını görmüştü. Onun diğer hanedan mensuplarına nazaran çok daha iyi bir durumda olması ise Naciye Sultan'ı fazlasıyla memnun etmişti.

Naciye Sultan'ın San Remo'da ziyaret ettiği bir diğer kişi, amcası Sultan Vahideddin idi.²⁰ Naciye Sultan, yıllar sonra ilk defa karşılaştığı amcasıyla yaptığı görüşmeyi ve o anki duygularını, hatıratında şöyle dile getirir:

“... San Remo'da amcam Sultan Vahideddin'i de o sıralarda gördüm. Kendisini ziyarete gittiğim zaman beni alnımdan öptü. Uzun senelerden beri amcamı görmemiştim. Çok ihtiyarlamıştı. Onu görünce gözyaşlarımı tutamadım. Birkaç gün yanında misafir kaldım. Kızlarını pek severim. Kızları ile çok iyi arkadaşlık. Onlarla buluşmak bana biraz olsun gurbette olduğumu unutturdu...”²¹

Naciye Sultan ve ailesi San Remo'da bir süre kaldıktan sonra tekrar Paris'e döndü ve burada yine bir apartman dairesine yerleşti. Bu gurbet yıllarında Naciye Sultan için en büyük teselli çocuklarıydı. Bu yüzden onları çok sever, aşırı ihtimam gösterirdi. Öyle ki bazen gece vakti tiyatrodan veya başka bir yerden döndüğünde odalarına girer, nefeslerini dinler, sevip, öperdi. Naciye Sultan için çocuklarının eğitimi çok önemliydi. Rânâ 1926'da Paris'te doğmuştu ve henüz bir bebektir. Ali ise henüz çok küçüktü ama Mahpeyker ile Türkân'ın artık tahsile başlamaları gerekiyordu. Bu sebeple Naciye Sultan kızlarını, *Cour Fenelon Mektebi*'ne kaydettirdi.²²

Naciye Sultan için Paris yepyeni, hiç bilmediği bir dünya idi ve o da bu dünyaya giderek daha fazla ayak uydurmaya çabalıyordu. Zamanla Paris'e ve yeni hayat tarzına alışan Naciye Sultan, hatıratında Paris günlerinden şöyle bahseder:

“... Sakin bir hayat yaşıyorduk. Çocuklarım pek küçüktü. Çok genç olduğum için Paris hayatı beni avutuyordu. Gün geçtikçe oraya alışıyordum. Görülecek çok şey, gezilecek çok yer vardı. Müzelere

¹⁹ Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s. 174.

²⁰ *Vatan*, nr. 4193, 16 Ocak 1953, s. 4.

²¹ *Vatan*, nr. 4193, 16 Ocak 1953, s. 4; *Vatan*, nr. 4194, 17 Ocak 1953, s. 4.

²² *Vatan*, nr. 4194, 17 Ocak 1953, s. 4.

gitmek tiyatroları görmek, kalabalık ve gürültülü sokaklarda dolaşmak, büyük mağazaları gezmek çok hoşuma gidiyordu. Çocuklarla meşgul olmak da epey vaktimi alıyordu. Benim için memleket dışındaki bu tarz hayat yepyeni idi. Her şey beni alakadar ediyordu...”²³

Ama her şeye rağmen Naciye Sultan’ın içi buruktu ve gelecekte endişeliydi. Bu duygularını şöyle tarif eder:

“... Çok defalar kendi kendime mukadderatımızın ne olacağını düşünerek mahzun olup ağladığım olmuştur. Bazen bu hayata tamamıyla alıştığımı sanırdım. Fakat bu köksüzlük bende derin bir elem uyandırıyordu...”²⁴

Naciye Sultan Paris’te iken memlekette olan biteni dikkatle takip eder, ülkenin geliştiğini, kalkındığını duydukça mutlu olurdu. Zaman zaman İstanbul’dan dostları ziyaretine gelir, memlekette hiç tanımadığı insanlardan hediyeler alırdı. Bu hediyeler onu çok mutlu eder, memleketin havasını teneffüs ediyor hissi verirdi. Ayrıca birçok Fransız aile ile kurduğu yakın dostluklar sayesinde Fransa’yı ikinci bir vatan olarak kabul etmişti.²⁵

Naciye Sultan hanedandan birçok kimsenin yaşadığı Fransa’nın Nice şehrini de zaman zaman ziyaret ederdi. Bu ziyaretlerden birinin sebebi Nice’te yapılan uluslararası binicilik müsabakasında, Türklerin de yer almış olmasıydı.²⁶ Naciye Sultan hatıratında, müsabakalar esnasında yaşadığı heyecan ve gururu şöyle dile getirir:

“Müsabakaları ne büyük bir sevgi ve heyecan ile takip ettik. Atlara bakan Mehmetçikleri uzaktan seyrettikçe sanki memlekette bir parça görüyormuşuz gibi olduk. Bayrağımızın şeref direğine her çekilişinde heyecandan hüngür hüngür ağladığımız olmuştur.”²⁷

1931 senesinde, Haydarâbâd Nizamı’nın oğulları A’zam Câh ile Muazzam Câh, bir Avrupa seyahatine çıkmışlar ve bu seyahat kapsamında Fransa’ya da uğramışlardı. Aslında Fransa’ya uğramalarının temel sebeplerinden biri Nizam’ın büyük oğlu Prens A’zam Câh için, mahlû Halife Abdülmecid Efendi’nin tek kızı Dürrüşhevâr Sultan’ın isteniyor olmasıydı. Zaten bu seyahatten kısa bir süre sonra Abdülmecid Efendi’ye Hindistan’dan bir heyet

²³ *Vatan*, nr. 4194, 17 Ocak 1953, s. 4.

²⁴ *Vatan*, nr. 4195, 18 Ocak 1953, s. 4.

²⁵ Paris’te yaşayan Şadiye Sultan da Fransa’yı ikinci vatanı olarak kabul eden sultanlardan biriydi. 1940 yılında Almanlar Paris’i işgal edince, Şadiye Sultan’ın kocası Reşad Bey, sultana; Paris’ten ayrılarak başka bir yere gitmeyi teklif etmişti. Fakat Şadiye Sultan bunu kabul etmemiş ve “Bunu benden bekleme. Hususiyle Fransa’da, bu toprakta 19 yıl en rahat, en mesut günlerimi yaşadım, hiç bir müşkül ile karşılaşmadım. Kendi vatanımdan gidiniz dedikleri gün, Fransa bana hüsn-i kabul gösterdi. Burası benim ikinci vatanım oldu. Fransa’nın felaketi benim de felaketimdir. Senden rica ederim bana mani olma. İcap ederse yaralı Fransız askerlerine bakmak üzere gönüllü hemşire olur, cephe hastanelerine gider, çalışırım” demişti (Şadiye Osmanoglu, *Babam Abdülhamid; Saray ve Sürgün Yılları*, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul 2007, s.103).

²⁶ Bu muhtemelen 1932 yılında gerçekleşmiştir. Çünkü bu tarihte Saim Polatkan Nice’deki müsabakalara katılmış ve ikincilik almıştır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Binicilik>).

²⁷ *Vatan*, nr. 4195, 18 Ocak 1953, s. 4.

gönderilmiş ve resmen Dürrüşehvâr Sultan'ın bu prensle izdivacı talep edilmişti. Yapılan görüşmeler sonunda sabık halife bu izdivacı münasip gördüğünü bildirdi. Abdülmecid Efendi kızını A'zam Câh'a verdikten sonra Nizam'ın ikinci oğlu Muazzam Câh için ise hanedandan, sabık halifenin de münasip göreceği bir namzet aranmaya başlandı. Bunun için Naciye Sultan'ın büyük kızı Mahpeyker Hanımsultan düşünüldü. Muazzam Câh bu sebeple Naciye Sultan ailesini ziyaret etmişse de bu işten bir sonuç çıkmadı.²⁸

Naciye Sultan en son dokuz sene önce yani 1924 yılında gördüğü kardeşi Şerafeddin Efendi ile 1933'de bir kez daha Nice'de buluştu. Bu buluşma her ikisini de çok sevindirmişti. Ancak Şerafeddin Efendi ablasının yanında sadece bir sene kalabildi. Çünkü kendisini bekleyen bir kızı ve karısı vardı. Bu sebeple de Suriye'ye gitmek zorundaydı. Naciye Sultan o tarihten, ülkeye dönüş tarihi olan 1952 yılına kadar, çok sevdiği kardeşini bir daha göremeyecekti.²⁹

Sınır dışı edilen Osmanoğullarının sürgün yıllarında Türkiye'ye değil girmeleri ülke topraklarından transit geçmeleri bile yasaktı. Ancak 1939 senesinde beklenmeyen bir şey oldu ve bu yasak ilk defa Naciye Sultan'ın çocukları ve Sultan Vahideddin'in torunu Hümeysra Hanımsultan³⁰ için özel olarak çıkarılan kanunla bozuldu. Bu kanunun çıkmasını sağlayanlar ise Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa ve Hümeysra Hanımsultan'ın babası İsmail Hakkı Okday'dı.³¹

Naciye Sultan kendisini çok üzeceğini biliyor olmasına rağmen daima çocuklarının bir gün ülkeye dönebilmelerini ümit etmişti. Bunun gerçekleşebilmesi için Nuri Paşa çok çalışmış ve nihayet çocuklar ülkeye, vatandaşlığın tüm haklarına sahip olarak dönebilmişlerdi. Naciye Sultan da çocukları da kanunun çıkmasını sevinçle karşılamışlardı. Fakat Naciye Sultan'ın içi biraz buruktu ve bu acı ile karışık mutluluğu, hatıratına şöyle yansırıyordu:

²⁸ Kısa bir süre sonra Muazzam Câh, Hafız İsmail Hakkı Paşa ile Adile Sultan'ın tek çocukları olan Nilüfer Hanımsultan'a talip oldu ve onunla evlendi. Aslında yapılan bu evlilikler biraz da zarureten kaynaklanmaktaydı. Nitekim Haydarâbâd Nizamı daha önce Halife'ye vermekte olduğu 300 İngiliz lirasını 500 İngiliz lirasına çıkarmıştı. Ayrıca Dürrüşehvâr Sultan'ın annesi Mehisti Kadınefendi ile Nilüfer Hanımsultan'ın annesi Adile Sultan'a da ayda yüz İngiliz lirası maaş bağlamıştı. Belki de Naciye Sultan daha rahat bir yaşam uğruna kızını Nizam'ın oğluyla evlendirmek istememişti (Ali Vâsib Efendi, *a.g.e*, s. 224).

²⁹ *Vatan*, nr. 4168, 22 Aralık 1952, s. 4.

³⁰ Hümeysra Özbaş (1918 – 2000): Sultan Vahideddin'in kızlarından Ulviye Sultan ile İsmail Hakkı Okday'ın kızı olan Hümeysra Hanımsultan 1924'te henüz 6 yaşındayken sürgüne tabi tutulmuştu. İsmail Hakkı Okday Türk kurtuluş mücadelesine katılmak istediği ve sürgüne tabi olmak istemediği için Ulviye Sultan'ı boşamış, bu yüzden karısı ve kızıyla birlikte gitmemişti. Anne – kız sürgünle birlikte önce San Remo'ya, ardından da Monte Carlo'ya gitti. 1939 senesinde kanunun çıkmasıyla birlikte ülkeye dönen Hümeysra Hanımsultan, 1944 yılında Kuşadası'nda, işadamı Halil Özbaş ile evlendi ve ömrünün sonuna kadar burada yaşadı (Bardakçı, *a.g.e*, s. 83 – 89).

³¹ Bardakçı, *a.g.e*, s. 86.

“... Onların vatandaş olarak memlekete kavuşacaklarına çok sevinmekle beraber ayrılmak bana çok acı geliyordu... Dört çocuğumu dadıları olan Enise ile birlikte amcalarına gönderdim. İşte gurbet acısı asıl o zaman içime çöktü.”³²

Naciye Sultan çocuklarını Türkiye’ye uğurladıktan sonra neredeyse tüm vaktini onlardan haber beklemekle geçirmeye başladı. Ancak II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Paris’te, İstanbul’dan haber almak oldukça güçleşmişti. Bu yüzden Naciye Sultan ve eşi Kâmil Bey, haber almak daha kolay olur diyerek İsviçre’ye gitti. O sırada İsviçre’deki Türk sefiri Vasfi Menteş’in çocuklarla haberleşmede büyük yardımları dokunmaktaydı. Hatta savaş yıllarında yabancıların uzun süre İsviçre’de kalmasına izin verilmediği halde Vasfi Menteş, İsviçre hükümetine başvurarak Naciye Sultan ve Kâmil Bey’in Bern’de kalabilmelerini dahi sağlamıştı. Vasfi Menteş’ten sonra İsviçre sefirliğine atanan (1942 – 1949) Yakup Kadri Karaosmanoğlu da Naciye Sultan’a aynı yardımsever tavrı ve alakayı gösterecekti.³³

Düzenli olarak haberleşme sağlanıyor olmasına rağmen Naciye Sultan, evlat hasretine daha fazla dayanamıyordu. Bu yüzden kayınbiraderi Nuri Paşa, Naciye Sultan’ın kızları Mahpeyker, Türkân ve Rânâ’yı İsviçre’ye getirdi. Ali ise İstanbul’da eğitimine devam ettiği için gelmemişti. Kızlar 1943 yılına kadar İsviçre’de kaldılar. Bu tarihten sonra Naciye Sultan’ın büyük kızları Mahpeyker ve Türkân İstanbul’a dönerek tahsillerine orada devam ettiler. Ancak Rânâ henüz lise çağlarındaydı ve Türkiye’ye dönmeyerek annesi ve babasıyla birlikte İsviçre’de yaşamaya devam etti.

Naciye Sultan harp seneleri boyunca İsviçre’de kaldı.³⁴ İsviçre savaşa katılmamış olmasına rağmen cephedeki yabancı memleket askerlerine yardımlarda bulunmak üzere İsviçre cumhurbaşkanının eşi ve bazı seçkin ailelerden hanımlar askerlere yiyecek ve giyecek paketleri göndermek için bir teşkilat kurmuşlardı. Naciye Sultan da bu paketlerin hazırlanmasına yardım eder, askerler için dikiş dikerdi. O, bir asker karısı ve asker annesi olduğu için kalbinde bu mesleğe karşı daima büyük bir muhabbet ve alaka beslerdi.³⁵

Naciye Sultan, İsviçre’de bulunduğu süre içerisinde burada yaşayan akrabalarıyla da görüşürdü. Seniha Sultan’ın oğlu Prens Sabahattin en sevdiği ve en sık görüştüğü akrabalarındandı. Yalnız Sabahattin Bey’in çektiği sıkıntılar ve içinde bulunduğu sefalet Naciye Sultan’ı çok üzerdi. Hatıratında Sabahattin Bey’den şöyle bahseder:

³² *Vatan*, nr. 4195, 18 Ocak 1953, s. 4.

³³ *Vatan*, nr. 4195, 18 Ocak 1953, s. 4.

³⁴ *Vakit*, nr. 12516, 6 Ağustos 1952, s. 6.

³⁵ *Vatan*, nr. 4196, 19 Ocak 1953, s. 4.

“ Kendisini uzun seneler görmemiştim. İsviçre’ye gittiğim zaman zavallıyı büyük bir sefalet içinde buldum... Çektiği sıkıntı ve vatan hasretine rağmen memleket hakkında en ufak bir tenkitte bulunanlarla münakaşa eder, memleket aleyhine ne kendisi bir tek fena söz söyler ne de yanında söyletirdi... Sefalet içinde yaşadığı halde hiç kimsenin yardımını kabul etmez, İsviçre’deki Türklerin kendisine yapmak istedikleri yardımları borç olarak telakki eder, günün birinde, onları ödeyebileceğini umardı... Ölümü, akrabaları ve onu sevenler için çok büyük bir acı oldu. Fakat kendisi için bu ölüm, bir kurtuluştu. Çektiği sefalet o derecede idi ki, hiç bir insan buna uzun zaman tahammül edemezdi...”³⁶

Hanedan içinde tek sıkıntı çeken Prens Sabahattin Bey değildi. Hanedan mensuplarının birçoğu sürgünde, türlü sıkıntılara duçar olmuş, kelimenin tam manasıyla sefalet içinde yaşamışlardı. Kimi varını yoğunu satıp çocuklarına bakmaya çalışırken,³⁷ kimisi içinde bulunduğu onur kırıcı durumdan kurtulmak için parasını dahi ödeyemediği otel odasında canına kıymıştı.³⁸ Ailenin diğer fertleri ise yaşanan bu sıkıntılardan ancak çok sonra haberdar olabiliyordu. Naciye Sultan hanedandan bazılarının sefalete düşme sebebini ve neden onların sıkıntılarından geç haberdar olduklarını, hatıratında şöyle dile getirir:

“... Yabancı bir muhitte, yabancı dil konuşan insanlar arasında, hayatın tecrübesizlikleri içinde pek çoğumuz elinde olan biteni idare edemedi. Bidayette hesapsız kaygısız bir hayat sürenlerimiz oldu ise de zamanla maddi sıkıntılar baş göstermeye başladı. İşte o zaman şaşırınlar çok oldu. Seneler geçtikçe aramızda yer yer sefaletler, felaketler bütün çıplaklığıyla görünmeye başladı. Bunları yabancılara göstermemeye son derece gayret edildiğinden, aramızda bile bazen böyle hadiselerden geç haberdar oluyor ve birbirimize yardım etmekte gecikiyorduk...”³⁹

Dolayısıyla sürgün yılları sadece Naciye Sultan açısından zorluklarla geçmemişti. Sürgüne gönderilenlerin çoğu fakr u zaruret içinde bulunmaktaydı. Ama hiç şüphesiz ki onların muzdarip oldukları en büyük sıkıntı, vatan hasretiydi. Mısır’da sürgün hayatı

³⁶ *Vatan*, nr. 4196, 16 Ocak 1953, s. 4.

³⁷ Ayşe Sultan sürgünle birlikte ikinci eşi Ali Rauf Bey ve çocuklarıyla birlikte Paris’e yerleşti. Ancak bir süre sonra eşi vefat etti ve ailenin tüm yükü onun omuzlarına yüklendi. Ayrıca en küçük oğlu da hastaydı. Ayşe Sultan çocuklarını okutmak ve hasta olan çocuğunu tedavi ettirebilmek için önce elinde kalan aile yadigarı eşyaları ve en sonunda da yılarca biriktirdiği pul koleksiyonunu satmak zorunda kaldı. Ancak bunların satışından elde ettiği para bir süre sonra tükendi ve Sultan, cam bardakların üzerine; “İnnallâhe ma’a’s-sâbirîn” (Allah sabredenlerle beraberdir) yazarak satmaya başladı (Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960, s. 222 – 223).

³⁸ Çektiği sıkıntılardan dolayı hayatına son veren kişi Şehzade Abdürrahim Efendi idi. Eşi Nebile Hanım’dan ayrıldıktan sonra yalnız yaşayan Abdürrahim Efendi, kovuluncaya kadar bir otelde kalır, kovulunca başka bir otele taşınırdı. Bu durum gururuna dokunduğu için tek çocuğu olan Mihrimâh Sultan’a mektup yazmış ve ondan kendisine yardımda bulunmasını rica etmişti. Ancak kızının durumu da babasına yardıma pek müsait değildi bu yüzden babasının mektuplarına yanıt vermiyordu. İçinde bulunduğu sefaletle daha fazla dayanamayan Abdürrahim Efendi, bir gün elinde bir fileyle, kardeşi Şadiye Sultan’ı ziyarete gitti. Bu filede eski bir elbise fırçası, kullanılmış bir şişe kolonya ve bir kaç kutu konserve bulunmaktaydı. Şadiye Sultan’ın tüm ısrarlarına rağmen getirdiklerini ablasına bırakan Abdürrahim Efendi hemen otele döndü. Sabah olduğunda ise acı gerçek öğrenildi. Abdürrahim Efendi içinde bulunduğu onur kırıcı duruma daha fazla dayanamayarak yüksek dozda morfin almış ve hayatına son vermişti (Kadir Mısıroğlu, *a.g.e*, s. 271 – 275).

³⁹ *Vatan*, nr. 4194, 17 Ocak 1953, s. 4.

yaşamaktayken verem illetine yakalanan Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'nin oğlu Nizâmeddin Efendi'nin şu son sözleri, çekilen hasret acısını en güzel biçimde anlatmaktaydı:

“Her şey bir yana vatan hasretine dayanamıyorum. Vatanımda olsaydım bu verem hastalığını yenerdim ama hasretlik yenilmiyor. Tek vasiyetim mezarımın vatanıma naklidir. Eğer bu olmazsa mezarıma bir avuç vatanımın toprağından koyun.”⁴⁰

Naciye Sultan, birçok akrabasının düştüğü kadar derin bir sefalet içinde değildi ama saraylarda alıştığı şekilde bir hayat da sürmüyordu. Ancak o, her şeye rağmen çocuklarının çok iyi bir biçimde eğitim görmesini sağlamıştı. Büyük kızı Mahpeyker doktor olmuş, küçük kızı Türkân ise kimya tahsilini bitirmişti. Bu yüzden Naciye Sultan çocuklarıyla gurur duyuyordu. Ayrıca kızı Türkân, hariciye memuru Hüveyda Mayatepek⁴¹ ile evlenme kararı almıştı. Naciye Sultan bu karardan mutlu olduğu kadar mahzundu da. Çünkü henüz damadıyla dahi tanışmamıştı. 1946 yılında gençlerin düğünü yapıldı. Maalesef ki Naciye Sultan düğüne de iştirak edemedi. Düğün tafsilatını ancak mektuplardan okumuş, kızının gelinlikli halini ise gönderilen fotoğraflardan görebilmişti. Damadıyla ise düğünden bir ay kadar sonra, Hüveyda Bey Cenevre'ye viskonsül olarak tayin edilince tanışabildi.⁴²

1946 yılında II. Dünya Savaşı sona erdi ve Naciye Sultan eşi Kâmil Bey ve kızları Rânâ ile İsviçre'deki yedi yıllık ikametinin ardından Paris'e döndü. O sene de diğer kızı Mahpeyker, meslektaşı Doktor Fikret Ürgüplü ile evlendi. Naciye Sultan, Türkân'ın da düğününe katılamadı. O, kızlarının düğününe dahi katılamamış olmanın üzüntüsü içerisindeyken, 1947 senesinde tam yedi yıldır görmediği oğluna kavuşmanın mutluluğunu yaşadı. Ali asker olduğu için sadece iki ay izin alabilmişti. Naciye Sultan için bu iki ay su gibi geçmiş, yeniden hasret dolu günler başlamıştı. Tek tesellisi ise en küçük kızı Rânâ'nın yanında olmasıydı. Rânâ bu sırada Sarbonne Üniversitesi'nde edebiyat tahsil etmekteydi.⁴³

1947 senesinin sonlarına doğru Naciye Sultan bir acı daha yaşadı. Çok sevdiği, çocuklarının dadısı Enise kanserden muzdaripti. Enise daha çok küçük yaşta Bandırma'dan gelmiş, Naciye Sultan Berlin'e gittiği zaman da onu yalnız bırakmamıştı. Hanedan sürgün edilince de Naciye Sultan'la kalmış, mecbur olmamasına rağmen sultan ve çocukları için vatanından ayrılmıştı. Onun hastalığını öğrenmek, Naciye Sultan için oldukça üzücü bir

⁴⁰ *Milliyet*, nr. 797, 28 Temmuz 1952, s. 7.

⁴¹ Tahsin Mayatepek'in oğlu olan Hüveyda Mayatepek, 1914 senesinde dünyaya geldi. Roma Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktorasını tamamlayan Hüveyda Bey, 38 yaşından itibaren Türk hariciyesinde görev almaya başladı. Kopenhag, Amman ve Vatikan müsteşar yardımcılığı ile Viyana büyükelçiliği görevlerinde bulundu.

⁴² *Vatan*, nr. 4193, 19 Ocak 1953, s. 4.

⁴³ *Vatan*, nr. 4193, 19 Ocak 1953, s. 4.

gelişme idi. Çünkü en zor zamanlarında yanında olan Enise, onun için bir kardeş, can yoldaşı, çocukları için ise ikinci bir anne hükmündeydi. Hastalığı boyunca hem Naciye Sultan hem de çocukları tarafından çok iyi bakılan Enise, gördüğü tüm tedavilere rağmen bu illetten kurtulamadı ve vefat etti. Ailenin bir ferdi olarak görülen Enise'nin kaybı Naciye Sultan'ı derinden sarstı.⁴⁴

Bu kederli günlerde Naciye Sultan için en büyük sevinç Mahpeyker Hanımsultan ile Fikret Bey'in oğulları ve Naciye Sultan'ın ilk torunu Hasan'ın⁴⁵ doğum haberi idi. Torununa duyduğu büyük sevgiyi hatıratında şöyle anlatır:

“Onu görmeden âşık gibi seviyordum. Hatta onu çocuklarımdan fazla sevdiğimi söylersem yalan olmaz. Sesini duyabilmek için ara sıra İstanbul'a telefon açıyordum. Fakat çok uslu olduğu için sesini duyamıyordum.”⁴⁶

3. İkinci Evliliğinin Bitmesi ve Yalnız Geçen Yılları

Naciye Sultan'ın ülkeye döndükten sonra Vatan Gazetesi'nden bir muhabirle yaptığı röportajdan anladığımız kadarıyla Sultan, ikinci eşi olan Kâmil Killigil'den 1949 yılında boşanmıştı. Ancak bu boşanma sadece formaliteden ibaretti. Çünkü 5 Mayıs 1949 yılında Kâmil Bey'in kardeşi Nuri Bey'in, Söğütözü'deki silah fabrikasında sabotaj olduğu söylenen büyük bir patlama meydana gelmiş ve Nuri Bey de bu patlamada vefat etmişti.⁴⁷ Kâmil Bey, kardeşinin işlerini idare etmek için Türkiye'ye gitmek istedi. Fakat 3 Mart 1924 tarihli kanunun ikinci maddesi gereğince, sadece hanedan azalarının değil; sultanlarla evli olan damatların da Türkiye Cumhuriyeti topraklarına giriş – çıkışları yasaktı. Bu yüzden de Kâmil Bey'in, Naciye Sultan'dan boşanmadan Türkiye'ye dönmesi imkânsızdı. Bu sebeple Naciye Sultan ve Kâmil Bey boşandılar.⁴⁸ Formalite gereği de olsa bu olayla birlikte Naciye Sultan için artık yeni ve derin bir yalnızlık dönemi başlıyordu.⁴⁹

⁴⁴ Vatan, nr. 4197, 20 Ocak 1953, s. 4.

⁴⁵ Hasan Ürgüp, Dr. Mahpeyker Ürgüp ile Dr. Fikret Ürgüp'ün oğullarıdır. 1989 yılında vefat etmiştir (Nevzat Köseoğlu, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s. 619).

⁴⁶ Vatan, nr. 4197, 20 Ocak 1953, s. 4.

⁴⁷ Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 619.

⁴⁸ Yeni Sabah, nr. 4809, 5 Ağustos 1952, s. 7.

⁴⁹ Vakıf Gazetesi'nin muhabiri, Naciye Sultan'a “En çok yalnızlık hissettiğiniz günler hangi yıllara tesadüf eder” diye sorar. Naciye Sultan'ın bu soruya cevabı; 1950 – 1952 yıllarına şeklinde olur ve sebebini şöyle izah eder: “Çocuklarıma memlekete dönme izni 1939 da verilmişti. Söğütözü'deki infilak neticesinde sahibi ve Kâmil Bey'in kardeşi Nuri Bey vefat edince Kâmil Bey benden ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Zira benimle evli olduğu için hanedana mensup damat sayılıyordu. Memlekete dönmek için benden ayrılmak mecburiyetinde kaldı” (Vakit, nr. 12516, 6 Ağustos 1952, s. 6).

Öte yandan en küçük kızı Rânâ, Sarbonne Üniversitesi'ndeki eğitimini bitirince, ablalarını ziyaret etmek üzere Türkiye'ye gitti. Naciye Sultan tamamen yalnız kalmıştı. Bu arada oğlu Ali, Abidin Daver'in kızı Perizad Hanım ile evliydi ve Londra hava ateşe muavinliğine atandığı için eşiyle birlikte Londra'da bulunmaktaydı. Naciye Sultan yalnız kalmaktan sıkıldığı için oğlunun yanına Londra'ya gitti ve iki ay müddetle yanında kaldı. Artık Paris'e dönmek içinden gelmiyordu. Çünkü orada hiç kimsesi yoktu. Bu yüzden Naciye Sultan, o sıralar İsviçre'de bulunan kızı Türkân'ın yanına gitti. Kızıyla birlikte İsviçre'de iken ikinci torunu, Türkân Hanımsultan ile Hüveyda Bey'in oğulları Osman dünyaya geldi. Bu, aile fertleri için çok büyük bir sevinçti. Ancak bir ay kadar sonra kızı ve ailesi Türkiye'ye dönmek zorunda kalınca, Naciye Sultan için Paris'e dönmekten başka seçenek kalmadı.

Naciye Sultan artık hem çocuklarının hem de torunlarının hasretine daha fazla dayanamıyordu ve bu yüzden hasta düşmüştü. Gün geçtikçe daha da azalan memlekete dönme umutları da hastalığının artmasına sebep oluyordu. Naciye Sultan'ın ilk torunu Hasan doğalı tam üç sene olmuştu ama o, torununu bir kez bile görememişti. Bu hasretin Sultan'ı çok üzdüğünü fark eden kızı Mahpeyker, oğlu Hasan'ı da alarak kocasıyla birlikte Paris'e, annesini ziyarete gitti. Naciye Sultan damadı Fikret Ürgüp'le de ilk defa burada tanıştı. Artık tüm zamanını torunu Hasan'la geçiriyordu. Hem kızı hem de damadı doktor olduğu için ona çok iyi bakıyorlar, hastalığı da günden güne iyileşiyordu. Ancak bu ziyaret sadece sekiz ay sürdü ve onların dönmesiyle Naciye Sultan yine yalnız kaldı.

Bu sırada Naciye Sultan'ın en küçük kızı Rânâ da Sadi Eldem⁵⁰ ile evlenmiş ve Ankara'ya yerleşmişti. Bu acı ve hasret dolu günler içinde Naciye Sultan'ın tek tesellisi gurbet ellerde olmasına rağmen çocuklarını çok iyi yetiştirmiş olması ve onların mutlu olduklarını görmektir. Bu hislerini hatıratında şu şekilde dile getirir:

“Çocuklarımı gurbet illerinde büyötmeye ve yetiştirmeye muvaffak oluşum şüphesiz ki hayatın bana bağışladığı en büyük lütuftur... En güç şartlar içinde yaşamış, çok zahmet çekmiştik fakat Allah'a şükür hepimiz birbirimize bağlı ve muhabbetli bir aile halindeydik.”⁵¹

Bu yalnız zamanlarında Naciye Sultan, Paris Büyökelçisi Numan Menemencioğlu ve ailesinin büyük yakınlığını ve desteğini görür, onların evinde kendini bir vatan

⁵⁰ II. Abdülhamid devri sadrazamlarından İbrahim Edhem Paşa'nın ikinci kuşak torunu olan Sadi Eldem, 1910 senesinde İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Hukuk Faköltesi'nde okudu. Ardından Paris'te doktorasını tamamladı. 1939 senesinde hariciyeye intisap eden Sadi Eldem, mesleğindeki ilk kademeleri Londra, Paris ve Cenevre'de aşkıttan sonra, Ortaelçi olarak Birleşmiş Milletlere tayin edildi. Daha sonra ise Karaçi, Şam, Madrid ve Tahran'da Büyökelçi olarak görev yaptı. 15 Ocak 1995 tarihinde vefat eden Sadi Eldem, Yahya Efendi Kabristanı'na defnedildi.

⁵¹ *Vatan*, nr. 4197, 20 Ocak 1953, s. 4.

toprağındaymış gibi rahat hissederek aile sıcaklığını bulurdu.⁵² Ama ona en içten yakınlık gösteren kişi, hiç şüphesiz ki Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in kızı, Nazlı Hanım'dı. Nazlı Hanım'ın kocası vefat ettikten sonra o da Naciye Sultan gibi yalnız kalmıştı. Bu sebeple Nazlı Hanım, evini Naciye Sultan'a açmış ve dokuz ay boyunca onu misafir etmişti. Ancak Naciye Sultan, kızı Türkân'ın Paris'e gelme ihtimali olduğunu duyunca bir apartman dairesine taşındı. Bu sıralarda dostlarından ve ailesinden artık ülkeye dönüş kanununun çıkmasına çok az kaldığına dair mektuplar alıyordu. Nihayet esas müjde Naciye Sultan'ın çok yakın dostu olan Rezzan Yalman'dan geldi. Zira Naciye Sultan 28 yıldır ayrı kaldığı vatanına dönebilecekti ve yaşadığı sevinç hatıratına şöyle yansımıştı:

“İnsan kalbinin tahammül edemeyeceği hiçbir felaket yoktur. Ben ömrümde çok acı çektim, çok muzdarip oldum... Fakat memlekete dönebilmek, vatanıma, anneme, çocuklarıma kavuşmak benim için o kadar büyük bir saadet olmuştur ki, bana bütün çektiklerimi unutturmuştur desem, yalan olmaz.”⁵³

4. Hanedana Mensup Hanımların Ülkeye Girişine İzin Verilmesi

“Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair” olan 431 sayılı kanunla, sadece şehzade ve sultanlara değil, sultan ve şehzade eşlerine de memleket haricine çıkma zorunluluğu getirilmişti. Bu bağlamda 431 sayılı kanun üzerinde yapılan ilk değişiklik, damatların ve gelinlerin ülkeye dönebilmeleri yönünde oldu. Bu sebeple 431 sayılı kanun, 18 Nisan 1949 tarih ve 5370 sayılı yeni bir kanunla tadil edildi ve aslen Osmanlı Hanedanı'ndan olmayıp, bu hanedandan biri ile evlenmiş, ölmüş veya boşanma nedeniyle dul kalmış olan, çocuğu bulunmayan erkek ve kadınların Türkiye'ye girebilmelerine imkân verildi.⁵⁴

1950 yılında iş başına gelen Demokrat Parti, kamuoyunun, Osmanoğulları lehindeki hissiyatının farkındaydı. Bu sebeple 431 sayılı kanunun bir kez daha tadilini ve hanedanın kadın azalarının da memlekete girebilmesini istedi. Teklif meclise sunuldu ve mecliste görüşülmeye başlandı. Müzakereler esnasında söz alan milletvekillerinin hemen tamamı “Hanedan efradının memleket dışında bulunmalarına rağmen rejim ve memleket aleyhine asla çalışmadığı”, “neye mal olursa olsun taht ve taçlarına kavuşmak için memleketlerinin ihtilal ve kan içinde yüzmesine razı olacak kadar beşerî ihtiraslara kapılmadığı”, “onların maneviyatlarına, ruhlarına hâkim olan tek şeyin, içlerini cayır cayır yakan daüssıla acısı

⁵² *Vatan*, nr. 4161, 15 Aralık 1952, s. 4.

⁵³ *Vatan*, nr. 4198, 21 Ocak 1953, s. 4.

⁵⁴ Kadir Mısıroğlu, *a.g.e.*, s. 420 – 421.

olduğu” konusunda hemfikir. ⁵⁵ Bu sebeplerden ötürü, yapılan görüşmeler sonunda teklif kabul edildi ve 16 Haziran 1952 tarihli ve 5958 sayılı kanunla; hanedana mensup erkekler dışında, kalanların da Türkiye’ye girebilmelerine izin verildi. ⁵⁶

Osmanlı Hanedan’ın gurbette yaşadığı yokluk ve sefalet, dönemin gazetelerine sıkça yansdığından, kamuoyu onların sıkıntılarından haberdardı. Bu yüzden daha kanun çıkmadan, gazetelerde, memlekete dönecek sultanların hayatlarını nasıl idame ettirecekleri tartışılmaya başlandı. Ortak fikir ise sultanlara, devlet tarafından maddi yardımda bulunulması yönündeydi. Tarihçi ve gazeteci İsmail Hami Danişmend, Milliyet Gazetesi’ndeki 20 Haziran 1952 tarihli yazısında bu talebini şöyle dile getiriyordu:

“ ... Muhtelif memleketlere dağılmış Osmanlı Hanedanı’nın ekserisi sefalet içindedir ve bunların sefaletleri ara sıra gazetelerimize bile aksetmiştir. Mesela hangi padişahın kızı olduğunu ve ismini hatırlayamadığım ihtiyar bir sultanın Paris otellerinde bulaşık yıkamakla geçindiğinden bahsedilir. O ihtiyar kadının bu hali yalnız insanlık bakımından değil millî tarihimiz bakımından da bizim için acıklı bir levha demektir. Çünkü otelde bulaşık yıkayan yalnız o kadın değildir; onunla beraber kanındaki Murad Hüdâvendigâr da, Yıldırım da, Fatih de, Yavuz da, Kanunî de, Dördüncü Murad da, Üçüncü Selim de velhasıl altı asırlık tarihimiz de bulaşık yıkıyor demektir. O bulaşıkçı kadın vatanına döndüğü zaman ne ile geçinecektir? Tabi burada da bulaşıkçılık, aşçılık yahut hizmetçilik etmekten başka çare bulamayacaktır...”⁵⁷

Bu genel izin çıkmadan evvel sürgüne giden hiç bir şehzade vatanına dönememişti. Hâlbuki istisnai olarak bir sultan; Dürrüşehvâr Sultan⁵⁸, bir beyzade; Ali Enver ve altı hanımsultan; Nilüfer⁵⁹, Rânâ, Türkân, Mahpeyker, Emel (Hodo)⁶⁰, Hümeyra (Özbaş) ziyaret veyahut ikamet için Türkiye’ye dönebilmişlerdi.⁶¹ Kanundan sonra vatana ilk dönen sultanlar ise, 1909’dan 1916’ya kadar Osmanlı tahtının varisi olan Yusuf İzzeddin Efendi’nin kızları Şükriye ve Mihrişah sultanlar oldu.⁶² Sürgün kararı kalkar kalmaz vatana koşan bu ilk

⁵⁵ Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik ve Antalya Milletvekili Burhaneddin Onat’ın konuşmaları (Mısıroğlu, *a.g.e.*, s. 422 – 425).

⁵⁶ Mısıroğlu, *a.g.e.*, s. 420 – 421.

⁵⁷ *Milliyet*, nr. 761, 20 Haziran 1952, s. 2.

⁵⁸ Dürrüşehvâr Sultan, 20 Kasım 1945 günü “Hint Prensesi” unvanı ile Türkiye’ye girebilmişti. Sultan’ın geliş sebebi; 23 Ağustos 1944 günü ölen ve cenazesi Paris Camii’nin bir hücresinde bekletilen, babası Son Halife Abdülmecid Efendi’nin Türkiye’ye defnedilebilmesi için Ankara’dan izin almaktı. Fakat Sultan buna muvaffak olamadı ve cenaze Medine’de, Cennetü’l- Bâki mezarlığına defnedildi (Bardakçı, *a.g.e.*, s. 117 – 119).

⁵⁹ Nilüfer Hanımsultan da Dürrüşehvâr Sultan gibi “Hint Prensesi” unvanı ve diplomatik pasaportla Türkiye’ye girebilmişti. Gelişi ziyaret amaçlıydı (Bardakçı, *a.g.e.*, s. 126 – 128).

⁶⁰ Sultan Reşad’ın oğlu Ziyaeddin Efendi’nin kızı Rukiye Sultan ile Sokullu ailesinden İhsan Bey’in kızı olan Emel Hanımsultan, hanedanın yurt dışına çıkartılmasından sonra, 1925 senesinde Beyrut’ta doğdu. Annesi Rukiye Sultan 1927’de vefat edince henüz kundaktayken babasıyla birlikte Türkiye’ye döndü (Bardakçı, *a.g.e.*, s. 115 – 116).

⁶¹ Osman Selahaddin Osmanoglu, *a.g.e.*, s. 55.

⁶² Nahid Sırrı Örik, “Gidenler ve Gelecek Olanlar”, *Resimli Tarih Mecmuası*, III/34, (1952), 1782 – 1784; *Milliyet*, nr. 796, 27 Temmuz 1952, s. 2.

sultanların, vatana dönüşleri dönemin gazetelerinde de geniş yer bulmuştu. 28 Temmuz 1952 tarihli Milliyet Gazetesi, sabah saat dokuzda İstanbul Vapuru'yla Mısır'dan memleketlerine dönen sultanların rıhtımdaki karşılanmalarını şu şekilde anlatmaktadır:

“...İstanbul Vapuru ağır ağır rıhtıma yanaşırken bütün gözler geminin küpeşesine dikkat kesilmişti. Bu arama uzun sürmedi. Küpeşeye dayanmış yaşlı gözlerle el sallayanlara mukabeleye çalışan Şükriye ve Mihrişah hanımları kolaylıkla bulduk... Vatan hasreti ne demek bunu iliklerimize kadar tam 28 sene çektik, hayatımızın en mesut en heyecanlı gününü yaşıyoruz. Bize bu mesut anı bahşeden muhterem cumhurbaşkanına, meclise ve hükümet erkânına en derin şükranlarımızı arz ederiz. Mavi gözlerinden dökülen tutamadığı yaşı başını yana çevirerek silen Prenses Şükriye titreyen hıçkırıklı bir sesle; 28 senelik vatan hasretine 14 senelik bir de ana hasreti binerse... sözünü tamamlayamıyor. Hepimizin gözü gayrı ihtiyari doluyor...”⁶³

Bu kanunla birlikte hayatta kalan sultan ve hanım sultanlardan yirmi biri daha vatana geri döndü.⁶⁴ Şehzade Ömer Faruk Efendi ile Sabiha Sultan'ın kızları Hanzâde ve Neslişah Sultanlar⁶⁵, Sultan Vahideddin'in kızı Ulviye Sultan,⁶⁶ II. Abdülhamid'in kızı Şadiye ve Ayşe Sultanlar ve Şehzade Ömer Hilmi Efendi'nin kızı Mukbile Sultan bu kanundan istifade ederek vatanlarına dönen sultanlardan bir kaçıydı.

5. Naciye Sultan'ın Ülkeye Dönüşü ve Karşılanması

Sürgüne maruz kalan tüm hanedan mensupları gibi Naciye Sultan da uzun yıllar vatanına dönebilmeyi umut etmiş, ancak geçen her gün, onun umutlarını biraz daha azaltmıştı. Bu yüzden de “uzun seneler tahakkuku mümkün olmayan bir hayal peşinde koşmuştum. Artık ümidim kalmamıştı. Günün birinde memlekete dönmek imkânının hâsıl olabileceğini söylemeler bile inanmıyordum” diyordu.⁶⁷ Naciye Sultan için memleketine dönmek, çocuklarına kavuşmak bir rüya gibi geliyor, içinde büyüttüğü hasretin daha fazla acı vermemesi için bunun hayalini kurmaktan bile korkuyordu. Fakat bir gün, artık ümidini kestiği şey gerçekleşti ve yakın arkadaşı Rezzan Yalman'dan, kanunun çıkmasının artık bir gün meselesi haline geldiğini bildiren bir mektup aldı. Naciye Sultan arkadaşının, kanunun çıkacağından ancak çok emin olduğu takdirde böyle bir mektup yazacağını bildiğinden, ülkeye dönmenin hayallerini kurmaya başladı. Bir kaç gün sonra da çocuklarından, beklenen

⁶³ *Milliyet*, nr. 797, 28 Temmuz 1952, s. 7.

⁶⁴ Osman Selahaddin Osmanoglu, *a.g.e*, s. 53.

⁶⁵ *Milliyet*, nr. 7441, 12 Ağustos 1968, s. 2.

⁶⁶ Örik, *a.g.m*, 1782 – 1784.

⁶⁷ *Vatan*, nr. 4161, 15 Aralık 1952, s. 4.

kanunun çıktığına dair bir telgraf aldı.⁶⁸ Telgraf eline geçince yaşadığı mutluluğu hatıratında şöyle dile getirir:

“Telgrafi korkusuzca açtım. Bu ancak iyi bir haber olabilirdi. Müjdeden emindim. Buna rağmen ağlıyordum. Fakat bu döktüğüm yaşlar uzun senelerden beri döktüklerime benzemiyordu. Sevinç yaşlarıydı. Telgrafi getiren kapıcı kadın da benimle ağladı. O vatan hasreti çekmiyordu. Fakat ne de olsa bir anne idi.”⁶⁹

Naciye Sultan mutlu haberi alır almaz hemen dostlarıyla paylaştı ve bir an önce memlekete gitmek için hazırlıklara başladı. Vatanına ve ailesine kavuşmak için duyduğu sabırsızlığı hatıratındaki şu cümlelerden anlamaktayız:

“Memleketime ve sevdiklerime bir an evvel kavuşabilmek için tayyare seyahatini tercih edebilirdim. Fakat memleketimi ve çocuklarımı göremeden ölmekten korktum. Hayatta içime hiçbir zaman ölmek korkusu gelmemiştir. Nasılsa günün birinde öleceğim biliyorum, fakat tam bu sırada, kötü bir talih eserine kurban gidebilmek ihtimalini, pek küçük dahi olsa göze almadım doğrusu.”⁷⁰

Uçak yerine vapur seyahatini tercih eden Naciye Sultan’ın içini, daha vapura biner binmez memleketine ve çocuklarına kavuşmanın heyecanı kaplamış, hatta vaptardaki bir doktor biraz sakinleşmesi için kendisine ilaç dahi vermişti. Naciye Sultan’ın heyecanı, kendisiyle vapturda yapılan şu röportajdan daha açık şekilde anlaşılmaktadır:

“Çocuklarıma ve memleketime kavuşmanın sonsuz heyecanı içindeyim. Yurumdan uzaktaki karanlık günler vatana kavuşmanın heyecanı içinde kaybolup gitti. Şimdiden sonra inşallah her vatandaş gibi daima Türkiye’de kalacağım.”⁷¹

Vapturda herkes kendisine derin bir samimiyet ve alaka gösterdiği için kendisini memleketin bir köşesindeymiş gibi hissetmesine rağmen, Naciye Sultan için bu beş günlük vapur yolculuğu bir türlü bitmek bilmiyor, seyahatinin onun için ne kadar uzadığını şöyle ifade ediyordu:

“Mümkün olduğu kadar çabuk dönmek istiyordum. Senelerce bekleyen beklemeğe alışan bir insan ne de çabuk sabırsız olabiliyor. Haftalar ay, günler hafta kadar uzuyordu. Hele o beş günlük vapur seyahati... bitmek tükenmek bilmedi.”⁷²

⁶⁸ Naciye Sultan kendisine, “En tatlı hatıranız nedir?” diye soran bir gazeteciye: “Oh ne olabilir ne olabilir... Çocuklarımdan memleketime dönebileceğim telgrafi geldiği günkü kadar sevinç duyduğum anı değil gurbette ve hatta bütün hayatımca yaşayamadığım o anı unutamam” diye yanıt vermişti (*Vakit*, nr. 12516, 6 Ağustos 1952, s. 6).

⁶⁹ *Vatan*, nr. 4161, 15 Aralık 1952, s. 4.

⁷⁰ *Vatan*, nr. 4162, 16 Aralık 1952, s. 4.

⁷¹ *Cumhuriyet*, nr. 10.059, 1 Ağustos 1952, s.1.

⁷² *Vatan*, nr. 4161, 15 Aralık 1952, s. 4.

Sonunda vapur İstanbul'a yaklaştı ve Naciye Sultan o an, memleketini gerçekte ne kadar çok özlediğini fark etti. Bu özlem hatıratına şöyle yansımıştı:

“Güzel ve güneşli bir günün akşamında İstanbul'a yaklaştık. Meğer her şeyi ne kadar özlemişim. Denizin rengi, güneşin parıltısı bile memlekette bambaşka... vapur rıhtıma ağır ağır yaklaşırken kalbim kopacak gibi çarpıyordu. Buğulu gözlerim sahilde bekleyen kalabalık arasında sevgili çocuklarımı seçemiyordum.”⁷³

Vapur, rıhtıma bu kadar yanaşmasına rağmen, Naciye Sultan hala tüm bunların bir rüya olmasından, uyandığında her şeyin bitmesinden ve tekrar tek kişilik odasında uyanmaktan korkuyordu.

Naciye Sultan'ın da içinde bulunduğu Batı Akdeniz seferinden dönen Ankara Vapuru, nihayet 4 Ağustos 1952 Pazartesi günü saat 17. 30'da 416 yolcu ile İstanbul limanına yanaştı. Sonunda Naciye Sultan vapurdan inmiş ve 28 sene süren bu uzun ayrılıktan sonra, gözyaşları içinde vatanına ayak basmıştı.⁷⁴

Naciye Sultan içinde; çocukları, akrabaları ve dostları dışında, eski saraylıların da bulunduğu büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. Bu karşılamayı Son Saat Gazetesi'nin muhabirlerinden Fikret Otyam, anbean şöyle aktarmaktaydı:

“Dün Galata yolcu salonuna girince karşıda siyah zemin üstünde nikelaflanmış madeni hurufatla şu yazı vardı. Ankara 17: 30. Demek ki Ankara Vapuru'nun gelmesine daha bir saat var. Kalabalık yavaş yavaş çoğalıyor. Yolcularını karşılamaya gelen yüzlerce kişi arasında başları türbanlanmış, gözleri dolu her hallerinden, giyinişlerinden insanı bundan 30–40 yıl evveline götüren tipler var. Tabi vapur göründü. Bağırıldı, çağırıldı, mendil, gözyaşı, heyecan, hasret bitmesi birbirini takip etti. Gazete fotoğrafçıları her biri tarzan kesilip bir anda iplere, merdivenlere tırmanıp vapura doluverdiler. Başları türbanlılar var demiştim. Vapur yaklaştıktan sonra iki türbanlı bayan, bir erkek, bir kadın siyahî gözleri dolu dolu konuşuyorlardı. Bir tanesi: İşte sultanım dedi. Vallahi hala güzel, eskisi gibi güzel. Parmağın istikametine ben de baktım. Heyecandan, sevinçten ağlayan, ak saçlı bir bayan gördüm. Yaşlıydı. Bu gazetecileri iplere tırmandıran yolcuydu. Yani Enver Paşa'nın eşi Bayan Naciye idi. Bayan Naciye belki hayatının en heyecanlı gününü yaşamıştır. Zira 30 yıllık vatan ayrılığı, çocuklarına, torunlarına kavuşmak kolay şey midir? Zaten kendisi de bu yüzden gazetecilere bir şey söyleyemedi. Ne olur bir şey sormayın sevincimi gözlerimden, yüzümden, halimden anlamıyor musunuz? Tarif edemeyeceğim kadar bahtıyım. Evet, bahtıyar olduğu her halinden belliydi. Enver Paşa 4 Ağustos 1922'de ölmüştü. Bayan Naciye ise 4 Ağustos 1952'de tekrar yurda dönüyordu. Annesine kavuşmanın heyecanı, babasının ölüm

⁷³ *Vatan*, nr. 4162, 16 Aralık 1952, s. 4.

⁷⁴ *Akın*, nr. 338, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Akşam*, nr. 12154, s. 1; *Cumhuriyet*, nr. 10.063, 5 Ağustos 1952, s.1; *Dünya*, nr. 156, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Zafer*, nr. 1188, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Yeni Sabah*, nr. 4809, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Yeni İstanbul*, nr. 973, 5 Ağustos 1952, s 2; *Vatan*, nr. 4032, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Vakit*, nr. 12.515, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Son Telgraf*, nr. 5634, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Son Posta*, nr. 5637, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Son Dakika*, nr.4639, 5 Ağustos 1952, s. 1; *Hürriyet*, nr. 1547, 5 Ağustos 1952, s. 1; *İstanbul Ekspres*, nr. 337, 5 Ağustos 1952, s. 1.

yıl dönümü A. Daver Bey'in damadı Ali Enver'i dün müthiş sinirli yapmıştı. Gazetecilere ve fotoğrafcılara epeyce kızdı. Zaman zaman Bayan Naciye'nin müdahalesiyle teskin oldu. Sultanım, sultanım diyen, Bayan Naciye'nin ellerine sarılıyor, öpüyordu. Ankara Vapuru dün büyük bir hasret kavuşturmuştu.”⁷⁵

Naciye Sultan, kendisini karşılamaya gelenlerin birçoğunu, tam yirmi sekiz yıldır görmediği için tanımakta zorluk çekti. Fakat Sultan, onların gösterdikleri saygı ve sevgiye minnet duymuş, bu ilgi karşısında çok duygulanmıştı. Fakat özellikle çocukların, salonda anneleriyle karşılaşmaları, gözyaşları arasında sarılıp ağlamaları etrafta bulunanlara dahi tesir etmekteydi.⁷⁶ Yıllardır biriken hasret nihayet bitiyordu.

Naciye Sultan kendisine yapılan bu samimi karşılamadan ardından rıhtımdan ayrıldı ve ailesiyle birlikte, kızı Rânâ'nın evine gitti. Burada annesi ve ona çektiği tüm hasret acılarını unutturacak olan minik torunu Ceyda, onu beklemekteydi. Naciye Sultan için adeta yeni bir hayatın başladığını hatıratındaki şu cümlelerden anlamaktayız:

“Mini mini Ceyda henüz hiçbir şeyin farkında değildi. Onu bağrıma basarken yeniden dünyaya gelmiş gibi, kendimi yepyeni bir âlemin kapı eşiğinde hissettim. Çekilenlerin hepsi unutuldu.”⁷⁷

Naciye Sultan kızının yanında bir müddet kaldıktan sonra daimi olarak ikamet etmek üzere, Enver Paşa'nın Ortaköy'deki köşküne gitti.⁷⁸ Burası artık onun yeni sığınağıydı. Yaşadığı güzel günleri burada yad edecek, kötü zamanları burada unutacaktı:

“Burasını o kadar seviyorum ki kışın bile yolsuzluğuna rağmen İstanbul'un her noktasını gören bu harikulade manzaralı köşkü bırakıp da şehre taşınmayacağım... kalabalıktan uzak olan bu inziva köşesinde yaşamak, bana bütün çektiklerimi unutturacak, bütün yorgunluklarımı burada dinlendireceğim.”⁷⁹

6. Naciye Sultan'ın Vefatı

Naciye Sultan gençlik yıllarında geçirdiği birçok hastalığa rağmen son derece dayanıklı bir bünyeye sahipti. Bu bakımdan da hastalığı haberi kendisini tanıyanlar üzerinde büyük bir şaşkınlık yaratmıştı.⁸⁰ Naciye Sultan karaciğer kanserinden muzdaripti ve ömrünün son bir kaç yılını bu hastalıkla mücadele ederek geçirdi. Bu amaçla sık sık İsviçre'ye gidiyor, tedavi görerek bu illetten kurtulmaya çalışıyordu. Fakat gördüğü tüm tedavilere rağmen

⁷⁵ *Son Saat*, nr.2184, 5 Ağustos 1952, s. 1.

⁷⁶ *İstanbul Ekspres*, nr. 337, 5 Ağustos 1952, s. 1.

⁷⁷ *Vatan*, nr. 4162, 16 Aralık 1952, s. 4.

⁷⁸ *Son Posta*, nr. 5637, 5 Ağustos 1952, s. 1.

⁷⁹ *Vatan*, nr. 4179, 2 Ocak 1953, s. 4.

⁸⁰ *Yeni İstanbul*, nr. 2896, 8 Aralık 1957, s. 4.

kanserden kurtulamadı ve 4 Aralık 1957 yılında, henüz 61 yaşında iken Ayazpaşa'daki evinde vefat etti. Cenazesi 6 Aralık 1957 günü Teşvikiye Camii'nde, öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazıyla kaldırılarak, vasiyeti üzerine ve de hükümetten alınan özel izinle, Ortaköy'deki Yahya Efendi Dergâhı Türbesi'nde medfun babası, Süleyman Efendi merhumun yanına defnedildi.⁸¹ Cenaze töreninde merhumenin akrabaları, dostları ve kendisini seven büyük bir cemaat hazır bulunmuştu.⁸²

Törene katılanlardan bazıları şunlardı: Kâmil Killigil, Enver Paşa'nın kız kardeşi Mediha Orbay, oğlu Ali Enver, amcasının oğlu Metin Yoleri, Ulviye Sultan, Hümeysra Hanımsultan, Müşir Fuat Paşa'nın oğlu ve Müzeler Umum Müdürü Hidayet Fuat Bey, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın kızı Şükriye Hanım, Vâsıf Paşa'nın torunu Vedia Alsabeyit, General Kazım Orbay, Müzeler Müdürü Haluk Şehsuvaroğlu, Osman Paşa'nın kızı Habibe Erkan, eski temyiz mahkemesi azalarından Ahmet Refik Gordon, Mısır Sefiri Fuat Hulusi Tugay'dı. Ayrıca sefarethanelere mensup birçok kimseler, diğer yakın akraba ve dostları da Naciye Sultan'ın cenazesinde hazır bulunmuşlardı.⁸³

⁸¹ *Cumhuriyet*, nr. 11984, 6 Aralık 1957, s. 1; *Dünya*, nr. 1966, 5 Aralık 1957, s. 1; *Havadis*, nr. 411, 7 Aralık 1957, s. 1; *Hürriyet*, nr. 3449, 6 Aralık 1957, s. 5.

⁸² *Vatan*, nr. 5982, 7 Aralık 1957, s. 2.

⁸³ *Yeni Sabah*, nr. 6738, 7 Aralık 1957, s. 1.

Değerlendirme ve Sonuç

Şehzade Süleyman Efendi'nin tek kızı olan Naciye Sultan, diğer sultanlar gibi sarayda iyi bir eğitim aldı. Çocukluk yıllarını oldukça rahat geçiren Naciye Sultan on beş yaşında iken Enver Bey ile nikâhlandı. Yaklaşık üç sene kadar sonra düğünleri yapıldı ve bu evlilikle birlikte hayatı tamamen değişmeye başladı. Eşi Enver Paşa'nın görevi sebebiyle sık sık şehir dışına yapmak zorunda olduğu seyahatlerde eşine refakat etti ve bu sayede neredeyse hiçbir sultana nasip olmayan bir biçimde ülkenin birçok şehrini görme ve halkın arasına karışma imkânı buldu. Hanedana mensup bir sultanı belki de ilk defa bu kadar yakından görme fırsatını elde eden halk, başlangıçta Naciye Sultan'a mesafeli yaklaşmış olmasına karşın onu yakından tanıdıkça samimiyetini ve sevgisini fark etmişti ve muhtemeldir ki Naciye Sultan'ın bu sempatik ve cana yakın tavırları halkta, Osmanlı Hanedanı'na karşı kalbî bir muhabbet uyandırmada etkili olmuştu. Çocukluk yıllarında gamsız bir hayat süren Naciye Sultan, ayrıca bu vesile ile ilk defa, uzun süren savaşlar nedeniyle bitap düşmüş olan halkın sefaletine de tanık oldu.

Evlendikten sonra daha aktif bir yaşama sahip olan Naciye Sultan, halkın sefaletine tanıklık etmesinin etkisiyle de olsa gerek, yardım cemiyetlerinin toplantılarına katılıp maddi ve manevi katkılarda bulunduğu gibi Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'nin ve Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin hamiliğini de üstlendi. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti ile yüzlerce asker ailesine aynî ve nakdî yardımda bulunulmuş, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi ile de binlerce kadına istihdam alanı yaratılarak kendi emekleriyle hayatlarını idame ettirebilmelerine önayak olunmuştu.

Enver Paşa 1918 senesinde ülkeden ayrıldıktan sonra eşinin hasretine ve işgal kuvvetlerinin artan tazyikine daha fazla dayanamayan Naciye Sultan, ülkeden ayrılarak Berlin'e yerleşti. Fakat Enver Paşa'nın eşi olması dolayısıyla burada da rahat bir yaşam süremedi. Zira eşi ve diğer ittihatçılar Ermeni tehcirinin müsebbibi olarak görüldüklerinden, Naciye Sultan ve ailesi de daima tarassut altındaydı. Tek dileği ise eşinin ideallerine muvaffak olması ve hep birlikte ana vatana dönülmesiydi. Fakat bu hayali gerçekleşemedi. Enver Paşa idealleri uğruna gittiği Türkistan'da şehit düştü. Eşinin kaybının yarattığı üzüntüyü uzun süre atlatamayan Naciye Sultan, 1923 senesi ortalarında kayınbiraderi Kâmil Bey ve üç çocuğu ile birlikte yurda döndü. Burada Kâmil Bey ile ikinci evliliğini yaptı ve memleketinde kendisine yeni bir hayat kurdu. Fakat bu huzur dolu günler de uzun sürmeyecekti. Çünkü yaklaşık üç senedir ayrı kaldığı memleketinde her şey değişmiş, saltanat kaldırılmış, cumhuriyet ilan edilmişti. Şimdi ise hilafetin kaldırılması gündemdeydi. Nitekim öyle de oldu ve hilafet

kaldırıldı. Fakat bu karardan etkilenen tek kişi Halife Abdülmecid Efendi değil, hanedanın tüm mensuplarıydı. Zira bu kanun tüm Osmanlı Hanedanı'nın ülke dışına sürülmesini de öngörmekteydi. Erkekler kendilerine tanınan yirmi dört saat, kadınlar ise bir hafta süre içerisinde ülkeden ayrılmak zorundaydı. Fakat Naciye Sultan kendisine tanınan bir haftalık sürenin dolmasını beklemedi ve kanunun çıktığının ertesi günü hemen ülkeden ayrılarak ailesiyle birlikte Marsilya'ya gitti. Artık Naciye Sultan için yeni bir gurbet dönemi başlıyordu. Esasında o, Berlin'de iken bu acıyı tatmıştı, fakat istediği vakit memleketine dönebileceğini bilmek dahi onun için yeterli idi. Şimdi ise ortada çok ciddi sınırlamalar getiren bir yasa vardı ve belki de ömrünün sonuna kadar sürgünde kalacaktı.

Naciye Sultan sürgünde kaldığı yıllar boyunca, madden olduğu kadar manen de zorluklar yaşadı. Fakat onun için asıl zorluk 1939'da çıkan ve Naciye Sultan'ın çocuklarına vatana serbestçe girebilme iznini veren özel bir kanunla başladı. Aslında Naciye Sultan bu duruma çok sevinmişti. Çünkü çocuklarının vatan toprağında büyümesi onun en büyük arzusu idi. Fakat evlatlarından ayrı kalmanın kederi her şeyden şiddetliydi. Fakat o, bu acıya göğüs gerdi ve çocuklarını vatana uğurlayarak onlar olmadan yaşamaya çalıştı. Bu sırada başka bir felaket daha yaklaşıyordu ki o da Naciye Sultan'ın bir diğer kayınbiraderi Nuri Paşa'nın fabrikasında yaşanan patlamadan dolayı hayatını kaybetmesi ve eşi Kâmil Bey'in abisinin cenazesine gidebilmek için Naciye Sultan'dan boşanmak zorunda kalacak olmasıydı. Nitekim öyle de oldu. Kâmil Bey Türkiye Cumhuriyeti topraklarına girebilmek için evli olduğu Sultan'dan boşanmak zorunda kaldı.

Şimdi Naciye Sultan'ı tamamen yalnız bir hayat bekliyordu. Naciye Sultan yakın dostlarının destekleriyle evlat ve torun acısına dayanıyor, ailesinin zaman zaman ve kısa süreli ziyaretleriyle iktifa etmek mecburiyetinde kalıyordu. Fakat bir süre sonra bunlar da yetmemeye başladı. Diğer taraftan sürgün kararının kalkacağından da Naciye Sultan artık şüphe etmekteydi. Fakat umut edilen gerçekleşti ve 1952 senesinde hanedana mensup kadınların vatana dönebileceklerine dair kanun çıktı. Bu haber, neredeyse ömrünün yarısını ülke dışında, sürgün olarak geçiren Naciye Sultan'ı çok sevindirdi. Doya doya sevedemediği torunlarına kavuşacak, her daim çocuklarının yanında olabilecekti. Nihayet 4 Ağustos 1952 günü Naciye Sultan vatan toprağına ayakbastı. Artık heyecandan ve hasretten uzak bir hayat sürebilirdi. Fakat bu huzur dolu hayat da çok uzun sürmedi ve Naciye Sultan ülkeye geldikten beş sene kadar sonra İstanbul'da vefat etti.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Vesikalar

- a. Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT)
- b. Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı
— Sadaret Teşrifat Kalemi (A. TŞF)
- c. Cavit Baysun Evrakı (HSD. CB)
- d. Dâhiliye Nezareti Evrakı
— İdare-i Umumiye Belgeleri (DH. İUM)
— İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İUM. EK)
— Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (DH. KMS)
— Hapishaneler Müdüriyeti, Mütferrik (DH. MB. HPS. M)
— Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Seyrüsefer Kalemi (DH. EUM. SSM)
— Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Ecanib Kalemi (DH. EUM. ECB)
— Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS)
— Hukuk Müşavirliği (DH. HMŞ)
- e. Hariciye Nezareti Evrakı
— İstanbul Murahhaslığı (HR. İM)
- f. Hazine-i Hassa Evrakı
— Hazine-i Hassa Evrak Odası (HH. VRK)
— Hazine-i Hassa Erzak Ambarı (HH. ERA)
- g. İrade Tasnifi
— Dâhiliye (İ. DH)
— Mabeyn (MB. İ)
— Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)
— Hazine-i Hassa (HH. İ)
- h. Maarif Evrakı
— Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (MF. MKT)
- i. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
- j. Yıldız Evrakı
— Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HH)

2. Defterler

- a. Hanedan-ı Saltanat Defteri, nr. 2
- b. Hazine-i Hassa Nezareti Defterleri (HH. d.) nr. 27841
- c. Bâb-ı Ali Evrak Odası Nezaret Gelen – Giden Defterleri (BEO. NGG. d.), nr. 121

II. GAZETE VE MECMUA

- Akın
- Akşam
- Türk Yurdu
- Cumhuriyet
- Dünya
- Havadis
- Hürriyet
- İctihad
- İkdam
- İstanbul Ekspres
- Milliyet
- Peyam
- Sabah
- Son Dakika
- Son Posta
- Son Saat
- Son Telgraf
- Takvim-i Vekâi
- Tanin
- Tasvir-i Efkâr
- Tevhîd-i Efkâr
- Vakit
- Vatan
- Yeni İstanbul
- Yeni Sabah
- Zafer

III.KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

- Abadan Unat, Nermin, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul 1982, 1 – 32.
- Açba, Leyla, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, haz. Edadil Açba, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Akyıldız, Ali, *Anka’nın Sonbaharı: Osmanlı’da İktisadî Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- _____*Mü’min ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Altuntaş, Zeynep, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisadi ve İctimai Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat ABD İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.
- Arslan, Emir Şekip, *Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı*, Çatı Kitapları, İstanbul 2005.
- _____*Sürgünde Üç Ölüm*, Truva Yayınları, İstanbul 2004.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, 1971, 1972, I, II, III.
- Bardakçı, Murat, *Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanı’nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2008.
- Bekiroğlu, Nazan, *Şâir Nigar Hanım*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Burak, Durdu Mehmet, “Enver Paşa’nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XIII/ 1 (Mart 2005), 163 – 180.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir 13 – 20*, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Çiçek, Rahmi, “Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, XX/116 (Ağustos 1993), 14 – 15.
- Çolak, Mustafa, *Enver Paşa Osmanlı – Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.
- Duran, Türkan, *I. Abdülhamid’in Kızı Esmâ Sultan’ın Hayatı (1778 – 1848)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Eldem, Edhem, “Gençlik Mektuplarında Enver Bey”, *Toplumsal Tarih*, VII/37 (Ocak 1997), 14 – 30.
- Enver Paşa, *Enver Paşa’nın Anıları*, haz. Halil Erdoğan Cengiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

- Gedikli, Yusuf, *Enver Paşa; Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları*, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Göncü, Cengiz, “II. Abdülhamid’den Saray-ı Hümayun’a Tenbihler”, *Milli Saraylar Kültür Sanat Tarih Dergisi*, sayı 6 (2010), 177 – 185.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdeddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.
- Günaydın, Nimet, “İlk Kadın Memurlar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, I/4 (Mayıs 1967), 66 – 67.
- Hanioğlu, Şükrü, “Enver Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 261 – 264.
- _____*Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul 1989.
- İnan, Arı, *Enver Paşa’nın Özel Mektupları*, İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Meşrutiyetten Mütarekeye 1909 – 1918*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.
- _____*Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü: Muzika-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- K. Zia Bey, Mufty-Zade, *Türkler Hakkında: Osmanlı Aristokratının Mütareke Dönemi İstanbul’u ve Türkiye’sine Dair İzlenimleri*, çev. Kezban Acar, Nobel, Ankara 2004.
- Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1332.
- Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamnâme*, İstanbul Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1332.
- Karakışla, Yavuz Selim, “Enver Paşa’nın Kurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler”, *Toplumsal Tarih*, XI/66 (Haziran 1999), 15 – 24.
- _____*“Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: Ermeni mi, Türk mü?”*, *Toplumsal Tarih*, XII/70 (Eylül 1999), 14 – 25.
- _____*”Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası”*, *Tarih ve Toplum*, XXXVII/219 (Mart 2002), 27 – 40.
- _____*Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women 1916 – 1923*, Ottoman Bank Archives and Research Centre, İstanbul 2005.
- Kitapçı, Zekeriya, “Enver Paşa’nın Son Mektubu ve Atatürk”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, I/4 (1987), 36 – 38.
- Koyukan, Hamide, “Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih*, V/27 (Mart 1996), s. 21 – 23.

- Köseoğlu, Nevzat, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- Kurnaz, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felaket Günleri; Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Martal, Abdullah, *Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme 19. Yüzyıl*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1992.
- Menteşe, Halil, *Halil Menteşe’nin Anıları: Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe*, haz. Orhan Birgit vd, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Mısıroğlu, Kadir, *Osmanoğulları’nın Dramı: Elli Gurbet Yılı (1924 – 1974)*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1990,
- Murat, Kenize, *Saraydan Sürgüne*, çev. Esin Çelikkhan, İsis Yayıncılık, İstanbul 1990
- Müftüoğlu, Mustafa, *Yıkımın Ayak Sesleri; Enver, Talat ve Cemal Paşalar*, Başak Yayınları, İstanbul 2005.
- Nigar, Salih Keramet, *Halife II. Abdülmecid*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1964.
- Oktar, Tiğınçe Özkiper, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, 1920 Senesi Raporu”, *Toplumsal Tarih*, IX/54 (Haziran 1998), 19 – 22.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960.
- Osmanoğlu, Osman Selahaddin, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Hanedanı*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), İstanbul 1999.
- Osmanoğlu, Şadiye, *Babam Abdülhamid; Saray ve Sürgün Yılları*, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Örik, Nahid Sırrı, “Gidenler ve Gelecek Olanlar”, *Resimli Tarih Mecmuası*, III/34, (1952), 1782 – 1784.
- _____ “Son Damatlar: Yakın Tarihten Meraklı Bir Mevzu”, *Resimli Tarih Mecmuası*, III/25 (Nisan 1952), 1212 – 1216.
- Özcan, Abdülkadir, “Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, yay. haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, 441 – 474.
- Öztuna, Yılmaz, “Naciye Sultan ve Enver Paşa”, *Hayat ve Tarih Mecmuası*, VIII (Ağustos 1974), 12 – 18.
- _____ *Devletler ve Hanedanlar Türkiye 1074 – 1990*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, II.
- Satan, Ali, *Halifelik’in Kaldırılması*, Gökkuş, İstanbul 2008.

- Sirer, Münir, “Velâdeti Hümayun ve Beşik Alayları”, *Resimli Tarih Mecmuası*, IV/43 (Temmuz 1953), 2433 – 2436.
- Şakir, Ziya, “Enver Paşa ile Naciye Sultan Nasıl Evlendiler?”, *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 10 (Ekim 1950), 376 – 378.
- Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı: Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İştiklerim*, haz. Osman Selahaddin Osmanoglu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul 1985, III,
- Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, anlatan Hüsametdin Ertürk, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969.
- _____ *Madalyonun Tersi*, anlatan Celaleddin Paşa, Gür Kitabevi, İstanbul 1970.
- Temo, İbrahim - Ahmet Rıza, *Biz İttihatçılar*, Örgün Yayınları, İstanbul 2009.
- Tepekaya, Muzaffer – Kaplan, Leyla, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877 – 1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIX/37, 147 – 202.
- Tümer Erdem, Yasemin – Yiğit, Halime, *Bâciyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2010.
- Tümer Erdem, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- Türkcan, Ergun, “İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa”, *Tarih ve Toplum*, IV/ 24 (Aralık 1985), 388–391.
- Uluçay, Çağatay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1971.
- _____ *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1980.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray Ve Ötesi: Son Hatıralar*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1940, 1941, I, II.
- Yalman, Ahmet Emin, “Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü”, *Vakit*, nr. 111, 27 Rebîülâhir 1336/ 9 Şubat 1334 (1918), 1.

IV. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Binicilik>

<http://www.bcekmece.bel.tr/buyukcekmece.aspx?kod=78>.

<http://www.haberturk.com/yazarlar/220128-enver-pasa-basarabilseydi-orta-asya-cok-farkli-olacakti>.

EK I

HİLÂFETİN İLGASINA VE HANEDAN-I OSMANÎ'NİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ MEMÂLİKİ HARİCİNE ÇIKARTILMASINA DAİR KANUN

Kanun no : 431

Kabul tarihi : 26 Receb 1342 – 3 Mart 1340 (1924)

MADDE 1. Halife hal'edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilâfet makamı mülgadır.

MADDE 2. Mahlû Halife ve Osmanlı saltanat- ı münderisesi hanedanın erkek, kadın bilcümle azası ve damadlar Türkiye Cumhuriyeti memâliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnundurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellid kimseler de bu madde hükmüne tâbidirler.

MADDE 3. İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilânı tarihinden itibaren azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

MADDE 4. İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

MADDE 5. Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emval-i gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişkilerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mehakim-i devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiç bir mahkemeye hakk-ı müracaatları yoktur.

MADDE 6. İkinci maddede mezkûr kimselere masarif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefavit olmak üzere hükümetçe tensib edilecek mebalîğ ita olunacaktır.

MADDE 7. İkinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki bilcümle emval-i gayrimenkulelerini bir sene zarfında hükümetin malumat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emlak-ı gayrimenkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

MADDE 8. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut emval-i gayrimenkuleleri millete intikal etmiştir.

MADDE 9. Mülga padişahlık sarayları, kasırları ve emlakin-i sairesi dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asar-ı nefise ve sair bilumum emval-i menkule millete intikal etmiştir.

MADDE 10. Emlak-ı Hakaniye namı altında olup evvelce millete devredilen emlak ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle emlâk ve sabık Hazine-i Hümayun, muhteviyatları ile birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir.

MADDE 11. Millete intikal eden emval-i menkule ve gayrimenkulenin tespit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.

MADDE 12. İşbu kanun, tarih-i neşrinden itibaren mer'iyül- icradır.

MADDE 13- İşbu kanunun icra-yı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

EK II

MAHPEYKER, TÜRKÂN, ALİ, RÂNÂ VE HÜMEYRA’NIN TÜRKİYE’YE AVDET ETMELERİNE DAİR KANUN

Kanun no : 3662
Kabul tarihi : 5 Temmuz 1939
Resmî Gazete ile neşir ve ilanı : 11 Temmuz 1939 – Sayı: 4255

MADDE 1. Ölü General Enver çocukları Mahpeyker, Türkân ve Ali ile biraderi Kâmil kızı Rânâ’nın ve İsmail Hakkı kızı Hümeyra’nın Türk vatandaşlığına kabul ve Türkiye’ye gelmelerine müsaade edilmiştir.

MADDE 2. Bu kanunun mer’iyetinden evvel birinci maddede adları yazılı olanlar hakkında 431 sayılı kanun hükümlerine göre yapılmış muameleler muteberdir.

MADDE 3. Bu kanun neşri tarihinden itibaren mer’idir.

MADDE 4. Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

EK III

HİLÂFETİN İLGASINA VE HANEDAN-I OSMANÎ'NİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ MEMÂLİK-İ HARİCİNE ÇIKARILMASINA DAİR OLAN 431 SAYILI KANUNUN 2. MADDESİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ VE AYNI KANUNA BAZI MADDELER EKLENMESİ HAKKINDA KANUN

Kanun no : 5958
Kabul tarihi : 16 Haziran 1952
Resmi Gazete ile yayım ve ilânı : 23 Haziran 1952 – Sayı: 8142

MADDE 1. 3 Mart 1340 tarihli ve 431 sayılı kanunun ikinci maddesi değiştirilmiş ve aynı kanuna aşağıda yazılı maddeler eklenmiştir.

MADDE 2. Mülga hilâfet ve münderiç Osmanlı saltanatı hanedanının padişahlar sulbünden olan erkek azası ve bunların erkek fûruu Türkiye'ye gelmek ve Türkiye'den transit olarak geçmekten memnurdurlar. Bunların dışında kalanlar Türkiye'ye gelebilirler.

EK MADDE 1. İkinci madde gereğince Türkiye'ye gelebileceklerin müracaatları halinde, Türkiye'ye gelmek ve Türkiye'de ikamet etmek şartları aranmaksızın vatandaşlığa alınmalarına Bakanlar Kurulu karar verebilir.

EK MADDE 2. İkinci madde hükmünden istifade edenler bu kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren umumi hükümler dairesinde mal edinebilirler. Bu suretle Türkiye'de mal edinenlerden ölenlerin ikinci maddeden istifade edemeyen varislerine ait hisseler sulh mahkemesince bir sene içinde tasfiye olunarak tutarı kendilerine ödenir.

EK MADDE 3. Bu kanuna müsteniden yurda girmek hakkını haiz olanlar, 27 Ağustos 1324 ve 20 Nisan 1325 tarihli iradeler ve 431 sayılı kanun ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 245 sayılı tefsir kararı gereğince millete intikal etmiş bilumum menkul ve gayrimenkul mallar üzerinde miras sebebiyle veya diğer herhangi bir sebeple hak iddia edemezler.

EK MADDE 4. Türkiye'ye gelenler veya Türk vatandaşlığını iktisap edenler (sultan, hanımsultan, kadınefendi, prens ve prenses) gibi hanedana nispet ifade eden elkab ve unvanları kullanmaktan memnurdurlar.

İkinci madde hükmünden istifade edenlerden memnuiyet hilafına harekette bulunanlar altı aydan iki yıla ve bu unvanları bu kimseler hakkında iltizamen kullananlar üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.

MADDE 3. 431 sayılı kanunun ve diğer kanunların bu kanuna aykırı hükümleri ile 5371 sayılı kanun kaldırılmıştır.

MADDE 4. Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 5. Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

Şehzade Selim Süleyman Efendi'nin Çocukları

Şehzade Mehmed Abdulhalim Efendi (1894 – 1926)

– Samiye Hanımefendi (1896) → Fatma Samire (1920)

→ Cengiz (1925 – 1950)

Naciye Sultan (1896 – 1957)

– Enver Paşa (1881 – 1922) → Mahpeyker Hanımsultan (1917 – 2000) – Fikret Ürgüp (1914 – 1977) → Hasan (1947 -1989)

→ Türkân Hanımsultan (1919 – 1989) – Hüveyda Mayatepek (1914 – 1973) → Osman (1950)

→ Beyzade Ali Enver Beyefendi (1921 – 1971) – Majbritt → Arzu Enver (1955)

– Kâmil Bey (1898 – 1962) → Rânâ Hanımsultan (1926 – 2008) – Sadi Eldem (1910 – 1995) → Ceyda (1952)

→ Necla (1954 – 1964)

→ Edhem (1960)

Şehzade Mehmed Şerafeddin Efendi (1914 – 1966)

– Semahat Hanımefendi (1911) → Bezmiâlem Sultan (1930 – 1993)

Naciye Sultan ve ağabeyi Şehzade Abdulhalim Efendi (Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan'ın Babası Şehzade Selim Süleyman Efendi (*Vatan*, nr. 4168, 22 Aralık 1952, s. 4)

Naciye Sultan'ın annesi Ayşe Tarziter Hanımefendi kucağında Şehzade Şerafeddin Efendi'yle birlikte
(Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan'ın ciciannelerinden Emine Cavidan Hanımefendi (BOA, *HR. İM.* 4/33)

Naciye Sultan, ağabeyi Şehzade Abdulhalim ve kardeşi Şehzade Şerafeddin efendilerle birlikte

Naciye Sultan'ın ilk nişanlısı Şehzade Abdürrahim Efendi (*Resimli Kitap*, nr. 5, Kânûnisânî 1324, s. 404)

Naciye Sultan'ın ağabeyi Şehzade Abdulhalim Efendi (*Resimli Kitap*, nr. 5, Kânûnisânî 1324, s. 404)

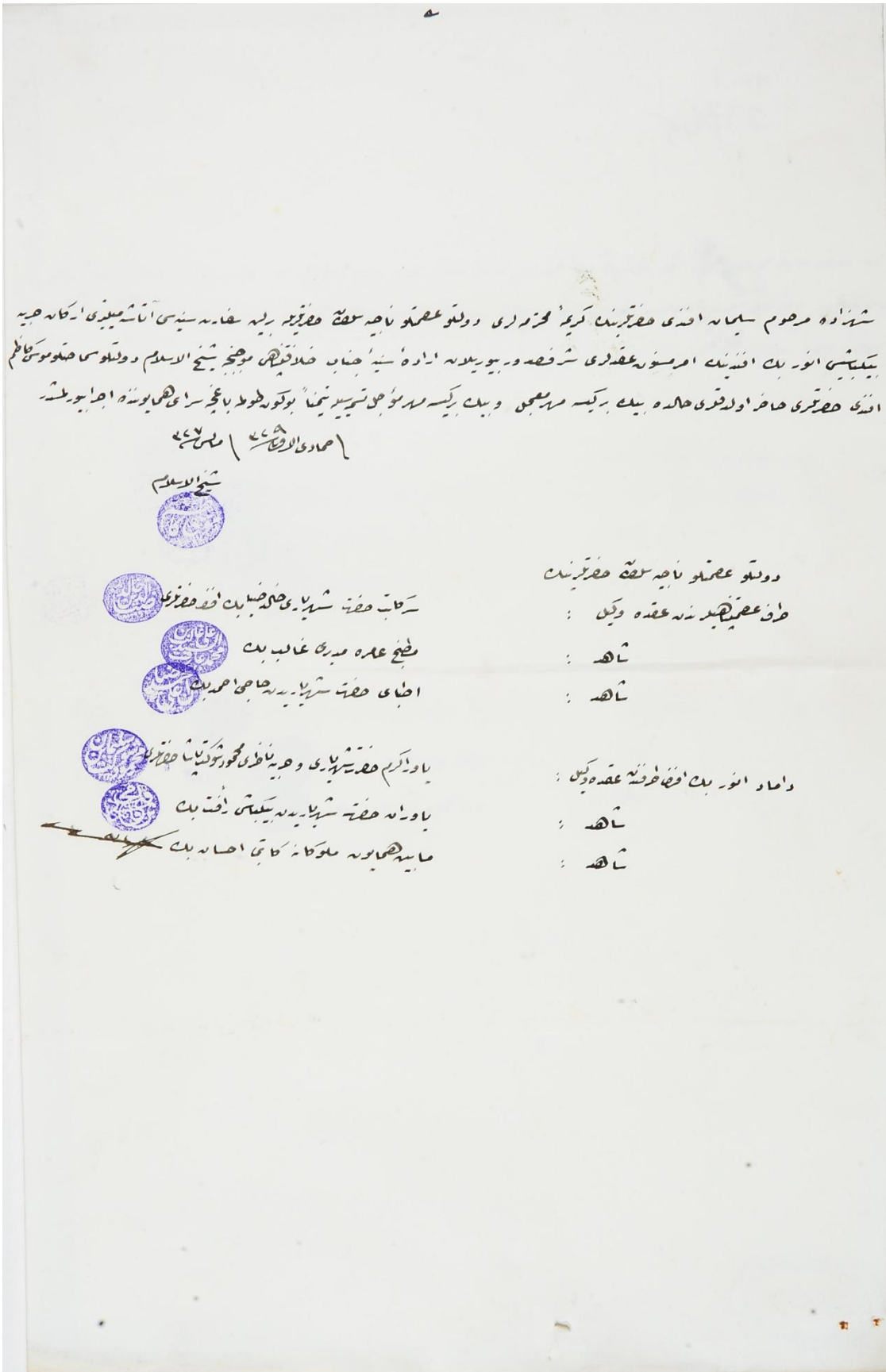
Enver Paşa (*Resimli Kitap*, nr. 22, 10 Temmuz 1326, s. 817)

Naciye Sultan (Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan'ın Kullandığı İnisyal Örmekleri (Edhem Eldem Arşivinden)

Naciye Sultan ile Enver Bey'in Nikâh Akdleri (BOA, HH. İ. 237/45)

Naciye Sultan'ın amcası Sultan V. Mehmed Reşad (*Resimli Kitap*, nr. 22, 10 Temmuz 1326, s. 811)

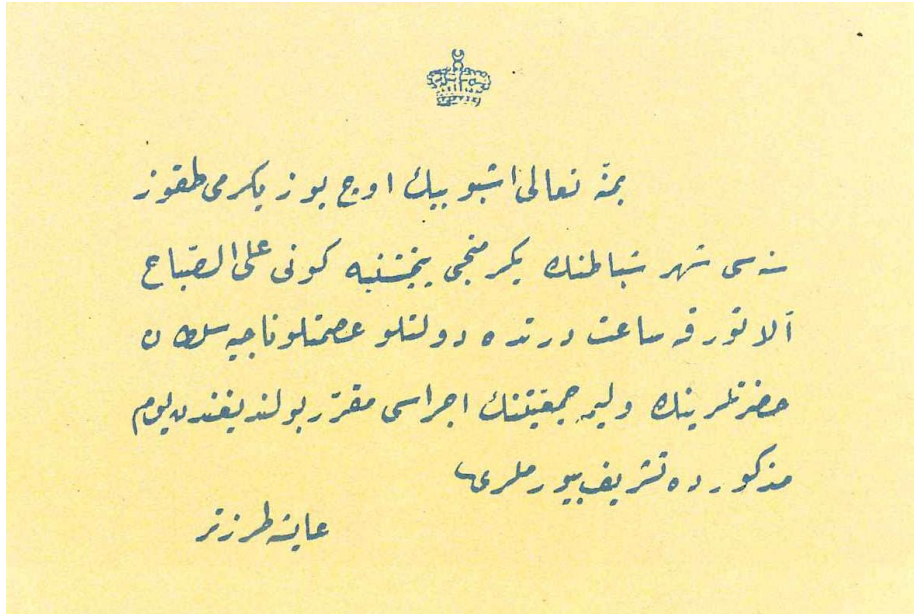
Naciye Sultan'la Enver Bey'in nikâhlarını kıyan Şeyhülislam Musa Kazım Efendi (*Resimli Kitap*, nr. 33, Teşrinievvel 1327, s. 709)

Enver Bey'in nikâh vekili, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa (*Resimli Kitap*, nr. 8, Mayıs 1325, s. 747)

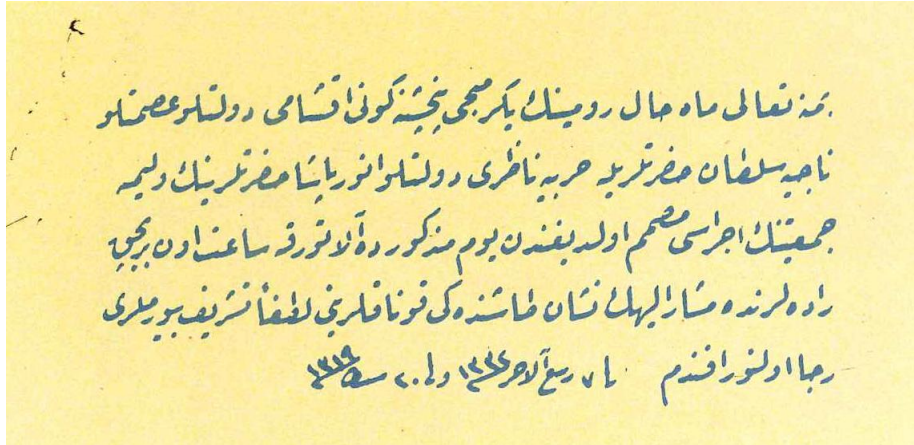

Naciye Sultan'ın nikâh vekili, Serkâtib Halid Ziya (Uşaklıgil) (*Resimli Kitap*, nr. 8, Mayıs 1325, s. 755)

Bimennihi te'alâ iş bu bin üç yüz yirmi dokuz senesi şehr-i şubâtının yirminci Perşembe günü ale's-sabâh alâtûrka saat dördte Devletlü İsmetlü Nâciye Sultân hazretlerinin velime cemiyetinin icrâsı mukarrer bulunduğundan yevm-i mezkûrda teşrîf buyurmaları

Ayşe Tarz-ı ter

Bimennihi te'alâ mâh-i hâl-i rûmînin yirminci Perşembe günü akşamı Devletlü İsmetlü Nâciye Sultân hazretleriyle Harbiye Nâzırı Devletlü Enver Pâşâ hazretlerinin velime cemiyetinin icrâsı musammem olduğundan yevm-i mezkûrda alâturka saat on bir buçuk raddelerinde müşârün-ileyhin Nişantaşı'ndaki konaklarını lütfen teşrîf buyurmaları ricâ olunur efendim 7 Rebîulâhîr 1332/ 20 Şubat 1319 (1329 olmalıydı)

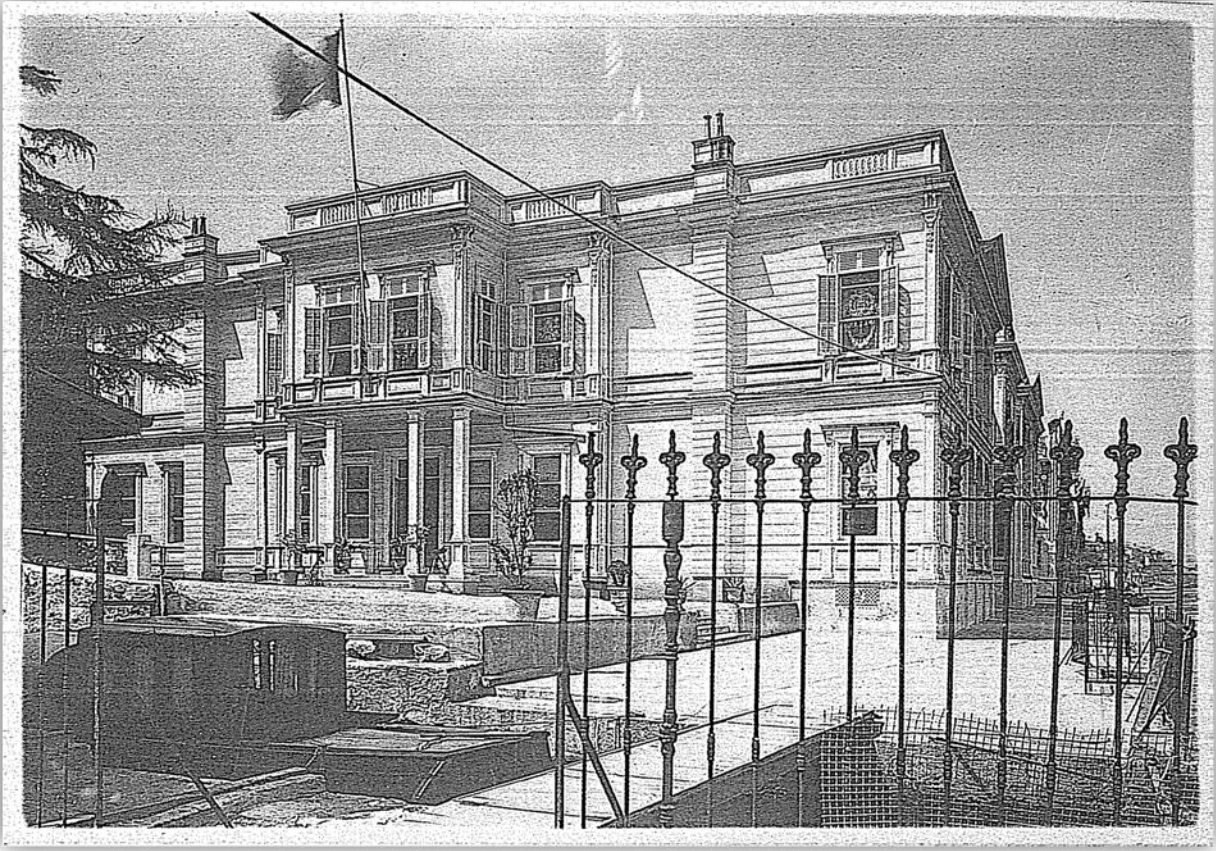
Naciye Sultan ve Enver Paşa (*Vatan*, nr. 4177, 31 Aralık 1952, s.4)

Naciye Sultan (Edhem Eldem arşivinden)

Enver Paşa (*Resimli Kitap*, nr. 50, Ağustos – Eylül 1329, s. 167)

Kuruçeşme Sahilsarayı

Naciye Sultan, Kuruçeşme Sahilsarayı, 1914 (Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan, 1920 (Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan ve kızı Mahpeyker Hanımsultan, Paris 1926 (*Vatan*, nr. 4189, 12 Ocak 1953, s. 4)

Enver Paşa ve kızı Mahpeyker Hanımsultan (*Vatan*, nr. 4187, 9 Ocak 1953, s. 4)

Naciye Sultan'ın kızı Türkân Hanımsultan ve eşi Hüveyda Mayatepek (*Vatan*, nr. 4196, 19 Ocak 1953, s. 4)

Naciye Sultan'ın tek oğlu Beyzade Ali Enver Beyefendi (*Vatan*, nr. 4194, 17 Ocak 1953, s. 4)

Naciye Sultan (Edhem Eldem arşivinden)

Mehmet Kâmil Bey (Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan ve Kâmil Bey (Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan ve Kâmil Bey (Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan, kızı Rânâ Hanımsultan, annesi Ayşe Tarziter Hanım ve diğer kızı Türkân Hanımsultan (Edhem Eldem arşivinden)

Naciye Sultan Ankara Vapuru'ndan İnerken (4 Ağustos 1952)

Naciye Sultan ve torunu Hasan (*Vatan*, nr. 4162, 16 Aralık 1952, s. 4)

قَائِمَاتُ حَالِ الْعَالَمِ
لِلشَّيْخَةِ مَرْيَمِ

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi